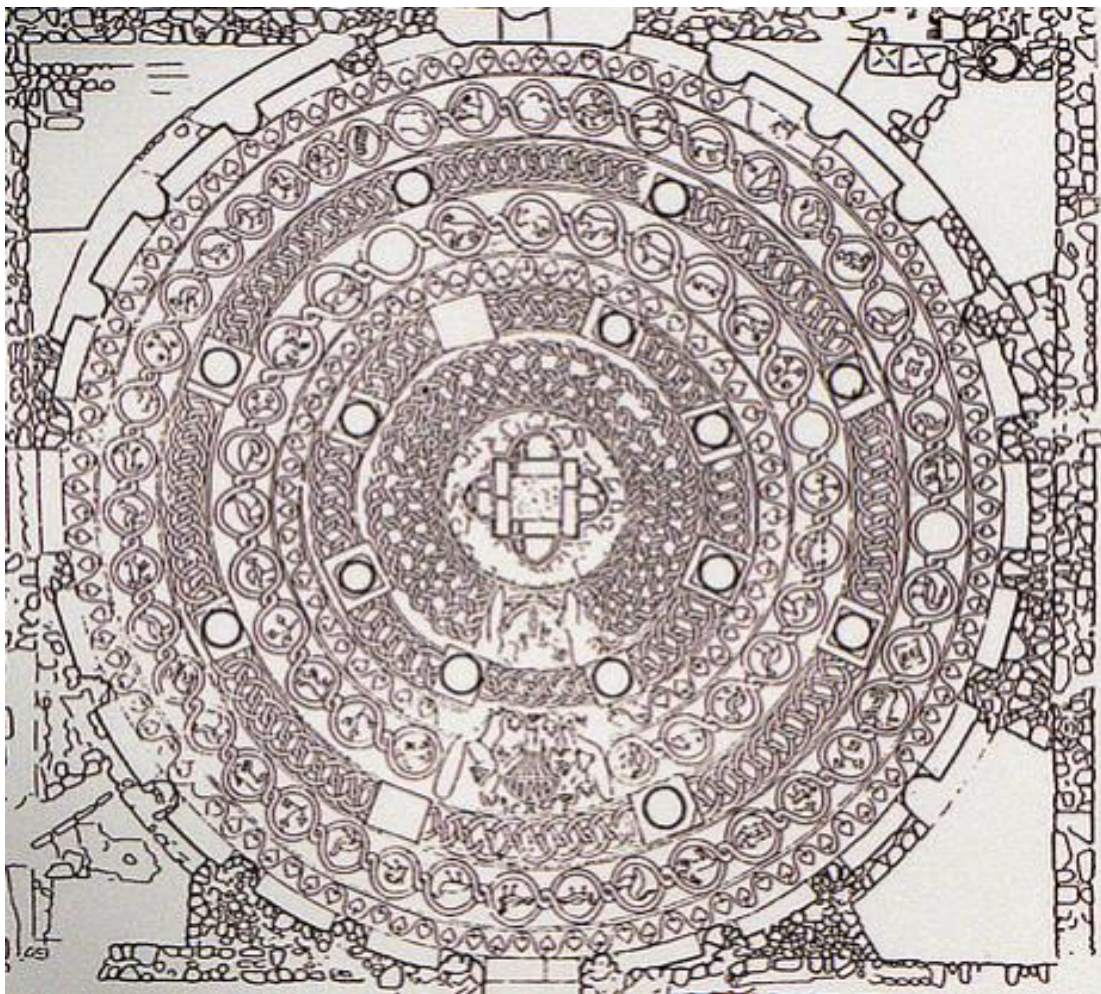

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

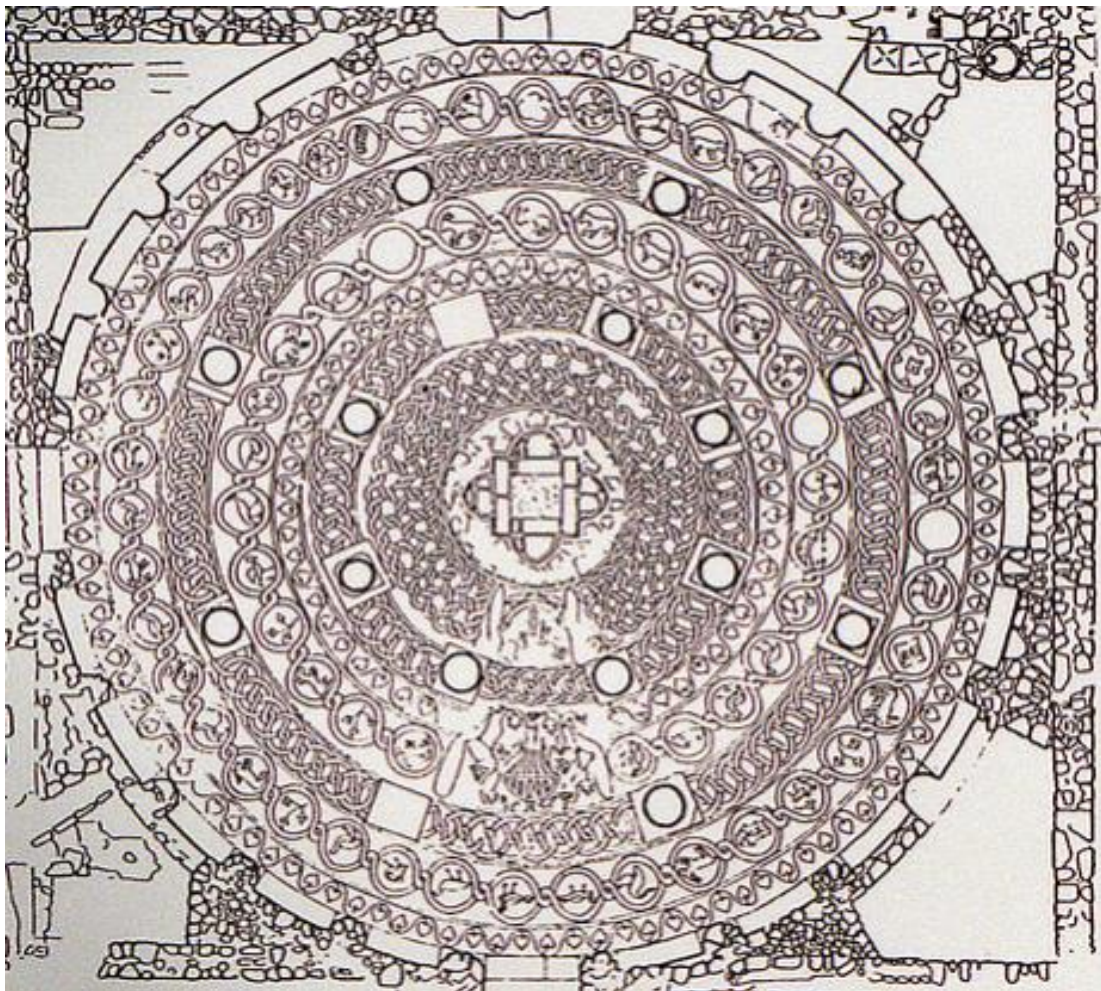
ΜΕΡΙΝΤΙΑΝ ΜΕΤΟ
ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΕΠΟΠΤΗΣ: ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2019

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΜΕΡΙΝΤΙΑΝ ΜΕΤΟ
ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΕΠΟΠΤΗΣ: ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2019

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Επόπτης καθηγητής)

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας και Ιστορίας της Μεσαιωνικής Ευρώπης του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, Λέκτορας Βυζαντινής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Εικόνα εξωφύλλου: σχεδιαστική απόδοση του ψηφιδωτού δαπέδου του Βαπτιστηρίου στο Βουθρωτό, [HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σ. 203.]

«Η ανθρώπινη ιστορία είναι το δευτερόλεπτο ανάμεσα σε δυο βήματα ενός περιπατητή.»

FRANZ KAFKA

Αφιερωμένο στους ανθρώπους που γνώρισα στα Γιάννενα. Στους καθηγητές μου [Σ., Κ., Α., Λ. και Τ.]. Υστερα στους συμπαρασάτες μου στα επόμενα χρόνια [Μ., Α. και Ι.].

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σ. 10-11
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	σ. 12-13
ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σ.14-17
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σ. 18-24

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ (330-610)

A.I.1 Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΙΜΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ	σ. 30-33
A.I.2. Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΚΑΙ Η ΜΕΤΟΙΚΗΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ	σ. 34-39
A.II. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ	σ. 40-47
A.III. Η ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ	σ. 48-50
A.III.1. Η ΚΟΣΜΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ	σ. 51-55
A.III.2. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ	σ. 56-59
A.IV. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΡΩΙΜΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ	σ. 60-64

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΤΟ ΜΕΣΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ (610-1204)

B.I. ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΤΟΝ 7Ο-10Ο ΑΙΩΝΑ	σ. 68-71
B.I.1. Η ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ 7Ο-9Ο ΑΙΩΝΑ	σ. 72
B.I.1.1. ΟΙ ΔΥΤΙΚΕΣ ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ	σ. 73-75
B.I.1.2. Ο ΑΡΧΟΝΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΣΤΟΝ ΚΑΜΠΟ ΤΗΣ ΒΡΙΝΑΣ	σ. 76-77
B.I.2. ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ (7ΟΣ-10ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ)	σ. 78-81
B.I.2.1. ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ	σ. 82-88
B.I.2.2. Η ΒΑΓΕΝΙΤΙΑ ΩΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΗΝ ΜΕΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (7ΟΣ-12ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ)	σ. 89-92
B.I.3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΤΟΥ 7ΟΥ-10ΟΥ ΑΙΩΝΑ	σ. 93-97
B.II. ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΤΟΝ 11Ο ΑΙΩΝΑ	σ. 98-99

Β.Π.1. ΟΙ ΝΟΡΜΑΝΔΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ (ΤΕΛΗ 11ΟΥ ΑΙ.)	σ. 100-104
Β.Π.2. Η ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΟΜΕΣ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 10ΟΥ-11Ο ΑΙΩΝΑ	σ. 105-106
Β.Π.2.1. Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΟΛΗΣ	σ. 107-112
Β.Π.3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΤΟΝ 10Ο-11Ο ΑΙΩΝΑ	σ. 113-114
Β.ΙΙΙ. ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΤΟΝ 12Ο ΑΙΩΝΑ	σ. 115-117
Β.ΙV. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ	σ. 118-121

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΤΟ ΥΣΤΕΡΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ (ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ)

Γ.Ι. ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ (1204-1259)	σ. 125-131
Γ.ΙΙ. Η ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΣΤΟ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ	σ. 132-138
Γ.ΙΙΙ. Η ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΣΤΟ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ	σ. 139-143
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σ. 144-148
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σ. 150-165
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	σ. 166-175
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	σ. 176-205
Ι. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ	σ. 176-189
ΙΙ. ΔΟΜΕΣ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ	σ. 190-195
ΙΙΙ. ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ	σ. 196-205

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι πρωτίστως η προσπάθεια σύνθεσης της ιστορίας του Βουθρωτού. Το εγχείρημα αυτό απαιτεί μια μεθοδολογία που να μπορεί να βαστάξει το ελλειπές των γραπτών στοιχείων, έναντι των αρχαιολογικών που υπερτερούν, και φυσικά να μπορεί να στερεώσει τις εκ διαμέτρου αντίθετες, ορισμένες φορές, πηγές και απόψεις. Παράλληλα πρέπει να υπάρχει συμφωνία με το σύνολο των ευρύτερων ιστορικών ενδείξεων. Ως εκ τούτου, η συνολική παράθεση των υλικών καταλοίπων, που φαντάζει, ούτως ή άλλως, δύσκολο εγχείρημα, αποτελεί μια στείρα και μη αποδοτική τακτική. Έτσι κινούμαστε στην υποστήριξη των στοιχείων που μπορούν να αποδώσουν την αντικειμενική πραγματικότητα και την λογική ακολουθία της υποφαινόμενης ιστορικής πράξης. Ο τρόπος προσέγγισης του πονήματος έχει επηρεαστεί από τις απόψεις του επόπτη μου, κ. Σταυράκου, που προϋποθέτει έναν ιστορικό, αλλά κυρίως και έναν αρχαιολόγο για την αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας. Το γνωστικό κύμα για το Βουθρωτό και την ευρύτερη περιοχή δεν αποτελεί μια ενιαία κίνηση. Διαφορετικές σχολές έχουν προσεγγίσει τα ίδια σχετικά ζητήματα, με την κάθε μια να υποστηρίζει ίδιες απόψεις. Η πρωτοτυπία που επιχειρείται αποτελεί τον συγκερασμό του ερευνητικού αποτελέσματος, της ιστορικής και αρχαιολογικής προσπάθειας πριν το 1990 με αυτήν από το 1994-2016, κυρίως, ως και το σήμερα. Ο συγκερασμός αυτών των διαφορετικών σχολών θα συνοψίσει την γνώση μας για το Βουθρωτό. Στην μελέτη αυτή βέβαια η ιδιοθηρία δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά γίνεται προσπάθεια ώστε να παρουσιαστεί μια όσο γίνεται πληρέστερη εικόνα των υπάρχοντων δεδομένων με σκοπό αυτά να αποτελέσουν την βάση για μια νέα ερμηνευτική θέση.

Φαντάζει θελκτική η προσπάθεια υπόθεσης μιας πραγματικότητας αλλά αποτελεί μέγα λάθος η έκφραση μιας υποκειμενικής θέσης. Στην θέση μας το «θέλημα» της δημιουργίας αναπληρώνεται από την γοητεία των γραπτών πηγών και ειδικά την έλλειψη τους, και εν τέλει την δημιουργική εκμετάλλευσή τους, από το προστιθέμενο, πιο γνωστό, πλέον, ιστορικό και αρχαιολογικό περιβάλλον. Καμιά φορά η ιστορική ερμηνεία και απόδοση αποτελεί το αποτέλεσμα συμβιβασμού μεταξύ των ιστορικών στοιχείων, που οδηγεί σε μια επιφανειακή προσέγγιση που στερείται της ερμηνείας των δυναμικών που αναπτύσσονται στην εκάστοτε περίοδο. Η έλξη προς την πρόκληση αυτή, της υποστήριξης των στοιχείων σε βάθος, δεν θα μπορούσε παρά να αποτελέσει την μεγαλύτερη απόδειξη της επιθυμίας μου για την επιδίωξη της αντικειμενικής αλήθειας.

Η πρώτη γνωριμία μου με το θέμα αυτό έγινε από τα προπτυχιακά ακόμα έτη, καθώς προσπαθούσα να αποτυπώσω την συχνότητα εμφάνισης ναών και επισκοπών στην γεωγραφική περιοχή της σημερινής Αλβανίας [*Epirus Vetus* και *Epirus Nova*], επί της πρωτοχριστιανικής περιόδου. Ο ενδόμυχος θαυμασμός μου για το Μωσαϊκό του Βαπτιστηρίου του Βουθρωτού (βλ. εξώφυλλο), αποδείχτηκε πως είχε ριζώσει μέσα μου και, μάλλον, όχι άδικα. Στην έναρξη του δεύτερου έτους του μεταπτυχιακού ρωτήθηκα από τον κ. Σταυράκο για τις καλοκαιρινές μου διακοπές, που αξιοποίησα μόνο για κάποιες αναγκαίες ενασχολήσεις. Η αντιπρόταση ήταν να επισκεφτώ το Βουθρωτό, το οποίο ήταν πανέμορφο. Το επόμενο έτος της ακαδημαϊκής χρονιάς θα γινόμουν αυτόπτης μάρτυρας αυτής της τοποθεσίας. Ων άνθρωπος που δεν πιστεύω στην τυχαιότητα των πραγμάτων, στην περίοδο ανάληψης του θέματος της διπλωματικής εργασίας έμελλε να επωμιστώ το βάρος της υποστήριξης της *Ιστορίας του Βουθρωτού*.

Γιατί όμως να διαλέξει κανείς αυτό το θέμα; Οι λόγοι πολλοί, αλλά κυρίως επειδή συνδέονται οι απαρχές του λογοτεχνικού και ιστορικού μύθου της Ρώμης, της γεννήτορος της Κωνσταντινούπολης, με την ιστορική πραγματικότητα του 20ου αιώνα. Το Βουθρωτό άλλωστε αποτελεί μια πόλη που μαρτυράται από όλες τις ιστορικές φάσεις και με πολύ διαφορετικές πηγές μεταξύ τους. Οι γραπτές πηγές απλά προδίδουν την ραχοκοκκαλιά, ο αρχαιολογικός πλούτος, όμως, συμπληρώνει το υπόλοιπο σώμα με απώτατο σκοπό μια, όσο είναι δυνατόν, καλύτερη ιστορική αποκατάσταση.

Η λίστα για την παράθεση των ευχαριστιών θα μπορούσε να έχει το δικό του κεφάλαιο, αλλά θα γίνει μια προσπάθεια περιληπτικής αναφοράς.

Ευχαριστώ πολύ τους υπαλλήλους της Βιβλιοθήκης Ιωαννίνων, που υπέκυψαν στις ιδιοτροπίες μου, ιδιαίτερα τον κ. Κώστα Σιώμο που αποτέλεσε, κυρίως, φίλος, εκτός από απρόσωπος υπάλληλος. Ευχαριστώ, επίσης τον κ. Μπάμπουιν που μου παρείχε πολύ αξιόλογο βιβλιογραφικό και φωτογραφικό υλικό για την εποπτεία του χώρου.

Πάνω απ' όλα ευχαριστώ τον κ. Χρήστο Σταυράκο, που χάρη σε αυτόν ασχολήθηκα πιο ενεργητικά με τον πλούτο, που κρύβει η πρώτη μου πατρίδα και, εν τέλει, κατάφερα να αποκτήσω μια πιο διευρυμένη γνώση του ερευνητή, εν γένει, μέσα από αυτήν την ευκαιρία που μου δόθηκε, με το παρόν θεματικό πλαίσιο. Ευχαριστώ, επίσης τον κ. Αντωνόπουλο, που αποτέλεσε έναν από τους στυλοβάτες καθηγητές μου, στα προπτυχιακά αλλά και μεταπτυχιακά μαθήματα, όπως και πρότυπο ανθρώπου. Ύστερα, ευχαριστώ τον κ. Γεωργακόπουλο για τις προτάσεις του, ενώ αποτέλεσε έναν πολύ καλό φίλο από την πρώτη στιγμή.

Πέραν, τούτων, νιώθω την ανάγκη πως πρέπει να ευχαριστήσω γενικότερα τους καθηγητές μου που αποτέλεσαν το έναυσμα μου να ασχοληθώ πιο σοβαρά με τις *Βυζαντινές Σπουδές* και την *ιστορική επιστήμη*, γενικότερα. Ο κ. Κώστας Κωνσταντινίδης, μαζί με τον κ. Χρήστο Σταυράκο και τον κ. Παναγιώτη Αντωνόπουλο ήταν πάντα δίπλα μου, όταν τους χρειαζόμουν. Ύστερα, δεν θα παραλείψω να αναφέρω την κ. Αικατερίνη Λιάμπη και τον κ. Ιωάννη Τζαμτζή. Όλοι τους αποτέλεσαν από τα προπτυχιακά χρόνια πηγή έμπνευσης και ένα δυνατό στήριγμα στις αδυναμίες του χαρακτήρος μου. Πρέπει να παραδεχτώ, πως χρωστάω πολλά στην υπομονή και την κατανόηση τους.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένεια μου που μου στάθηκε, υλικά και πνευματικά, σε μια πολύ απαιτητική περίοδο.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

AAA	<i>Athens Annals of Archaeology (Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών)</i>
AJ	<i>Anglisticum Journal</i>
ARMSI	<i>Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București.</i>
BMGS	<i>Byzantine and Modern Greek Studies</i>
BNJ	<i>Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher</i>
ByzF	<i>Byzantinische Forschungen</i>
CMAS	<i>Conservation and Management of Archaeological Sites</i>
CNRS	<i>Editions du Centre National de la Recherche Scientifique</i>
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
DOS	<i>Dumbarton Oaks Studies</i>
IBS	<i>Institute for Balkan Studies (ελλ. IMXA)</i>
IFEB	<i>Institut Francaise d'Etudes Byzantines</i>
Iliria	<i>Revistë Arkeologjike. Akademia e Shkencave e RPSSH, Instituti i Historisë, Sektori i Arkeologisë</i>
IPS	<i>Istituto Poligrafico dello Stato</i>
IRAIK	<i>Izvestija Russkago Arheologiceskago Instituta v Konstantinopoli</i>
ISSBN	<i>Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici</i>
JRA	<i>Journal of Roman Archaeology</i>
MGH	<i>Monumenta Germaniae Historica Epistolae</i>
ODB	<i>KAZHDAN, A. P., et al. (eds.), The Oxford Dictionary of Byzantium, v. I-III, Oxford University Press (Oxford 1991).</i>
PIAC	<i>Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana</i>
RbK	<i>Real Lexikon zur Byzantinischen Kunst</i>
REB	<i>Revue des Etudes Byzantines</i>
REG	<i>Revue des Etudes Grecques</i>
RE	<i>Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, τόμος XX, Augustus Pauly-Georg Wissona (eds.), Alfred Druckenüller Verlag (Stuttgart 1950).</i>
RESEE	<i>Revue des études sud-est européennes</i>
RGZM	<i>Römisch-Germanisches Zentralmuseum</i>
RSBN	<i>Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici</i>
SAP	<i>Societa Archeologica Padana</i>
SBS	<i>Studies in Byzantine Sigillography</i>

<i>TIB</i>	<i>Tabula Imperii Byzantini</i>
<i>ΕΕΒΣ</i>	<i>Έπετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών</i>
<i>ΕΙΕ/ΙΒΕ</i>	<i>Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών</i>
<i>ΕΜΣ</i>	<i>Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών</i>
<i>ΗΕ</i>	<i>Ηπειρωτική Εστία</i>
<i>ΗΧ</i>	<i>Ηπειρωτικά Χρονικά</i>
<i>ΠΕ/ΕΙΕ</i>	<i>Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών</i>

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ ΘΕΜΑ ΚΑΙ Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Το θέμα της συγκεκριμένης εργασίας συσχετίζεται με την συστηματική και ολιστική θεώρηση του Βουθρωτού στα πλαίσια της Βυζαντινής περιόδου. Για να γίνει αυτό πραγματικότητα θα πρέπει να υπάρχει μια συνολική αποτίμηση της αρχαιολογικής και ιστορικής εικόνας στα βυζαντινά πλαίσια του Βουθρωτού. Για να θεωρηθεί ολοκληρωμένη η προσπάθεια θα πρέπει να δοθεί απάντηση σε ερευνητικά προβλήματα παράλληλα με τον συνδυασμό και συγκεκριασμό όσον περισσότερων στοιχείων γίνεται για μια πειστικότερη απάντηση.

Άλλος σκοπός αποτελεί και η ανάδειξη της ιστορικής αξίας του Βουθρωτού. Η σημασία του χώρου και η γεωγραφία, που υποστηρίζει ο συγκεκριμένος οικισμός, παρέχει περαιτέρω δυνατότητες κατανόησης των ιστορικών φαινομένων που αναπτύχθηκαν στην ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο.

Τέλος, αποτελεί μια φιλοδοξία το παρόν πόνημα να αποτελέσει ένα συμπλήρωμα με σκοπό την κατανόηση της ηπειρωτικής ιστορικής παράδοσης.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το Βουθρωτό ανήκει στην Ήπειρο, στα Νότια σύνορα της σημερινής Αλβανίας. Κύριοι παράγοντες της θέσης του Βουθρωτού είναι το Ιόνιο και η Αδριατική, που θα χαρακτηρίσουν και καθορίσουν την εξέλιξη του τόπου. Στα θαλάσσια σύνορα του βρίσκεται κοντά στην Κέρκυρα και τις ιταλικές ακτές του Τάραντα. Στην ενδοχώρα του βρίσκεται κοντά στους Αγίους Σαράντα (Ογχησμός) και την αρχαία Φοινίκη. Τα γεωγραφικά όρια της εργασίας δεν περιλαμβάνουν μονάχα το Βουθρωτό, αλλά και την άμεση συνδεδεμένη ενδοχώρα. Αυτό γίνεται, διότι μπορούν έτσι να εξαχθούν περισσότερα στοιχεία, με μεγαλύτερη δυνατότητα υποστήριξης ορθότερων απόψεων. Έτσι θα γίνει λόγος για το Κανάλι Βιβάρι, το Διαπόρι και την πεδιάδα της Βρίνας.¹

Όσον αφορά τους χρονολογικούς περιορισμούς ακολουθείται η συμβατική χρονολογική αποτύπωση των βυζαντινών περιόδων. Ως τέλος της έρευνας θεωρείται η παράδοση του Βουθρωτού στα χέρια των Ανδεγαυών. Ο λόγος που γίνεται αυτό είναι διότι διαρρηγνύονται τα καθαρά βυζαντινά πλαίσια. Σε κάθε περίπτωση με την επέμβαση των δυτικών επιρροών θεωρώ πως η βυζαντινή νομοτέλεια διαταράσσεται και χάνεται η ουσία που επιδιώκεται. Δεν παύουν τον 14ο αιώνα στο Βουθρωτό να είναι βυζαντινοί, αλλά η πολιτισμική επιρροή απολήγει σε δυτικά καθεστωτικά πλαίσια και επιρροές. Βέβαια δεν θα λείψουν και οι μεταγενέστερες αναφορές ώστε να υποστηρίξουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η μεθοδολογία της ερευνητικής αυτής προσπάθειας βασίζεται στο γεγονός πως, αν και πρόκειται τυπικά για μια ιστορική μελέτη δευτερογενούς υλικού, πρωτοτυπεί στον συνδυασμό ιστορικών και αρχαιολογικών ερευνητικών πορισμάτων σε μεγαλύτερο βαθμό απ' όσο θα

¹ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνες 1-3 και 21.

άρμοζε σε μια καθαρά ιστορική υπόθεση. Στην ουσία πρόκειται για μια αρχαιολογική εργασία στην προσπάθεια της να προκριθεί ως ιστορική.

Μεθοδολογικά ακολουθούμε τις γνωστές θέσεις που αναπτύσσονται, όσον αφορά τις ιστορικές θέσεις. Το πρώτο βήμα είναι η ανάδειξη των Πρωτογενών πηγών, που στην περίπτωση αυτή, λόγω της σπανιότητάς τους είναι μεγάλης αξίας. Ακόμα και μια μικρή αναφορά του Βουθρωτού αξίζει να αναλυθεί στο ιστορικό και νοηματικό περιβάλλον της. Η αρχαιολογική έρευνα θα φανεί χρησιμότερη, καθώς απαντάται σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό και αφορά κάθε είδους έκφανση της ζωής, δημόσιας και ιδιωτικής. Ο χωρισμός του υλικού σε κατηγορίες στην μελέτη του είναι επιβεβλημένος. Το οικιστικό υλικό (κοσμικό και θρησκευτικό), το νομισματικό υλικό, κεραμικά, κοσμήματα, επίσημες σφραγίδες και άλλα κατάλοιπα μαρτυρούν το μέγεθος και την ευρύτητα του φάσματος στο οποίο θα πρέπει να ελιχτούμε.

Οι Δευτερογενείς πηγές θα αντιμετωπίζονται κριτικά στην στήριξη τους, ενώ τα αρχαιολογικά πορίσματα θα αποτελούν το κριτήριο της πίστης μας. Η αρχαιολογική έρευνα έχει ξεπεράσει τις παλιότερες ιστορικές αναφορές, και σήμερα είμαστε σε θέση να μιλάμε για μια νέα εντελώς εικόνα. Οι αρχαιολογικές έρευνες, όμως έχουν μια θεώρηση που τείνει προς μια εκτεταμένη ρωμαϊκή περίοδο, κάνοντας λόγο για την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο (*Late antiquity*) που φτάνει ως και τον 7ο αιώνα. Από την άλλη οι ιστορικές πηγές έχουν αναλυθεί με το Βυζαντινό πρίσμα και την παραμυθία του, που κρύβει πολλά για τον μνημένο αναγνώστη. Τις τελευταίες δεκαετίες έχει γίνει μια προσπάθεια σύζευξης των απόψεων αυτών. Σε αυτό το σημείο ακριβώς θα κριθεί και η συμβολή αυτή, καθώς θα γεφυρώσει αυτό το χάσμα, έστω στα γνωστά μας δεδομένα.

ΔΟΜΗ

Η δομή που ακολουθήθηκε παρέχει μια πλήρη εποπτική εικόνα του υλικού, αρχαιολογικού και καθαρά ιστορικού. Η ερευνητική προσπάθεια καταμερίζεται σε τομείς που δεν υπαγορεύτηκαν από το θέλημα του συγγραφέα, αλλά από το διαθέσιμο υλικό, στην εκάστοτε περίοδο. Πιο αναλυτικά έχουμε την εξής δομή:

Στο πρώτο μέρος γίνεται προσπάθεια παρουσίασης των λίγων γραπτών αναφορών χωριστά από τα αρχαιολογικά δεδομένα. Το αρχαιολογικό υλικό, όσον αφορά την τοπογραφία θα ληφθεί χωριστά και θα γίνει λόγος για την κοσμική και την χριστιανική τοπογραφία. Μετά, σε επόμενο κεφάλαιο θα έχουμε την σύζευξη του νομισματικού και κεραμικού υλικού, που παρουσιάζουν παρόμοιες ιδιότητες και προσόντα. Στο τέλος θα ακολουθήσει μια συνθετική ανάλυση.

Στο δεύτερο μέρος λόγω της έλλειψης των στοιχείων, ή μάλλον περιορισμένων ευρημάτων θα ακολουθηθεί μια διαφορετική προσέγγιση. Θα έχουμε, δηλαδή, μια παρουσίαση που θα ασχολείται μονομερώς με πηγές και τις οικιστικές φάσεις που παρατηρούνται σε συνδυασμό με τα λίγα ευρισκόμενα κατάλοιπα. Μεγάλη σημασία θα έχει, πάντως, η προσέγγιση των διοικητικών αλλαγών που παρατηρούνται. Μετά θα έχουμε την συνθετική ανάλυση, ώστε να εξάγουμε ορισμένες βασικές θέσεις για την περίοδο.

Στο τρίτο μέρος θα έχουμε την ιστορική αναφορά, τις εξελίξεις στον τομέα της διοίκησης και σε δεύτερο πλαίσιο τον τοπογραφικό χαρακτήρα που παρατηρείται στις κοσμικές, αλλά και χριστιανικές δομές.

Ο συγκεκριμένος καταμερισμός οφείλεται στην προσπάθεια σύνοψης όλου του υλικού και της αποτύπωσης μιας ενημερωμένης εικόνας στα σύγχρονα πορίσματα. Η κατηγοριοποίηση

ανάμεσα στα κεφάλαια είναι αναλυτική, καθώς θεματικά μπορεί να υποστηριχθεί, κιόλας, πως υπάρχει η ανάγκη να γνωρίζει ο αναγνώστης που κατευθύνεται στο θέμα. Διεκολύνουμε, έτσι, τον καταμερισμό των θεματικών περιοχών, που αφορούν το ίδιο το Βουθρωτό, μιας και πρόκειται για ένα πολύπλοκο θέμα στην κατανόηση του.

Επίσης δόθηκε η προσπάθεια να καλυφθεί όσον το δυνατόν περισσότερη ουσία από τα προηγούμενα σημεία πριν την βυζαντινή περίοδο, αλλά και αργότερα για να υπάρχει μια συνολική εικόνα, χωρίς όμως να χάνεται η κυρίως βλέψη της αποτύπωσης της βυζαντινής περιόδου του Βουθρωτού. Μια αποτύπωση παραπάνω χρονολογικών εκτάσεων, όπως της Ανδηγαυικής επικυριαρχίας, αλλά και της σημαντικής Βενετικής κυριαρχίας θα σήμαινε την διολίσθηση του θεματικού πλαισίου σε ατόπημα, το οποίο δεν θα ήταν ένα σοφό διακύβευμα. Η προσπάθεια της αναφοράς όλου του υλικού, κυρίως αρχαιολογικού, θεωρείται δύσκολο να πραγματοποιηθεί. Παρ' όλα αυτά ο αναγνώστης μπορεί να παρατηρήσει την προσπάθεια νύξης μιας ενημερωμένης διατύπωσης για όλες τις περιοχές που μπορεί να σταθεί μια ερευνητική προσπάθεια, όπως έχει αποτυπωθεί στην σύγχρονη βιβλιογραφία.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το ιστορικό της έρευνας του Βουθρωτού παρουσιάζει αρκετά μεγάλο ενδιαφέρον για τον μελετητή. Αυτό συμβαίνει διότι ακόμα και μετά την πλήρη παρακμή του, το Βουθρωτό συνέχιζε να τίθεται στα σύγχρονα του ιστορικά πλαίσια.

Πριν από τον 20ο αιώνα ακόμα το Βουθρωτό είχε τραβήξει την προσοχή των μελετητών ή απλά ενδιαφερομένων εραστών του αρχαιολογικού πλούτου. Ο πρώτος, που από νωρίς που αναγνώρισε την αξία του Βουθρωτού, ήταν ο Κυριακός ο Αγκωνίτης, που κατέγραψε δύο επιγραφές.² Από τους πιο σημαντικούς που ασχολήθηκαν με το Βουθρωτό ήταν ο Ανδρέας Μαρμοράς, Έλληνας λόγιος του 17ου αιώνα, που έζησε στην Κέρκυρα και έγραψε στα ιταλικά την ιστορία της Κέρκυρας και συμπεριέλαβε και αναφορές για το Βουθρωτό.³ Αργότερα, κατά τον Ναπολεόντειο πόλεμο, το 1805, ο πολυπράγμων Βρετανός στρατιωτικός και περιηγητής William Martin Leake μετέφερε τις εντυπώσεις του για το Βουθρωτό, ενόσω ήταν φιλοξενούμενος στην αυλή του Αλή Πασά.⁴ Ύστερα, ασχολήθηκε ο Γάλλος Francois Charles Hugues Laurent Pouqueville.⁵

Με την έναρξη του 20ου αιώνα, το 1928 έχουμε την *Ιταλική Αρχαιολογική Υπηρεσία*⁶ με το έργο του Luigi Maria Ugolini, που συνεχίστηκε και μετά τον θάνατο του το 1936, έως και το 1940. Η αφορμή της ενασχόλησης των Ιταλών συσχετιζόταν με την μυθολογική ενίσχυση της ιταλικής εθνικής ταυτότητας. Η γραπτή παράδοση ήθελε το Βουθρωτό ως συνδετικό κρίκο της ίδρυσης της Ρώμης, οπότε και αυτό ήταν αρκετό ώστε το ιταλικό φασιστικό καθεστώς να

² HODGES, R., et al., Late Antique and Byzantine Butrint: interim report on the port and its hinterland, *JRA* 10 (1997), σσ. 207-234, σ. 207. Στο εξής: *Late Antique and Byzantine Butrint*.

³ MARMORA, A., *Della historia di Corfuldescritta da Andrea Marmorata nobile Corcirese libri otto. Al serenissimo principe ed eccellentissimo Senato di Venetia*, Venetia, Presso il Curti, M.DC.LXXII (1672).

⁴ HODGES, R., *The Archaeology of Mediterranean Placemaking: Butrint and the Global Heritage Industry*, London, 2016, σ. 21. Στο εξής: *Butrint and the Global Heritage Industry*.

⁵ Αυτόθι, σ. 22.

⁶ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 5.

αποστέλλει μια σημαντική αρχαιολογική αποστολή, που ανέλαβε να περαιώσει το πρώτο επίσημο αρχαιολογικό έργο στον υποφαινόμενο χώρο.⁷

Οι Αλβανοί μελετητές, επί του Κομμουνιστικού καθεστώτος, ασχολήθηκαν σοβαρά με το Βουθρωτό και παρήγαγαν σημαντικό έργο. Οι Αλβανοί αρχαιολόγοι ασχολήθηκαν από το 1959 έως και το 1992,⁸ οπότε και ανέλαβε το έργο το *Butrint Foundation*, με την ίδρυση του το 1993.

Οι σημερινές έρευνες γίνονται από μια ερευνητική ομάδα που περιλαμβάνει την *Αλβανική Αρχαιολογική Υπηρεσία* και το *Institute of World Archaeology*, του Πανεπιστημίου της East Anglia, υπό την σκέπη του *Butrint Foundation*,⁹ που κρατάει ως σήμερα και έχει θέσει νέους ερευνητικούς ορίζοντες όχι μόνο για το Βουθρωτό, με το οποίο ασχολήθηκε εκτενώς, αλλά και για την ιστορία και αρχαιολογία της Αλβανίας, γενικότερα. Οι νέες έρευνες ξεκίνησαν επίσημα το 1993,¹⁰ και συνεχίζονται ως σήμερα, έχοντας στο ενεργητικό τους σημαντικές εκδόσεις. Οι κύριοι ερευνητές της προσπάθειας αυτής είναι οι R. Hodges και ο W. Bowden, αμφότεροι διατελέσαντες επικεφαλής της έρευνας σε μια πολυεπίπεδη και οργανωμένη ερευνητική προσπάθεια που ενείχε κάθε δυνατή σκοπιά στις προϋποθέσεις της μελέτης του υποφαινόμενου χώρου.

Πρακτικά μιλάμε κυρίως για την αρχαιολογική πρόοδο. Η ιστορική έρευνα στα τριάντα χρόνια της έκδοσης του *Tabula Imperii Byzantini*, δεν έχει πολλά να επιδείξει, περιορισμένη καθώς είναι από τις γραπτές πηγές. Από τους Έλληνες ιστορικούς, με το έργο του έχει βοηθήσει πολύ ο Ε. Χρυσός, που έχει ξεκαθαρίσει τα γνωστά σε μας σήμερα ιστορικά πλαίσια της Παλαιάς Ηπείρου. Σχετικά με τις αρχαιολογικές αρχές που αναπτύσσονται έχει ασχοληθεί η Μ. Βέικου. Μετά, η Ε. Σαράντη, ρίχνει μια ματιά στις αρχές των βυζαντινών αστικών οικισμών. Για τα διοικητικά του Βουθρωτού υπάρχει ένα ομιχλώδες τοπίο που όμως χάρη στην βοηθητική επιστήμη της σφραγιστικής μας δίνεται μια όλο και καθαρότερη εικόνα, μέσω της Παπαδοπούλου. Με τα διοικητικά ασχολήθηκαν οι Αικατερίνη και ο Σπυρίδων Ασδραχάς. Σημαντικός είναι ο Λάσκαρις, ενώ ασχολήθηκε και ο P. Magdalino. Ύστερα, σημαντική θεωρείται η τοποθέτηση του G. Prinzing με το έργο του για την διοίκηση του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Με την Ύστερη περίοδο, και όχι μόνο του Βουθρωτού, ασχολείται ο Σ. Ασωνίτης, η Μ. Ντούρου-Ηλιοπούλου και άλλοι, που αποκαθιστούν τα ιστορικά γεγονότα μετά την Τέταρτη Σταυροφορία και το καθεστώς στο οποίο περιήλθαν τα ελληνικά εδάφη με την Δυτική επικυριαρχία.

⁷ Τα κυριώτερα έργα του Ουγκολίνι: UGOLINI, L. M., *Albania antica 1: ricerche archeologiche*, Milan/Rome, 1927. UGOLINI, L. M., Un interessante teatro greco-romano che sta per venire alla luce a Butrinto, *Dioniso, Bolletino dell'Istituto Nazionale del Drama Antico* 3 (1931), σσ. 7-12. UGOLINI, L. M., *Albania antica 2: Vacropoli di Fenice*. Rome/Milan, Scialia, 1932. UGOLINI, L. M., *L'Agrippa di Butrinto*. Rome, IPS, 1932. UGOLINI, L. M., Un importante teatro classico trovato a Butrint (Albania), *Japigia, Rivista Pugliese di Archeologia, Storia e Arte A* (4), 1933, σσ. 414-429. UGOLINI, L. M., Il battistero di Butrinto', *Rivista di Archeologia Cristiana* 11 (1994), σσ. 265-283. UGOLINI, L. M., La 'Grande Ercolanese' di Butrinto, *Bolletino d'Arte* 29 (1935), σσ. 68-82. UGOLINI, L. M., Il cristianesimo e l'organizzazione ecclesiastica a Butrinto, *Orientalia Christiana Periodica* 2 (1936), σσ. 309-329. UGOLINI, L. M., *Butrinto: il mito d'Enea. Gli scavi*, Rome, 1937. UGOLINI, L. M., *Albania antica 3: Vacropoli di Butrinto*, Rome/Milan, 1942. GILKES, O.J. (Ed.), *The Theatre at Butrint. Luigi Maria Ugolini's Excavations at Butrint 1928-1932 (Albania antica IV)*, London, British School at Athens, 2003.

⁸ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 6.

⁹ HODGES, R., και PATERNALINI, A., A Short History of the Butrint Foundation's Conservation Programme at Butrint, Albania: 1994-2012, *CMAS*, Vol. 15, 3-4, 2013, American University of Rome, Italy, σσ. 254-80. Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 4.

¹⁰ HODGES, R., *Travels with an Archaeologist: Finding a Sense of Place*, London, 2016, κεφ. 10. Το ίδρυμα έχει ιδρυθεί από τους Άγγλους Λόρδους *Rothchild* και *Sainsbury*.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΠΑΡΧΕΣ ΩΣ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Η προσπάθεια παρουσίασης της ιστορικής πορείας του Βουθρωτού ως την βυζαντινή περίοδο εμπεριέχει από την φύση του πολλές προβληματικές που όμως μπορούν να αρθούν, εάν δοθεί μια σωστή και ολοκληρωμένη εικόνα, η οποία θα καταστήσει εύσημους όλους τους παράγοντες που μπορούν να συναινέσουν στην εικόνα που αντικατοπτρίζει περισσότερο την πραγματικότητα. Η βυζαντινή περίοδος του Βουθρωτού ενέχει τις βάσεις της στις προηγούμενες περιόδους, έτσι, μια γενική εισαγωγική περιγραφή τους είναι απαραίτητη.¹¹

Το Βουθρωτό βρίσκεται στην ενδοχώρα της Ηπείρου στο στενότερο σημείο των στενών της Κέρκυρας. Ο χώρος είναι κατάλληλος, διότι ωφελεί στην πρόσβασή του στο Ιόνιο Πέλαγος και αποτελεί φυσικά προστατευμένη περιοχή, διότι εκεί βρίσκεται η λίμνη του Βουθρωτού. Εκεί υπάρχει ασφαλές αγκυροβόλιο, που αποτελεί μια στρατηγική θέση και ένα από τα κομβικά σημεία στις γραμμές που συνδέει την Ιταλία και τη Σικελία με την Αδριατική και την ηπειρωτική Ελλάδα. Μέσω του Βουθρωτού δίδεται η πρόσβαση προς τα ενδότερα οδικά δίκτυα, που έχουν αναπτυχθεί από νωρίς. Επιπλέον, παρέχεται πρόσβαση σε μια ενδοχώρα πλούσια σε φυσικούς πόρους για τη βοσκή και την αλιεία.¹²

Το Βουθρωτό αποτελεί σημαντική και εγνωσμένη περιοχή, που επισημαίνεται από πολλά αρχαία γεωγραφικά κείμενα, αν και σπάνια δίδεται λεπτομερής περιγραφή, πέραν τυποποιημένων όρων, ενώ δεν ελλείπουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στην αναφορά του ονόματος, ανάλογα την παράδοση της πηγής. Τα ιστορικά κείμενα παρέχουν ακόμα λιγότερες πληροφορίες.

ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Η πρώτη αναφορά του Βουθρωτού δίδεται τον 6ο αιώνα π.Χ. από τον γεωγράφο Εκαταίο τον Μιλήσιο, ο οποίος καλεί την λίμνη του Βουθρωτού ως «πελώδες λιμένα», λασπωμένο λιμάνι, τονίζοντας το Βουθρωτό ως ασφαλές αγκυροβόλιο.¹³ Όσον αφορά τα υλικά κατάλοιπα, στο λόφο της Ακρόπολης έχουν βρεθεί Κορινθιακά υλικά κατάλοιπα του 7ου αιώνα π.Χ. και αττικά κεραμικά του 6ου αιώνα π.Χ..¹⁴ Η πρώιμη ιστορία του Βουθρωτού εμφανίζεται στενά συνδεδεμένη με εκείνη της Κέρκυρας και είναι πιθανό να αποτελούσε συνδετικός κρίκος με την ηπειρωτική χώρα, ως οικισμός που εξυπηρετούσε στην διευκόλυνση των συνδέσεων μεταξύ του νησιού και τις εσωτερικές κοινότητες της Ηπείρου.¹⁵ Αυτή είναι η εντύπωση που δίνεται από τον Θουκυδίδη, ο οποίος περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο, το 427 π.Χ., οι παρατάξεις από την Κέρκυρα δραπέτευσαν από τον εμφύλιο πόλεμο της πόλης και κατέλαβαν κερκυραϊκά εδάφη πέρα από το κανάλι. Μπορεί να υποτεθεί, μάλιστα, πως το Βουθρωτό εξαρτιόταν από την

¹¹ Για μια αποτίμηση της έρευνας και των αρχών του Βουθρωτού βλ. στο HANSEN, I. L. και HODGES, R., Introduction, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 1-16. Στο εξής: *Introduction*.

¹² HANSEN, I. L., *Hellenistic and Roman Butrint/Butrinti Helenistik the Romak*, London/Tirana, 2009, σ. 7. Στο εξής *Hellenistic and Roman Butrint*.

¹³ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 7.

¹⁴ HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 9.

¹⁵ Αυτόθι, σ. 11.

Κέρκυρα, μιας και αποτελούσαν και οι δύο αποικίες των Κορινθίων. Σε κάθε περίπτωση, μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, το Βουθρωτό, θα πρέπει να βρέθηκε υπό τον έλεγχο της Χαονίας και το σημείο αναφοράς μετατοπίστηκε στην ενδοχώρα, προς την πρωτεύουσα της, την Φοινίκη.¹⁶

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ

Η ώθηση για την αστική ανάπτυξη του Βουθρωτού¹⁷ μπορεί να συνδέεται με την άνοδο των δύο μεγάλων δυνάμεων: πρώτα του βασιλικού οίκου των Μολοσσών στην Ήπειρο, στη συνέχεια με τον αντίκτυπο των συμφερόντων της Ρώμης στην περιοχή.¹⁸ Ο βασιλιάς των Μολοσσών, Πύρρος (297-272 π.Χ.), κυριάρχησε για 25 χρόνια και εγκαινίασε έναν πολιτιστικό και υλικό μετασχηματισμό της περιοχής.¹⁹ Οι Μολοσσοί αποτέλεσαν την ηγέτιδα δύναμη της συμμαχίας των Ηπειρωτών που δημιουργήθηκε μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου το 323 π.Χ., καθώς και στο *Κοινόν των Ηπειρωτών*. Αυτές οι συμμαχίες περιλάμβαναν την Χαονία, στο έδαφος της οποίας ανήκαν το Βουθρωτό και οι Θεσπρωτοί.

Τον 2ο αιώνα π.Χ. η Ήπειρος εγκλωβίστηκε στις συγκρούσεις μεταξύ της Μακεδονίας και της Ρώμης. Τα ηπειρωτικά φύλα αναγκάστηκαν να διαλέξουν πλευρά αν και στην πραγματικότητα, όλοι, πλην των Μολοσσών τάχθηκαν με τη Ρώμη.²⁰ Η άνοδος στην εξουσία του φιλικά προσκείμενου της ρωμαϊκής πολιτικής, Χάρωπος, ιδίως, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 180 π.Χ., εξασφάλισε την εύνοια της Ρώμης και βοήθησε στην αύξηση των εμπορικών συναλλαγών με την Ιταλία, κάτι που σήμανε την μεγαλύτερη κυκλοφορία αγαθών και επικοινωνία των περιοχών. Για τους Χάωνες και Θεσπρωτείς που ζούσαν γύρω από το Βουθρωτό η εύνοια της Ρώμης αποτέλεσε σημείο αναφοράς για την τοπική οικονομία.²¹

Τα πράγματα άλλαξαν, όμως, γρήγορα όταν ο Μακεδόνας στρατηγός Περσέας καλλιέργησε τον αναβρασμό των ελληνικών πόλεων εναντίον της ρωμαϊκής κυριαρχίας, κάτι που οδήγησε στην ήττα του, το 167 π.Χ.. Έτσι, μετά από αυτό ο ρωμαίος στρατηγός Αιμίλιος Παύλος προκάλεσε την τρομερή εκδίκηση στους υποστηρικτές του βασιλιά της Ηπείρου: 70 πόλεις καταστράφηκαν και 150.000 περίπου άνθρωποι υποδουλώθηκαν.²² Επίσημα, έκτοτε, το Βουθρωτό, η Ήπειρος και όλη η Ελλάδα θα υπόκειντο στους κανόνες των επαρχιακών διοικήσεων. Πιο συγκεκριμένα, η Ήπειρος θα αποτελούσε διοικητική υποδιαίρεση της Επαρχίας της Μακεδονίας.

¹⁶ Αυτόθι, σ. 11.

¹⁷ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 8.

¹⁸ HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 17.

¹⁹ Αυτόθι, σ. 17.

²⁰ Αυτόθι, σ. 19.

²¹ Αυτόθι, σ. 19.

²² Αυτόθι, σ. 19.

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ

Οι καλές σχέσεις μεταξύ Ρώμης και Ηπείρου έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ανοικοδόμηση της πόλεως του Βουθρωτού,²³ που επεκτάθηκε πέρα από τη βάση του λόφου της Ακρόπολης και κατασκευάστηκε ένα νέο αμυντικό τείχος, που διανθιζόταν σε τακτά χρονικά διαστήματα από μια σειρά από πύλες.²⁴ Το σημαντικό ιερό του Ασκληπιού,²⁵ που ανήκε στις νότιες πλαγιές του λόφου της ακρόπολης, ορίζεται ως μέρος της νέας αστικής πτυχής της πόλης, ενώ ενεργεί και ως αμυντικό τείχος και όριο του ιερού χώρου.²⁶

Το θέατρο αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες προσθήκες στα κτηριακά συγκροτήματα την περίοδο αυτή.²⁷ Μια επιγραφή στη χρονολογεί την κατασκευή του θεάτρου στο πρώτο τέταρτο του 2ου αιώνα π.Χ..²⁸ Το έργο αυτό αποτελεί μια επέκταση ενός προγενέστερου, απλούστερου θεάτρου. Οι θεατρικές παραστάσεις αποτελούσαν μέρος των εορτών του Ασκληπιού. Μετά δεσπόζει το Περιστύλιο ως χώρος φιλοξενίας των προσκυνητών και ιερέων. Πιο ανατολικά, βρισκόταν η αγορά πλαισιωμένη από στοές και κτίρια πολλαπλών χρήσεων, εμπορικού και μη χαρακτήρα. Αυτά έχουν χρονολογηθεί στις αρχές του 2ου αιώνα π.Χ. και ως εκ τούτου ανήκουν στην ίδια περίοδο της μεγάλης ανάπτυξης του Βουθρωτού.²⁹

Άλλο μεγάλο ιερό ήταν αυτό του Σωτήρος Διός, που μαζί με το ιερό του Ασκληπιού θα πρέπει να είχαν ιδιαίτερη φήμη στην περίοδο εκείνη, μιας και γινόντουσαν δέκτες μεγάλων δωρεών.³⁰ Περαιτέρω, οι ιερείς τους εκτελούσαν, επίσης, δημόσια λειτουργήματα πέραν των λατρευτικών τους καθηκόντων. Μεσολαβούσαν, μέσω των χρημάτων που δώριζαν οι πιστοί, και προέβαιναν στην εξαγορά και την απελευθέρωση δούλων. Η πληροφορία αυτή προέρχεται από μια αξιόλογη σειρά από επιγραφές στην δυτική είσοδο του θεάτρου. Οι επιγραφές αφορούν την απελευθέρωση σκλάβων κατά την περίοδο 163-44 π.Χ.. Περισσότεροι από 500 σκλάβοι αποκτούν την ελευθερία τους, είτε από ιδιώτες είτε από ομάδες ανθρώπων ή και οικογένειες. Αυτή η πρωτοφανής κίνηση της απελευθέρωσης των σκλάβων μας μεταφέρει με γλαφυρό τρόπο την ευημερία της κοινότητας γύρω από το Βουθρωτό. Μεταξύ των ιδιοκτητών και απελευθερωτών, η αναλογία γυναικών κυμαίνεται περίπου στο μισό εξ αυτών. Σε αντίθεση με τις γυναίκες στην υπόλοιπη Ελλάδα, οι γυναίκες στην Ήπειρο μπορούσαν να κατέχουν περιουσία και να την διαχειρίζονται από μόνες τους, χωρίς να υπάρχει παρέμβαση προστάτη ή συγγενή.³¹

Ο 3ος και ο 2ος αιώνας π.Χ. αποτελούσαν μια περίοδος ευημερίας για το Βουθρωτό. Τα οικονομικά οφέλη από τις καλές σχέσεις του Χάρωπα με τη Ρώμη επιβεβαιώθηκαν όταν η επαρχία τέθηκε υπό ρωμαϊκό έλεγχο το 167 π.Χ.. Παρά την ρωμαϊκή επικυριαρχία, η περιοχή

²³ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 9.

²⁴ HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 19.

²⁵ Για μια επισκόπηση του ιερού του Ασκληπιού και της λειτουργικότητας του βλ. στο MELFI, M., *The sanctuary of Asclepius*, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 17-32.

²⁶ HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 21.

²⁷ Για το θέατρο του Βουθρωτού, οι πρώτες σημαντικές έρευνες έγιναν την περίοδο 1928-1932 από την ιταλική αρχαιολογική υπηρεσία, αλλά πρόσφατα εκδόθηκε το χειρόγραφο GILKES, O.J. (Ed.), *The Theatre at Butrint. Luigi Maria Ugolini's Excavations at Butrint 1928-1932 (Albania antica IV)*, London, British School at Athens, 2003.

²⁸ HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 25.

²⁹ Αυτόθι, σ. 25-27.

³⁰ Αυτόθι, σ. 25-27.

³¹ Αυτόθι, σ. 29.

είχε αρκετή οικονομική και διοικητική αυτονομία. Η Ρώμη φαίνεται πως ασχολήθηκε κυρίως με τη διασφάλιση των θαλάσσιων οδών σε όλη την Αδριατική, κάτι που ωφέλησε το Βουθρωτό μακροπρόθεσμα. Ο κατακερματισμός των παραδοσιακών δομών εξουσίας των Ηπειρωτών, που παρήκμασαν, έδωσε στην Ρώμη μεγαλύτερες δυνατότητες διαμόρφωσης του χώρου. Η στρατηγική σημασία του Βουθρωτού για τη Ρώμη αποκρυσταλλώνεται στην απόφαση του Καίσαρα να αποτελέσει ρωμαϊκή αποικία.³²

Η ΑΠΟΙΚΙΑ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΑ ΣΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ

Μια σύντομη επίσκεψη από τον Ιούλιο Καίσαρα στο Βουθρωτό στις αρχές του 48 π.Χ., κατά τη διάρκεια του πολέμου του με τον Γάιο Πομπήιο, θα είχε τέτοιο αντίκτυπο στην πόλη που θα άλλαζε τον ρου της ιστορίας της. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 44 π.Χ., εκδόθηκε μια επίσημη απόφαση που όριζε το Βουθρωτό ως ρωμαϊκή αποικία. Οι αντιμαχόμενοι στρατηγοί στους εσωτερικούς αγώνες της Ρώμης απαιτούσαν να δημιουργηθούν ασφαλείς βάσεις για την προμήθεια των στρατιωτών τους και παράλληλα επιθυμούσαν τον έλεγχο των θαλάσσιων οδών του Ιονίου πελάγους. Κατά τον 1^ο π.Χ. αιώνα το Βουθρωτό τραβούσε την προσοχή των πλούσιων γαιοκτημόνων, που επιθυμούσαν την εμπορική και οικονομική εκμετάλλευση της περιοχής, μιας και αποτελούσε ένα φυσικό πέρασμα και σύνορο της αυτοκρατορίας. Ένας από τους πιο εύπορους γαιοκτήμονες ήταν ο Τίτος Πομπόνιος Αττικός, ο οποίος είχε ιδιοκτησίες κοντά στο Βουθρωτό που χρονολογούνται τουλάχιστον από το 68 π.Χ..³³

Χάρη στην αλληλογραφία του Κικέρωνα, τα σχέδια του Καίσαρα για το Βουθρωτό μας γίνονται γνωστά με κάποιες λεπτομέρειες. Το πρώτο διάταγμα που χαρακτηρίζει το Βουθρωτό ως αποικία εκδόθηκε χρησιμοποιώντας ως δικαιολογία τους απλήρωτους φόρους. Απαντώντας σε αυτή την απειλή των κατασχέσεων γης οι ντόπιοι κάτοικοι προσέφυγαν στον Αττικό για βοήθεια. Εκείνος όχι μόνο κατέβαλε το οφειλόμενο ποσό για λογαριασμό της πόλης, αλλά πίεσε τον Καίσαρα, μέσω του Κικέρωνα και άλλων, να του υποσχεθούν πως καμία αποικία δεν θα ιδρυόταν στο Βουθρωτό. Αυτή η υπόσχεση φαίνεται πως δόθηκε από τον Καίσαρα, αλλά ο θάνατος του, τον Μάρτιο του 44 π.Χ. άφησε την επικύρωσή της από την Σύγκλητο στα χέρια του ετήσιου υπάτου.³⁴

Οι ύπατοι, Μάρκος Αντώνιος και Πόμπλιος Κορνήλιος Ντολαμπέλα. εξέφρασαν την υποστήριξη τους στον Κικέρωνα και τον Αττικό, αλλά η ευχή τους δεν πραγματοποιήθηκε. Έτσι, αργά το καλοκαίρι του 44 π.Χ., οι άποικοι έφθασαν με επικεφαλής τον Μουνάτιο Πλάνκο. Πάντως, μετά τον θάνατο του Ιουλίου Καίσαρα, η στήριξη της οικογένειας του Μάρκου Αντωνίου θα πρέπει να αποτελούσε την κύρια αιτία που προχώρησε η δημιουργία της αποικίας. Όπως ο Καίσαρας, ο Μάρκος Αντώνιος χρειαζόταν τη δημιουργία ασφαλών βάσεων στην Ανατολή για την στήριξη των στρατηγικών του θέσεων.³⁵

ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΟΥ ΑΠΟΙΚΙΑΚΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ

Ο αριθμός των εποίκων στο Βουθρωτό παραμένει άγνωστος, αλλά σε κάθε περίπτωση ήταν άμαχοι πολίτες. Αντί για τους, αρχικά προβλεπόμενους, βετεράνους του Καίσαρα, οι άποικοι αποτελούσαν ένα μίγμα απελεύθερων, υψηλών οικονομικών παραγόντων και προσώπων από

³² Αυτόθι, σ. 29.

³³ Αυτόθι, σ. 31.

³⁴ Αυτόθι, σ. 31.

³⁵ Αυτόθι, σ. 31-33.

την Ρώμη. Στο πλαίσιο του εκτεταμένου προγράμματος του αποικισμού ψηφίστηκε ο «*Lex Coloniae Genetivae Juliae*», που επέτρεπε στους απελεύθερους την πρόσβαση στο αξίωμα της τοπικής γερουσίας και ως εκ τούτου, να κατέχουν το υψηλότερο αξίωμα του «*duovir*» στις νέες πόλεις εγκατάστασης τους. Με άλλα λόγια, η σύνθεση των αποίκων διασφαλίζει ότι η νέα ρωμαϊκή πόλη του Βουθρωτού θα είναι πιστή στη Ρώμη. Βέβαια ο νόμος ανακλήθηκε από τον Αύγουστο το 24 π.Χ., αλλά ως τότε το δικαίωμα αυτό βρισκόταν σε πλήρη ισχύ.³⁶

Ο αντίκτυπος των αποικιακών οικισμών ήταν άμεσος στις πολιτικές αλλαγές που προκλήθηκαν στην πόλη.³⁷ Το νέο πολιτικό μόρφωμα που δημιουργήθηκε έλκυσε τις διοικητικές δυνατότητες και εξουσίες σε νέες τροχιές ενώ τα παλιά όργανα εξουσίας, όπως οι ιερείς αξιωματούχοι-δικαστές πέσανε σε δυσμένεια. Τα νέα πολιτικά όργανα θα ταυτίζονταν όλο και περισσότερο με την νεοεισαρχόμενη ελίτ των νέων εποίκων. Κατά μίμηση της Ρώμης, το Βουθρωτό είχε τώρα μια τοπική γερουσία με επικεφαλής δύο ετήσιους δικαστές («*magistrates*»), τους «*duoviri*», καθώς και δικαστές («*magistrates*»), τους «*quinquennales*», με πενταετή θητεία, των οποίων τα καθήκοντα περιλάμβαναν και την οικονομική απογραφή («*census*»). Παράλληλα, μια σημαντική αλλαγή, που χαρακτηρίζει την νέα ιδεολογία της πόλης ήταν και η αλλαγή της επίσημης γλώσσας στη Λατινική.³⁸

Ένα σημαντικό γεγονός για το Βουθρωτό ήταν, επίσης, η επιχορήγηση ώστε να κόψει το δικό του νόμισμα.³⁹ Τα νομίσματα που κόπηκαν από τους πρώτους κιάλας «*duoviri*» του Βουθρωτού αναγράφουν σε αυτά τα ονόματά τους (*P. Dastidius* και *L. Cornelius*), ενώ στην οπίσθια όψη έχουμε τα ιερά του Ασκληπιού και του Διός.⁴⁰ Στην σημειολογία των νομισμάτων ο ταύρος, ως σύμβολο της πόλης είχε σημαντική θέση.⁴¹ Τα νομίσματα αποτελούσαν προπαγανδιστικό όργανο και μέσον προβολής της νέας ιδεολογίας που προήλθε από την Ρώμη.⁴²

Η ΤΡΟΙΑ ΩΣ ΣΥΝΔΕΤΙΚΟΣ ΚΡΙΚΟΣ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΗΣ

Το Βουθρωτό είχε ένα ιδιαίτερο πλεονέκτημα στις προσπάθειες του να διακριθεί ώστε να προσελκύσει περισσότερες χορηγίες.⁴³ Το Βουθρωτό, όπως και η Ρώμη, είλκυε την καταγωγή του από την Τροία. Οι Ρωμαίοι διεκδικούσαν γενεαλογική καταγωγή από τον Αινεία, και το Βουθρωτό λέγεται ότι ιδρύθηκε από τον Έλενο, το γιο του βασιλιά Πριάμου της Τροίας. Ο ιστορικός Τεύκρος της Κυζίκου μας πληροφορεί πως ο Έλενος με άλλους Τρώες, στην προσπάθειά τους να ξεφύγουν από την καταστροφή της πατρίδας τους, σταμάτησαν στην Ήπειρο. Εκεί θυσίασαν έναν ταύρο, αλλά το ζώο δραπέτευσε, κολύμπησε σε ένα κόλπο και

³⁶ Αυτόθι, σ. 33.

³⁷ Για τις πολιτικές εξελίξεις και την πορεία που θα ακολουθήσει έπειτα το Βουθρωτό βλ. στο DENIAUX, E., *La structure politique de la colonie romaine de Buthrotum*, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 32-43.

³⁸ HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 35.

³⁹ Για μια επισκόπηση πρόσφατων ευρεθέντων νομισμάτων στο Βουθρωτό, αλλά στις γύρω σημαντικές περιοχές βλ. στο MOORHEAD, S., GJONGEJAJ, S. και ABDY, R. A., *Coins from the excavations at Butrint, Diaporit and the Vrina plain*, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 78-94.

⁴⁰ HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 35.

⁴¹ Για την σύνδεση της Ρώμης με το Βουθρωτό, λόγω της συσχέτισης με την Τροία βλ. στο HANSEN, I. L., *The Trojan Connection: Butrint and Rome*, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 44-61. Σημαντικά και ενδεικτικά είναι τα νομίσματα, σ. 46, 51 και 55.

⁴² HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 35.

⁴³ Για τα γλυπτά έργα, δεικτικά της ιδεολογικής σύνδεσης του Βουθρωτού με την κεντρική εξουσία βλ. στο: POJANI, I., *The Monumental Togate Statue from Butrint*, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 62-77.

αμέσως ξεψύχησε μόλις έφτασε στην στεριά. Ο Έλενος το αναγνώρισε αυτό ως οϊωνό και ίδρυσε μια πόλη στο ίδιο το σημείο ονομάζοντάς την Βουθρωτό προς τιμήν του ταύρου. Αυτό εξηγεί την πανταχού παρουσία των ταύρων στα νομίσματα του Βουθρωτού: απεικονίζονται μετωπικά, καθιστοί ακόμα και κολυμπώντας. Περαιτέρω, το Βουθρωτό συνδέεται με τον Αινεία, ο οποίος κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του από την Τροία προς την Ιταλία σταμάτησε στο Βουθρωτό. Αυτό θεμελίωσε μια σύνδεση όχι μόνο με τη Ρώμη, αλλά και με τον Καίσαρα και τον Αύγουστο οι οποίοι ανήγαγαν την καταγωγή τους στον Αινεία.⁴⁴

Αυτή η σύνδεση έδωσε στο Βουθρωτό την ευκαιρία να απαθανατιστεί σε μια περιγραφή στο επικό ποίημα του Βιργιλίου, την Αινειάδα.⁴⁵ Σε αυτό το ποίημα, το Βουθρωτό, περιγράφεται για πρώτη φορά. Χαρακτηρίζεται ως μεγαλόπρεπο και πως αποτελούσε μια μικρογραφία της Τροίας. Ο Αινείας κάνει μια μακρά επίσκεψη στο Βουθρωτό και εκεί λαμβάνει τους καλούς οϊωνούς από τον Έλενο, για το ταξίδι του προς τη Ρώμη.⁴⁶ Σύμφωνα με τον Βιργίλιο, εκτός από το Βουθρωτό, ο Αινείας επισκέπτεται και την Νικόπολη, εξ ου και οι δύο πόλεις είναι άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους, ιδεολογικά και τοπογραφικά.⁴⁷ Το ποίημα ήταν γραμμένο για να εξάρει την προέλευση της Ρώμης και τα επιτεύγματα του Αυγούστου, αλλά έδωσε στο Βουθρωτό μια μόνιμη θέση στον απώτατο μύθο του ρωμαϊκού κόσμου.⁴⁸

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ο πρώτος και ο δεύτερος μεταχριστιανικός αιώνας ήταν περίοδος μεγάλης επέκτασης για το Βουθρωτό. Το 66-67, ο αυτοκράτορας Νέρων πέρασε σχεδόν ένα χρόνο επισκεπτόμενος πόλεις στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων της Κέρκυρας και της Νικόπολης, ένα γεγονός που είχε μια βαθιά επίδραση στην περιοχή. Στο Βουθρωτό της περιόδου παρατηρούνται αγάλματα των γυναικών της τοπικής ελίτ, που μιμούνταν τα χτενίσματα της αυτοκράτειρας Ιουλίας Αγριππίνας, μητέρας του Νέρωνα και εγγονής του Αγρίππα.⁴⁹

Η ανάπτυξη της πόλης είναι δύσκολο να εντοπιστεί με ακρίβεια λόγω του υψηλού υδροφόρου ορίζοντα στο Βουθρωτό. Ανασκαφές στο Τρίκογχο Παλάτι μας δείχνουν, πως μέχρι το 2^ο αιώνα, η πόλη επεκτάθηκε προς την άκρη του υδροφόρου ορίζοντα. Εδώ η περιοχή ήταν χωρισμένη σε οικοπέδα που δομούνταν από κτίσματα για εύπορους κατοίκους.⁵⁰

Η περιοχή συνέχισε, σαφώς, να αποτελεί αντικείμενο αρχιτεκτονικών επενδύσεων και δομικών διαφοροποιήσεων. Τα όστρακα αμφορέων που έχουν βρεθεί, χρονολογούνται γύρω στα μέσα του 3ου αιώνα και αυτό αποτελεί ισχυρή απόδειξη για τις πλούσιες εμπορικές

⁴⁴ HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 57.

⁴⁵ Αυτόθι, σ. 57.

⁴⁶ Αυτόθι, σ. 59.

⁴⁷ BOWDEN, W., *Butrint and Nicopolis: Urban Planning and the 'Romanization' of Greece and Epirus*, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 189-209. GILKES, O., CROWSON, A., FRANCIS, K., CEROVA, Y. & LAKO, K., *Nicopolis and Butrint: The triconch palace and a possible model for late-antique housing in Epirot cities*, στο ΖΑΧΟΣ, Κ. Α. (επιστ. επιμ.), ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ν. και STORK, Μ. (επιμ.), *Νικόπολις Β' . Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Τ. Ι, Πρέβεζα 2007, σσ. 219-230.

⁴⁸ HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 59.

⁴⁹ HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 69. Για μια επισκόπηση των ρωμαϊκών γλυπτών έργων στο Βουθρωτό βλ. στο BERGEMANN, J., *Die römische Kolonie von Butrint und die Romanisierung Griechenlands*, Munich, 1998.

⁵⁰ HANSEN, *Hellenistic and Roman Butrint*, σ. 69-71.

συναλλαγές της περιόδου.⁵¹ Όσο μεταβαίνουμε σε περιόδους κοντινότερους προς την βυζαντινή περίοδο, τόσο μετασχηματίζεται η οικιστική δομή του ρωμαϊκού Βουθρωτού. Αυτό συμβαίνει όχι μόνο λόγω των οικονομικών, τα οποία βρίσκονταν στην ακμή τους, αλλά κυρίως λόγω της αλλαγής της ιδεολογικής βάσης της αυτοκρατορίας, με την θέσπιση της χριστιανικής πίστης ως επίσημης θρησκείας. Ύστερα έχουμε την συρρίκνωση της αυτοκρατορίας και την επέμβαση των βαρβαρικών φυλών καθ' όλη την διάρκεια της πρώιμης περιόδου και την μόνιμη εγκατάστασή τους, με τις όποιες αλλαγές που επιφέρονται.

⁵¹ Αυτόθι, σ. 79.

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ
ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ (330-610)

Α.Ι.1. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΙΜΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ

Το Βουθρωτό, ως ηπειρωτικός χώρος, θα πρέπει να τεθεί αναλόγως των ιστορικών περιορισμών, αναλύοντας τις όποιες διοικητικές και θρησκευτικές δυναμικές που αναπτύσσονται πριν, αλλά, και κατά την διάρκεια της πρώιμης βυζαντινής περιόδου στον χώρο όπου εδραζόταν. Έτσι, θα έχουμε την δυνατότητα μιας σφαιρικής ανάγνωσης των δεδομένων στην προσπάθεια ερμηνείας της ιστορίας του Βουθρωτού. Οι αλλαγές που θα διαπιστώσουμε επηρέασαν και την ιδεολογική συγκρότηση των κατοίκων, που με την σειρά της επηρέασε τον χώρο όπου εδραζόταν ο βίος τους. Η ανάλυση της εν γένει κατάστασης στην Ήπειρο αποτελεί μια υποχρέωση διότι τα στοιχεία που γνωρίζουμε καθαρά για το Βουθρωτό, μιλώντας ιστορικά, είναι πολύ περιορισμένα και αποτελούν περισσότερο μια επιβεβαίωση του καθεστώτος που γνωρίζουμε για την ευρύτερη περιοχή.

Η ΠΑΛΑΙΑ ΗΠΕΙΡΟΣ

Στις αρχές του δευτέρου Χριστιανικού αιώνα (114-115), κατά την διάρκεια της κυριαρχίας του Τραϊανού, θα έχουμε την επίσημη ίδρυση της επαρχίας της Ηπείρου, με τα σημερινά γνωστά σύνορα, που μετά θα αποκτούσε την ονομασία *Παλαιά Ήπειρος*.⁵² Εδώ αξίζει να γίνει μια νύξη στην Παλαιά (*Epirus Vetus*) και την Νέα Ήπειρο (*Epirus Nova*), που εμφανίζονται ως δύο ξεχωριστές διοικητικές και γεωγραφικές οντότητες. Οι δύο επαρχίες δημιουργήθηκαν ως απόρροια της διοικητικής μεταρρύθμισης του Διοκλητιανού, πριν το 305, την οποία μετά θα συνεχίσει ο Μέγας Κωνσταντίνος με το ρηξικέλευθο διοικητικό του έργο.⁵³ Πρόκειται δηλαδή για δύο ξέχωρες επαρχίες, διακριτές μεταξύ τους. Η Νέα Ήπειρος βρίσκεται Βόρεια, πάνω από την Παλαιά Ήπειρο, στα κυρίως εδάφη της σημερινής Αλβανίας και πρακτικά αποτελούσε έναν εξελληνισμένο χώρο, που επηρεάστηκε από τις συνεχείς επαφές με τον ελληνισμό.⁵⁴

Η επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου τον 4ο αιώνα ανήκε στην διοίκηση Μοισιών και αργότερα στη διοίκηση της Μακεδονίας, που περιελάμβανε τις επαρχίες Νότια της Βαλκανικής χερσονήσου και υπαγόταν στην υπαρχία του Ιλλυρικού.⁵⁵ Στα μέσα του 4ου αιώνα οι επαρχίες της χερσονήσου του Αίμου τέθηκαν υπό τη διοίκηση του υπάρχου του Ιλλυρικού. Μετά το θάνατο του Θεοδοσίου (395) η Παλαιά Ήπειρος θα υπαχθεί στην υπαρχία Ανατολικού Ιλλυρικού, με έδρα την Κωνσταντινούπολη.⁵⁶ Η εξέλιξη αυτή θα είχε σοβαρές πολιτικές και πολιτιστικές επιπτώσεις και στις δύο επαρχίες. Πολιτικά και εκκλησιαστικά θα αποτελούσαν παράγοντας τριβής για την Κωνσταντινούπολη και την Ρώμη, που προσπαθούσε να βρει αφορμή να επηρεάσει προς το συμφέρον της εδάφη της αυτοκρατορίας, κυρίως όσα της προσέδιδαν εκκλησιαστική υπεροχή. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε πως μιλάμε για την περίοδο που οι αιρετικές τάσεις είχαν μονάχα πολιτικές βλέψεις.⁵⁷

Η Νικόπολη, η οποία ήταν πρωτεύουσα της επαρχίας, είχε υπό τον έλεγχο της όλες τις επισκοπές της Παλαιάς Ηπείρου. Το 342-343, ο Ηλιόδωρος, έλαβε μέρος στη Σύνοδο της

⁵² ΧΡΥΣΟΣ, Ε., Πρωτοβυζαντινή περίοδος (4ος-6ος αι.), στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ήπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 148-165, σ. 148-149, εικ. 121. Στο εξής: *Πρωτοβυζαντινή περίοδος*.

⁵³ ΧΡΥΣΟΣ, *Πρωτοβυζαντινή περίοδος*, σ. 148. BOWDEN, W., *Epirus Vetus: The Archaeology of a Late Antique Province*, London, 2003, 12-20. Στο εξής: *Epirus Vetus*.

⁵⁴ ΧΡΥΣΟΣ, *Πρωτοβυζαντινή περίοδος*, σ. 150.

⁵⁵ Αυτόθι, σ. 151.

⁵⁶ Αυτόθι, σ. 151.

⁵⁷ Αυτόθι, σ. 151. BOWDEN, *Epirus Vetus*, σ. 12-13.

Σαρδικής, κάτι που δείχνει πως οι επίσκοποι της Νικοπόλεως και η Ήπειρος γενικότερα δεν απείχαν των μεγάλων θρησκευτικών διαλόγων που καθόρισαν την πορεία της αυτοκρατορίας στους πρώτους αιώνες της βυζαντινής περιόδου. Επίσης, κατά την πρώιμη περίοδο, στις εκκλησιαστικές διαφορές μεταξύ Ανατολής και Δύσης, υπήρχε σταθερή γραμμή υπέρ της Ορθόδοξης πίστης, παρά τους ελιγμούς της κεντρικής εξουσίας για πολιτικά οφέλη, που ακολουθούσε μονοφυστικές πολιτικές.⁵⁸

Η πρωτοχριστιανική περίοδος άρχισε να εντοπίζεται γοργά στα εδάφη της Ηπείρου, όπως μας δεικνύουν και οι πρωτοχριστιανικές θέσεις, όπου γινόμαστε μάρτυρες μιας συστηματικής και αυθόρμητης οικιστικής τάσης των νέων πολιτισμικών αρχών. Αυτή η αυθόρμητη οικοδομική φάση στον 4ο αιώνα γίνεται έκδηλη και προϋποθέτει πολιτικές και οικονομικές σκοπιμότητες,⁵⁹ καθώς η προσχώρηση των εθνικών στην νέα θρησκεία σήμαινε οικονομικά ερείσματα.⁶⁰ Η τάση αυτή των χριστιανικών δομών παρατηρείται εξίσου και στο Βουθρωτό.

Κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, το Βουθρωτό αποτελεί το σημαντικότερο λιμάνι της περιοχής του, όπως και έναν δείκτη και σημείο αναφοράς της πολιτικής, του εμπορίου και των οικονομικών στη Μεσόγειο της περιόδου.⁶¹ Επίσης, σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του Βουθρωτού είχε το συνεχές οικιστικό και οδικό δίκτυο της Ηπείρου.⁶² Η νέα διοικητική επαρχία, η Παλαιά Ήπειρος, συνέχισε να αποτελεί ένα σημείο συνδιαλλαγής μεταξύ της Δύσης και της Ανατολής.⁶³ Έτσι, ειδικότερα, ενώ διοικητικά βρισκόταν κοντά στην Κωνσταντινούπολη, για μια περίοδο από τα τέλη του 4ου έως τα τέλη του 5ου αιώνα, η Εκκλησία του Βουθρωτού έγερνε προς τη Ρώμη.⁶⁴

ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ

Η πρώτη αναφορά του Βουθρωτού στην Βυζαντινή περίοδο, ανήκει τυπικά στα μέσα του 3ου αιώνα, σύμφωνα με ένα εγκώμιο του μητροπολίτη Κέρκυρας, Αρσενίου (10ος αιώνας),⁶⁵ που απευθύνεται προς τον Άγιο Θερινό, ο οποίος φέρεται να βρήκε μαρτυρικό θάνατο την περίοδο που κατείχε το θρόνο ο διώκτης του χριστιανισμού, αυτοκράτορας Δέκιος (249-251).⁶⁶ Ο άγιος

⁵⁸ ΧΡΥΣΟΣ, *Πρωτοβυζαντινή περίοδος*, σ. 160.

⁵⁹ Αυτόθι, σ. 148.

⁶⁰ Αυτόθι, σ. 160.

⁶¹ Αυτόθι, σ. 153.

⁶² Αυτόθι, σ. 151-156.

⁶³ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 15.

⁶⁴ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Γ., Από τη χριστιανική ιστορία της Ηπείρου, *HE* τ.1 (1952), σσ. 121-31, σ.121-122. Στο εξής: *Από τη χριστιανική ιστορία της Ηπείρου*.

⁶⁵ Οι πηγές για την Πρώιμη βυζαντινή περίοδο του Βουθρωτού είναι λίγες και διάσπαρτες, αλλά όμως δηλώνουν την ύπαρξη στον «χάρτη» και παράλληλα μας παρουσιάζονται οι δομές των διοικήσεων του και ιχνηλατούμε τα ιστορικά του πλαίσια. Βέβαια αυτό ισχύει για όλη την βυζαντινή περίοδο, εκτός από της Ύστερης περιόδου, οπότε και έχουμε μια πιο ζωντανή και γλαφυρή εικόνα. Από κει και πέρα όμως οι γραπτές πηγές ωχριούν μπροστά στα αρχαιολογικά δεδομένα. Συνοπτικές, αλλά και περιεκτικές επισκοπήσεις για τις πηγές έχουμε στα εξής: OBERHUMMER, E., *Buthroton*, στο *RE*, τόμος III, 1, Stuttgart 1897, σσ. 1084-1085. Στο εξής: *Bouthroton*. SOUSTAL, P., KODER, J., *Nikopolis und Kephallēnia*. SOUSTAL, P., KODER, J., *Nikopolis und Kephallēnia. Tabula Imperii Byzantini* 3, Wien 1981. 3, Wien, 1981, σσ. 132-134. Στο εξής: *TIB*. HODGES, R., BOWDEN, W., GILKES, O., και LAKO, K., Introduction, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 1-19. SOUSTAL, P., *The historical sources for Butrint in the Middle Ages*, με μετάφραση του BAKER, J., στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 20-26. Στο εξής: *Sources for Butrint in the Middle Ages*.

⁶⁶ ΧΑΛΚΙΑ, Ε., Παλαιοχριστιανική τέχνη, στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β, (Επιμ.), *Ήπειρος. 4000 Χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*, Αθήνα, 1997, σσ. 166-181, σ. 170.

μαρτύρησε στο θέατρο του Βουθρωτού,⁶⁷ όπου ρίχτηκε στα άγρια ζώα, αλλά σύμφωνα με την πηγή τα θηρία γονάτισαν ενώπιον του.⁶⁸ Η ιστορία του έχει ένα λογοτεχνικό ή θρησκευτικό παράλληλο, καθώς θυμίζει τον Δανιήλ στο λάκκο των λόντων.⁶⁹

Η επισκοπή Ευροίας αποτελεί σημείο αναφοράς για πολλά γεγονότα που ενδιαφέρουν το Βουθρωτό.⁷⁰ Στην επισκοπή αυτή συναντούμε τον άγιο Δονάτο (310-387) ως επίσκοπο, με βαθύτατη παιδεία, την οποία έλαβε στο Βουθρωτό. Έτσι μπορούμε να ανάγουμε το Βουθρωτό ως εκπαιδευτικό κέντρο στην περιοχή, κάτι που κέρδισε ως προνόμιο από τον τίτλο του ως επισκοπή. Ο άγιος, μάλιστα, έλαβε μέρος στη Β' Οικουμενική Σύνοδο, το 380. Η δημοφιλία της μορφής του ήταν τέτοια, που μαρτυρούνται θαύματα στην επισκοπή του, αλλά ακόμα, και στην αυλή του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β'.⁷¹

Η καταγραφή του Βουθρωτού υπάρχει και σε χάρτες της ύστερης ρωμαϊκής εποχής. Τα «*Itineraria*» της ρωμαϊκής περιόδου μας δίνουν τον μεγάλο χάρτη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που είναι γνωστός ως «*Πευτιγγεριανός Κώδικας*» («*Tabula Peutingeriana*»),⁷² που καταγράφει μια σχηματική απόδοση του κόσμου. Άλλο σημαντικό «*Itinerari*» ήταν του αυτοκράτορα Αντωνίνου (*Itinerarium Antonini Augusti*). Έτσι στον πίνακα «*Peutinger*» («*Butharoto*», VII.3.),⁷³ και στο «*Intinerari*» του Αντωνίνου («*Butroto*»: 324,5, «*Butroto*»: 488,7, «*Buthroto*»: 489,1)⁷⁴ το Βουθρωτό μας φανερώνεται ως παράκτια πόλη, ανάμεσα στο ποτάμι Γλυκύ και την Φοινίκη.⁷⁵ Άλλες φορές, ανάμεσα στη νήσο Σάσων και την Νικόπολη.⁷⁶ Η χαρτογράφηση αυτή ήταν απαραίτητη για χρηστικούς λόγους και βεβαίως χρησιμοποιούνταν για τις ανάγκες μεγάλων ταξιδιών, όπως σε αυτά που είχαν προσκυνηματικό χαρακτήρα, προς τα Ιεροσόλυμα. Δεν αποκλείεται το Βουθρωτό, που έχει να επιδείξει ένα πολύ κινητικό εμπορικό λιμάνι να αποτελούσε μια άλλη στάση για τους ταξιδιώτες.⁷⁷

Μια σημαντική πηγή ήταν ο Συνέκδημος,⁷⁸ που αποτελούσε την απογραφή των επαρχιών και των πόλεων. Καταρτίστηκε κατά πάσα πιθανότητα από τον Ιεροκλή τον Γραμματικό το 527

⁶⁷ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 15. Γενικός αρχαιολογικός οδηγός: HAMMOND, N.G. L., *Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford 1967, σ. 100-111, σ. 690-694.

⁶⁸ ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΕΡΚΥΡΑΣ, ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΘΕΡΙΝΟΝ ΤΟΝ ΜΑΡΤΥΡΑ, στο ΛΑΜΠΡΟΣ, Σ., *Κερκυραϊκά ανέκδοτα εκ χειρογράφων Αγίου Όρους, Κανταβριγίας, Μονάχου και Κερκύρας* 1882, σσ. 5-22.

⁶⁹ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 15.

⁷⁰ ΔΑΚΑΡΗΣ, Δ., «*Ιωάννινα, η νεώτερη Εύροια*», *Η.Ε. τ. 1*, (1952), σσ. 537-544.

⁷¹ Η Ήπειρος γενικότερα μας παραδίδει μια εικόνα με σαφή μορφωμένο κοινωνικό ιστό. ΧΡΥΣΟΣ, *Πρωτοβυζαντινή περίοδος*, σ. 157-158.

⁷² Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 22.

⁷³ Το συγκεκριμένο έργο έχει επηρεάσει ακόμα και την εγκυκλοπαιδική εργογραφία του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. ΔΑΚΑΡΗΣ, Σ., *Ιωάννινα, η νεώτερη Εύροια, ΗΕ τ. 1* (1952), σσ. 537-554, σ. 542-543, 545. Στο εξής: *Ιωάννινα, η νεώτερη Εύροια*.

⁷⁴ SOUSTAL, *Sources for Butrint in the Middle Ages*, σ. 20.

⁷⁵ BOWDEN, *Epirus Vetus*, σ. 16-18.

⁷⁶ SOUSTAL, *Sources for Butrint in the Middle Ages*, σ. 20.

⁷⁷ Αυτό θα το παρατηρήσουμε και αργότερα, τον 11ο αιώνα με την σύνδεση του Βουθρωτού με τις σταυροφορίες.

⁷⁸ Οι κατάλογοι των πόλεων, ο Συνέκδημος του Ιεροκλή και οι κατάλογοι των επισκοπικών εδρών της αυτοκρατορίας αποτελούν σημαντικές μαρτυρίες για τις πόλεις, καθώς μπορούν να συγκριθούν με τις μαρτυρίες τόσο των αρχαιότερων πηγών αλλά και με τις μετέπειτα γραπτές πηγές του Βυζαντίου. Οι κατάλογοι λοιπόν μπορούν να δώσουν έστω και σχηματικά μία εικόνα για την αστικοποίηση της αυτοκρατορίας. HUNGER, H., *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τόμος Α',

ή 528. Ο Ιεροκλής μας παρέχει έναν κατάλογο πόλεων στην περίοδο του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β' (408-450). Το Βουθρωτό εμφανίζεται στην έβδομη θέση των πόλεων που βρίσκονται στην επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου, που τότε υπαγόταν εκκλησιαστικά στη μητρόπολη της Νικοπόλεως, που ήταν και πρωτεύουσα της επαρχίας.⁷⁹ Εκτός από το Βουθρωτό, ως πόλεις συγκαταλέγονταν: η Δωδώνη, η Εύροια, η Αδριανούπολη, η Άππων, η Φοινίκη, ο Αγχιασμός (Ογχησμός), η Φωτική, η Κέρκυρα και η Ιθάκη. Σύμφωνα με το υπόδειγμα της Νικοπόλεως, οι πόλεις αυτές λειτουργούσαν ταυτόχρονα και ως επισκοπικές έδρες.⁸⁰

Από τους καταλόγους των επισκόπων της Ηπείρου έχουμε για το Βουθρωτό δύο σίγουρα ονόματα επισκόπων. Ενός τρίτου επισκόπου, του οποίου το όνομα εμφανίζεται το 451 («*Zenobius Bostroensis*»),⁸¹ η ταυτότητα παραμένει αμφισβητούμενη. Παρ' όλα αυτά, το Βουθρωτό ήταν αναμφίβολα, μια επισκοπή της μητρόπολης της Νικόπολης. Έτσι, μας μαρτυρείται ο επίσκοπος Βουθρωτού Στέφανος, στη σύνοδο του Ιλλυρικού, το 458.⁸² Στο τέλος της επιστολής με την οποία ο μητροπολίτης Ευγένιος απευθύνεται στον αυτοκράτορα Λέοντα Α', αφού προηγουμένως ονοματίζει επτά επισκόπους, αναγράφεται το όνομα του Στέφανου, επισκόπου Βουθρωτού («*Stephanus episcopus Buthroti*»).⁸³

Στις αρχές του έκτου αιώνα, το 516, ο επίσκοπος Ματθαίος του Βουθρωτού⁸⁴ περιγράφει στον πάπα Ορμίσδα την εκλογή του Ιωάννη στη θέση του μητροπολίτη Νικοπόλεως. Μετά, έχουμε την τελευταία χρονολογικά καταγραφή επισκόπου της πρώιμης περιόδου, κατά πάσα πιθανότητα, του Σέργιου. Το όνομα του υπάρχει σε ψηφιδωτή επιγραφή του 6ου αιώνα στο διάδρομο που οδηγεί στο Βαπτιστήριο του Βουθρωτού: ΕΠ [.] CE[...]ΟΥ ΕΠΙΣΚ. Η μεταγραφή της επιγραφής πιθανώς να είναι: «ἐπ(ί) Σερ(γίου) ἐπισκ(όπου)». Επίσης, ίσως, να πρόκειται για τον ίδιο τον επίσκοπο που χρηματοδότησε το σημαντικό αυτό έργο.⁸⁵

MIET [Αθήνα 2008, δ' ανατύπωση (Α' έκδοση 1987).], σελ. 393. Επίσης βλ. στο ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ, Δ., Ο Συνέκδημος του Ιεροκλέους και η χαρτογραφική του αναπαράσταση: το παράδειγμα της Επαρχίας Παλαιάς Ηπείρου, στο: ΤΣΟΡΛΙΝΙ, Α. (επιμ. εκδ.), *Πρακτικά 10ου Εθνικού Συνεδρίου Χαρτογραφίας. Χαρτογραφία της Ηπειρωτικής Περιφέρειας*, Θεσσαλονίκη, 2010, σσ. 199-224.

⁷⁹ HONIGMANN, E. (ed.), *Le Synekdemus d'Hierokles. Editions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, Brussels 1939, σ. 652.

⁸⁰ ΧΡΥΣΟΣ, *Πρωτοβυζαντινή περίοδος*, σ. 148.

⁸¹ ACTA CONCILIORUM OECUMENICORUM, II 2, 2, σ. 70. Ο Soustal μας λέγει πως ίσως να αμφισβητείται το όνομα του Ζηνοβίου (SOUSTAL, *Sources for Butrint in the Middle Ages*, σ. 20), αλλά όμως στο context του κειμένου μας παραδίδονται και οι υπόλοιποι επίσκοποι της γενικότερης περιφέρειας: «*Zenobius Bostroensis/ Eusebios Apolloensis/ Lucas Doraciensis/ Petrus Eciniensis*!». Είναι εύλογο να υποστηρίξουμε πως, σίγουρα, δεν πρόκειται περί λάθους, άλλωστε η ίδια η λέξη φαίνεται πως διαφέρει σε πολύ λογικά πλαίσια. Η δύναμη της τότε τοπικής εκκλησίας υποστηρίζεται από τα οικονομικά στοιχεία του εμπορίου που βρίσκονται στο ζενίθ τους, και θα ήταν άτοπο πάνω στην ακμή του να μην υπήρχε, στο μεσοδιάστημα, αναφορά του Βουθρωτού και κυρίως να μπερδεύεται με ένα άλλο, πρωτοεμφανιζόμενο, όνομα.

⁸² HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 17.

⁸³ EPISTOLA EPISCOPORUM VETERIS EPIRI, ad LEONEM IMPERATOREM, ACTA CONCILIORUM ET EPISTOLAE DECRETALES AC CONSTITUTIONES SUMMORUM PONTIFICUM TOMUS SECUNDUS AB ANNO CCCCLI. ad annum DL. PARISIIS, EX TYPOGRAPHIA REGIA, MDCCXIV, σ. 764-765, και ACTA CONCILIORUM OECUMENICORUM, II, 5, 95 (ep. 46).

⁸⁴ «ego Matthaëus episcopus Butroiti retuli». SUMMORUM PONTIFICUM, (GÜNTHER, O. [ed.], *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab a. CCCLXVII usque ad a. DLIII datae Avellana quae dicitur collectio*, CSEL, vol. 35 [Vienna: Tempsky, 1895], σ. 527-528.

⁸⁵ MITCHELL, J., *Pagežimorja e Butrintit dhe mozaikët e saj. The Butrint baptistery and its mosaics*, London, 2008, σ. 53, 55. Στο εξής: *The Butrint baptistery and its mosaics*.

Α.Ι.2. Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΚΑΙ Η ΜΕΤΟΙΚΗΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ

Οι πρόσφατες ανασκαφές, από το 1994 και πέρα, μας έδωσαν τη δυνατότητα να αναθεωρήσουμε αυτά που πιστεύαμε μέχρι τώρα για το Βουθρωτό. Παρά τις αναταραχές και τις επιδρομές στα Βαλκάνια κατά τον 5ο αιώνα, η πόλη συνέχισε να ακμάζει.⁸⁶ Τα αμυντικά δομικά έργα του 5ου αιώνα μας δίνουν την εικόνα της εποπτείας ενός μεγαλύτερου αστικού κέντρου σε σχέση με αυτού της ελληνιστικής περιόδου. Σημαντικές ποσότητες των εισαγόμενων κεραμικών, γυαλιού, ελεφαντόδοντου καθώς και αναλώσιμων, που δεν μπορούμε πλέον να ανακτήσουμε, επιβεβαιώνουν μια μεγάλη ανάπτυξη στις θαλάσσιες εμπορικές μεταφορές. Είναι σαφές, ότι η προέλευση αυτού του εμπορίου θα αλλάξει αισθητά στα τέλη του 5ου αιώνα. Το μεγαλύτερο ποσοστό προερχόταν από την δυτική και την ανατολική Μεσόγειο.⁸⁷ Το Βουθρωτό, ακόμα, απολαμβάνει μεγάλο πλούτο κατά το πρώτο μισό του 6ου αιώνα, παράλληλα, με τις εκ νέου κατακτήσεις του Ιουστινιανού σε ένα μεγάλο μέρος της Βόρειας Αφρικής και της Ιταλίας. Σε αυτήν την περίοδο ακμής, μάλιστα έλαβε χώρα η κτίση της Μεγάλης Βασιλικής και του Βαπτιστηρίου.⁸⁸ Μετά την ανέγερση αυτών των χριστιανικών μνημείων η πόλη υπέστη μια μεγάλη πτώση στους παράγοντες που θεμελίωσαν την ακμή της.⁸⁹

Η κρίση για την οποία γίνεται λόγος μπορεί να ήταν μια αντίδραση στις προσπάθειες του Ιουστινιανού να επαναφέρει τα παλιά όρια της αυτοκρατορίας. Η προσπάθεια αυτή προκάλεσε ραγδαία φορολογία,⁹⁰ πολιτική αναταραχή, μειωμένο εμπόριο και, εν τέλει, είχε ως αποτέλεσμα τις μόνιμες βαρβαρικές παρεμβάσεις και εγκαταστάσεις. Η εγκατάσταση τους έγινε, πιθανώς, πραγματικότητα ενόσω οι αμυντικές δαπάνες που αναφέρει ο Προκόπιος για την αντιμετώπισή τους, δεν έφταναν.⁹¹ Η εξήγηση της κρίσης που θα παρατηρηθεί δεν μπορεί να εξηγηθεί ούτε από έναν λοιμό, αλλά αποτελεί έναν ακόμα παράγοντα προβληματισμού σε αυτή την εποχή. Το γεγονός, πάντως, πως μιλάμε για μια γενικευμένη σκοτεινή περίοδο για όλα τα γεωγραφικά διαμερίσματα της αυτοκρατορίας, σε Ανατολή και Δύση αφήνει μεγάλο χώρο για υποθέσεις. Ο συνδυασμός αυτός φαίνεται πως κατέπνιξε την οικονομία της Μεσογείου, υποβάλλοντας ένα ναυτιλιακό κέντρο, όπως το Βουθρωτό και τις εξαρτήσεις του, σε μια αναπόφευκτη ύφεση, ένα αδιέξοδο από το οποίο δεν θα διέφευγε σύντομα.

Η Ήπειρος αποτέλεσε χώρος βαρβαρικών επιθέσεων από Ανατολή και Δύση, όχι σε μια ενιαία ολοκληρωτική επίθεση, αλλά υπήρξε μια αυθόρμητη εισβολή καθ' όλη την διάρκεια της πρώιμης βυζαντινής περιόδου, με αποτέλεσμα σημαντικές πληθυσμιακές ανακατατάξεις.⁹² Οι

⁸⁶ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 61.

⁸⁷ Αυτόθι, σ. 61.

⁸⁸ Βλ. παρακάτω στις εκκλησιαστικές και θρησκευτικές δομές.

⁸⁹ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 61.

⁹⁰ Οι πόλεις της αυτοκρατορίας, ιδίως στην Βαλκανική χερσόνησο γνώρισαν από τον 4ο αιώνα υψηλή φορολογία, που μετά βέβαια, με τον Ιουστινιανό εξαπλώθηκε, μαζί και με την δυσανεξία και στην υπόλοιπη αυτοκρατορία. BROWN, P., *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας 150-750 μ.Χ.*, Αθήνα, 1998, σ. 111.

⁹¹ Δεν πρέπει να παραγνωρίσουμε φυσικά τα αμυντικά έργα του Ιουστινιανού με σκοπό την ανασυγκρότηση της αυτοκρατορίας. BOWDEN, W. *Procopius' buildings and the late antique fortifications of Albania*, στο BEJKO, L., και HODGES, R. (eds), *New Directions in Albanian Archaeology. Studies Presented to Muzafer Korkuti*, Tirana, 2006, σσ. 277-286.

⁹² VEIKOU, M., *Byzantine histories, settlement stories: kastro, "isles of refuge", and "unspecified settlements" as in-between or third spaces. Preliminary remarks on aspects of Byzantine settlement in Greece (6th-10th c.)*,

βαρβαρικές εισβολές ξεκίνησαν στα τέλη του 4ου αιώνα και συνεχίστηκαν ως και τις αρχές του 7ου αιώνα.⁹³ Παρά τις διαφορετικές θέσεις των πηγών η επιρροή των βαρβαρικών και κυρίως σλαβικών επιδρομών είναι αδιαμφισβήτητη. Ως αποτέλεσμα υποστηρίζεται πως καταστράφηκαν αρκετές πόλεις, επλήγη η αγροτική οικονομία και οι Σλάβοι εγκαταστάθηκαν στην ύπαιθρο και στις πόλεις, αφού εκδίωξαν τον πληθυσμό σε ορεινότερες περιοχές.⁹⁴ Αυτές εν τέλει θα αποτελούσαν και τον λόγο της ερημώσεως του Βουθρωτού.

Το θέμα της σλαβικής εποικίσεως έχει ανοίξει πολλές συζητήσεις.⁹⁵ Μεταξύ άλλων υποστηρίζεται πως οι ντόπιοι άλλαξαν τόπο κατοικίας λόγω των επιθέσεων και στην θέση τους εγκαταστάθηκαν οι επιτιθέμενοι,⁹⁶ ή από την άλλη ο κίνδυνος επαρκούσε να μετακινηθούν μόνιμα σε άλλα εδάφη δίχως να αναζητήσουν την επιστροφή τους. Οι αποσπασματικές ενδείξεις των πηγών μας δίνουν μια ζοφερή εικόνα της ζωής στην Ήπειρο του 7ου αιώνα, όποτε και η αυτοκρατορία υπερασπιζόταν τα βυζαντινά εδάφη από ομάδες οι οποίες ονομάζονταν «σκλαβηνοί».⁹⁷ Το 586, σύμφωνα με το *Χρονικό της Μονεμβασιάς* και τον Αρέθα, αυτές οι επιθέσεις προκάλεσαν το γηγενή πληθυσμό να τραπεί σε φυγή στα νησιά του Ιονίου και της νότιας Ιταλίας.⁹⁸

Αυτή η αναγκαστική μετανάστευση και το επακόλουθο καθεστώς του πρόσφυγα στο οποίο υπέπεσαν τμήματα του πληθυσμού φαίνεται να αποτελεί ένα χαρακτηριστικό της περιόδου. Από την αλληλογραφία του πάπα Γρηγορίου Α' (590-604) μας γίνεται λόγος για τον κίνδυνο στον οποίο είχαν υποπέσει οι κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής, οι οποίοι στράφηκαν σε άλλα φιλικά εδάφη για να αποφύγουν τον κίνδυνο. Το 591, ο πάπας, κάλεσε τους επισκόπους του Ιλλυρικού να παρέχουν καταφύγιο στους επισκόπους και τους ακολούθους τους, που είχαν εκδιωχθεί από την επισκοπή τους, μέχρι τη στιγμή που θα μπορούσαν να επιστρέψουν.⁹⁹ Οι επίσκοποι του Ιλλυρικού με διαταγή του Μαυρικού φιλοξένησαν ιερείς και κοσμικούς, μιας και είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τις πόλεις τους μετά τις επιδρομές των αλλογενών. Η διαταγή του Μαυρικού δεν κάνει λόγο για επιδρομές ξένων ή γενικά αναφορές σε εθνικά προσωνύμια. Στις επιστολές του πάντως, ο Γρηγόριος Α' μιλάει για το *γένος των Σκλαβηγών*.¹⁰⁰

στο: ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, Τ. (Επ.), *Οι βυζαντινές πόλεις (8ος-15ος αιώνας). Προοπτικές της έρευνας και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις*, Ρέθυμνο, 2012, σσ. 159-296. Στο εξής: *aspects of Byzantine settlement*.

⁹³ ΧΡΥΣΟΣ, *Πρωτοβυζαντινή περίοδος*, σ. 161-165.

⁹⁴ Αυτόθι, σ. 164-165.

⁹⁵ ΧΡΥΣΟΣ, Ε., *Σλαβικές επιδρομές και εγκαταστάσεις (6ος-7ος αι.)*, στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ήπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 182-184. Στο εξής: *Σλαβικές επιδρομές και εγκαταστάσεις*.

⁹⁶ KAMANI, S., *Butrint in the mid-Byzantine period: a new interpretation*, *BMGS*, Vol. 35 No. 2 (2011), σσ. 115-133, σ. 121, βλ. και υποσημ. 14. Στο εξής: *Mid-Byzantine period*.

⁹⁷ BOWDEN, W., *A Window on an Uncertain World: Butrint and the Fortified Sites of Epirus in the 7th-9th Centuries AD*, *Fortified Settlements In Early Medieval Europe. Defended communities of the 8th-10th centuries*, (Eds) CHRISTIE, N., & HEROLD, H., London, 2016, σσ. 235-247, σ. 235-236. Στο εξής: *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*.

⁹⁸ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 236. CHARANIS, P., *The Chronicle of Monemvasia and the question of the Slavonic settlements in Greece*, *DOP* 5, (1950), σσ. 139-166, σ. 148. DUJČEV, I., *Cronaca do Monemvasia: introduzione, testocritic e note*. Palermo, *Istituto Siciliano di studi bizantini e neoellenici*, 1976, σ. 86-88. ΧΡΥΣΟΣ, Ε., *Συμβολή στην ιστορία της Ηπείρου κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή*, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 23, 1981, σσ. 1-123, σ. 71. ΧΡΥΣΟΣ, *Σλαβικές επιδρομές και εγκαταστάσεις*, σ. 182.

⁹⁹ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 236. Επιστολές I, 43. ΧΡΥΣΟΣ, Ε., *Συμβολή στην ιστορία της Ηπείρου κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή*, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 23, 1981, σσ. 1-123, σ. 72.

¹⁰⁰ «Sclavorum gens», ΧΡΥΣΟΣ, *Σλαβικές επιδρομές και εγκαταστάσεις*, σ. 182.

Στην περίοδο μεταξύ των τελών του 603 και των αρχών του 604 μέσα από επιστολές του πάπα Γρηγορίου προς τον επίσκοπο Κέρκυρας, Αλκίσωνα, μας γίνεται νοητό ότι ο επίσκοπος Ιωάννης και ο υπόλοιποι ιερωμένοι της Εύροιας, όπως και άλλοι τρεις επίσκοποι, αναγκάστηκαν να αποχωριστούν τον τόπο διαμονής τους και κατευθύνθηκαν προς το κάστρο της Κασσιώπης, στην Κέρκυρα. Η κατάληξη και ο τελικός προορισμός των κατοίκων της Ευροίας δεν μας είναι σαφής.¹⁰¹ Οι κάτοικοι της Ευροίας πήραν μαζί τους και το σκήνωμα του προστάτη τους, Αγίου Δονάτου, το οποίο παρέμεινε στην Κέρκυρα ως τον 12ο αιώνα, οπότε και οι Βενετοί πήραν τα λείψανά του τον 12ο αιώνα.¹⁰² Αργότερα ο άγιος Δονάτος θα θεωρηθεί Καθολικός άγιος, πιθανώς από τους ίδιους τους επιγόνους που μετανάστευσαν στα εδάφη της Ιταλίας. Ως το 604, ο μόνος επίσκοπος, που είχε παραμείνει στα εδάφη της Παλαιάς Ηπείρου, ήταν αυτός της πρωτεύουσας της επαρχίας της Νικόπολης.

Οι φιλοξενούμενοι του Αλκίσωνος, κυρίως από την μεριά του επισκόπου Ευροίας και των ακολούθων του, άρχισαν σύντομα να δημιουργούν προβλήματα, καθώς προσπαθούσαν να διεκδικήσουν εκκλησιαστικές αρμοδιότητες στην Κέρκυρα,¹⁰³ αναγκάζοντας τον πάπα Γρηγόριο Α΄ να μεσολαβήσει για λογαριασμό του Αλκίσωνος.¹⁰⁴ Το πρόβλημα ήταν τέτοιο, που επενέβη, μεταξύ άλλων, εκτός του πάπα Γρηγορίου Α΄, ο μητροπολίτης Νικοπόλεως, Ανδρέας και ο αυτοκράτορας Φωκάς.¹⁰⁵

Η αναφορά της Ευροίας δεν είναι ικανοποιητική για την ευρύτερη περιοχή και τα παράλια της, ούτε υπάρχει αναφορά του Βουθρωτού και γενικότερα δεν υπάρχουν αρχαιολογικές ενδείξεις που να μαρτυρούν κάποια συγκεκριμένη βίαιη σύγκρουση.¹⁰⁶ Σαφώς η μετακίνηση της επισκοπής σήμαινε και πληθυσμιακή ανακατάταξη για την περιοχή. Οι όποιες αντιρρήσεις που υπάρχουν όμως μπορούν να αρθούν εφόσον μελετήσουμε τις άλλες κοντινότερες περιοχές και την κατάληξη τους, που επιβεβαιώνουν, σαφώς και την ιστορική συνέχεια που θα δοθεί.

Περαιτέρω στα 614-616, σύμφωνα με τα Θαύματα του Αγίου Δημητρίου καταγράφονται και άλλες σλαβικές επιθέσεις.¹⁰⁷ Έτσι, καταγράφεται πως έφτιαχναν δικά τους αυτοσχέδια πλοιάρια, τα οποία και χρησιμοποιούσαν για τις επιθέσεις τους σε θέσεις που κάλυπταν όλο τον ελλαδικό χώρο, από τα νησιά των Κυκλάδων ως και την Ήπειρο και τα παράλια της.¹⁰⁸

¹⁰¹ ΧΡΥΣΟΣ, *Σλαβικές επιδρομές και εγκαταστάσεις*, σ. 183.

¹⁰² KOMINIS, A., & POLEMIS, I. D., Unpublished texts on S. Donatos of Euroia (BHG 2111-2112), *RSBN*, 31 (1994), σσ. 3-44. PRINZING, G., Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 190-194, σ. 192.

¹⁰³ Αυτόθι, σ. 183.

¹⁰⁴ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 236.

¹⁰⁵ Επιστολές XIV, 7, XIV, 13. Gregorii I papae, «Registrum epistolarum», (έκδ. P. Paulus - L. Hartmann), *MGH Epistolae*. Επίσης, ΧΡΥΣΟΣ, Ε., Συμβολή στην ιστορία της Ηπείρου κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 23, 1981, σσ. 1-123. σ. 74.

¹⁰⁶ KAMANI, *Mid-Byzantine period*, σ. 122, υποσημείωση 17.

¹⁰⁷ LEMERLE, P., *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, 2 vols. Paris, CNRS, 1979-1981, σ. 175. ΧΡΥΣΟΣ, Ε., Συμβολή στην ιστορία της Ηπείρου κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 23 (1981), σσ. 1-123, σ. 78, όπως και SOUSTAL και KODER, *Nikopolis und Kephallēnia*, σ. 51. BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 236. ΧΡΥΣΟΣ, *Σλαβικές επιδρομές και εγκαταστάσεις*, σ. 183-184.

¹⁰⁸ «Περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν πλοίων τῶν Δρογουβιτῶν, Σαγουδατῶν, Βελεγεζιτῶν καὶ τῶν λοιπῶν». «Ἐγένετο τοίνυν, ὡς εἴρηται, ἐπὶ τῆς τοῦ ἐν ὀσίᾳ τῇ μνήμῃ ἐπισκοπῆς Ἰωάννου, τὸ τῶν Σκλαβίνων ἐπαρθῆναι ἔθνος, πλῆθος ἄπειρον συναχθὲν ἀπὸ τε τῶν Δρογουβιτῶν, Σαγουδατῶν, Βελεγεζιτῶν, Βαΐουνητῶν, Βερζητῶν καὶ λοιπῶν ἔθνων, πρῶτως ἐφευρόντων ἐξ ἑνὸς ξύλου γλυπτὰς νῆας κατασκευάσαι· καὶ κατὰ θάλασσαν ὄπλισάμενους, καὶ πᾶσαν τὴν Θετταλίαν καὶ τὰς περὶ αὐτὴν νήσους καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἔτι μὴν καὶ

Επίσης, μια επιστολή του πάπα Ονώριου του 625 απευθύνεται προς τους επισκόπους της Παλαιάς Ηπείρου,¹⁰⁹ σχετικά με την εκλογή του νέου μητροπολίτη Νικοπόλεως, Υπατίου. Οι αποδέκτες που αναφέρονται είναι τέσσερις, ενώ διαφαίνεται πως οι αποστάσεις, όπως για παράδειγμα να διαβεί στην Ρώμη ο μητροπολίτης θεωρείτο ακατόρθωτο. Στους τέσσερις, μεταξύ των επισκοπών Κέρκυρας, Φωτικής και Αδριανούπολης, ήταν και το Βουθρωτό.¹¹⁰

Παράλληλα με την γεωγραφικά, νοτιότερη Ευροία, ο πιο βόρειος χώρος από το Βουθρωτό, ο Όγχησμος¹¹¹ δέχεται επίθεση το 586-587.¹¹² Έτσι επιβεβαιώνεται το γεγονός πως ο γεωγραφικός χώρος του Βουθρωτού είχε γίνει θέατρο συγκρούσεων, μεταξύ ντόπιων και αλλογενών στοιχείων. Η επίθεση που δέχτηκε η Ευροία, που βρίσκεται πιο εσωτερικά της ενδοχώρας, και κυρίως η μετακίνηση τους στο απέναντι νησί από το Βουθρωτό μας δείχνει ακριβώς πως τα παράλια της Ηπείρου δεν ήταν ασφαλή. Σύμφωνα με αυτά δεν είναι δυνατόν να ενισχύεται η άποψη πως ο μέσος χώρος του Βουθρωτού παρέμεινε αλώβητος. Παράλληλα με τις επιθέσεις έχουμε την έναρξη της οικονομικής καμπής, όπερ και σημαίνει μη ελεύθερη και εμπορική κινητικότητα, και κυρίως δεικνύεται μια πληθυσμιακή απογύμνωση, που αποδεικνύεται από το φτωχό αρχαιολογικό πλεόνασμα της περιόδου, τόσο σε νομίσματα όσο και σε κεραμικά σκεύη.¹¹³

Τέλος, μπορούμε εύκολα να συμπεράνουμε από τα στοιχεία πως οι κάτοικοι του Βουθρωτού, ίσως, να βρήκαν την σωτηρία τους σε άλλες, πιο ασφαλείς πόλεις. Το παράδειγμα της Ευροίας αποτελεί ένα από τα αξιόπιστα παραδείγματα μετοίκησης.¹¹⁴ Πιθανή είναι και η μετοίκηση στις ιταλικές ακτές, καθώς θα μπορούσε να υποστηριχτεί η πολυφωνία ενός εμπορικού περιβάλλοντος. Οι επαφές και πολιτισμικές επικοινωνίες και ανακατατάξεις μας επιβεβαιώνουν και πάλι την μετακίνηση. Παράδειγμα αποτελεί η λατρεία του Ορθόδοξου Αγίου Δονάτου, επισκόπου Ευροίας, που τον διεκδίκησαν στην μέση περίοδο οι, πιθανώς, επίγονοι των παλαιότερων εποίκων. Οι δεσμοί επιβεβαιώνονται με την μεταμόρφωση του ως κατεξοχήν Καθολικού Αγίου και την μεταφορά των λειψάνων του στην Ιταλία.¹¹⁵

τὰς Κυκλάδας νήσους, καὶ τὴν Ἀχαΐαν πᾶσαν, τὴν τε Ἑπειρον καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ μέρος τῆς Ἀσίας ἐκπορθῆσαι, καὶ ἀοικήτους, ὡς εἴρηται, πλείστας πόλεις τε καὶ ἐπαρχίας ποιῆσαι, βουλευσασθαι τε ὁμοθυμαδὸν καὶ κατὰ τῆς εἰρημένης ἡμῶν φιλοχρίστου ταύτης πόλεως παρατάξασθαι καὶ ταύτην ὡς τὰς λοιπὰς ἐκπορθῆσαι. Εἶτα δὲ καὶ ἐπὶ τούτοις ὁμογνώμονες γενόμενοι, ἄσπερ κατεσκεύασαν ἐκ μονοδένδρων γλυπτὰς νῆας, ἀπείρους τὸν ἀριθμὸν ὑπαρχούσας, κατὰ τὸ πρὸς θάλασσαν κατεστρατοπέδενσαν μέρος· τὸ δὲ λοιπὸν ἀναρίθμητον πλῆθος διὰ τε ἀνατολῆς, ἄρκτου καὶ δύσεως δι' ὄλων τῶν μερῶν τὴν θεοφρούρητον ταύτην περιστοιχίσαι πόλιν, μεθ' ἑαυτῶν ἐπὶ ξηρᾶς ἔχοντες τὰς ἑαυτῶν γενεὰς μετὰ καὶ τῆς αὐτῶν ἀποσκευῆς, ὀφείλοντες ἐν τῇ πόλει μετὰ τὴν ἄλωσιν τούτους ἐγκαταστήσαι». *Miracula sancti Demetrii (collectio II anonyma) Hagiogr.*, LEMERLE, P., *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, vol. 1, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1979, σσ. 168-241, σ. 175, παρ. 179, στ. 3-παρ. 180, στ. 18.

¹⁰⁹ ΧΡΥΣΟΣ, *Σλαβικές επιδρομές και εγκαταστάσεις*, σ. 184.

¹¹⁰ Αυτόθι, σ. 184.

¹¹¹ Για γενικά στοιχεία βλ. στο HODGES, R., *Saranda, Ancient Onchesmos. A short History and Guide*, London 2008.

¹¹² Ο Kosta Lako επιχειρηματολογεί πως μεταξύ των ετών 586-587 υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις φωτιάς στον Όγχησμο, LAKO, K., 'Kështjella e Onhezmit (La forteresse d'Onhesmos)', *Iliria* 2 (1984) σσ. 153-207, σ. 190, και LAKO, K., *Basilika paleokristiane e Onhezmit, Iliria* 1-2 (1991), σσ. 123-86, σ. 157-159. Το τελευταία νομίσματα που βρέθηκαν, τόσο στο κάστρο, όσο και στην Βασιλική ανάγονται επί της βασιλείας του Ιουστίνου Β' και της συζύγου του Σοφίας (565-578), KAMANI, *Mid-Byzantine period*, σ. 122.

¹¹³ Βλ. επόμενα κεφάλαια για τα αρχαιολογικά ευρήματα.

¹¹⁴ ΧΡΥΣΟΣ, *Πρωτοβυζαντινή περίοδος*, σ. 155.

¹¹⁵ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Από τη χριστιανική ιστορία της Ηπείρου*, σ. 123.

Αντίστοιχο παράλληλο από την αντίθετη πλευρά μπορούμε να δούμε και στην ανακατάταξη του χώρου όσον αφορά την εκκλησιαστική διοίκηση. Η Βουλγαρική Εκκλησία στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, με τις παραχωρήσεις του Βασίλειου Β' τον 11ο αιώνα αποτελεί πολύ ισχυρή ένδειξη, καθώς διαφαίνεται πως ο χώρος είχε μπολιαστεί από τις σλαβικές επιρροές και την μακροχρόνια επικυριαρχία τους. Δύσκολα άλλωστε θα δινόταν ένα τέτοιο δυτικό σύνορο αν δεν υπήρχε μια βάση για την πράξη αυτή, πέραν της δωρεάς στην νεοσύστατη Αυτοκέφαλη Βουλγαρική Εκκλησία.

Τα στοιχεία των τοπωνυμίων θα μπορούσαν επίσης να αποτελέσουν την απόδειξη μιας σημαντικής εσωτερικής μετανάστευσης στην Ήπειρο κατά την περίοδο αυτή. Στα 450 τοπωνύμια της Ηπείρου και των νήσων του Ιονίου, περίπου 180 από αυτά έχουν σλαβική προέλευση, αν και η σχέση μεταξύ τοπωνυμίων και της εθνικότητας των κατοίκων μιας περιοχής είναι εμφανώς προβληματική στην επαλήθευση της, καθώς και ένας αριθμός ονομάτων θα μπορούσε να είναι μεταγενέστερης προέλευσης.¹¹⁶

Σε κάθε περίπτωση, οι μεταγενέστερες πηγές το επιβεβαιώνουν απολύτως. Σύμφωνα με ενδείξεις, η ευρύτερη περιοχή όπου κείται το Βουθρωτό, από τον 7^ο ή 8^ο αιώνα ήταν γνωστή ως «Βαγενετία»¹¹⁷ έναν όρο που μπορεί να αναχθεί στην Σλαβική φυλή γνωστή ως *Βαιουνίται*,¹¹⁸ που μας γίνονται γνωστοί και από τις σλαβικές φυλές, που μας παραδίδει η πηγή σχετική με τα θαύματα του Αγίου Δημητρίου. Τα ονόματα που παραπέμπουν στην φυλή αυτή επέζησαν μέχρι και την περίοδο της Τουρκοκρατίας τον 16^ο αιώνα,¹¹⁹ όταν η ονομασία της περιοχής αντικαταστάθηκε από τότε με τον όρο *Delvine*,¹²⁰ που παραμένει και σήμερα. Παράλληλα μας παραδίδονται από την Μέση περίοδο, από μολυβδόβουλα διοικητικοί όροι που παραπέμπουν σε αυτές τις περιοχές και την υιοθέτηση τους ως επίσημων όρων. Το πιο πρώιμο εύρημα, του 7^{ου} ή 8^{ου} αιώνα, που βρέθηκε στην Ρουμανία, αναφέρεται στον σπαθάριο και «άρχων Θεόδωρο» από την «Βαγενετία».¹²¹ Η άλλη, κοντινότερη αναφορά, ανήκει σε σφραγίδα του «Ηλαρίωνα», «πρωτοσπαθάριο» και «άρχοντα της Βαγενετίας», που χρονολογείται στα τέλη του 9ου και αρχές του 10ου αιώνα.¹²²

Από τον 12^ο αιώνα η Άννα Κομνηνή, όπως θα δούμε παρακάτω, κάνει λόγο για την Βαγενετία. Επίσης, το *Partitio Romaniaae*, το έγγραφο του 1204 που περιγράφει τη διαίρεση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που καταρτίζεται με βάση τα βυζαντινά φορολογικά μητρώα,

¹¹⁶ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 236.

¹¹⁷ SOUSTAL και KODER, *TIB 3*, σ. 119-120, BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 236.

¹¹⁸ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 17. Βέβαια η θέση αυτή έχει βρει αρνητές, NIEDERLE, L., *Manuel d'antiquité slave*, I (Paris 1923), σ. 109-110, LASCARIS, M., 'Vagénétia', *Revue historique du Sud-Est Européen* (1942) σ. 423-431 και LEMERLE, P., *Le plus anciens recueils*, II, (1981), σ. 90 υποσημ. 116. 'Όμως στην έλλειψη περαιτέρω δεδομένων, αλλά και στην απόδειξη των, σχετικά κοντά συγχρονισμένων, επιθέσεων σε Όγχησμο και Εύροια, δεν πειθόμαστε να υιοθετήσουμε αυτές τις αρνητικές θέσεις. Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε, περαιτέρω, τις επιθέσεις των Σλάβων, καθώς δεν υπάρχουν άλλες προτάσεις που να τις αποκρούουν ως επιχείρημα.

¹¹⁹ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 19.

¹²⁰ ΑΣΔΡΑΧΑ, Α., ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σ., Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας, *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, Αρτα 27-31 Μαΐου 1990, 1992, σσ. 239-246. Στο εξής: *Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας*.

¹²¹ BĂNESCU, N., 'O colectie de sigilii bizantine inedite', *ARMSI*, 3, no. 20 (1938), σσ. 115-126, σ. 116-7, Στο εξής: *sigilii byzantine*. AHRWEILER, H., *Byzance et la mer. La maritime guerre, la politique et les institution maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles* (Paris 1966) 57 n. 2, σ. 85, 87. Στο εξής: *Byzance et la mer*.

¹²² SCHLUMBERGER, G., *Mélanges d'archéologie byzantine* (Paris 1895) no. 48, σ. 226. Στο εξής: *Mélanges d'archéologie*.

καταγράφει το *chartularaton de Bagenetia*,¹²³ που πρακτικά δηλώνει μια παρέμβαση στην τοπική διοικητική τάξη, η οποία είχε ληφθεί υπόψη από τις βυζαντινές αρχές και έτσι παρέμεινε ως θέσφατο στο μέλλον. Γενικότερα, όπως θα δούμε, η νέα πληθυσμιακή ανακατάταξη και αλλαγή στην δημογραφία θα έχει συνέπειες στην διοικητική ανακατάταξη και την εισαγωγή νέων θεσμών στο Βουθρωτό και την ευρύτερη περιοχή του.¹²⁴

Από τις αρχές του 7ου αιώνα το Βουθρωτό δεν αποτελούσε παρά ένα χωριό μέσα στις στάχτες των ερειπίων του πλούσιου ελληνικού, ρωμαϊκού και πρώιμου βυζαντινού παρελθόντος του. Υλικά κατάλοιπα, νομίσματα και όστρακα αυτής της εποχής απουσιάζουν. Η μετανάστευση και απομάκρυνση από τον κίνδυνο, όπως είδαμε δεν είναι μια απλή υπόθεση, αλλά μια πραγματικότητα. Η θέση μας στο θέμα του σλαβικού στοιχείου στο Βουθρωτό, είναι πως παρότι δεν υπάρχουν απτά στοιχεία, όλες οι άλλες ενδείξεις συνηγορούν υπέρ αυτού, ως της επικρατέστερης εξήγησης.

¹²³ SOUSTAL και KODER, *TIB* 3, σ. 58-59, σ. 119-120.

¹²⁴ ΧΡΥΣΟΣ, Ε., Η μεταβατική περίοδος, στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 184-185. Στο εξής: *Η μεταβατική περίοδος*.

A.II. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ

Η μελέτη της οικονομίας και των εμπορικών δικτύων αποτελεί ένα σημαντικό δείκτη για την κατανόηση του Πρώιμου Βουθρωτού, ενός χώρου που ενώ περιορίζεται στις τοπικές γεωφυσικές συνθήκες και μικροπολιτικές σκοπιμότητες λόγω του μικρού του μεγέθους, αντιθέτως ενέχει το υλικό να περιγράψει όλες τα φάσματα στα οποία έχει διέλθει η βυζαντινή οικονομία και κοινωνία. Αυτό συμβαίνει, επειδή αποτελεί μεγάλο σταυροδρόμι μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Τα υλικά κατάλοιπα του Βουθρωτού είναι πολύτιμα για την κατανόηση υπαρχόντων ιδεών για την οικονομία, αλλά και την διαμορφωθείσα πολιτική των διάφορων δυνάμεων που αναπτύχθηκαν γειτονικά της αυτοκρατορίας. Τα πιο σημαντικά αρχαιολογικά κατάλοιπα χωρίς καμία αμφιβολία είναι τα νομισματικά, αλλά και τα κεραμικά. Εξετάζοντας τα θα αποκομίσουμε εκ βαθέως γνώσεις για τον υποφαινόμενο ιστορικό χώρο και την διαδραστικότητα του στον περίγυρο του.¹²⁵

ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τα νομισματικά ευρήματα παρουσιάζουν πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για τον μελετητή διότι, όπως και τα κεραμικά κατάλοιπα, αντέχουν στις φυσικές αντιξοότητες και κυκλοφορούν δημοσίως, ελεύθερα δίχως περιορισμούς, φέροντας μεγάλο και βαρύ ιστορικό φορτίο. Τα νομίσματα επιπλέον, μας παρέχουν πληροφορίες όσον αφορά το κράτος, την οικονομία και την ιδεολογία, αυτοκρατορική και θρησκευτική. Τα μεταχειριζόμεστε με σχετική ευκολία και αποτελούν βασικό κριτήριο χρονολόγησης ενός αρχαιολογικού περιβάλλοντος.¹²⁶ Μέχρι πρότινος τα νομισματικά κατάλοιπα ήταν πολύ λίγα και οι δημοσιεύσεις τους δεν είχαν ιδιαίτερο βάρος που να αντικατοπτρίζεται στην έρευνα, τουλάχιστον όσον αφορά την δημιουργία μιας ολοκληρωμένης εικόνας.¹²⁷

Η νομισματική κινητικότητα της πρώιμης περιόδου μας δίνει αρκετά στοιχεία όσον αφορά την επικοινωνία στα παράλια της Αδριατικής μεταξύ του Βυζαντίου και των ιταλικών περιοχών, το αντίθετο αποτελεί γεγονός για την μέση περίοδο. Αυτό συμβαίνει επειδή στην πρώιμη υπήρχαν περισσότερα κέντρα όπου κόβονταν νομίσματα.¹²⁸ Αργότερα θα επικρατήσει ένας

¹²⁵ Η νομισματική και κεραμική έρευνα όσον αφορά το Βουθρωτό θα άξιζε από μόνο του ολόκληρη διδακτορική έρευνα. Εμείς θα προτιμήσουμε την υποστήριξη των αρχών που μας δεικνύονται ώστε να φτάσουμε σε συμπεράσματα με μεγαλύτερη εποπτεία στα πλαίσια αυτά.

¹²⁶ PAPAPOULOU, P., *Coins and Pots: Numismatic and ceramic evidence in the economic history of the Middle Ages*, στο VROOM, J. (ed.), *MEDIEVAL AND POST-MEDIEVAL CERAMICS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN—FACT AND FICTION. Proceedings of the First International Conference on Byzantine and Ottoman Archaeology, Amsterdam, 21-23 October 2011*, Turnhout 2015, σσ. 199-226, σ. 199-201. Στο εξής: *Numismatic and ceramic evidence*.

¹²⁷ PAPAPOULOU, P., *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic (5th-11th Centuries)* στο GELICHI, S., και HODGES, R., (Eds.) *Some Preliminary Observations and Thoughts From One Sea to Another. Trading Places in the European and Mediterranean Early Middle Ages. Proceedings of the International Conference (Comacchio, 27th-29th March 2009)*, Seminari internazionali del Centro Cnteruniversitario per la storia e l'archeologia dell'alto Medioevo 3, Turnhout 2012, σσ. 297-320, σ. 298-299, βλ. και υποσημειώσεις 3 και 4. Στο εξής: *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*. HODGES, R., και VROOM, J., 'Late antique and early medieval ceramics from Butrint', στο GELICHI, S., και NEGRELLI, C., (eds) *La circolazione delle ceramiche nell'Adriatico*, SAP, Mantua 2007, σσ. 375-88.

¹²⁸ PAPAPOULOU, *Numismatic and ceramic evidence*, σ. 205-206.

προστατευτισμός και ένας περιορισμός της οικονομικής διαφοροποίησης με επίκεντρο την Κωνσταντινούπολη.

Οι αρχαιολογικές έρευνες στο Βουθρωτό, στο Διαπόρι και την πεδιάδα της Βρίνα από το 1994 έως το 2004 έχουν ευοδώσει και έτσι έχουμε αρκετά νομίσματα στην υπηρεσία της ιστορικής έρευνας.¹²⁹ Η πλειονότητα αυτών των νομισμάτων αφορά, όπως θα εξηγήσουμε, πολύ χαμηλής ποιότητας νομίσματα, τα οποία ανάγονται, κυρίως, καθαρά στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο, από τον 4ο ως και τον 6ο αιώνα.¹³⁰ Αν εστιάσουμε περισσότερο εντοπίζουμε σε πρώτη φάση αρκετή συγκέντρωση τους στην περίοδο των ετών 348-388, ενώ από το 388 ως και το 498 παρουσιάζεται ακόμη μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους.¹³¹ Οι αυτοκράτορες με την μεγαλύτερη νομισματική αντιπροσώπευση αποτελούν ο Ιουστινιανός Α', ο Μαυρίκιος, ο Αναστάσιος, ο Ιουστίνος Α', ο Ιουστίνος Β', ο Φωκάς και ο Τιβέριος. Ισχυρή αντιπροσώπευση έχουν επίσης νομίσματα από τα βασίλεια των Οστρογότθων και Βανδάλων.¹³²

Η ιδιαίτερη κατηγορία των νομισμάτων αυτών που έχουν βρεθεί σε μεγάλη ποσότητα στο Βουθρωτό, είναι τα *νομμία*,¹³³ τα οποία αποτελούν υποδιαίρεσεις του χάλκινου φόλις.¹³⁴ Ο χώρος που έχουν βρεθεί είναι το Τρίκογχο Παλάτι (1129 νομίσματα) και το Διαπόρι (403 νομίσματα).¹³⁵ Το νόμισμα αυτό αναγάγει την καταγωγή του επί Διοκλητιανού, ενώ επιβιώνει ως και τον 7ο αιώνα, οπότε και τα τελευταία νομίσματα αυτού του τύπου κόβονται από τον Ηράκλειο στην Καρχηδόνα και στην Αλεξάνδρεια.¹³⁶

Πέραν των βυζαντινών αυτοκρατόρων και περιοχών, τα νομμία χρησιμοποιήθηκαν και κόπηκαν και από τα Οστρογοτθικά, Βανδαλικά Βασίλεια της Βόρειας Αφρικής και της Καρχηδόνας που έφτιαξαν το δικό τους νόμισμα με την αντίστοιχη αξία. Αυτά τα νομίσματα κυκλοφόρησαν τόσο στην πρώιμη όσο και στις αρχές της μέσης περιόδου. Η κυκλοφορία τους γεωγραφικά εντοπίζεται φυσικά στο Βουθρωτό, στο Διαπόρι και στην πεδιάδα της Βρίνας.¹³⁷ Στα νομίσματα αυτά, το τελευταίο χρονολογικά ανήκει στον αυτοκράτορα Μαυρίκιο και

¹²⁹ MOORHEAD, S., GJONGEČAJ, S., και ABDY, R., Coins from the excavations at Butrint, Diaporit and the Vrina Plain, στο HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 78-94. Στο εξής: *Coins from the excavations at Butrint*.

¹³⁰ MOORHEAD et al., *Coins from the excavations at Butrint*, σ. 81, πίνακας 6.2

¹³¹ Αυτόθι, σ. 80, πίνακας 6.2. PAPAĐOPOULOU, *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*, σ. 307, γράφημα 4.

¹³² PAPAĐOPOULOU, *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*, σ. 308, γράφημα 5.

¹³³ Ιστορία του νομίου και αξία του: MOORHEAD, S., Ever decreasing circles. The nummus economy at Butrint (Albania) and beyond, στο: ΔΙΑΜΠΗ, Κ. (επιμ.), *Νομισματική και οικονομική ιστορία στην Ηπειρο κατά την αρχαιότητα/Numismatic history and economy in Epirus during antiquity: πρακτικά του 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Νομισματική και οικονομική ιστορία κατά την αρχαιότητα (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 3-7 Οκτωβρίου 2007): proceedings of the 1st International Conference in Epirus during antiquity (University of Ioannina, October 3rd-7th 2007)*, 2013, σσ. 601-614, σ. 603-605. Στο εξής: *The nummus economy at Butrint*. Βλέπε περαιτέρω λεπτομέρειες και στο MOORHEAD, T. S., N., The Ancient and Early Mediaeval Coins from the Triconch Palace at Butrint, c. 2 century and BC-c. AD 600, *The Numismatic Chronicle* (1966-), Vol. 167 (2007), σσ. 287-304. Επίσης, έχουμε και νομίσματα που διαφοροποιούνται από τα χαμηλότερης αξίας, αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό αριθμητικά, βλ. στο MITCHELL, J., GUEST, P., NALLBANI, E., και GONGEČAJ, S., The small finds and coins, στο: HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 293-304, σ. 300-304. Στο εξής: *The small finds and coins*.

¹³⁴ GRIERSON, *Βυζαντινή Νομισματοκοπία*, σ. 34-40.

¹³⁵ MOORHEAD, *The nummus economy at Butrint*, σ. 601-602.

¹³⁶ Αυτόθι, σ. 601, 603.

¹³⁷ Αυτόθι, σ. 602-603.

βρέθηκε στο Τρίκογχο Παλάτι.¹³⁸ Γενικότερα η αξία τους στην βυζαντινή οικονομία ανήκε στο κατώτερο επίπεδο σε σχέση με τα άλλα νοθευμένα χρυσά και αργυρά νομίσματα.¹³⁹ Η χρήση τους θα περιοριζόταν στις καθημερινές συναλλαγές, καθώς είναι γνωστό πως στις φορολογικές πληρωμές το βυζαντινό κράτος δεχόταν μόνο το καθαρό χρυσό νόμισμα, ακόμα και στις περιόδους που υποτίμησε το νόμισμα του.

Η κυκλοφορία του νομισματικού αυτού τύπου είναι ευρεία. Από την κεντρική ως και την Ανατολική Μεσόγειο κυκλοφορούσαν ρωμαϊκά, βυζαντινά και οστρογοθτικά νομίσματα σε ευρύτερες περιοχές όπως η Αίγυπτος, η Καισάρεια, η Βηρυτός, η Αθήνα, το Βουθρωτό, η Καρχηδόνα και η Ρώμη, κάτι που μας δείχνει πως η αξία τους θα πρέπει να ήταν σε παρόμοιο επίπεδο και θα εξυπηρετούσε παρόμοιους σκοπούς.¹⁴⁰ Από την γενικότερη συχνότητα τους διαφαίνεται αυξημένος αριθμός τους κατά τον 4ο και 6ο αιώνα, που κάνει τους ερευνητές να διερωτώνται αν τον 5ο αιώνα υπήρχε κάποια οικονομική δυσπραγία.¹⁴¹

Οι ενδείξεις επίσης υποδεικνύουν πως τα νομίσματα που κόπηκαν πριν το 498, ακόμα και από τα βαρβαρικά βασίλεια κυκλοφορούσαν ακόμα και τον 6ο αιώνα, κάτι που δείχνει πως η σημασία των νομισμάτων δεν υποβαθμίστηκε, ούτε τον 6ο αιώνα, ενώ η ευρεία κυκλοφορία τους από το Βουθρωτό ως την Αθήνα, την Βηρυτό και την Καισάρεια δείχνουν την σημασία τους στην οικονομία της Μεσογείου.¹⁴² Από συγκριτικές μελέτες πάντως, φαίνεται, πως κοντινές περιοχές, όπως το Δυρράχιο, δεν βασιζόνταν στην οικονομία του νομμίου, αλλά αποτελούσε χαρακτηριστικό της τοπικής οικονομίας του Βουθρωτού, όπως και η ισχυρή χρήση των υποβαθμισμένων νομισμάτων, μικρότερων του χάλκινου φόλλις.¹⁴³ Οι κοπές των νομισμάτων πάντως παρουσιάζουν μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ τους,¹⁴⁴ αλλά η πολυμορφικότητα αυτή αποτελεί ενδεικτικό της αξίας του χώρου του Βουθρωτού και την ευρύτητας στην οποία εντασσόταν. Η χρήση του νομμίου ίσως αποτελεί χαρακτηριστικό ενός πολυπρόσωπου εμπορικού λιμανιού, που δεσμεύει και την τοπική οικονομία.

Στο πρώτο μισό του 6ου αιώνα παρατηρείται μια αύξηση της εισαγωγής προϊόντων αφρικανικής προέλευσης και φυσικά της νομισματικής κυκλοφορίας των νομισμάτων. Αργότερα όμως, από το 550, ενδεικτικό της αστάθειας από τις βαρβαρικές επιθέσεις, οι οποίες επιβεβαιώνονται ιστορικά, τα νομισματικά ευρήματα περιορίζονται, τόσο στην ποσότητα τους όσο και την ανομοιογένειά τους. Σε κάθε περίπτωση μας δίδονται έτσι και πληροφορίες όσον αφορά και την εμπορική κίνηση καθώς η απόσταση Αφρικής και Αδριατικής φαντάζει ιδιαίτερα μεγάλη, διαφαίνεται όμως η σημαντικότητα της εμπορικής κίνησης και το οικονομικό εύρος του Βουθρωτού.¹⁴⁵ Φαίνεται πάντως πως τα νομμια, ως και τα τέλη του 6ου αιώνα κυκλοφορούσαν σε ικανοποιητικό ποσοστό. Η χρήση τους έπεσε επί της βασιλείας του Φωκά και του Ηρακλείου, τον 7ο αιώνα.¹⁴⁶ Αυτό εξηγείται από τις περσικές και αραβικές συγκρούσεις που συντάραξαν την αυτοκρατορία. Ειδικότερα, όμως, στο Βουθρωτό τον 6ο αιώνα, κυρίως από

¹³⁸ Αυτόθι, σ. 603. Φάσεις της παραγωγής του νομίσματος παρατηρούμε στον πίνακα στην ίδια σελίδα. Ενώ στην σελίδα 604 έχουμε περιοχές που τα παρήγαγαν.

¹³⁹ Αυτόθι, σ. 603-605.

¹⁴⁰ Αυτόθι, σ. 605.

¹⁴¹ Αυτόθι, σ. 605-606.

¹⁴² Αυτόθι, σ. 608-609.

¹⁴³ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*, σ. 309-310, γράφημα 6.

¹⁴⁴ Αυτόθι, σ. 311, γράφημα 7.

¹⁴⁵ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Numismatic and ceramic evidence*, σ. 207-209.

¹⁴⁶ Από νεώτερες μελέτες πάντως η χρήση τους συνεχίστηκε ως και τον 9ο αιώνα στην Ιορδανία. MOORHEAD, *The nummus economy at Butrint*, σ. 610.

τις σλαβικές επιθέσεις περίπου στα 580 ίσως και νωρίτερα. Η συγκεκριμένη νομισματική κυκλοφορία δέχεται μεγάλο πλήγμα, καθώς κόβονται οι μεγάλες θαλάσσιες επικοινωνίες.¹⁴⁷

Η νομισματική κυκλοφορία της πρώιμης περιόδου χαρακτηρίζεται από την στροφή προς την Ανατολή, ενώ παρατηρούνται σποραδικές επαφές μεταξύ των ιταλικών και ηπειρωτικών-ιλλυρικών ακτών.¹⁴⁸ Από τα στοιχεία και τις νομισματικές συγκεντρώσεις διαπιστώνουμε πως η νομισματική οικονομία του Βουθρωτού θα παρακμάσει για 200 χρόνια ύστερα από το τέλος της πρώιμης περιόδου, μέχρι που στις αρχές του 9ου αιώνα θα έχουμε φόλλις που τυπώθηκαν στις Συρακούσες¹⁴⁹ και δειλά-δειλά θα αναγεννηθεί η οικονομία και η στρατηγική αξία της περιοχής.¹⁵⁰

ΤΑ ΚΕΡΑΜΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Μεγάλη σημασία για την αρχαιολογική έρευνα παρουσιάζουν τα κεραμικά κατάλοιπα. Αυτά απαντούν σχεδόν παντού λόγω της φυσικής αντοχής τους. Η κυκλοφορία τους, σε αντίθεση με τα νομίσματα, είναι μια καθαρά ιδιωτική υπόθεση των διάφορων εργαστηρίων. Η παρέμβαση του κράτους σε αυτά υφίστατο μόνο στην σφράγιση ενός προϊόντος. Τα κεραμικά μας βοηθούν να οδηγηθούμε σε συμπεράσματα που αφορούν την εμπορική κίνηση, την οικονομία, την καθημερινότητα και τον υπολογισμό των οδών που ακολουθούσαν οι άνθρωποι κατά περιόδους. Σε δεύτερο πλάνο βγάζουμε συμπεράσματα για την πολιτισμική επικοινωνία, τον «διάλογο», που αναπτύσσεται μεταξύ των διαφόρων κοινοτήτων.¹⁵¹

Τα κεραμικά ευρήματα απαντώνται στο Βουθρωτό καθ' όλη την διάρκεια των αιώνων ύπαρξης του, όμως σε μεγαλύτερη ποσότητα στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο.¹⁵² Από την αρχαϊκή περίοδο ως και κατά την διάρκεια της βυζαντινής περιόδου αναπτύσσεται μεγάλη εμπορική κινητικότητα που διαφαίνεται από τα κεραμικά κατάλοιπα, που προέρχονται από τα μεγαλύτερα εμπορικά κέντρα της εποχής.¹⁵³ Παραδίδεται μια εμπορική δικτύωση, αλλά και η αξία του Βουθρωτού ως σημείο διάβασης και δραστηριοτήτων.

Η περίπτωση των κεραμικών στο αρχαιολογικό περιβάλλον του Τρίκογχου Παλατιού μας δίνει μια καθαρή εικόνα. Κατά τον 3ο και 4ο αιώνα τα κυρίως ευρήματα προέρχονται από τα δυτικά της αυτοκρατορίας ενώ στα ανατολικά υπάρχει μια σχετική σιγή. Στο μεγαλύτερο μέρος

¹⁴⁷ Αυτόθι, σ. 610.

¹⁴⁸ ΡΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*, σ. 319.

¹⁴⁹ MOORHEAD, *The nummus economy at Butrint*, σ. 610.

¹⁵⁰ ΡΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*, σ. 307-308.

¹⁵¹ Παρά την αξία των κεραμικών ευρημάτων, στην Ελλάδα, υπάρχει περιορισμένη προσοχή στο υλικό αυτό. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα στο εξωτερικό να υπάρχει μεγαλύτερη αναφορά και ως συνέπεια μια εξέλιξη που δυσκολεύει τον Έλληνα αναγνώστη να συγχρονιστεί στα διάφορα πορίσματα, μιας και προκύπτουν πολύ πρακτικά προβλήματα κατανόησης του υλικού. Για τις δυσκολίες και προκλήσεις βλ. στο: ΠΕΤΡΙΑΗΣ, Π., *Πρωτοβυζαντινή κεραμική του Ελλαδικού χώρου*, Αθήνα, 2013, σ. 19-54, τα δύο πρώτα κεφάλαια. Σημαντικό και περιεκτικό για τους σκοτεινούς αιώνες είναι και το άρθρο της ΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ν., *Βυζαντινή κεραμική από τον ελληνικό νησιωτικό χώρο και από την Πελοπόννησο (7ος-9ος αι.): μία πρώτη προσέγγιση*, στο ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ Ε., (εκδ.), *Οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7ος – 9ος αι.), Διεθνής Συμπόσια 9, EIE/IBE*, Αθήνα 2001, σσ. 231-266.

¹⁵² Για μια συνολική επισκόπηση των κεραμικών ευρημάτων της Βυζαντινής περιόδου βλ. στο REYNOLDS, P., *Catalogue of Roman ceramics and selected medieval pottery from Butrint 1994-1999*, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 327-395.

¹⁵³ REYNOLDS, *Pottery from the Trinconch Palace*, σ. Εικόνα 13, σ. 337.

μας σώζονται κεραμικά αγγεία που προέρχονται από την Τυνησία (τύπου *ARS*). Οι κεραμικοί αμφορείς ανατολικά της αυτοκρατορίας είναι παρόντες και εντοπίζονται στις ποσότητες της Κυρηναϊκής και αυτά της Τυνησίας, αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό. Σχετική ποσότητα αμφορέων φαίνεται πως έχει κρητική προέλευση. Μερική ποσότητα από αμφορείς προέρχεται από την Απουλία. Άλλες ποσότητες από κεραμικά σκεύη προέρχονται από εργαστήρια της νότιας Ιταλίας ή αποτελούν έργα Αιγιακής προέλευσης.¹⁵⁴

Η επόμενη σημαντική ποσότητα κεραμικών ευρημάτων του Τρίκογχου Παλατιού τοποθετείται στα 500-550, με την πλειονότητα αυτών να αναγάζεται στο πρώτο τέταρτο του βου αιώνα.¹⁵⁵ Τα κεραμικά αυτά ανάγονται σε διάφορες κατηγορίες (*ARS-African Red Slip* και *Phocean Red Slip Ware*). Οι δύο τύποι αμφορέων που εντοπίζονται προέρχονται κυρίως από την Κύπρο και την Κιλικία (*LRA 1*) και ύστερα από το Αιγαίο (*LRA 2*).¹⁵⁶ Σημαντικής σημασίας αποδεικνύεται και η ύπαρξη αμφορέων από την Κρήτη, πιθανότητα από την Γόρτυνα.¹⁵⁷ Στο σύνολο αυτό υπάρχουν δύο αμφορείς (τύποι *Robinson* και “*κιστέρνα της Σάμου*”) που ανάγονται σε διάφορες περιοχές. Οι συνηθέστεροι αμφορείς απαντούν από την Τυνησία και την Γάζα. Περαιτέρω εντοπίστηκαν δύο Αιγυπτιακά. Από την Ιταλία απαντούν αμφορείς από την Απουλία και την Καλαβρία (τύπου *Keay 52*).¹⁵⁸

Σε μεγάλη ποσότητα απαντούν εισαγόμενα μαγειρικά σκεύη. Στην πλειονότητα τους αυτά προέρχονται από το Αιγαίο και ένα από την Ανατολική Σικελία.¹⁵⁹ Άλλα προέρχονται από την Βόρεια Παλαιστίνη. Στα δυτικά έχουμε ακόμη από την Νότια Ιταλία και την Κόρινθο και ένα μόνο από την Τυνησία, που έρχεται σε αντίθεση με την πληθώρα των προηγούμενων αιώνων.¹⁶⁰ Άλλα πήλινα σκεύη πιθανολογείται πως προέρχονται από την Αλβανική ενδοχώρα.¹⁶¹ Δεν ελλείπουν και σκεύη από το ανατολικό Αιγαίο και την Μικρά Ασία, όπως ένα δοχείο από την Έφεσο.¹⁶²

Σύμφωνα με τα στοιχεία που μας παρατίθενται από τα κεραμικά ευρήματα μπορούν να αναχθούν σημαντικά συμπεράσματα που θα μπορούσαν να μας δώσουν την εμπορική θέση και σημασία του Βουθρωτού στον χάρτη της πρώιμης βυζαντινής περιόδου και μάλιστα μπορεί να επιχειρηθεί μια προσπάθεια ένταξης του Βουθρωτού στην γενικότερη εμπορική δραστηριότητα της Μεσογείου.¹⁶³ Η δυτική επιρροή των ευρημάτων στην πρώτη φάση (3ος και 4ος αιώνας) δικαιολογείται λόγω της κυρίαρχης πολιτικής που υφίστατο ακόμα από την Ρώμη. Η ύπαρξη της ιδέας της ρωμαϊκής λίμνης (*mare nostrum*) δεν είχε βρεθεί ακόμα εμπρός, των μετέπειτα, τετελεσμένων γεγονότων.

Αυτό που προκαλεί το ενδιαφέρον είναι η προσέγγιση του υλικού εν μέσω της κρίσης που βίωσε η αυτοκρατορία ως και τις αρχές της σκοτεινής περιόδου. Η ταυτοποίηση των εισαγωγών από την Τυνησία αναγάζεται στους Βανδάλους είτε στους Βυζαντινούς, αλλά αυτό προκαλεί προβληματικές που δεν είναι εύκολο να λυθούν. Διαφαίνεται πάντως πως το Βουθρωτό δεν

¹⁵⁴ REYNOLDS, P., The Roman pottery from the Trinconch Palace, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 224-269, σ. 224. Στο εξής: *Pottery from the Trinconch Palace*.

¹⁵⁵ Αυτόθι, σ. 224.

¹⁵⁶ Αυτόθι, σ. 224.

¹⁵⁷ Αυτόθι, σ. 224.

¹⁵⁸ Αυτόθι, σ. 224.

¹⁵⁹ Αυτόθι, σ. 224.

¹⁶⁰ Αυτόθι, σ. 224.

¹⁶¹ Αυτόθι, σ. 224.

¹⁶² Αυτόθι, σ. 225.

¹⁶³ Αυτόθι, σ. 237.

συμμετείχε στην προμήθεια των δυτικών βυζαντινών στρατιωτικών κέντρων κατά την πρώιμη περίοδο.¹⁶⁴

Σημαντικότερης σημασίας, όμως, φαίνεται να είναι τα ευρήματα που έχουν εισαχθεί από την Ανατολική Μεσόγειο από το 500 ως και τον 7ο αιώνα. Γίνεται ξεκάθαρο πως κατά τα τέλη του 6ου αιώνα και κατά την διάρκεια του 7ου αιώνα ο στρατός και η βυζαντινή διοίκηση δέχονταν τις προμήθειες τους από ένα σύστημα που βασιζόταν στην φορολόγηση του πλεονάσματος σε είδος η οποία ελεγχόταν από την Εκκλησία.¹⁶⁵ Σύμφωνα με τον Reynolds αυτό το σύστημα ήταν επιβεβλημένο μετά την βίαιη απόσχιση της Αιγύπτου, της Κυρηναικής, της Τρίπολης και γενικότερα της Εγγύς Ανατολής από τους Άραβες στην δεκαετία του 640.¹⁶⁶ Έτσι, εν πολλοίς τα προϊόντα του φορολογικού συστήματος που αναπτύχθηκε φυλάσσονταν και μεταφέρονταν σε κεραμικούς αμφορείς (του τύπου *LRA 1* και *2* κατά τον 6ο και 7ο αιώνα).¹⁶⁷ Από τα τέλη του 7ου αιώνα και αργότερα, και κυρίως από τον 8ο αιώνα χρησιμοποιήθηκαν αμφορείς που αποτελούν παράγωγα του τύπου *LRA 2*.¹⁶⁸ Αυτό γίνεται εναργές κάθε φορά που η βυζαντινή οικονομική πολιτική κυριαρχεί σε έναν τόπο, ή επιβάλλεται.¹⁶⁹

Σύμφωνα με το παραπάνω σκεπτικό, επόμενο είναι να αναγνωρίσουμε αυτό το δίκτυο προμηθειών που λειτουργούσε στα βυζαντινά εδάφη της Ανατολικής Μεσογείου. Το Βουθρωτό ανήκε στο Δυτικό άκρο της αυτοκρατορίας και πολιτισμικά επηρεαζόταν από το περιβάλλον, τόσο του Ιονίου, όσο και της Αδριατικής, αλλά όμως είχε καθαρά Ανατολική πολιτική επιρροή.¹⁷⁰ Τα υποτιθέμενα δίκτυα μεταφοράς των αγαθών δεν θα πρέπει να τα περιορίσουμε μόνο στην μια πλευρά, Ανατολική ή Δυτική, βέβαια δεν πρέπει να διώξουμε την σκέψη πως πρόκειται για δίκτυα με εσωτερικό δεσμό.¹⁷¹ Η χρήση των αιγιακών αμφορέων στην Δύση ξεκινά μόλις χάνονται οι επαρχίες της Βόρειας Αφρικής και ίσως παραπέμπει σε ιδιαίτερα εμπορικά καθεστώτα όσον αφορά προϊόντα που προέρχονταν από συγκεκριμένες Δυτικές επαρχίες που εισέρχονταν στα κυρίως ανατολικά εδάφη της αυτοκρατορίας.¹⁷²

Από τα ευρήματα μπορούμε να εξάγουμε και πολύτιμα συμπεράσματα όσον αφορά το πιο άμεσο τοπικό κύκλο του Βουθρωτού, την Αδριατική. Οι εισαγωγές των κεραμικών από την ανατολική Μεσόγειο παραμένουν ιδιαίτερα υψηλές, κατά τον 6ο αιώνα.¹⁷³ Στο πρώτο μισό του 6ου αιώνα ο τύπος των κεραμικών *LRA 1* ήταν ο πιο συχνά εισαγόμενος και ακολουθούσαν τα κεραμικά τύπου *LRA 2*.¹⁷⁴ Ο πρώτος τύπος συναντιέται ακόμα και όταν ο δεύτερος πλέον θα επικρατήσει μόνιμα μετά το 550. Την περίοδο αυτή που παρατηρείται αυτή η αλλαγή, οι αμφορείς από την Ανατολική Μεσόγειο αυξάνονται κατακόρυφα. Τα κυριότερα προέρχονταν από την Χίο (*LRA 2*) και άλλες κοντινότερες περιοχές, ενώ τα προϊόντα που προέρχονται από την Κιλικία και την Κύπρο (*LRA 1*) μειώνονται, αν και παραμένουν γενικά σε υψηλά επίπεδα.

¹⁶⁴ Αυτόθι, σ. 239.

¹⁶⁵ REYNOLDS, *Pottery from the Trinconch Palace*, σ. 240.

¹⁶⁶ Αυτόθι, σ. 240. REYNOLDS, P., *Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: the Ceramic Evidence (British Archaeological Reports, International Series 604)*. Oxford, British Archaeological Reports, 1995, σ. 121.

¹⁶⁷ REYNOLDS, *Pottery from the Trinconch Palace*, σ. 240. Υποσημ. 50.

¹⁶⁸ Αυτόθι, σ. 240. Υποσημ. 51.

¹⁶⁹ Αυτόθι, σ. 240. Βλ. και ARTHUR, P., 'Eastern mediterranean amphorae between 500 and 700: a view from Italy', στο SAGUI, L. (ed.), *Ceramica in Italia: VI-VII secolo*, Florence, All'Insegna del Giglio. 1998, σσ. 157-83.

¹⁷⁰ Αυτόθι, σ. 240.

¹⁷¹ Αυτόθι, σ. 240.

¹⁷² Αυτόθι, σ. 240.

¹⁷³ Αυτόθι, σ. 241.

¹⁷⁴ Αυτόθι, σ. 241.

Την ίδια περίοδο που παρατηρείται αυτή η εμπορική δράση, έχουμε ένα άλλο βυζαντινό προπύργιο που μας μεταφέρει την δική του κινητικότητα όσον αφορά τα Ανατολικά ή Δυτικά εμπορικά προϊόντα. Στο Βουθρωτό, ενόσω παρατηρείται μετά το 550 μείωση των Τυνησιων εισαγωγών, στην Κόπερ¹⁷⁵ (Βόρεια Αδριατική) παρατηρείται αύξηση των Τυνησιων εισαγωγών. Παράλληλα, στην ίδια πόλη οι αμφορείς που προέρχονται από την ανατολική Μεσόγειο είναι σχετικά σπάνιοι έως και ανύπαρκτοι.¹⁷⁶ Η πόλη Κόπερ αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της λειτουργικότητας των βυζαντινών δυτικών εδαφών που λειτουργούν ως στρατιωτικά προπύργια, και έρχεται σε αντίθεση με την εμπορική κινητικότητα που υπάρχει στο Βουθρωτό.¹⁷⁷ Το ίδιο παρατηρείται και στις άλλες πιο κοντινές αρχαιολογικές θέσεις. Στο Invillino και το κάστρο του Οσωπού, όπως και στην Udine, που όμως παρατηρούμε και μειωμένες ποσότητες ανατολικών προϊόντων.¹⁷⁸ Αν και μπορεί να υποθεθεί πως τα βόρεια αυτά βυζαντινά κέντρα θα εφοδιάζονταν από τις Δυτικές δυνάμεις της εποχής, η περιπτωση της Σκόδρας πλησιάζει περισσότερο την περιπτωση της Κόπερ, παρά του Βουθρωτού.¹⁷⁹

Έτσι εξετάζοντας το Βουθρωτό στα πλαίσια της Αδριατικής εντοπίζουμε σημαντικές διαφορές σε σχέση με τις αντίστοιχες πόλεις και βυζαντινά κέντρα. Παρ' όλα αυτά, το Βουθρωτό φαίνεται πως μοιράζεται την ίδια ποιότητα των εισαγωγών με τις άλλες πόλεις της Αδριατικής και Δαλματίας, αν και υπάρχει μια ποσοτική αναντιστοιχία και διαφοροποίηση.¹⁸⁰ Τα κεραμικά του τύπου της «Κινστέρνας της Σάμου» (LRA 4 και LRA 5) που εφορμούν από την Σάμο εντοπίζονται, εκτός από το Βουθρωτό, στην Ιταλία, στο Lunì, την Ρώμη, στην Νάπολη, στην Κόπερ, επίσης στην βόρεια Ισπανία και την Μασσαλία. Αυτός ο συγχρονισμός της συχνότητας εντοπίζεται στα τέλη του 6ου και στον 7ο αιώνα και αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά του Βουθρωτού.¹⁸¹ Τα κεραμικά του τύπου της Κινστέρνας της Σάμου (LRA 4 και LRA 5) στο Βουθρωτό υποδεικνύουν μια σύνδεση με την Σάμο που εντοπίζεται στο Δυρράχιο και πιο βόρεια από τον 5^ο, και αργότερα 6^ο αιώνα.¹⁸²

Καταλήγοντας στον συσχετισμό των κεραμικών ευρημάτων του Βουθρωτού σε σχέση με τις αντίστοιχες της Αδριατικής, σημειώνουμε πως η πτώση των εισαγωγών από την Τυνησία μειώθηκε μετά την αποτυχημένη προσπάθεια ανακατάκτησης της Βόρειας Αφρικής από το Βυζάντιο, με το 550, ως χρονικό όριο, να αποτελεί την αρχή. Οι εισαγωγές από την Τυνησία αργότερα περιορίστηκαν μόνο προς τα μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως την Κωνσταντινούπολη, αλλά και τα δυτικά βυζαντινά στρατιωτικά κέντρα που είχαν ανάγκη από ανεφοδιασμό.¹⁸³ Έτσι εξηγείται το γεγονός πως η πόλη Κόπερ, ως βυζαντινό προπύργιο της Δύσης, αν και στο βορειότερο άκρο της Αδριατικής δεν σταμάτησε να δέχεται προϊόντα από την Τυνησία μετά το 550 όπως έγινε με το Βουθρωτό. Σε όλον τον 6ο αιώνα το Βουθρωτό είχε σημαντικότερη εμπορική κίνηση με κέντρα της Ανατολικής μεσογείου και του αιγαίου, αλλά δεν γνωρίζουμε επακριβώς αν αυτή η τάση υπαγορεύτηκε από κάποια συγκεκριμένη στρατιωτική ή διοικητική πολιτική της περιόδου, μιας και δεν γνωρίζουμε το επίπεδο και την θέση του Βουθρωτού όσον αφορά την ιεραρχία του ανάμεσα στις υπόλοιπες πόλεις.¹⁸⁴

¹⁷⁵ Πόλη της σημερινής Σλοβενίας.

¹⁷⁶ REYNOLDS, *Pottery from the Trinconch Palace*, σ. 241.

¹⁷⁷ Αυτόθι, σ. 241.

¹⁷⁸ Αυτόθι, σ. 241.

¹⁷⁹ Αυτόθι, σ. 241.

¹⁸⁰ Αυτόθι, σ. 241-242.

¹⁸¹ Αυτόθι, σ. 242.

¹⁸² Αυτόθι, σ. 242, υποσημ. 53.

¹⁸³ Αυτόθι, σ. 242.

¹⁸⁴ Αυτόθι, σ. 242.

Η θέση του Βουθρωτού έχει την πολυτέλεια να αναφέρεται σε πολύ διαφορετικές γεωγραφικές οπτικές. Από την μια εξάγουμε συμπεράσματα για την Μεσόγειο, στα Ανατολικά για το Αιγαίο και Δυτικά για την Αδριατική και τα παράλια της Ιταλίας, της Βόρειας Αφρικής και της Ιβηρικής. Χρονολογικά οι πρώτοι αιώνες του πρώιμου Βουθρωτού συμπεριφέρονται με τα ρωμαϊκά πρότυπα. Αργότερα, στα τέλη της πρώιμης και στις αρχές της μέσης περιόδου (τέλη 5ου αιώνα και αρχές 7ου αιώνα) μας δεικνύεται ο χάρτης των εισαγωγών, η συμπεριφορά και η εμπορική κινητικότητα δομών που υποστήριζαν τα στρατιωτικά δίκτυα και μη, όπως το Βουθρωτό, που δεν φαίνεται να συμμετείχε σε κάτι τέτοιο, έστω σε μεγάλη έκταση.¹⁸⁵

Είναι σαφές ότι η παρουσία των εμπορευμάτων της Τυνησίας στο Βουθρωτό κατά το πρώτο μισό του 6ου αιώνα, θα πρέπει να αξιολογούνται με βάση το γενικό ιστορικό και πολιτικό χάρτη, και κατά τις αρχαιολογικές μαρτυρίες για την άμεση συμμετοχή κατάσταση στην περιοχή. Η παροχή προϊόντων της Τυνησίας στο Βουθρωτό την περίοδο αυτή φαίνεται να ταιριάζει με την εικόνα του εμπορίου στην Ιταλία. Το ιταλικό εμπόριο δηλαδή δεν διεξάγεται από το δυτικό ρωμαϊκό κράτος, αλλά από τους βανδάλους. Εναλλακτικά, η παρουσία των εμπορευμάτων της Τυνησίας μπορεί να θεωρηθεί ως απόδειξη του πρώιμου δυτικού βυζαντινού εμπορίου.¹⁸⁶

Στο μέλλον, οι ανασκαφές στη Βυλλίδα, στην Απολλωνία, το Δυρράχιο, και στις περιοχές κατά μήκος της Εγνατίας οδού, την κύρια αρτηρία του αμυντικού συστήματος του 6ου αιώνα ανατολικά του Δυρραχίου, ελπίζουμε ότι θα αποσαφηνίσουν την πηγή, τη διανομή και σχετικές ποσότητες των εισαγόμενων αμφορέων βόρεια του Βουθρωτού, ώστε να επιτραπεί περαιτέρω σύγκριση με την ανομοιογενή παρουσία αμφορέων στη βόρεια Αδριατική, σε σχέση με το Βουθρωτό. Ομοίως, ο χαρακτήρας της παροχής των εισαγωγών σε Νικόπολη, προς τα νότια, θα πρέπει να παρέχει ζωτικής σημασίας στοιχεία σχετικά με τη κατανομή των εισαγωγών ανατολικών και δυτικών αμφορέων. Η Νικόπολη είναι ιδιαίτερα σημαντική, δεδομένου ότι ήταν η διοικητική πρωτεύουσα της Ηπείρου. Επιπλέον, θα πρέπει να καθοριστεί ο βαθμός στον οποίο αυτές οι περιοχές είχαν λάβει κρατικά στρατεύματα ή άμεσες κρατικές επενδύσεις για την κατασκευή αμυντικών έργων και άλλων δομών υπό τον Ιουστινιανό και τους διαδόχους του.¹⁸⁷ Αυτό θα διαφώτιζε επαρκώς και την πολιτική που θα ακολουθήθηκε και στο Βουθρωτό.

Στο Βουθρωτό, οι πολύ μεγάλοι αριθμοί αμφορέων της Ανατολικής Μεσογείου μετά το 550 θα μπορούσαν να αναφερθούν ως αποδεικτικό στοιχείο της αυτοκρατορικής παρέμβασης στην διανομή προϊόντων λόγω της σημαντικής στρατηγικής θέσης που κατείχε το Βουθρωτό. Ωστόσο, αυτή η ερμηνεία δεν είναι εξολοκλήρου ορθή διότι δεν γνωρίζουμε την φύση του *status* της πόλης του Βουθρωτού, ούτε από ανασκαφές, ούτε από τις ιστορικές πηγές, που θα μπορούσαν να μας επιτρέψουν να ορίσουμε το μέγεθος της κρατικής παρέμβασης στην τοπική πολιτική. Άλλωστε ως επί το πλείστον το Βουθρωτό δεν έχει ανασκαφεί και οι υποθέσεις πως στην μέση περίοδο το μέρος κατοικήθηκε στην ακρόπολη δείχνει πως εκεί θα πρέπει να στραφούν οι έρευνες. Σε κάθε περίπτωση οι συναθροίσεις του Βουθρωτού και πιο συγκεκριμένα τα μοτίβα που αναπτύσσονται από αυτά φαίνεται να αποτελούν σημαντικό εργαλείο για τη μελέτη του μεσογειακού εμπορίου, της πρώιμης βυζαντινής περιόδου.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Αυτόθι, σ. 242.

¹⁸⁶ Αυτόθι, σ. 242.

¹⁸⁷ Αυτόθι, σ. 242.

¹⁸⁸ Αυτόθι, σ. 242-3.

Α.ΙΙΙ. Η ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ

Το Βουθρωτό αποτελεί την ακολουθία ολόκληρων αιώνων και εντάσσεται, όσον αφορά την τέχνη και την αρχαιολογία του σε ένα πλούσιο πλαίσιο,¹⁸⁹ με την κάθε εποχή να υπαγορεύει τις δικές της τοπογραφικές φάσεις.¹⁹⁰ Μετά από την ρωμαϊκή ακμή, επί της ενάρξεως της βυζαντινής πολιτικής αρχής, το Βουθρωτό θα μετασηματιστεί,¹⁹¹ χάρη στην χριστιανική θεώρηση και τα επίπεδα των αρχαιολογικών ευρημάτων θα μας υποδείξουν σημαντικά δεδομένα για την υποστήριξη της θέσης του Βουθρωτού στον τότε οικονομικό και πολιτισμικό περίγυρο.¹⁹²

Οι οικιστικές δομές που μπορούμε να διακρίνουμε στο Βουθρωτό, πρέπει να χωριστούν σε κοσμικές και θρησκευτικές. Αυτά είχαν ιδιωτικό ή δημόσιο χαρακτήρα με την ποιότητα τους να αποτελεί, συήθως, το κριτήριο του καταμερισμού. Η πρώτη αυτή κατηγορία είναι πάρα πολύ σημαντική καθώς μας επιτρέπεται να διακρίνουμε τις τάσεις που επικρατούν στον τρόπο που δομούν την καθημερινότητα τους οι πολίτες του Βουθρωτού σε όλες τις ιστορικές φάσεις. Έτσι προβαίνουμε στην θεώρηση της ιδεολογικής τους ταυτότητας.

Η ανακατανομή του κόσμου, όπως μας παραδίδεται από την χριστιανική θεωρία οδηγεί στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική¹⁹³ και την περαιτέρω διεργασία του χώρου. Οι εξωτερικοί κίνδυνοι σαφώς θα επηρεάσουν τον χώρο, αλλά περισσότερο την εξωτερική του διάταξη, τουτέστιν τις αμυντικές δομές και την οχυρωματική διάταξη. Στις σημαντικές περιόδους της ιστορίας του Βουθρωτού, όποτε και δαπανήθηκαν σημαντικά πλεονάσματα πόρων για την κατασκευή ναών, μιλάμε για περιόδους σημαντικών πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών, στις οποίες οι ταυτότητες και κοινωνικές ιεραρχίες βρισκόνταν συνεχώς σε επαναπροσδιορισμό. Η κατασκευή των εκκλησιών μπορεί να θεωρηθεί ως ένα σύμπτωμα των αλλαγών αυτών, οι οποίες άλλωστε παραμένουν ιδιαίτερα ορατές μιας και διακρίνεται ιδιαίτερη κινητικότητα στην κατηγορία των εκκλησιαστικών δομών. Στην περίπτωση απουσίας σημαντικών κοσμικών δομών από τον 6ο αιώνα και αργότερα, τα χριστιανικά κτίρια, όπως τα κτίρια της κλασικής και ρωμαϊκής πόλης, είναι ένας σημαντικός δείκτης των τρόπων με τους οποίους οι κάτοικοι του Βουθρωτού επέλεξαν να εκφραστούν μέσα από το δομημένο περιβάλλον.¹⁹⁴

Γίνεται λόγος για την μετάβαση από ένα παγανιστικό σύνολο δομών προς μια νέα χριστιανική βάση, η οποία ιδεολογικά εντυπώνεται στους ανθρώπους, πρώτα, και ύστερα στα υλικά κατάλοιπα και εν τέλει στις δομές. Νέες ιδέες και νέα κοσμοθεωρία φέρνουν νέες δομές προσανατολισμένες προς τα νέα πλαίσια αντίληψης της ζωής. Σύμφωνα με την νέα θεώρηση δηλαδή έχουμε μια ξεκάθαρη ιεραρχία που θα ακολουθηθεί και στον υπόλοιπο μεσαίωνα, ανατολικό ή δυτικό. Μετά από ένα σημείο και μετά γίνεται εναργές πως η κατανομή του χώρου που προτείνεται αποτελεί το αποτέλεσμα της διάταξης, που η άρχουσα, μη λαϊκή τάξη

¹⁸⁹ ΧΑΛΚΙΑ, *Παλαιοχριστιανική τέχνη*, σ. 166-181

¹⁹⁰ HODGES, R., *Excavating away the 'poison': the topographic history of Butrint, ancient Buthrotum*, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The archaeology and histories of an Ionian town*, Oxford, 2013, σσ. 1-21.

¹⁹¹ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 10.

¹⁹² HODGES, R., και VROOM, J., 'Late antique and early medieval ceramics from Butrint', στο: GELICHI, S., και NEGRELLI, C., (eds) *La circolazione delle ceramiche nell'Adriatico*, SAP, Mantua. 2007, σσ. 375-88.

¹⁹³ Γενικά βλ. στο: MEKSI, A., *Arkitektura paleokristiane në Shqipëri-L'architecture paléochrétienne en Albanie*, *Monumentet*, 29-30 (1985), 2, σσ. 13-44.

¹⁹⁴ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 125.

αντιπροσωπεύει. Σύμφωνα με την νέα πίστη αναπτύχθηκε μια ιδεολογική σκοπιά η οποία όριζε τον κτιστό και άκτιστο κόσμο, δημιουργώντας μια ιεραρχία η οποία έφτανε από την θεολογική ιεραρχική τάξη, στην δομή του ναού και την ιεραρχία της κοινότητας, άμεσης και μη.¹⁹⁵

Η γνώση αυτή επιβάλλεται ως θέσφατο για να αναδείξει το θέλημα του πνεύματος της εξουσίας, πνευματικής και κοσμικής. Η εξουσία αυτή διαφαίνεται, για παράδειγμα, στην αλλαγή του κέντρου της κοινότητας που αποτέλεσε πλέον η εκκλησία, και όχι το φόρουμ. Σταδιακά δηλαδή, με την απομάκρυνση των καταλοίπων της δημοκρατίας, αλλάζει και μεταβάλλεται και ο χώρος. Το φόρουμ αντικαταστήθηκε από την εκκλησία, αλλά η ουσία του φόρουμ δεν άλλαξε, μονάχα η μορφή της έκφρασης που εξυπηρετούσε. Πλέον η δυσαρέσκεια δεν εκφραζόταν μέσα από τους πολιτικούς λόγους, αλλά μέσα από τις θεολογικές θέσεις και αντιλήψεις. Για αυτούς τους λόγους άλλωστε είχαμε, ως την απόσχιση τους, τις αιρετικές παρεμβάσεις των επαρχιών της Βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής. Έτσι, καθώς ο επίσκοπος στο Βουθρωτό κατείχε πολλές αρμοδιότητες έναντι στην κεντρική εξουσία, έφτασε να διαμορφώνει και την τοπογραφία, ακόμα και την κοσμική.¹⁹⁶

Η εγκατάλειψη των δημόσιων κτιρίων, που αποτελούσαν το κέντρο του παλαιού ύφους και χαρακτήρα της πόλης, έμελλε να πραγματοποιηθεί σταδιακά, καθώς άλλαζε η δομή της κοινωνίας με την χριστιανική ιδεολογία να εισέρχεται περισσότερο μέσα στην πόλη και στον τρόπο έκφρασης της κοινότητας. Αυτό εξηγείται πολύ πρακτικά, όχι απλά επειδή οι άνθρωποι σταμάτησαν να στηρίζουν τα κοσμικά κτήρια, αλλά διότι η επισκοπική εξουσία κατείχε σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση του κοσμικού τοπογραφικού χάρτη.¹⁹⁷ Μια πρώτη έκφανση αυτών των δυνατοτήτων είναι ο εκχριστιανισμός των παλαιότερων παγανιστικών δομών, όπως το γυμνάσιο και η Βασιλική της Ακρόπολης.¹⁹⁸ Σε δεύτερη φάση παρατηρούμε δυνατότητες ενσωμάτωσης σημαντικών σπολιών από μνημειώδη έργα σε εκκλησιαστικές δομές, όπως παρατηρούμε στην Μεγάλη Βασιλική και το Βαπτιστήριο.¹⁹⁹

Ο ρωμαϊκός τρόπος ζωής ήταν ανεκτικός στον πολυθεϊσμό, μέχρις που αυτός έφτασε να πλήττει την κεντρική εξουσία. Πρώτα δηλαδή, στην παγκοσμιοποιημένη Μεσόγειο της Ρώμης είχαμε τον θρησκευτικό συγκρητισμό και μετά μονάχα μια θρησκεία, τον Χριστιανισμό με τις παρεκκλίσεις της, τις αιρέσεις. Ο Χριστιανισμός άλλαξε άρδην την θεωρία που συνόδευε την ζωή των ανθρώπων και η εικόνα που υποστήριζε η κεντρική εξουσία αποτελούσε και νόμο. Η λαϊκή όμως ψυχή δεν εκφραζόταν απαραίτητα με τα μέσα του χριστιανισμού. Η διαφοροποίηση αυτή όμως βρήκε άλλη διέξοδο να εκφραστεί, την τέχνη. Όχι όμως αυτήν που αντιπροσώπευε η πνευματική ελίτ, που θα χαρακτηρίζαμε συμβατικά λόγια στην περίπτωση αυτή, όπως οι εκκλησιαστικές εικόνες, παντός είδους, αλλά αυτή του απλού λαού, που προσέγγιζε παλαιότερες του χριστιανισμού, παγανιστικές πρακτικές ή και συγκεκριασμό των δύο αρχών. Αυτή η τάση βρήκε πρόσφορο έδαφος κυρίως στις αγροτικές κοινωνίες μακριά από την κεντρική εξουσία και σε μορφή εθίμων που υποστήριζαν την σύνδεση του λαού με την γη. Μάλιστα αυτό φαίνεται μέσα και από τις νομοθετικές πράξεις του 7ου αιώνα που ήθελαν να

¹⁹⁵ ODB, II, σ. 1370-1371, λήμματα MICROCOSM και MICROSTRUCTURES.

¹⁹⁶ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 122. Βλ. και BOWDEN, W., 2001. 'A new urban elite? Church builders and church building in late-antique Epirus', στο: LAVAN, L. (Ed.), *Recent Research in Late-Antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, JRA, Portsmouth (RI), 2001, σσ, 61-72.

¹⁹⁷ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 122.

¹⁹⁸ Αυτόθι, σ. 123.

¹⁹⁹ Αυτόθι, σ. 124.

περιορίσουν τα φαινόμενα αυτά, όμως, όπως φαίνεται, δεν είχαν κάποιο αποτέλεσμα μπροστά στις βαθιά ριζωμένες πρακτικές.

Ο χαρακτήρας των πόλεων στην Ήπειρο φαίνεται πως αλλάζει ακόμα περισσότερο από την περίοδο του Ιουστινιανού, καθώς οι αρχές των δομών μεταβάλλονται, μετά την βαρβαρική εισβολή, και η τοπογραφία εντάσσει τις οχυρώσεις και τα κάστρα, που θα γίνουν το χαρακτηριστικό της τοπογραφίας της Μέσης Βυζαντινής περιόδου.²⁰⁰ Από τον 4ο-6ο αιώνα υπάρχει μια μεταστροφή ή μάλλον διάλυση της εικόνας των πόλεων που μεταβάλλονται ανεπανόρθωτα, κάτι που στηρίζεται σε διαφορετικούς παράγοντες.²⁰¹ Πρώτα από όλα οι πρώτοι παράγοντες συσχετίζονται με τις διοικητικές αλλαγές (παύση των *decurions*) που δεν έπαυσαν να ασχολούνται με την δημόσια εικόνα των πόλεων, και ύστερα η οικονομική ανεπάρκεια, που δεν επέτρεπε, πλέον, σπατάλες. Σταδιακά τα τοπικά οικονομικά των πόλεων ανήκαν στην αυτοκρατορική δικαιοδοσία.²⁰² Μετά, επέρχεται η ανάγκη της στέγασης φτωχότερων στρωμάτων στις πόλεις που δεν υποστήριζαν την οικονομική επιφάνεια ώστε να χτίσουν σταθερές δομές αλλά καλύβες και προσωρινές ξύλινες δομές, που δεν αφήνουν αρχαιολογικά ίχνη στον αστικό πολεοδομικό ιστό.²⁰³ Ο Χριστιανισμός επέδρασε σημαντικά ως παράγοντας μιας και αχρήστευσε πολλές δομές και μετέφερε το κέντρο βάρους από τις κοσμικές δομές στην Εκκλησία, που απέκτησε πολλαπλές αρμοδιότητες.²⁰⁴ Με αναφορά των παραγόντων αυτών, και με τα νομοθετικά κείμενα που παρέχονται,²⁰⁵ διαφαίνεται πως η παρακμή των πόλεων, που άκμασαν στην προβυζαντινή, κυρίως περίοδο, άρχισε από τον 4^ο αιώνα.²⁰⁶ Μπορεί να υποθεθεί πως η διαφαινόμενη μετακίνηση των πληθυσμών επιτάχυνε αυτήν την μεταβολή.

²⁰⁰ SARADI, E., Aspects of early Byzantine urbanism in Albania, *Οι Αλβανοί στο Μεσαίωνα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 1998, σσ. 81-130, σ. 83-85.

²⁰¹ SARADI, E., The Dissolution of the Urban Space in the Early Byzantine Centuries: the Evidence of the Imperial Legislation, *Βυζαντινά Σύμμεικτα 9B: IN MEMORIAM OF D.A. ZAKYTHINOS (1994)*, Αθήνα, σσ. 295-308. Στο εξής: *The Dissolution of the Urban Space*.

²⁰² Αυτόθι, σ. 297.

²⁰³ Αυτόθι, σ. 297-299.

²⁰⁴ Αυτόθι, σ. 299-300.

²⁰⁵ Αυτόθι, σ. 300-304.

²⁰⁶ Αυτόθι, σ. 308.

Α.ΙΙΙ.1. Η ΚΟΣΜΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Η Πρώιμη Βυζαντινή περίοδος του Βουθρωτού χαρακτηρίζεται από την συνεκτικότητα του οικισμού, την αστική συνέχεια και μια μεγάλη ακμή,²⁰⁷ η οποία επηρεάστηκε ανεπανόρθωτα από την βαρβαρική εισβολή και τις ταραχές που αυτή επέφερε. Η έναρξη της πρωτοβυζαντινής περιόδου εγκαινίασε μια εντελώς διαφορετική πόλη από αυτήν που άφηναν οι προηγούμενοι αιώνες.²⁰⁸ Τα μεγάλα μνημειακά κτίρια της ελληνιστικής και αυτοκρατορικής περιόδου φαίνεται να έχουν εγκαταλειφθεί.²⁰⁹ Το Βουθρωτό, καθώς σημειώνεται από τα σημερινά επιστημονικά δεδομένα, υπέφερε από σημαντικές φυσικές καταστροφές. Οι παλιές δομές υπέστησαν ανεπανόρθωτη ζημιά, όταν οι πόλεις της Ελλάδας καταστράφηκαν από σεισμό κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουλιανού του Παραβάτη (361-363). Ο Κεδρηνός τον 12ου αιώνα, κάνει λόγο για έναν κατακλυσμό που περιγράφεται ως κύμα που συγκλόνησε την Ήπειρο κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Γρατιανού (373-383).²¹⁰

Η νέα πόλη μεγάλωσε αργά και πήρε μια διαφορετική μορφή από τις αρχές της προκατόχου της. Ως αποτέλεσμα τα νέα σπίτια της πόλης χτίστηκαν παράλληλα με το Κανάλι Βιβάρι και στις απόκρημνες πλαγιές της ακρόπολης.²¹¹ Πολλές περισσότερες κατοικίες αναμφίβολα κατέλαβαν τις βόρειες πλαγιές του Βουθρωτού. Τα συμπλέγματα κατοικιών της πόλης ποικίλουν. Από το μεγαλοπρεπές Τρίκογχο παλάτι φθάνουμε σε λιγότερο πολυτελείς κατοικίες ξυλείας.²¹²

Οι κοσμικές δομές στην Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο του Βουθρωτού, ειδικά κατά τον 4ο και 5ο αιώνα διήλθαν από διάφορες φάσεις. Πρώτα από όλα τα κτίρια δημόσιου χαρακτήρα όπως το ιερό του Ασκληπιού και το θέατρο χάσανε τον μνημειώδη χαρακτήρα που είχαν στους προηγούμενους ρωμαϊκούς περιόδους.²¹³ Δεν φαίνεται να υπάρχουν αρκετά παραδείγματα κοσμικών κτιρίων, δημοσίου χαρακτήρα που να επιδεικνύεται μια μεγάλη αλλαγή, πέραν της μη ύπαρξής τους, ούτε φαίνεται να υπάρχουν ενδείξεις πως αυτή η οικοδομική προσπάθεια συγκεντρώθηκε στα κτίρια ιδιωτικού χαρακτήρα.²¹⁴ Τα περισσότερα κοσμικά κτίρια που ανάγονται στην περίοδο του 4ου και 5ου αιώνα είναι ιδιωτικού χαρακτήρα.²¹⁵ Το μνημειώδες, αλλά και χρηστικό υδραγωγείο²¹⁶ φαίνεται να λειτουργεί κατά την περίοδο του 5ου αιώνα.²¹⁷

²⁰⁷ MARTIN, S., The topography of Butrint, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 76-103, σ. 80. Στο εξής: *The topography of Butrint*.

²⁰⁸ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 23.

²⁰⁹ Αυτόθι, σ. 23.

²¹⁰ Αυτόθι, σ. 23.

²¹¹ Αυτόθι, σ. 25.

²¹² Αυτόθι, σ. 25.

²¹³ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 92.

²¹⁴ Αυτόθι, σ. 92.

²¹⁵ Αυτόθι, σ. 92.

²¹⁶ Για λεπτομέρειες βλ. στο WILSON, A., The aqueduct of Butrint, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 77-96.

²¹⁷ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 92-93.

ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ

Οι κυρίως κατοικίες της εποχής αυτής βρίσκονται δίπλα από το Κανάλι Βιβάρι. Ένα καλά διατηρημένο λουτρό της εποχής αυτής βρίσκεται μπροστά από την παρούσα είσοδο στο Βουθρωτό, δίπλα στο Βενετικό πύργο.²¹⁸ Τα δημόσια λουτρά δεν έχασαν την χρηστική αξία τους, είτε άλλαξε ο χαρακτήρας που χρησιμοποιούνταν.²¹⁹ Ανατολικά της εισόδου ευρίσκονται πολλά κτίρια που είναι ενσωματωμένα στις οχυρώσεις του 5ου αιώνα, με αποκορύφωμα στο σημείο όπου το τείχος κάμπτεται έξω στο κανάλι, περικυκλώνοντας την Οικία του Εμπόρου και το Τρίκογχο παλάτι.²²⁰ Παρόμοια σπίτια σίγουρα καταλάμβαναν το κανάλι από την πλευρά του σε όλη τη διαδρομή προς τα ερείπια της ρωμαϊκής γέφυρας. Μέρη άλλων σπιτιών αναμειγμένα με χαμηλής ποιότητας κατοικίες εντοπίζονται διάσπαρτα γύρω από το κάτω μέρος της πόλης.²²¹ Το Βαπτιστήριο, για παράδειγμα, καταλαμβάνει μέρος του λουτρού. Το νυμφαίο ενός αρχοντικού στέκεται ακόμα καλά διατηρημένο.²²² Αμέσως, στα δυτικά, προβάλλει το λεγόμενο Γυμνάσιο, που ανήκε, πιθανώς, σε κάποιο αρχοντικό. Αυτό είχε ψηφιδωτά δάπεδα στα πίσω δωμάτια.²²³ Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, πως στον αρχαίο ιερό χώρο, που περικλείει το ερειπωμένο θέατρο και το φόρουμ της ρωμαϊκής πόλης, έχουν βρεθεί μόνο μικρές κατοικίες.²²⁴

ΤΟ ΤΡΙΚΟΓΧΟ ΠΑΛΑΤΙ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΤΟΥ

Το Τρίκογχο Παλάτι βρίσκεται στα ανατολικά της κάτω πόλης.²²⁵ Στην πρώτη του οικοδομική φάση περιλάμβανε ένα μεγάλο μέρος της Νότιας πλευράς της αγοράς, καθώς και ένα κτίριο όπου στεγαζόταν ένα δημόσιο λουτρό.²²⁶ Τα πρώτα αρχαιολογικά επίπεδα χρονολογούνται στα μέσα του πρώτου μεταχριστιανικού αιώνα, όταν πιστεύεται πως ο χώρος διακρινόταν σε τρία μέρη, τα οποία χωρίζονταν από στενά σοκάκια που διέτρεχαν από το κέντρο της πόλης προς τα κάτω, στις όχθες του Καναλιού Βιβάρι. Σε μια τέτοια οδό ανακαλύφθηκαν αυλακίες από ρόδα καροτσιού ή άμαξας.²²⁷

Είναι όλο και πιο εμφανές ότι το Βουθρωτό επλήχθη από ένα σεισμικό γεγονός γύρω στα μέσα του 4ου αιώνα, πιθανότατα έναν από τους σεισμούς που καταγράφονται στην δεκαετία του 360. Αυτό προκάλεσε την περιοχή μεταξύ του φόρουμ και το καναλιού Βιβάρι να γέρνει, περίπου, κατά 0.60 μέτρα.²²⁸ Ως αποτέλεσμα, το κανάλι από την πλευρά του σπιτιού εγκαταλείφθηκε προσωρινά και στη συνέχεια ανοικοδομήθηκε γύρω στο 400.²²⁹

Κατά τον 3ο-4ο αιώνα κτίστηκε μεγάλη οικία, που μεταξύ άλλων περιελάμβανε πτέρυγες από στοές και δωμάτια. Στη δυτική πλευρά υπήρχε προθάλαμος, ενώ τα διαμερίσματα του

²¹⁸ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 25.

²¹⁹ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 92.

²²⁰ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 25. εικόνα σ. 25.

²²¹ Αυτόθι, σ. 25.

²²² Αυτόθι, σ. 25, εικόνα σ. 25.

²²³ Αυτόθι, σ. 27, εικόνα σ. 26.

²²⁴ Αυτόθι, σ. 27.

²²⁵ Για μια εκ βαθέως επισκόπηση βλ. στο BOWDEN, W., και HODGES, R., *Butrint 3: Excavations at the Triconch Palace. Butrint archaeological monographs*, 3, Oxford; Oakville, 2011, και στο GILKES, O., και LAKO, K., *Excavations at the Triconch Palace*, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 151-175.

²²⁶ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 93.

²²⁷ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 27.

²²⁸ Αυτόθι, σ. 29.

²²⁹ Αυτόθι, σ. 29.

ιδιοκτήτη και της οικογένειάς του, που βρίσκονταν στο νότιο τμήμα, περιλάμβαναν μια αψιδωτή αίθουσα υποδοχής ή παρεκκλήσιο, λουτρό, πλούσια εσωτερική διακόσμηση και άμεση θέαση της θάλασσας. Αν και πρόκειται για μια φιλόδοξη κατασκευή, το παλάτι δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Καθώς φαίνεται, δεν εντοπίστηκαν ίχνη εσωτερικής διακόσμησης και ήδη ως το 425 είχε εγκαταλειφθεί, ίσως λόγω της πλημμύρας από την καθίζηση του εδάφους.²³⁰ Ίσως αυτό να έσπρωξε και τους κατοίκους προς τα ανώτερα εδαφικά στρώματα και την ακρόπολη.²³⁰ Γενικότερα πρόκειται για μια οικία σημαίνοντος προσώπου, καθώς το κτίσμα διαθέτει πολλές ανέσεις σε σχέση με τα άλλα ιδιωτικά κτίσματα της περιόδου. Η ψηφιδωτή επιγραφή που βρέθηκε στην κεντρική δυτική είσοδο μας επιβεβαιώνει ακριβώς την άποψη αυτή.²³¹ Το όνομα του σώζεται, εν μέρει, σε μια επιγραφή σε ένα μωσαϊκό στη δυτική είσοδο του κτίσματος.²³² Η επιγραφή μπορεί να διαβαστεί ως [...]AMAPIΩ ΤΩ ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΩ και ερμηνεύεται ως ένα όνομα ή αξιωματικό τίτλο που λήγει σε -]AMAPIΩ και το ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΩ (*clarissimus*) τον κατατάσσει στη συγκλητική τάξη.²³³

Αμέσως μετά την εγκατάλειψη του, το κέλυφος της δομής αυτής χρησιμοποιήθηκε για άλλους σκοπούς, τόσο για κατοικία όσο και ως εργαστήριο.²³⁴ Καμιά δομή δεν διήρκεσε περισσότερο από μία γενιά στην φάση αυτή. Όσον αφορά τους ενοίκους του στην περίοδο αυτή δεν μας σώζονται στοιχεία που ίσως θα τους ταύτιζαν,²³⁵ πέραν της τάξης στην οποία ανήκαν, στους απλούς χωρικούς ή τεχνίτες.

Γύρω στο 500 η κατασκευή του τείχους της πόλης κατά μήκος της ακτής διαχώρησε το παλάτι και τις κατοικίες του από την προκυμαία. Η περιοχή συνέχισε να δομείται από ξύλινες δομές, τα περισσότερα από τα οποία είχαν αποθήκες στον ισόγειο όροφο τους και ένα πρώτο όροφο στον οποίο η πρόσβαση γινόταν από μια εξωτερική πέτρινη σκάλα. Η νέα αρχιτεκτονική, απλή στη μορφή, ήταν ο προάγγελος των μεσαιωνικών κατοικιών της περιοχής.²³⁶ Η ύπαρξη των πέτρινων οικιών όμως δεν σήμαινε πως το Βουθρωτό είχε φτωχύνει.²³⁷ Ευρίσκονται μεγάλες ποσότητες εισαγόμενων αμφορέων καθώς και εκλεκτά κεραμικά επιτραπέζια σκεύη και ποτήρια.²³⁸ Μέχρι τα τέλη του 5ου αιώνα, τα περισσότερα από τα εισαγόμενα κεραμικά προϊόντα προέρχονταν από τα εμπορικά κέντρα της Ιταλίας της δυτικής Μεσογείου.²³⁹ Μετά από αυτό, μέχρι τα μέσα του 6ου αιώνα, η πλειοψηφία των ογκωδών εισαγωγών προέρχονται από πηγές της ανατολικής Μεσογείου.²⁴⁰ Στη συνέχεια, γύρω στα 550 η ροή μειώθηκε αισθητά.²⁴¹ Καθώς αναδεικνύονται νέες προκλήσεις στον ιστορικό ορίζοντα, η οικονομική

²³⁰ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 322-323.

²³¹ GILKES O., CROWSON A., FRANCIS K., CEROVA, Y. & LAKO. K., *Nicopolis and Butrint: The triconch palace and a possible model for late-antique housing in Epirot cities*, στο: ΖΑΧΟΣ, Κ. Α. (επιστ. επιμ.), ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ν. και STORK, Μ. (επιμ.), *Νικόπολις Β'. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Τ. Ι, Πρέβεζα 2007, σσ. 219-230, σ. 221.

²³² HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 29. Βλέπε εικόνα 31. BOWDEN W., HODGES R. και LAKO K. (2002) "Roman and late antique Butrint: excavations and survey 2000-2001", *JRA* 15 (2002), σσ. 199-229, σ. 205, εικόνα 7α. Στο εξής: *Excavations and survey 2000-2001*.

²³³ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 29.

²³⁴ Αυτόθι, σ. 37.

²³⁵ Αυτόθι, σ. 37.

²³⁶ Αυτόθι, σ. 39.

²³⁷ Αυτόθι, σ. 39.

²³⁸ Αυτόθι, σ. 39.

²³⁹ Αυτόθι, σ. 39.

²⁴⁰ Αυτόθι, σ. 39.

²⁴¹ Αυτόθι, σ. 39.

πορεία του Βουθρωτού βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την ιστορική πραγματικότητα που αφορά ολόκληρη την αυτοκρατορία.

ΤΑΦΕΣ

Οι κατοικίες συνοδεύονται από απλούς τάφους συμπεριλαμβανομένων και θαμμένων βρεφών σε αμφορείς, ιδίως στο σύμπλεγμα κατοικιών του Τρίκογχου παλατιού, κατά το δεύτερο μισό του 6ου αιώνα.²⁴² Η μελέτη των σκελετικών λειψάνων δείχνει ότι αυτοί οι άνθρωποι υπέστησαν πολλές γενετικές διαταραχές.²⁴³ Οι ταφές γενικότερα φαίνεται πως καταλάμβαναν τις εντοιχίες περιοχές του Βουθρωτού, ενώ φαίνεται πως χρονολογούνται στον 6ο-7ο αιώνα, όποτε και παρατηρείται η ερήμωση. Η επόμενη φάση των ταφών παρατηρείται τον 13ο αιώνα.²⁴⁴

ΤΟ ΝΥΜΦΑΙΟ

Μεταξύ των ιδιωτικών κτιρίων αυτών φαίνεται πως είναι το *Νυμφαίο*, το οποίο ίσως αποτελούσε μέρος ενός οικιακού συμπλέγματος.²⁴⁵ Το νερό προερχόταν από το παλιό υδραγωγείο, το οποίο όπως συνάγεται, πως λειτουργούσε και στην περίοδο του 5ου αιώνα.²⁴⁶ Βρίσκεται στην κάτω πόλη, βορειοδυτικά του Βαπτιστηρίου. Κατά την Μέση περίοδο έτυχε μια αναβίωσης ως ναού, αλλά δεν φαίνεται πως αυτή κράτησε πέρα από τον 12^ο αιώνα.²⁴⁷

ΟΙ ΠΥΛΕΣ

Οι πύλες του Βουθρωτού (όπως η Βόρεια Πύλη, η Δυτική Πύλη, η Πύλη του Λέοντος και η Πύλη της Λίμνης) επίσης ανακαινίστηκαν και χρησιμοποιούνταν καθ' όλη την διάρκεια της Πρώιμης περιόδου, με κάποιες βελτιώσεις ανά περιόδους.²⁴⁸ Η συνέχιση της χρήσης των πυλών υποδεικνύει και την συνεχή χρήση, επιδιόρθωση και αναβάθμιση των τειχών ως και τα μέσα του 6ου αιώνα.²⁴⁹ Ενδεικτικά, οι πύλες του Ασκληπείου δεν φαίνεται να χρησιμοποιούνταν, και σε δεύτερη επίπεδο ως τον 5ο αιώνα θα πρέπει να είχαν πληγεί από την καθίζηση του εδάφους.²⁵⁰

ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

Την εικόνα του αστικού χάρτη συμπληρώνουν οι αμυντικές δομές οι οποίες όριζαν την πόλη της πρωτοβυζαντινής περιόδου. Οι νέες οχυρώσεις χτίστηκαν στην εποχή του αυτοκράτορα Αναστασίου μετά τις βανδαλικές επιδρομές στην Ήπειρο, το 475, όταν ο Γιζέριχος κατέλαβε τη Νικόπολη και υποδούλωσε τους πολίτες της.²⁵¹ Στα τείχη αυτά χρησιμοποιήθηκαν και

²⁴² MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 96.

²⁴³ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 39-41.

²⁴⁴ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 96.

²⁴⁵ Αυτόθι, σ. 92.

²⁴⁶ Αυτόθι, σ. 93.

²⁴⁷ BOWDEN, και MARTIN, *Trial excavations*, σ. 219-221.

²⁴⁸ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 95.

²⁴⁹ Αυτόθι, σ. 95.

²⁵⁰ Αυτόθι, σ. 95.

²⁵¹ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 41.

ελληνιστικά σπόλια. Το νέο τείχος περιελάμβανε επίσης και ένα τμήμα φρουρίων στα δυτικά που εκτείνονταν από τη δυτική βάση της ακρόπολης προς το Κανάλι Βιβάρι. Το τείχος ενισχύθηκε με μια σειρά από διώροφους πύργους, με ένα δεύτερο χαμηλό, εξωτερικό τοίχο, ένα προτείχισμα, σύμφωνα με τα πολλαπλά τείχη στην Κωνσταντινούπολη και παρόμοια με εκείνα που καταγράφονται στον Ογχησμό.²⁵²

ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΝΑΛΙ ΒΙΒΑΡΙ

Μια μεγάλη οικιστική αλλαγή αποτελούσε την προσθήκη των τειχών γύρω από το Κανάλι Βιβάρι.²⁵³ Το παλιό οικιστικό πλάνο της ρωμαϊκής περιόδου έτσι κόπηκε στα δύο, ενώ οι υπάρχουσες δομές στις ακτές του καναλιού ενώθηκαν με τα νέα τείχη, μιας και πλέον δεν βρίσκονταν σε χρήση.²⁵⁴ Οι εργασίες των συγκεκριμένων τειχών θα πρέπει να έγιναν κατά διαστήματα, ενώ διακρίνονται και διαφορετικές τεχνικές στο κτίσιμο τους. Έτσι παραδίδονται και στοιχεία διαφορετικών συντελεστών, σε διαφορετικά χρονικά πλαίσια κτίσεως.²⁵⁵ Η ποιότητα του τείχους, ειδικότερα, στην μεριά του καναλιού δεν είναι και η καλύτερη, σύμφωνα και με τα παράλληλα παραδείγματα της περιόδου από την Νικόπολη και την Βυλλίδα. Το μικρότερο πάχος καταγράφεται στο ένα μέτρο και το μεγαλύτερο στα δύο μέτρα. Το μεγαλύτερο ύψος του τείχους δεν θα πρέπει να υπερέβαινε τα 4 μέτρα.²⁵⁶ Σε άλλες περιπτώσεις βέβαια το τείχος έχει εγκολπώσει προϋπάρχοντα τείχη του 5ου αι. π.Χ., και έχοντας εξαιρετική ποιότητα έφτανε ως και τα 8 μέτρα σε ύψος, ενώ τα κατασκευαστικά του υλικά ποικίλουν, καθώς υπήρχαν πολλές ανακατασκευαστικές φάσεις.²⁵⁷ Βέβαια τα τείχη δεν σημαίνουν σε καμία περίπτωση πως δεν υπήρχαν δραστηριότητες έξω από αυτά, όπως δηλώνουν και τα κεραμικά ευρήματα.²⁵⁸

²⁵² Αυτόθι, σ. 41.

²⁵³ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 93. Για μια επισκόπηση των τειχών βλ. στο CEKA, N., *Fortifikimi antik i Butrintit dhe i territorit të prasaibëve*, (La fortification antique de Butrint et le territoire de prasaibes), Monumentet, 12, 1976, σσ. 27-48, BOWDEN, W., Procopius' buildings and the late antique fortifications of Albania, στο BEJKO, L., και HODGES, R. (eds), *New Directions in Albanian Archaeology. Studies Presented to Muzafer Korkuti*, Tirana, 2006, σσ. 277-286. ΚΑΡΑΪΣΚΑΪ, G., και CROWSON, A., *The Fortifications of Butrint*, London, 2009. BOWDEN, W., et al., The late antique and medieval fortifications of Butrint, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 126-150.

²⁵⁴ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 94.

²⁵⁵ Αυτόθι, σ. 94.

²⁵⁶ Αυτόθι, σ. 94.

²⁵⁷ Αυτόθι, σ. 94.

²⁵⁸ Αυτόθι, σ. 95.

Α.ΙΙΙ.2. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Η αρχιτεκτονική επένδυση του Βουθρωτού στη χριστιανική ναοδομία²⁵⁹ ανήκει σε μια αυθόρμητη κίνηση που παρατηρείται στην Ήπειρο, γενικότερα. Το πλεόνασμα πλούτου δεν επενδυόταν πλέον στα δημόσια μνημεία, αλλά από το 450 περίπου στις νέες χριστιανικές δομές, οι οποίες ήταν τα νέα κυρίαρχα μνημεία στο αστικό τοπίο.²⁶⁰ Στην Πρώιμη βυζαντινή περίοδο του 5ου και 6ου αιώνα, μπορούμε να ανάγουμε ναούς στα κλειστά πλαίσια της Ακρόπολης, αλλά και της κάτω πόλης.²⁶¹ Οι κυριότερες χρονολογήσεις των χριστιανικών δομών τοποθετούνται στα 475-550.²⁶² Από τις αρχαιολογικές έρευνες η χρονολογική αναγωγή στην πρώιμη περίοδο, κατατάσσει γενικότερα θρησκευτικές δομές, όπως η Βασιλική της Ακρόπολης (4ος αιώνας), την Μεγάλη Βασιλική, το περίφημο Βαπτιστήριο και το Τρίκογχο Ναό (6ος αιώνας).²⁶³ Επίσης, σημαντικά χριστιανικά μνημεία ήταν η Βασιλική στον κάμπο της Βρίνας και στο Διαπόρι, που εξελίσσονται από παλαιότερες ρωμαϊκές κοσμικές δομές του 3ου αιώνα.

Οι εκκλησιαστικές δομές βέβαια είχαν κυρίαρχο δημόσιο χαρακτήρα, αλλά η δόμηση τους εξαρτάται από την ιδιωτική πρωτοβουλία, καθώς οι ναοί χρηματοδοτούνταν, κυρίως, από τις δωρεές των πιστών ή τα έσοδα των γαιών.²⁶⁴ Στο Βουθρωτό δεν σώζονται ενδείξεις επιγραφών που να υποδεικνύουν δωρητές, αλλά τέτοια παραδείγματα δεν ελλείπουν στις κοντινότερες περιοχές, όπως στους Αγίους Σαράντα (Ογχησμός) και την Αντιγονεία.²⁶⁵ Σημαντικό μνημείο αποτελεί το τρίκογχο, ιδιότυπη εκκλησιαστική αρχιτεκτονική δομή, που παρατηρείται στην Παλαιά Ήπειρο. Στο Βουθρωτό, το οικοδόμημα ίσως αποτελεί κάποιο μαρτύριο του Αγίου Θεορίνου.²⁶⁶

ΜΕΓΑΛΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Η Μεγάλη Βασιλική²⁶⁷ αποτελεί την κατεξοχήν χαρακτηριστική Βασιλική της Πρώιμης βυζαντινής περιόδου του Βουθρωτού, ενώ χρονολογείται πριν τα μέσα του έκτου αιώνα.²⁶⁸ Βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα της κάτω πόλης, κοντά στο κανάλι Βιβάρι και στην Πύλη του νερού. Η ανέγερση της έγινε στα θεμέλια ενός παλαιότερου ρωμαϊκού κτίσματος, ίσως κινστέρας.²⁶⁹ Το κτίσμα έχει δεχτεί επιδιορθώσεις σε διάφορες περιόδους που γίνονται αντιληπτές στην τοιχοδομία του.²⁷⁰ Ο ναός αποτελούσε τρίκλιτη βασιλική με τριμερές εγκάρσιο

²⁵⁹ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 17.

²⁶⁰ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 43.

²⁶¹ BOWDEN, W., και MITCHELL, J., *The Christian topography of Butrint*, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 104-125, σ. 104. Στο εξής: *The Christian topography of Butrint*.

²⁶² BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 122.

²⁶³ Αυτόθι, σ. 104-105. MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 80.

²⁶⁴ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 122.

²⁶⁵ Αυτόθι, σ. 122.

²⁶⁶ ΧΑΛΚΙΑ, *Παλιοχριστιανική τέχνη*, σ. 170.

²⁶⁷ MOLLA, N., *The Great Basilica: a reassessment*, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 202-214. Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 15.

²⁶⁸ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 106-111, σ. 106, εικόνα 7.2,

²⁶⁹ Αυτόθι, σ. 106.

²⁷⁰ Αυτόθι, σ. 106.

κλίτος και πεντάγωνη ασπίδα.²⁷¹ Οι εσωτερικές διαστάσεις του είναι σε μήκος 31.7 μέτρα, ενώ το εγκάρσιο κλίτος είναι σε μήκος 23.7 μέτρα.²⁷²

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ

Η δεύτερη σημαντικότερη βασιλική είναι η Βασιλική της Ακρόπολης.²⁷³ Η Βασιλική της Ακρόπολης βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της ακρόπολης.²⁷⁴ Πρόκειται για μια τρίκλιτη βασιλική, με τρίκογχο στο ανατολικό τμήμα, νάρθηκα και διακονικό. Η βασιλική διακοσμείται από πολύχρωμο ψηφιδωτό δάπεδο με διάφορα ζώα, το οποίο όμως κατασκευάστηκε μεταγενέστερα της αρχικής οικοδομικής φάσης, που δείχνει και την συνεχή επένδυση, αλλά και οικονομική διαφοροποίηση των περιόδων του Βουθρωτού.

Έχουν αποκαλυφθεί αρκετές οικοδομικές φάσεις στο οικοδόμημα καθώς το κτίσμα δέχτηκε αρκετές καταστροφές από φυσικά αίτια. Παρατηρούμε μάλιστα και την χρήση αρκετών σπολιών. Έτσι χρονολογικά τιθέμεθα στις τελευταίες δεκαετίες του 5ου-αρχές 6ου αι. έως και τους σκοτεινούς αιώνες και πέρα.²⁷⁵

ΤΟ ΒΑΠΤΙΣΤΗΡΙΟ

Το Βαπτιστήριο²⁷⁶ έχει κτιστεί στην κάτω πόλη. Τα θεμέλια του εντοπίζονται πάνω σε ένα προϋπάρχον λουτρό, πιθανολογείται αριστοκρατικού οίκου του 4ου-5ου αιώνα.²⁷⁷

Το κυκλικό κτίσμα είχε τετράγωνο εξωτερικό περίβλημα και καλυπτόταν με θόλο. Στο κέντρο του κτίσματος υπάρχει κυκλική κτιστή κολυμπήθρα. Κύριο χαρακτηριστικό του κτίσματος αποτελεί το πολύχρωμο ψηφιδωτό του δαπέδου. Αρχιτεκτονικά τέμνει προς την Δύση και όχι προς την ελληνική ενδοχώρα, όπου τα βαπτιστήρια ήταν συνήθως μικρότερες δομές, που συνδέονταν άμεσα με κάποια εκκλησία.²⁷⁸

Η χρονολόγηση του βαπτιστηρίου τοποθετείται στα μέσα του 6ου αιώνα, καθώς διαφαίνεται πως υπάρχουν παράλληλα με δομικές παρεμβάσεις στην Νικόπολη της ίδιας περιόδου.²⁷⁹ Τα οικοδομικά υλικά αντανακλούν τις αλλαγές στο Βουθρωτό, καθώς είχαν επιστρατευθεί 16

²⁷¹ Αυτόθι, σ. 106.

²⁷² Αυτόθι, σ. 106.

²⁷³ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 111-113. Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 16.

²⁷⁴ Η Ακρόπολη του Βουθρωτού παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον επειδή αποτελεί τον κυριότερο πυρήνα του οικισμού. GREENSLADE, S., LEPPARD, S. και LOGUE, M., *The acropolis of Butrint reassessed*, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 47-76. Στο εξής: *The acropolis of Butrint reassessed*.

²⁷⁵ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 111.

²⁷⁶ Για μια καλύτερη εικόνα βλ. στο: BOWDEN, W., και PĒRZHITA, L., *The Baptistery*, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 176-201, Στο εξής: *The Baptistery*. MITCHELL, J., *The mosaic pavements of the Baptistery*, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 202-218. Επίσης, στο MITCHELL, J., *Paĝëzimorja e Butrintit dhe mozaikët e saj. The Butrint baptistery and its mosaics*, London, 2008. ΧΑΛΚΙΑ, *Παλιοχριστιανική τέχνη*, σ. 171.

²⁷⁷ BOWDEN, *The Baptistery*, σ. 177, εικόνα 10.1 και σ. 179 εικόνα 10.4.

²⁷⁸ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 47.

²⁷⁹ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 96. BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 107.

κίονες και βάσεις από τα προηγούμενα ρωμαϊκά κτίρια, ως σπόλια, για να υποστηριχθεί η στέγη.²⁸⁰

Περαιτέρω, το δάπεδο του Βαπτιστηρίου αξίζει της προσοχής μας, διότι είναι ένα πολύχρωμο μωσαϊκό και σώζεται σχεδόν στο σύνολό του. Χαρακτηριστικά είναι τα παγώνια, που συχνά εμφανίζονται ανεξάρτητα ως εραλδικά σύμβολα τοποθετημένα γύρω από αρχαιοπρεπή αγγεία ή σε συνδυασμό με άλλα ζώα, των οποίων ο συμβολισμός συνεχίζει να υπαινίσσεται το βάπτισμα, την ανάσταση και τον παράδεισο. Η δημιουργία του εντυπωσιακού ψηφιδωτού μωσαϊκού τοποθετείται κατά πάσα πιθανότητα κατά το δεύτερο τέταρτο του 6ου αιώνα.²⁸¹ Το μεγαλοπρεπέστατο αυτό κτίσμα, θα πρέπει να σχετιζόταν με τον τοπικό επίσκοπο, ο οποίος είχε πλέον και σημαντικές κοσμικές αρμοδιότητες.²⁸² Το όνομα ενός επισκόπου, του Σέργιου εντοπίζεται, σε ψηφιδωτή επιγραφή του 6ου αιώνα στο διάδρομο που οδηγεί στο Βαπτιστήριο: **ΕΠ [.] ΣΕ[...]ΟΥ ΕΠΙΣΚ.** Η μεταγραφή της επιγραφής πιθανώς να είναι: ἐπ(ι) Σερ(γίου) ἐπισκ(όπου). Επίσης, ίσως, να πρόκειται για τον ίδιο τον επίσκοπο που χρηματοδότησε το έργο.²⁸³

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΣΤΟ ΝΥΜΦΑΙΟ

Το νυμφαίο ήταν ένα μεγάλο συντριβάνι του δευτέρου αιώνα, κοντά στις δομές του Γυμνασίου, και αποτελεί τον πυρήνα της μεταγενέστερης εκκλησίας.²⁸⁴ Η πρώτη χριστιανική χρήση της δομής του χρονολογείται πιθανότατα στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο, όταν οι τρεις κόγχες στην ανατολική αψίδα ήταν διακοσμημένες με ψηφιδωτά χριστιανικά μοτίβα που συνοδεύονταν από πουλιά.²⁸⁵ Ο ναός ήταν ορθογώνιος σε κάτοψη και είχε δύο μικρές εισόδους στα πλευρικά τοιχώματά του. Στο δυτικό τοίχο του είχε ένα μικρό δωμάτιο, 4.3 μέτρα πλάτους. Τα χαμηλότερα μέρη της αψίδας καλύφθηκαν με γεωμετρικά έργα ζωγραφικής, ενώ πολλές στρώσεις σοβά επικαλύπτουν τα προηγούμενα ψηφιδωτά μέσα στις κόγχες της αψίδας.²⁸⁶

ΙΟΥΝΙΑ ΡΟΥΦΙΝΑ

Ένα σημαντικό, μνημειώδες κτίσμα μας σώζεται στην βόρεια ακρόπολη, με ιδιαίτερη βαρύτητα μιας και προσδίδει ιδιαίτερη θέση στην γυναίκα, κάτι που ίσχυε παραδοσιακά στην Ήπειρο. Στο σημείο αυτό υπήρχε πηγάδι που, κατά το δεύτερο αιώνα, διαμορφώθηκε από την Ιουνία Ρουφείνα, φίλη των Νυμφών, πλούσια προστάτιδα του χώρου, σύμφωνα με αφιερωματική επιγραφή: **[ΙΟΥΝΙΑ ΡΟΥΦΕΙΝΑ ΝΥΜΦΩΝ ΦΙΛΗ]**. Κατά την περίοδο της πρώιμης βυζαντινής περιόδου απέκτησε χριστιανικό χαρακτήρα, καθώς και τοιχογραφήθηκε παραπέμποντας στο Βαπτιστήριο.²⁸⁷

²⁸⁰ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 47.

²⁸¹ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 47. Το βαπτιστήριο ειδικά θέλει δική του περιγραφή.

²⁸² BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 122.

²⁸³ MITCHELL, *The Butrint baptistery and its mosaics*, σ. 53, 55.

²⁸⁴ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 114-115.

²⁸⁵ Αυτόθι, σ. 114.

²⁸⁶ Αυτόθι, σ. 114.

²⁸⁷ Αυτόθι, σ. 118, HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 53.

Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΤΟΝ ΚΑΜΠΟ ΤΗΣ ΒΡΙΝΑΣ

Το παλιό αποικιακό προάστιο του Βουθρωτού στην πεδιάδα της Βρίνας εγκαταλείφθηκε σε μεγάλο βαθμό μετά τον 3ο αιώνα. Ένα αρχοντικό, όμως, καταλαμβάνοντας το πιο υπερυψωμένο σημείο ανακαινίστηκε στα μέσα του 4ου αιώνα και στη συνέχεια μετατράπηκε σε βασιλική στα τέλη του 5ου αιώνα. Η κατοικία του 3ου αιώνα ήταν πιθανώς μια μικρότερη δομή της κατοικίας του Τρίκογχου παλατιού. Η κύρια αίθουσα της παλιάς δομής, παράλληλη με την ακτή, μετατράπηκε στην είσοδο της τρίκλιτης βασιλικής με διαστάσεις 19.7 μέτρα σε μήκος και 16.2 μέτρα σε πλάτος.²⁸⁸ Η εκκλησία είχε επενδυθεί στα πατώματα του με μεγάλες πλάκες από ένα τοπικό φόρουμ της πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου.²⁸⁹ Τίποτα δεν επιβιώνει της κατασκευής του ναού, αλλά οι πλούσιες επενδύσεις του δείχνουν ξεκάθαρα πως εξυπηρετούσε μια εύπορη τάξη ανθρώπων.²⁹⁰

Το ψηφιδωτό δάπεδο που εντοπίζεται στον κυρίως ναό, που εκτείνεται από την κύρια είσοδο στο κυρίως ιερό, χρονολογείται, χάρη σε δύο χάλκινα νομμιά, στα τέλη του 5ου αιώνα. Μέχρι τα μέσα ή τέλη του 6ου αιώνα η εκκλησία είχε εγκαταλειφθεί.²⁹¹

Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΤΟ ΔΙΑΠΟΡΙ

Πιο μακριά, στο Διαπόρι, στη νοτιοανατολική ακτή της λίμνης του Βουθρωτού, η εκτεταμένη ύστερη ελληνιστική και ρωμαϊκή δομή που είχε ερημωθεί κατά την έναρξη της κρίσης του 3ου αιώνα, ανακαταλήφθηκε γύρω στο 490. Η παλιά ρωμαϊκή δομή μεταβλήθηκε σε μια τρίκλιτη βασιλική με αίθριο. Οι τεχνίτες απογύμνωσαν τις πρωιμότερες δομές και από τα υλικά τους προχώρησαν στην νέα κατασκευή. Η Βασιλική που χτίστηκε είχε μήκος 24 μέτρα και πλάτος 14 μέτρα.

Στο ίδιο αρχαιολογικό περιβάλλον βρέθηκε ένα σπάνιο νόμισμα, του βανδάλου βασιλιά Thrasamund (450-523) που χρονολογείται κατά το έτος 493. Αυτό πιστεύεται πως σχετίζεται με την εκκλησία. Γύρω από αυτήν την νέα εκκλησία δημιουργήθηκε μια μικρή κοινότητα. Η εκκλησία συνοδευόταν από ένα σημαντικό οίκο με ένα πρώτο όροφο, καθώς και έναν πύργο.²⁹² Το κύριο χαρακτηριστικό αυτού του συγκροτήματος ήταν αναμφίβολα οι τρεις τάφοι στην αψίδα της βασιλικής, οι οποίοι ήταν συλημένοι, αν κρίνουμε από ένα νόμισμα του 13ου αιώνα.²⁹³

Η Βασιλική στο Διαπόρι ήκμασε τον 5ο αιώνα για παραπάνω από 50 χρόνια. Όπως και η βασιλική στην πεδιάδα της Βρίνας, ο οικισμός στο Διαπόρι παρήκμασε μετά το 550, όταν με τη σοβαρή οικονομική ύφεση και επιθέσεις στο Βουθρωτό, φαίνεται πως, εν τέλει, εγκαταλείφθηκε.²⁹⁴

²⁸⁸ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 53.

²⁸⁹ Αυτόθι, σ. 55.

²⁹⁰ Αυτόθι, σ. 55.

²⁹¹ Αυτόθι, σ. 57.

²⁹² Αυτόθι, σ. 57.

²⁹³ Αυτόθι, σ. 59.

²⁹⁴ Αυτόθι, σ. 59.

A.IV. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΡΩΙΜΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ

Για να βγουν συμπεράσματα σχετικά με την πορεία του Βουθρωτού στην πρώιμη περίοδο θα πρέπει να δούμε το σύνολο των στοιχείων, ακόμα και μη καθαρά βυζαντινών και αναλογικά θα πρέπει να κριθεί μια ξεκάθαρη ερμηνεία.

Έχοντας αυτό το σκεπτικό θα πρέπει να εξετάσουμε το Βουθρωτό στην μεγαλύτερη ακμή του, η οποία έλαβε χώρα κατά τους δύο πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες, χάρη στις ρωμαϊκές αυτοκρατορικές χορηγίες και την ανάπτυξη της τοπικής ανώτατης τάξης. Αυτές οι δομές και η οικονομική ανάπτυξη του τότε εμπορίου αποτέλεσαν την βάση της ανάπτυξης του Πρώιμου Βυζαντινού Βουθρωτού και το επηρέασαν κατά κύριο λόγο ως και τον 4ο αιώνα.²⁹⁵ Καθόλου παράδοξο που αυτή η περίοδος αποτελεί την περίοδο που το Τρίκογχο Παλάτι, ως πλούσιο κτίσμα κοσμικού χαρακτήρος, βρίσκεται στην μεγαλύτερη ακμή του. Μετά την περίοδο αυτή, σε διάστημα μιας ή δύο γενεών οι αλλαγές, που θα προκύψουν, θα μεταβάλλουν εντελώς το ως τότε γνωστό τοπίο. Σε αρχική φάση το παλάτι εγκαταλείφθηκε και μεταβλήθηκε σε εργαστήριο.²⁹⁶ Το φαινόμενο αυτό βρίσκει παράλληλο σε μεταγενέστερη περίοδο σε πολλές μεγάλες πόλεις της Μικράς Ασίας.²⁹⁷

Το φαινόμενο της μεταβολής των πόλεων, δεν αφορά μονάχα το Βουθρωτό αλλά μπορεί κανείς να το διαπιστώσει σε όλη την ευρύτερη περιοχή της Αδριατικής, όπου οι αστικές κοινότητες φαίνεται να ανταποκρίνονται στην μεταβολή της αυτοκρατορικής ιδεολογίας που επηρεάζει όλες τις κοινωνικές δομές.²⁹⁸ Αυτό εξηγείται από το γεγονός πως η εκκλησία αποκτά περισσότερη επιρροή στην καθημερινότητα της αυτοκρατορίας και επηρεάζει σαφώς και τις τοπογραφικές τάσεις της κοινότητας,²⁹⁹ μιας και αποκτά θρησκευτικές και κοσμικές εξουσίες, με την σύμφωνη γνώμη της ανώτατης αρχής. Δεν πρέπει να ξεχνάμε τους λόγους που ξεκίνησαν οι διωγμοί επί Δεκίου. Όσοι δεν θυσίαζαν στον αυτοκράτορα και τους θεούς που υποστήριζε η ανώτατη αρχή αποτελούσε εχθρός της αυτοκρατορίας. Ύστερα από την περίοδο του θρησκευτικού συγκρητισμού ο Χριστιανισμός θα κάλυπτε όλο το φάσμα της θρησκευτικής αναζήτησης και θα την επέβαλε και νομοθετικά. Παράλληλα, δεν προκαλεί απορίες η πορεία των αιρέσεων στο Βυζάντιο, που αποτελούσαν κατά κύριο λόγο πολιτικό όχημα για τους αντιφρονούντες. Έτσι και στο Βουθρωτό με τον Χριστιανισμό επιβλήθηκε η νέα ιδεολογία που σταδιακά επηρέασε και την υλική πορεία της πόλης.

Ο υλικός πολιτισμικός πλούτος του Βουθρωτού, που διαφαίνεται από την εξέταση των μικρών ευρημάτων υποδεικνύει πως το Βουθρωτό αποτέλεσε μια κοινωνία με ανησυχίες για το παραφυσικό, που δεν έλυσε εντελώς η νέα χριστιανική άποψη, αλλά η παγανιστική παράδοση

²⁹⁵ HODGES, R., Byzantine Butrint: concluding remarks, στο HODGES, R., BOWDEN, W. LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 321-326, σ. 322. Στο εξής: *Concluding remarks*.

²⁹⁶ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 322.

²⁹⁷ WHITTOW, M., "Recent research on the late-antique city in Asia Minor: the second half of the 6th-c. revisited", στο LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, JRA Portsmouth (RI), 2001, σσ. 137-53, σ. 149. Στο εξής: *The second half of the 6th-c. revisited*.

²⁹⁸ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 322.

²⁹⁹ LIEBESCHUETZ, J. H. W. G., *Barbarians and Bishops. Army, Church and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford, 1992, και BOWDEN, W., 'A new urban elite? Church builders and church building in late-antique Epirus', στο LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-Antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, JRA, Portsmouth (RI), 2001, σσ. 61-72.

διατηρήθηκε συγχρόνως με την νέα θεώρηση.³⁰⁰ Αυτό δείχνει απλά πως πνευματικά συνέντευξαν μαζί με το υπόλοιπο βυζαντινό πολιτισμικό σύνολο, που υποστήριζε τα ίδια χαρακτηριστικά. Το Βουθρωτό δηλαδή, σε καμία περίπτωση δεν αποτέλεσε αποκομμένο από την υπόλοιπη κοινότητα.

Οι νέες έρευνες στο Βουθρωτό έχουν προοδεύσει σε σημαντικό βαθμό και οι παλιότερες θέσεις που μιλούσαν για παρακμή αρχίζουν να υποχωρούν μπροστά στα αρχαιολογικά ευρήματα που μιλούν για μια διαφορετική εικόνα.³⁰¹ Παλαιότερα δηλαδή τα εργαστήρια και οι κατοικίες του 5ου και 6ου αιώνα θα ερμηνεύονταν ως αναπόφευκτα βήματα προς την παρακμή της πόλης, με αποκορύφωμα την εξαφάνιση της παρουσίας των ευρημάτων της, το αργότερο στα μέσα του 7ου αιώνα.³⁰²

Καθώς υπάρχει η βεβαιότητα πως οι συνθήκες είχαν αλλάξει όσον αφορά την πρώιμη ρωμαϊκή-βυζαντινή πόλη,³⁰³ διαφαίνεται πως αυτό δεν αφορά μονάχα το Βουθρωτό, αλλά όλες τις όμορες πόλεις που θα μεταβληθούν σύμφωνα με τις νέες συνθήκες και ανάγκες της εποχής.³⁰⁴ Δηλαδή οι ύστερες ρωμαϊκές-βυζαντινές δομές όπως εκείνες στο Βουθρωτό, αποτελούν το προάγγελο της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του μεσαίωνα.³⁰⁵ Αυτό σε καμία περίπτωση δεν παραπέμπει στη φτώχεια, όπως έχουν προτείνει μερικοί ιστορικοί.³⁰⁶ Η ίδια η αρχαιολογική έρευνα άλλωστε μας πληροφορεί για τον υλικό πλούτο αυτών των μεταβληθέντων δομών και μαρτυρείται ένα σταθερό επίπεδο κατανάλωσης εισαγόμενων προϊόντων, μάλιστα επιδεικνύεται μεγάλη εμπορική κινητικότητα από πολλαπλές γεωγραφικές περιοχές της Μεσογείου, με σημείο αναφοράς το Βουθρωτό.³⁰⁷ Η νομισματική έρευνα άλλωστε μας αποδεικνύει πως στην Αδριατική δεν υπήρχε μόνο παθητική εμπορική κίνηση, αλλά και ενεργητική, μιας και η επικοινωνία των δύο ακτών, της Ιταλίας και της

³⁰⁰ Ενδεικτική βιβλιογραφία για τα υλικά κατάλοιπα του Βουθρωτού: MITCHELL, J., *Keeping the Demons out of the House: the Archaeology of Apotropaic Strategy and Practice in Late Antique Butrint and Antigoneia*, στο LAVAN, L., SWIFT, E., & PUTZEYS T., (Eds), *Objects in context, objects in use. Material spatiality in late antiquity*, Vol. 5, Leiden-Boston, 2007, σσ. 273-310. SEBASTIANI, A., GOONEY, D., MITCHELL, J., PAPADOPOULOU, P., REYNOLDS, P., VACCARO, E., VROOM, J., *The medieval church and cemetery at the Well of Junia Rufina*, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 215-244. GREENSLADE, S., *The Vrina Plain settlement between the 1st and 13th centuries*, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 123-164. MITCHELL, J., GUEST, P., NALLBANI, E., και GONGECAJ, S., *The small finds and coins*, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 293-304. JENNINGS, S., και STARK, K., *Appendix: The glass from Tower 1 in the Western Defences*, στο: HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 257-259.

³⁰¹ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 322.

³⁰² HODGES, R., et al. 'Late-antique and Byzantine Butrint: interim report on the port and its hinterland (1994-95)', *JRA* 10 (1997), σσ. 207-34. HODGES, R., 'Henri Pirenne and the question of demand in the sixth century', στο Hodges R., and BOWDEN, W. (eds), *The Sixth Century: Production, Distribution and Demand*: σσ. 3-14. Leiden/Boston/Cologne, 1998 και LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, *JRA*, Portsmouth (RI), 2001, σ. 243.

³⁰³ LIEBESCHUETZ, J. H. W. G., 'The uses and abuses of the concept of 'decline' in later Roman history or was Gibbon politically incorrect?', στο LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-Antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, *JRA*, Portsmouth (RI), 2001, σσ. 233-8, σ. 237.

³⁰⁴ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 322.

³⁰⁵ Αυτόθι, σ. 322.

³⁰⁶ CAMERON, A., *The Mediterranean World in Late Antiquity*, London 1993, σ. 160, 166 και BROWN, P., *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire*. Hanover (N.H.)/London, 2002.

³⁰⁷ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 322.

Ηπείρου-Αλβανίας υφίσταται και είναι καταγεγραμμένη στα πλούσια υλικά κατάλοιπα και νομίσματα του Βουθρωτού.

Μετά παρατηρείται μια αύξηση στις αμυντικές δομές και τείχη, κάτι που βρίσκει παράλληλο στην ευρύτερη περιοχή, και γενικότερα στην αυτοκρατορία. Στα τέλη του 5ου αιώνα το βόρειο μισό της πόλης οχυρώθηκε. Ο τοίχος ενσωματώνει στο διάβα του υπάρχοντα ρωμαϊκά κτίρια και συνεχίζει κατά μήκος της πλευράς του Καναλιού Βιβάρι, όπου και συνδέεται με τις προγενέστερες ρωμαϊκές δομές.³⁰⁸ Αυτό δεν συμβαίνει μονάχα στο Βουθρωτό. Σε πολλές πόλεις σε όλη την αυτοκρατορία, παλιοί οικισμοί έμειναν ανυπεράσπιστοι, στην περίπτωση του Βουθρωτού ήταν το νότιο μισό, της παλιάς ύστερης ρωμαϊκής πόλης.³⁰⁹ Η ακριβής χρονολόγηση κτίσης του αμυντικού τοίχους δεν είναι ακόμη γνωστή, αν και μια πιθανή χρονολόγηση που προκρίνεται είναι αυτή που θέλει τα νέα τείχη να ανεγέρθηκαν είτε λίγο πριν, είτε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του αυτοκράτορα Αναστασίου (491-518).³¹⁰ Οι οχυρώσεις είναι ισχυρότερες στην δυτική πλευρά, όπου συνοδεύονται από πύργους που μοιάζουν με αυτούς στο Δυρράχιο,³¹¹ στην Νικόπολη³¹² και στους Άγιους Σαράντα.³¹³ Οι πόλεις της Βυλλίδος και της Φοινίκης οχυρώθηκαν αργότερα, στην ιουστινιάνεια περίοδο.³¹⁴ Τα οχυρωματικά έργα στον Αετό, που βρίσκονται πιο κοντά στο Βουθρωτό παραμένουν ακόμα αχρονολόγητα, αλλά είναι πιθανόν να ανήκουν στον 6ο αιώνα.³¹⁵ Η Κέρκυρα από την άλλη παρέμεινε ατείχιστη έως ότου η αρχαία περιοχή της Παλαιόπολης εγκαταλείφθηκε κατά τη διάρκεια του 6ου αιώνα με σκοπό την μετοίκηση στο σημερινό Παλαιό Φρούριο, που επρόκειτο να γίνει το κέντρο του λιμανιού.³¹⁶

Η χρονολόγηση των τειχών στο Βουθρωτό παραμένει ακόμα αβέβαιη, αλλά τα νέα αμυντικά έργα μείωσαν την οχυρωμένη περιοχή στην μισή έκταση της προηγούμενης ρωμαϊκής πόλης. Από τα δεδομένα που έχουμε μπορούμε να πούμε, πως δεν υπήρχε άμεση σύγκρουση με κάποιον εξωτερικό κίνδυνο που να δικαιολογεί αυτήν την στροφή προς την οχυρωματική δράση, στο Βουθρωτό, αλλά και αλλού.³¹⁷ Βέβαια από τα τέλη του 6ου αιώνα τα δεδομένα μας θα αλλάξουν ραγδαία και το νέο *status quo* δεν θα αργήσει να μονιμοποιηθεί. Στην περίοδο αυτή της δημιουργίας των αμυντικών έργων θα περίμενε κανείς μια οικονομική δυσπραγία και μικρότερη εμπορική κινητικότητα, όμως συμβαίνει το αντίθετο.³¹⁸ Υπάρχουν ενδείξεις για την αύξηση της εμπορικής και βιοτεχνικής δραστηριότητας, όχι μόνο στο Βουθρωτό, αλλά και στην στα υπόλοιπα λιμάνια της Αδριατικής.³¹⁹

³⁰⁸ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 322.

³⁰⁹ Αυτόθι, σ. 322.

³¹⁰ Αυτόθι, σ. 322.

³¹¹ CROW, J., 'Fortifications and urbanism in Late Antiquity; Thessaloniki and other eastern cities', στο LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-Antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, JRA, Portsmouth (RI), 2001, σσ. 89-106. Επίσης GUTTERIDGE, A., HOTI, A., και HURST, H., 'The walled town of Dyrrachium (Durrës): settlement and dynamics', *JRA* 14 (2001), σσ. 388-410.

³¹² HELLENKEMPER-SALIES, G., 'Zu Stil und Ikonographie in den frühbyzantinischen Mosaiken von Nikopolis, στο CHRYSOS, E. (ed.), *Nicopolis I. Proceedings of the First International Symposium on Nicopolis (2-29 September 1984)*, Preveza, 1987, σσ. 295-309.

³¹³ SARACI, G., 'Elemente te reja ne arkitekturen e anes veriore te keshtjelles se Ankiasmit', *Iliria* 22 (1-2), (1992), σσ. 257-262.

³¹⁴ BOWDEN, W., *Epirus Vetus: the Archaeology of a Late Antique Province*. London, 2003.

³¹⁵ LAKO, K., 'Keshtjella e antiketitet te vone ne Cuken e Ajoit', *Iliria* 12 (1) (1982), σσ. 207-19.

³¹⁶ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 322.

³¹⁷ Αυτόθι, σ. 322.

³¹⁸ Αυτόθι, σ. 322.

³¹⁹ Αυτόθι, σ. 322.

Από την πλευρά της Εκκλησίας, τουλάχιστον, ήταν αναμφισβήτητα μια περίοδο έντονης ζωτικότητας, σε αντίθεση με την υποτιθέμενη παλαιότερη αδράνεια, καθώς αναγείρονται σημαντικές και πολυέξοδες δομές όπως η Μεγάλη Βασιλική και το περίφημο Βαπτιστήριο.³²⁰ Αυτή η ζωντάνια, η οποία οδήγησε, μεταξύ άλλων, στην αύξηση της παρουσίας της Εκκλησίας στην πόλη, αντικατοπτρίζεται σε ολόκληρη την περιοχή της Ηπείρου.³²¹ Άλλες εκκλησίες χτίστηκαν στον χώρο που σχηματίστηκε έξω από τα νέα τείχη του Βουθρωτού, καθώς και στο Διαπόρι.³²² Οι κατοικίες στο Βουθρωτό άρχισαν να διαφοροποιούνται και να αποκτούν έναν αγροτικό χαρακτήρα, κατά τα φαινόμενα.³²³ Όμως από τα ανασκαφικά δεδομένα και τις υπόλοιπες έρευνες γνωρίζουμε πως η πόλη εξακολουθούσε να ανανεώνεται δομικά, επιπλέον διατηρούσε ενεργό ρόλο στο δια θαλάσσης εμπόριο.³²⁴

Οι ανασκαφές μας αποκαλύπτουν πως το θαλάσσιο εμπόριο του Βουθρωτού χαρακτηρίζεται από τα ίδια μοτίβα που σημειώνονται στα άλλα εμπορικά λιμάνια της Αδριατικής.³²⁵ Κατά τον 3ο και 4ο αιώνα οι αμφορείς της Κυρηναϊκής και της Κρήτης³²⁶ αποτελούσαν τους κυριότερους εισαγόμενους αμφορείς, ενώ σε τρίτο επίπεδο ήταν αυτά που ανήκαν σε Αφρικανικό έδαφος.³²⁷ Από το 475 το εμπόριο στρέφεται περισσότερο προς την Ανατολική Μεσόγειο, ενώ ιδιαίτερη παρουσία είχε η Φώκαια.³²⁸

Από τις αρχές ως και τα μέσα του βου αιώνα, παρουσιάζεται μια αξιοπρόσεκτη αλλαγή που δεν συμφωνεί με την εμπορική κίνηση που παρατηρείται στην ίδια περίοδο από κοντινότερες δυτικές περιοχές. Πιο συγκεκριμένα, αυξήθηκε η παρουσία των Αφρικανικών και των Τυνησιων εμπορικών αμφορέων.³²⁹ Μετά το 550, στο Βουθρωτό, σπανίζουν οι εισαγωγές από την Τυνησία και αυξάνονται ποσότητες αμφορέων ανατολικής προελεύσεως.³³⁰

Το Βουθρωτό άλλαξε ραγδαία κατά τα τέλη του βου έως τα μέσα του 7ου αιώνα. Παράλληλα με πολλά άλλα κεντρικά λιμάνια της Μεσογείου, και το Βουθρωτό παρήκμασε και οι σχέσεις του με τα άλλα σημαντικά εμπορικά κέντρα της Ανατολικής Μεσογείου επλήγησαν ανεπανόρθωτα.³³¹ Φαίνεται πολύ πιθανό ότι η εγκατάλειψη της πόλης δεν ήταν απόλυτη, αλλά η κατοίκηση του συνεχίστηκε στην ακρόπολη, στις πλαγιές ή στην κάτω πόλη. Αλλά αυτές οι πιθανές κτήσεις ήταν ουσιαστικά μη εμπορικού χαρακτήρα, δίχως την ύπαρξη του πάλαι ποτέ πλεονάσματος του πλούτου.³³² Ενώσω το Βουθρωτό δεν μαρτυρά βίαιες συγκρούσεις, φαίνεται πως υπήρχαν σημαντικές πληθυσμιακές ανακατατάξεις και μετοικήσεις σε πιο ασφαλείς προορισμούς. Στην περίοδο αυτή υπήρχε στασιμότητα στην οικιστική δραστηριότητα

³²⁰ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 322.

³²¹ BOWDEN, W., 'A new urban elite? Church builders and church building in late-antique Epirus', στο LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-Antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, JRA, Portsmouth (RI), 2001, σσ. 61-72 και BOWDEN, W., *Epirus Vetus: the Archaeology of a Late Antique Province*. London, 2003.

³²² BOWDEN, W., HODGES, R., και LAKO, K., 'Roman and late antique Butrint: excavations and survey 2000-2001', *JRA* 15 (2002), σσ. 199-229.

³²³ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 322.

³²⁴ Αυτόθι, σ. 322.

³²⁵ Αυτόθι, σ. 322.

³²⁶ Τα κεραμικά που προέρχονται από την Κρήτη χωρίζονται σε δύο υποπεριόδους. Πρώτα έχουμε αυτούς κατά τον 3ο και 4ο αιώνα και ύστερα από τον 5ο ως 7ο αιώνα. BUSH, S., *Cretan Amphorae from Albania (IV-VII Century AD)*, *AJ* Vol 5, No 5 (2016), σσ. 25-51.

³²⁷ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 322.

³²⁸ Αυτόθι, σ. 322.

³²⁹ Αυτόθι, σ. 322.

³³⁰ Αυτόθι, σ. 322.

³³¹ Αυτόθι, σ. 323.

³³² Αυτόθι, σ. 323.

μνημειακού, όπως και χρηστικού χαρακτήρα. Έτσι δεν χτίστηκαν ούτε εκκλησίες, ούτε ενισχύθηκαν οι άμυνες της πόλης.³³³ Σύμφωνα με τον Haldon η πόλη μεταμορφώνεται και αποκτά χαρακτηριστικά που τείνουν σε μια αγροτικοποίηση, η οποία παρατηρείται στην Μικρά Ασία τον 6ο και 7ο αιώνα, και πιθανόν να ξεκίνησε ακόμη νωρίτερα στα Βαλκάνια.³³⁴ Στην ουσία, αυτή η ριζική μεταμόρφωση της κοινωνίας προήλθε από την αναδιάρθρωση της αυτοκρατορίας, με τα αστικά κέντρα να χάνουν το ρόλο τους στο φορολογικό σύστημα.³³⁵ Η επιβίωση της πόλης πλέον στην νέα εποχή θα εξαρτιόταν ανάλογα με το αν πληρούσε τις νέες αναγκαίες προϋποθέσεις που θα εγγυόντουσαν την ασφάλεια και την μακροήμερευση. Αυτές ήταν η αμυντική λειτουργία, η τοπική στρατιωτική δύναμη, η διοικητική τάξη και η εκκλησιαστική οντότητα, που στην πλήρωση τους θα εξασφάλιζαν την βασική επιβίωση.³³⁶

Τα αρχαιολογικά στοιχεία μας οδηγούν προς την συρρίκνωση και το μετασχηματισμό του Βουθρωτού και όχι στην καθολική παρακμή του.³³⁷ Μεταξύ του 500 και 600, το Βουθρωτό υπήρξε ελάχιστα λιγότερο πυκνοκατοικημένο και λιγότερο ενεργό εμπορικά από ό, τι ήταν, για παράδειγμα, το 400-500. Το μόνο που διέφερε ήταν ο χαρακτήρας αυτής της δραστηριότητας.³³⁸ Τον 7ο αιώνα, ωστόσο, το εμπόριο απλά σταμάτησε, ενδεχομένως, όπως πρότεινε ο Whittow, επειδή η βυζαντινή οικονομία υπέστη μια κρίση η οποία δημιουργήθηκε από τις διοικητικές και οικονομικές επεμβάσεις του Ηρακλείου στην ανάγκη του να αντισταθεί τους Πέρσες.³³⁹ Στα Δυτικά Βαλκάνια περαιτέρω αναστάτωση προκλήθηκε από τους Σλάβους, οι οποίοι λεηλάτησαν τον Ογχησμό το 586-7. Ο αντίκτυπος των σλαβικών επιδρομών και ο εποικισμός τους δεν μπορεί να υποτιμηθεί σε αυτό το ολόνα και πιο εύθραυστο πολιτικό περιβάλλον.³⁴⁰ Τέλος, αφού χάθηκε η στρατηγικής σημασία εμπορική γραμμή που συνέδεε την βαλκανική οδό με την Δύση, η μοναδική πηγή του εμπορίου για το Βουθρωτό παρέμεινε η πολύ μεμονωμένη εμπορική γραμμή μεταξύ των λιμένων της αυτοκρατορία και της βυζαντινή Ιταλίας.³⁴¹

³³³ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 323.

³³⁴ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 323.

³³⁵ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 323.

³³⁶ HALDON, J., *Byzantium. A History*, Stroud, 2000, σ. 299. Στο εξής: *Byzantium*. Βλ. παραπάνω στον DUNN, A., 'The transition from polis to kastron in the Balkans (III-VII c.): general and regional perspectives', *BMGS* 18 (1994), σσ. 160-80. DUNN, A., 'Stages in the transition from the late antique to the middle Byzantine urban centre in southern Macedonia and southern Thrace', in *N. G. L. Hammond: 137-50*. Thessalonica, 1997, και DUNN, A., 'From polis to kastron in southern Macedonia: Amphipolis, Khrysoupolis, and the Strymon Delta', in *Castrum V. Archeologies des e espaces agraires mediterraneans au moyen age*, Madrid/Rome, 1999, σσ. 399-413.

³³⁷ LIEBESCHUETZ, J. H. W. G., *The Decline and Fall of the Roman City*, Oxford, 2001, και LIEBESCHUETZ, J.

H. W. G., 'The uses and abuses of the concept of 'decline' in later Roman history or was Gibbon politically incorrect?', in L. Lavan (ed.), *Recent Research in Late-antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, Portsmouth, 2001 σσ. 233-8.

³³⁸ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 323.

³³⁹ WHITTOW, M., *The Making of Orthodox Byzantium 600- 1025*. Basingstoke, 1996, και WHITTOW, M., 'Recent research on the late-antique city in Asia Minor: the second half of the 6th-c. revisited', in L. Lavan (ed.), *Recent Research in Late-antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, Portsmouth, 2001, σσ. 137-53, σ. 137-138.

³⁴⁰ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 323.

³⁴¹ Για περισσότερα στοιχεία: MC' CORMICK, M., *Origins of the European Economy, Communications and Commerce AD 300-900*. Cambridge, 2001.

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΤΟ ΜΕΣΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ (610-1204)

B.I. ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΤΟΝ 7Ο-10Ο ΑΙΩΝΑ

Η ΣΙΓΗ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

Μετά την Πρώιμη περίοδο όποτε και γνωρίσαμε ανακατατάξεις στο Βουθρωτό, η Μέση Βυζαντινή εποχή μας συστήνει τους «Σκοτεινούς Αιώνες», μια μεταβατική περίοδο τουλάχιστον 150 χρόνων.³⁴² Οι πηγές από τον 7ο έως τον 10ο αιώνα είναι πολύ λιγότερες από την πρώιμη. Βέβαια όσον αφορά το Βουθρωτό οι πηγές της πρώιμης περιόδου σπάνιζαν ομοίως. Το σκοτάδι αυτό όμως δεν υπήρχε μόνο στο γραπτό λόγο, αλλά η σιγή επεκτάθηκε και στα υλικά κατάλοιπα. Έτσι και το παραμικρό στοιχείο μας δίνει πολύ σημαντικές κατευθυντήριες πληροφορίες. Ενόσω οι πηγές μας το υπαγορεύουν δυνάμαστε να επεξεργαστούμε μια ορισμένη ποσότητα πληροφοριών για το Βουθρωτό που προέρχονται κυρίως από τις αγιογραφικές πηγές και τα εκκλησιαστικά απογραφικά έγγραφα. Αυτά αφορούν είτε την καθημερινότητα είτε την εκκλησιαστική ιεραρχία, που συμπλέκεται με την πολιτική και στρατιωτική πορεία των γεγονότων της αυτοκρατορίας.

Η άποψη πως το Βουθρωτό υπήρξε χώρος σλαβικός ή και αναγκαστικά βυζαντινός χώρος μεταξύ του 7ου και 10ου αιώνα καθίσταται δύσκολο να εδραιωθεί σαν θέση μιας και οι πηγές δεν βοηθούν ιδιαίτερα. Περιστασιακά ευρήματα των Κουμάνων σε αυτή τη περιοχή μαρτυρούν επαφές με την ενδοχώρα της Αλβανίας,³⁴³ ύστερα οι νέες έρευνες μας δίνουν μια πληρέστερη εικόνα η οποία συμπληρώνει το χάσμα που είχε, ευλόγως, εντυπωθεί στην άποψη του μελετητή της περιόδου, γενικότερα, και του γεωγραφικού χώρου, ειδικότερα.

Οι πηγές για την σκοτεινή περίοδο, τον 7ο, τον 8ο και τις αρχές του και τα μέσα του 9ου αιώνα στην Ήπειρο οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι η περιοχή είχε πολύ αδύναμη σχέση με τη βυζαντινή διοίκηση σε όλη αυτή την περίοδο.³⁴⁴ Αυτό αντικατοπτρίζεται και στην σχεδόν πλήρη απουσία των νομισμάτων, ακόμα και από τις πρώτες δεκαετίες της βασιλείας του Ηρακλείου, ένα κενό που διήρκεσε μέχρι τις αρχές του 9ου αιώνα.³⁴⁵ Αυτό το γεγονός υποδηλώνει ότι η Ήπειρος είχε μειωμένη νομισματική κυκλοφορία και φυσικά είχε εκπέσει από την επιρροή των βυζαντινών στρατιωτικών δυνάμεων και της αντίστοιχης διοικητικής τάξης.³⁴⁶ Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την κατάσταση στην Κόρινθο και την Αθήνα, όπου τα νομισματικά ευρήματα πιστοποιούν τη συνεχιζόμενη, προμήθεια σε νόμισμα και μια βυζαντινή στρατιωτική παρουσία.³⁴⁷

Η σκοτεινή περίοδος δεν μπορεί να εξηγηθεί με την απλή αναφορά του σκοταδιού στις γραπτές πηγές και τους βαρβάρους που κατέπνιξαν, ταυτόχρονα, καθώς διαφαίνεται, την Ευρώπη. Αυτή η θέση δεν θα πρέπει να περάσει απαρατήρητη διότι το πλήγμα επέρχεται μονάχα αφού μονιμοποιούνται στα βυζαντινά και εν γένει ευρωπαϊκά εδάφη οι σλαβικές δυνάμεις. Χάρη στην δυναμικότητα τους αναγκάζουν τους βυζαντινούς να δημιουργήσουν τον

³⁴² ΧΡΥΣΟΣ, *Η μεταβατική περίοδος*, σ. 184.

³⁴³ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 19.

³⁴⁴ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 236.

³⁴⁵ VEIKOU, M., *Byzantine Epirus: A Topography of Transformation. Settlements of the Seventh–Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, Leiden and Boston, Brill, 2012, σ. 251-255.

³⁴⁶ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 236.

³⁴⁷ CURTA, F., *The Edinburgh History of the Greeks c. 500 to 1050: The Early Middle Ages*, Edinburgh, 2011, σ. 111-113.

όρο σκλαβηνίες.³⁴⁸ Σε κάθε περίπτωση οι Σλάβοι δεν εισήχθησαν ειρηνικά στα βυζαντινά εδάφη. Από τον 6ο αιώνα ως και τον Βασίλειο Β' υπάρχει μεταξύ των, και των βυζαντινών αδιάλειπτος πόλεμος, με μερικά διαλείμματα, χωρίς να παραγνωρίζουμε και τον κίνδυνο των Σαρακηνών που λυμαίνονταν τα δυτικά παράλια, ενώ είχαν ως σταθμό τους την νότια Ιταλία.³⁴⁹

Τώρα, η αρχαιολογία παρέχει αποδείξεις για την διαδοχή στην νέα φάση που κορυφώθηκε με την εκ νέου ανάδειξη του Βουθρωτού ως πόλη γύρω στις αρχές του 11ου αιώνα. Ακόμα περισσότερα στοιχεία συνηγορούν προς μια διοικητική έδρα, αν όχι έναν χώρο που απλά κατοικείται από ορισμένη ομάδα ανθρώπων. Οι νέες έρευνες στον χώρο του Βουθρωτού μας έχουν αποκαλύψει ποικίλο πολύτιμο αρχαιολογικό υλικό στην προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος της σλαβικής επιρροής ή και τι απέγινε ο ντόπιος πληθυσμός, έχοντας πάντα υπόψη την έναρξη της λεγόμενης σκοτεινής περιόδου των πηγών. Έτσι άρχισε να διαφαίνεται μια αλλαγή στην πορεία της ιστορικής έρευνας.

Από τα τέλη του 10ου αιώνα και κυρίως τον 11ο αιώνα εντυπώνεται ολοένα και περισσότερο μια εικόνα που μπορεί να θεωρηθεί ως *αναγέννηση* για το Βουθρωτό. Αυτό συμβαίνει διότι το Βουθρωτό πλέον βρίσκεται στο νέο κέντρο βάρους των εξελίξεων. Οι γραπτές αναφορές πληθαίνουν και η αρχαιολογία βρίσκεται σε νέα ακμή. Η ακμή αυτή προέρχεται σαφώς από την βυζαντινή επέμβαση που μεταφράζεται με την υποστήριξη των δυτικών κτήσεων από την αυτοκρατορία. Από τα τιθέμενα γίνεται σαφές πως η βουλγαρική ή σλαβική επικυριαρχία δεν είχε δημιουργήσει τις προϋποθέσεις της ύπαρξης σημαντικών οικισμών, όπως του Βουθρωτού, ενώ σύμφωνα με τις πηγές, εμπρόκειτο για επισφαλή εδάφη. Αυτήν την ασφάλεια για την πολιτισμική συνέχεια την έδωσε μόνο το Βυζάντιο με τους Μακεδόνες αυτοκράτορες και αργότερα, κυρίως με τον Βασίλειο Β' και την στρατιωτική του έξαρση.

Επίσης στα πλαίσια της νέας περιόδου γίνεται εναργής ο αντίκτυπος των σταυροφοριών και βεβαίως γινόμαστε μάρτυρες της συρρίκνωσης της βυζαντινής αρχής στην Αδριατική και τα Δυτικά παράλια, εν γένει. Αυτό οφείλεται στους Βενετούς σε μια πρώτη ερμηνεύα, αλλά και στις υπόλοιπες ηγέτιδες δυνάμεις που ξεχύνονται στην Ανατολή με αρχική αφορμή το κίνημα των Σταυροφοριών. Αυτή η δυναμική των Δυτικών θα κορυφωθεί στην Τέταρτη Σταυροφορία το 1204 και θα έχουμε την μερική αποτίναξη ενός *status quo* που διήρκησε περίπου εννιά αιώνες.

ΔΥΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Από τις αγιογραφικές αναφορές έχουμε δύο πολύτιμες πηγές που μας μεταφέρουν κάποια πολύτιμα στοιχεία, που αξίζουν την προσοχή μας. Στα τέλη του 9ου αιώνα (880-884), έχουμε μια πηγή όσον αφορά τον Όσιο Ηλία το Νέο και το μαθητή του Δανιήλ που είχαν κατηγορηθεί πως ήταν *Αγαρηνοί*. Τους απαγγέλθηκε η κατηγορία πως ήταν κατάσκοποι και φυλακίστηκαν στο Βουθρωτό από έναν άνδρα που το αξίωμα του ήταν χαμηλότερο από αυτό του στρατηλάτη,

³⁴⁸ Η αποτυχημένη εκστρατεία του Κωνσταντίνου Δ' κατά των Βουλγάρων του Ασπαρούχ οδήγησε στη συνθήκη του 681 και στην εγκατάστασή τους νοτιότερα σε βυζαντινά εδάφη ανάμεσα στο Δούναβη και τον Αίμο. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Μ., *Οι βαλκανικοί λαοί κατά τους μέσους χρόνους*, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 96-98.

³⁴⁹ Σε παλαιότερα δυτικά ιστορικά κείμενα, ο όρος Σαρακηνοί χρησιμοποιούνταν για τους Άραβες από την Ύστερη Αρχαιότητα. Κατά το Μεσαίωνα επεκτάθηκε εν γένει στους Μουσουλμάνους ιδιαίτερα στα πλαίσια των πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ Βυζαντίου και των χαλιφάτων των Ομεΐядών και Αββασιδών, αλλά και κατά τις Σταυροφορίες για να δηλώσει τους Άραβες, Κούρδους, Τούρκους, Πέρσες και άλλους αντιπάλους των χριστιανικών κρατών. Μετά την εξάπλωση του Ισλάμ, και ιδιαίτερα τον καιρό των Σταυροφοριών, ο όρος επεκτάθηκε για όλους τους μουσουλμάνους, κυρίως για εκείνους που ήταν στη Σικελία και τη νότια Ιταλία.

όπως μεταφέρει η πηγή.³⁵⁰ Το Βουθρωτό καλείται ως «πόλις δὲ αὕτη τῆς παλαιᾶς Ἡπείρου ἐπίνειος», που σημαίνει στρατιωτικού χαρακτήρα λιμάνι και γενικά χαρακτηρίζεται ως αγκυροβόλιο στόλου. Ο χαρακτηρισμός αυτός και παράλληλα η κράτηση του Αγίου μας οδηγεί στην σκέψη πως το Βουθρωτό τότε θα αποτελούσε κάποιο τοπικό διοικητικό, στρατιωτικό κέντρο, ή φρούριο. Το 904, τα λείψανα του Οσίου Ηλία,³⁵¹ ο οποίος είχε αναπαυθεί στη Θεσσαλονίκη, μεταφέρθηκαν στο Βουθρωτό αφού πρώτα είχαν περάσει από την Θεσσαλία, την Ελλάδα και την Θεσπρωτία,³⁵² Από κει θα πρέπει να μεταφέρθηκαν με πλοίο στην Καλαβρία.³⁵³ Η διαδρομή αυτή μας δείχνει πως ο χώρος του Βουθρωτού αποτελούσε κέντρο διερχομένων και λιμάνι για την ένωση της περιοχής για την διεκπεραίωση τους στις δυτικές ακτές. Δεν αποτελούσε δηλαδή έναν τυχαίο προορισμό ή φυλάκιο για την κράτηση ενός προσώπου.³⁵⁴

Αργότερα, επόμενη αναφορά αποτελεί ο Αρσένιος,³⁵⁵ επίσκοπος της Κέρκυρας (876-953),³⁵⁶ ο οποίος επισκέφτηκε την Ήπειρο ώστε να επικαλεστεί τους Σλάβους πειρατές να σταματήσουν

³⁵⁰ «Ἀπέβη δὲ σὺν τῷ στρατηλάτῃ Βαρσακίῳ τῇ Ταυρομενιτῶν κατὰ τὴν προφητείαν τοῦ Θεοφόρου πατρὸς. Ἐντεῦθεν ἀπάραντες οἱ ὄσιοι πατέρες, κατέπλευσαν ἐπὶ τὴν Βοθρωτόν· πόλις δὲ αὕτη τῆς παλαιᾶς Ἡπείρου ἐπίνειος. Ἦν δὲ ἐκεῖ τὸ τηνικαῦτα παρῶν ὁ τὰ δεύτερα τοῦ στρατηλάτου φέρων, ἀνὴρ παράνομος καὶ ἀλαζών καὶ ὑπερήφανος· ὅς, ἰδὼν τοὺς ὄσιους πατέρας καὶ μὴ συνιεις τὴν ἐν αὐτοῖς οἰκοῦσαν χάριν τοῦ Πνεύματος (πονηρὰ γὰρ ψυχὴ καὶ τὰς ἔξωθεν ἀδιακρίτους κέκτῃται αἰσθήσεις), σκληροῖς γὰρ κατ' αὐτῶν ἐχρήσατο λόγοις, Ἀγαρηνοὺς αὐτοὺς καὶ βεβήλους ἀποκαλῶν καὶ κατασκόπους τῶν πόλεων. Οἱ δὲ προσπίπτοντες ἰκέτεον μὴ τοιαῦτα ὑποτοπάζειν εἰς τοὺς ξένους μοναχοὺς», ΤΑΙΒΒΙ, G. R., *Vita di Sant' Elia il Giovane*, Palermo: ISSBN, 1962: σσ. 2-122, σ. 42, παράγραφος 28, στ. 545-557. Στο εξής: *Vita di Sant' Elia*.

³⁵¹ Ο Όσιος Ηλίας ο Νέος, είχε και το όνομα «Ιωάννης ραχίτης», ΤΑΙΒΒΙ, G., R., *The Life of St. Elias the Younger*, Institute for Byzantine Studies and Neoellenici Siciliano, 1962.

³⁵² «Ὁς, ἐπιστὰς τῷ τῶν Καμίνων τόπῳ καὶ ἄρας τὸ τίμιον λείψανον, διήρχετο τὰς ἐπαρχίας ἀμοιβαδὸν Θεσσαλίαν, Ἑλλάδα καὶ Θεσπρωτίαν μέχρι Βοθρωτοῦ. Ἐκεῖθὲν τε ἀναχθεὶς ἐν πλοίῳ καὶ αἰσιῶς πλεύσας, τῇ Ρουσιανῶν ἐπέστη πολίχνη, καὶ πεζοπορήσας τὸ Βισουνιάνου καταλαμβάνει κάστρον», ΤΑΙΒΒΙ, *Vita di Sant' Elia*, σ. 116, παράγραφος 73, στ. 1591-1599.

³⁵³ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 19.

³⁵⁴ Για περαιτέρω, βλ. στο ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Χ., Η πόλη της Ναυπάκτου ως πρωτεύουσα του Θέματος Νικοπόλεως, ΖΑΧΟΣ, Κ. (Επιμ.), *NICOPOLIS B. Proceedings of the Second International Nicopolis Symposium (11-15 September 2002)*/ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ Β'. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002), σσ. 571-581.

³⁵⁵ Είναι ο ίδιος που έχει γράψει για τον άγιο Θερινό. ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΕΡΚΥΡΑΣ, *ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΘΕΡΙΝΟΝ ΤΟΝ ΜΑΡΤΥΡΑ*, στο ΛΑΜΠΡΟΣ, Σ., *Κερκυραϊκά ανέκδοτα εκ χειρογράφων Αγίου Όρους*, Κανταβριγίας, Μονάχου και Κερκύρας 1882, σσ. 5-22.

³⁵⁶ Ο Άγιος Αρσένιος έζησε στα χρόνια του αυτοκράτορα Βασιλείου του Μακεδόνα (867 - 886), στην Ιερουσαλήμ. Ο πατέρας του ήταν και αυτός από την Ιερουσαλήμ, η δε μητέρα του από τη Βηθανία. Σε μικρή ηλικία οι γονείς του τον αφιέρωσαν σ' ένα των εκεί μοναστηριών, όπου διδασκόταν τη μοναχική ζωή και 12 χρονών εκάρη μοναχός. Αργότερα έφυγε από την Ιερουσαλήμ και πήγε στη Σελεύκεια, όπου χειροτονήθηκε πρεσβύτερος. Από τη Σελεύκεια επανήλθε στην Ιερουσαλήμ και από 'κει πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου επί Πατριάρχου Τρύφωνος (928-931) πήρε Ιερατική θέση. Επί δε του διαδόχου του Τρύφωνα, Θεοφύλακτου (933-956) εκλέχτηκε επίσκοπος Κερκύρας για την πολύ ενάρετη ζωή του. Σαν ποιμενάρχης διακρίθηκε για την ευαγγελική του δράση και αφοσιώθηκε ολοκληρωτικά στις ανάγκες του ποιμνίου του. Κάποτε όμως, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος (911-959), άγνωστο για ποιο λόγο, ζήτησε να παρουσιαστούν στη βασιλεύουσα οι Κερκυραίοι πρόκριτοι, ο γέροντας, πλέον Αρσένιος, ανέλαβε να διευθετήσει τα πράγματα και πήγε στην Κωνσταντινούπολη. Στην επιστροφή όμως, πέθανε στο δρόμο κοντά στην Κόρινθο. ΤΣΟΥΤΚΑΡΑΚΗΣ, Δ., «Άγιοι και Ιεράρχες της Κέρκυρας. Παρατηρήσεις στους επισκοπικούς καταλόγους της Κέρκυρας κατά τη Βυζαντινή περίοδο», *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου «Οψεις της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Κέρκυρας»* (Κέρκυρα, 7-8 Δεκεμβρίου 2005), *Κερκυραϊκά Χρονικά*, περ. Β', τ. Δ' (2007), σσ. 13-19, σ. 13-14. PETRIDES, S., και EMEREAU, C., *Saint Arsene de Corfu, Echos d'Orient*, 20 (1921), σσ. 431-446.

τις επιδρομές τους στον γύρω παράλιο χώρο.³⁵⁷ Εδώ θα πρέπει να θυμηθούμε και τα αυτοσχέδια πλοιάρια που χρησιμοποιούσαν οι σλαβικές ορδές, σύμφωνα με την πηγή του Αγίου Δημητρίου.

Από το στοιχείο αυτό διαφαίνεται πως τα παράλια του Ιονίου και της Ηπείρου δεν ήταν καθόλου ασφαλή και άρα λογικό είναι το μέρος να εγκαταλείφθηκε καθώς δεν υπήρχε σταθερός έλεγχος από την κρατική εξουσία. Τότε οι Βούλγαροι είχαν τον έλεγχο των περιοχών. Είχαμε λοιπόν μια επικυριαρχία σλαβική-βουλγαρική. Ανάμεσα στα άλλα, ο Αρσένιος, καταγράφει ότι το Βουθρωτό ήταν πλούσιο σε ψάρια και τα στρείδια, ενώ είχε μια εύφορη ενδοχώρα.³⁵⁸ Ο οικισμός του Βουθρωτού, ακόμα και τότε θα μπορούσε να υποστηρίξει και μόνιμους κατοίκους και δεν αποτέλεσε χώρος ευκαιριακής διαμονής, εξάλλου αυτό δείχνει και ο Αρσένιος που ήθελε να προστατέψει την εκεί, όπως και τις γύρω κοινότητες.

³⁵⁷ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 19.

³⁵⁸ Αυτόθι, σ. 19.

B.I.1. Η ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ 7Ο-9Ο ΑΙΩΝΑ

Η προσπάθεια εντοπισμού του οικισμού, του Βουθρωτού, στο χάρτη κατά την σκοτεινή περίοδο βρίσκει περισσότερες δυσκολίες όσον αφορά τον χαρακτήρα του οικισμού και τις λεπτομέρειες του και, αργότερα, το που βρισκόταν.³⁵⁹ Ένα από τα πλεονεκτήματα του Βουθρωτού στην ταραχώδη και άγνωστη αυτή περίοδο αποτελεί το γεγονός πως είναι η μόνη περιοχή στην επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου που μας παρέχει στρωματοποιημένα, έστω φτωχά, αποδεικτικά στοιχεία που χρονολογούνται από τον 8ο ως και τις αρχές του 9ου αιώνα.³⁶⁰

Όπως είναι γνωστό, τα αστικά κέντρα της ύστερης αρχαιότητας της Παλαιάς Ηπείρου μειώνονται δραστικά ως και τα μέσα του 7ου αιώνα.³⁶¹ Η αρχαιολογική δραστηριότητα στην πρώην επαρχιακή πρωτεύουσα της Νικόπολης είναι πολύ περιορισμένη και τα στοιχεία λειψά,³⁶² αλλά το Βουθρωτό από το 10ο αιώνα αναδύεται, εκ νέου ως ένα σημαντικό κέντρο δίδοντας νέα δεδομένα μεγάλης σημασίας για την ευρύτερη περιοχή.³⁶³ Ωστόσο, παρά τις εκτεταμένες ανασκαφές, την περίοδο από τον 7ο μέχρι τον 9ο αιώνα, οι προσδοκίες για κάποιες σημαντικές ενδείξεις που θα οδηγούσαν στον εντοπισμό κάποιου συγκεκριμένου οικισμού δεν ευόδωσαν.³⁶⁴

Η αρχαιολογική έρευνα στα πιο σημαντικά μνημεία της πρώιμης Βυζαντινής περιόδου, στο Τρίκογχο παλάτι και το Βαπτιστήριο, όπως και άλλες, μικρότερες παρεμβάσεις μέσα και έξω από την πόλη απέτυχαν να προσδιορίσουν αρχαιολογικές συγκεντρώσεις που να χρονολογούνται στην περίοδο αυτή.³⁶⁵ Οι πρώτες δημοσιεύσεις των ερευνητών του Βουθρωτού, το 2003, κατά την πρώτη φάση ανασκαφών πρότειναν πως οι οικισμοί μέσα στην πόλη μειώθηκαν δραστικά τον 7ο αιώνα και, συνεπώς, υποτέθηκε η ύπαρξη ενός κάστρου (ή προφυλαγμένου φρουρίου) στην ακρόπολη του Βουθρωτού.³⁶⁶ Στη συνέχεια, η έρευνα αυτού του υποτιθέμενου οικιστικού κέντρου στην Ακρόπολη δεν τεκμηριώθηκε.³⁶⁷

³⁵⁹ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 243, εικόνα 14.3.

³⁶⁰ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 242. BOWDEN, W. και HODGES, R., An 'Ice Age settling on the Roman Empire': post-Roman Butrint between strategy and serendipity, στο CHRISTIE, N., και AUGENTI, A. (eds), *Vrbes Extinctae: Archaeologies of Abandoned Classical Towns*, 2012, Aldershot, Ashgate, σσ. 207-241. KAMANI, S., The Western Defences, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 245-256.

³⁶¹ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 242

³⁶² VEIKOU, M., *Byzantine Epirus: A Topography of Transformation. Settlements of the Seventh–Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, Leiden and Boston, Brill, 2012, σ. 482-484.

³⁶³ BOWDEN, W., Urban change and the Triconch Palace site in the 5th to 7th centuries, στο *Butrint 3*, 2011, σσ. 303-318. BOWDEN, W. και HODGES, R., An 'Ice Age settling on the Roman Empire': post-Roman Butrint between strategy and serendipity, στο CHRISTIE, N., και AUGENTI, A. (eds), *Vrbes Extinctae: Archaeologies of Abandoned Classical Towns*, 2012, Aldershot, Ashgate, σσ. 207-241.

³⁶⁴ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 242.

³⁶⁵ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 242. HODGES, R., και VROOM, J., 'Late antique and early medieval ceramics from Butrint', στο: GELICHI S., και NEGRELLI C., (eds) *La circolazione delle ceramiche nell'Adriatico*, SAP, Mantua 2007, σσ. 375-88.

³⁶⁶ HODGES, R., Byzantine Butrint: concluding remarks. Στο HODGES, R., BOWDEN, W. LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 321-326.

³⁶⁷ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 242. GREENSLADE, *The acropolis of Butrint reassessed*, σ. 62.

B.I.1.1. ΟΙ ΔΥΤΙΚΕΣ ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

Κατά την διάρκεια της μεσοβυζαντινής περιόδου παρατηρήθηκε μια οχρωματική διάθεση στην Ήπειρο, με σκοπό την άμυνα από τις βαρβαρικές επιθέσεις. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε στην Κέρκυρα, όπου η κοινότητα εγκατέλειψε το αρχαίο λιμάνι για τις δίδυμες κορυφές στο Παλαιό Φρούριο. Έτσι το Βουθρωτό τον 7ο αιώνα, στο ίδιο κλίμα αποτέλεσε ένα κάστρο με σκοπό να υπερασπίσει τα μακρινά συμφέροντα της αυτοκρατορίας του Βυζαντίου. Στην Μεσόγειο, τέτοιες θέσεις τείνουν να είναι φευγαλέες και τα αποδεικτικά μνημεία δεν επιβιώνουν σε μεγάλη έκταση. Ωστόσο, οι νέες ανασκαφές στο Βουθρωτό, σε αντίθεση με άλλες περιοχές της Αδριατικής Θάλασσας, έχουν παράσχει κάποια πειστικά στοιχεία ύπαρξης των απόμακρων αυτών συνοριακών οχυρωμάτων.³⁶⁸

Αντί να καταλαμβάνει την ακρόπολη, το κύριο προπύργιο στο Βουθρωτό φαίνεται να έχει εντοπιστεί σε δύο πύργους³⁶⁹ στο δυτικό προσανατολισμό της κάτω πόλης, προς τις θαλάσσιες αμυντικές δομές, στις λεγόμενες *Δυτικές Αμυντικές Δομές*.³⁷⁰ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να ήταν πιο εύκολο να ασκηθεί ένας έλεγχος της θαλάσσιας κυκλοφορίας που περνούσε από τα Στενά της Κέρκυρας. Η ανασκαφή των δύο πύργων στη δυτική πλευρά της πόλης, που η κτίση τους τοποθετείται στα τέλη της πρώιμης περιόδου, έχει αποκαλύψει οικισμούς που περιλαμβάνουν αρχαιολογικές ενδείξεις της καταστροφής τους, που χρονολογείται περίπου στο 800.³⁷¹

Οι δύο πύργοι αποτελούσαν μέρος των αμυντικών δομών της ύστερης αρχαιότητας, ενώ ένα άλλο τμήμα του έχει χρονολογηθεί στο πρώτο τέταρτο του 6ου αιώνα.³⁷² Οι δυτικές αμυντικές δομές ήταν η πιο σημαντική οχυρωματική δομή, δεδομένου ότι υπερασπιζόταν την χερσαία προσέγγιση του Βουθρωτού. Τα ευρήματα πάνω από τα επίπεδα κατασκευής των πύργων χρονολογούνται από τα τέλη του 5ου έως τα μέσα του 6ου αιώνα, γεγονός που υποδηλώνει ότι η κατασκευή τους ήταν σε γενικές γραμμές σύγχρονη με τις χρονολογικές φάσεις κατασκευής που έχουν παρατηρηθεί και αλλού. Από τα τέλη του 8ου αιώνα αυτοί οι πύργοι ανακαταλήφθηκαν, φαινομενικά ως κατοικίες που διατήρησαν την αρχική μορφή της ύστερης αρχαιότητας. Αυτές οι κατοικίες καταστρέφονται και οι δύο στη συνέχεια σε μια φωτιά και τα περιεχόμενα τους αποκάλυψαν μια εξαιρετικής αξίας συνάθροιση αντικειμένων, κυρίως προϊόντων υάλου που χρονολογούνται από τα τέλη του 5ου έως τον 8ο αιώνα.³⁷³ Δεν υπάρχει

³⁶⁸ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 65.

³⁶⁹ Αυτόθι, σ. 64-71.

³⁷⁰ KAMANI, S., *The Western Defences*, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 245-256. Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 11.

³⁷¹ BOWDEN, W. και HODGES, R., *An 'Ice Age settling on the Roman Empire': post-Roman Butrint between strategy and serendipity*, στο CHRISTIE, N., και AUGENTI, A. (eds), *Vrbes Extinctae: Archaeologies of Abandoned Classical Towns*, 2012, Aldershot, Ashgate, σσ. 207-241. KAMANI, S., *The Western Defences*, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 245-256. GREENSLADE, S., *The Vrina Plain settlement between the 1st and 13th centuries* στο: HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S. (Eds), *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 123-164. Στο εξής: *The Vrina Plain settlement*.

³⁷² BOWDEN, W., CEROVA, Y., CROWSON, A. και VACCARO, E., *The Merchant's House and the city wall (5th to 7th centuries)*, στο: BOWDEN, W. και HODGES, R. (eds), *Butrint 3. Excavations at the Triconch Palace*, Oxford, 2011, σσ. 152-202, σ. 175-184.

³⁷³ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 242.

καμία σαφής ένδειξη ότι η κατοίκηση του συνεχίζεται χωρίς διακοπή και στην Μέση περίοδο, αν και η χρονολόγηση των απανθρακωμένων ξύλων δείχνουν, πως η ξυλεία των πύργων αντικαταστάθηκε στα μέσα του 6ου έως τα μέσα του 7ου αιώνα, υποδεικνύοντας εργασίες συντήρησης.³⁷⁴

Στο πρώτο πύργο, η ξύλινη εσωτερική σκάλα, οι δύο πάνω όροφοι και η κεραμοσκεπή κατέρρευσαν προς τα κάτω, και συνέθλιψαν τα αποθηκευμένα περιεχόμενα στο ισόγειο. Τα πιο συνηθισμένα γυάλινα αγγεία είναι αυτά που μετέφεραν κρασί, ενώ χρονολογικά ανήκουν στον 8ο αιώνα. Η χημική ανάλυση που τους έγινε έδειξε ομοιότητες με γυαλί του 8ου και 9ου αιώνα που παραγόταν στην Μέση Ανατολή. Τα άλλα μικρότερα θραύσματα αγγείων και του γυάλινου παραθύρου είναι τυπικά των συναθροίσεων του 6ου αιώνα στο Βουθρωτό και δείχνουν την αξία του γυαλιού ως εμπόρευμα. Πιστεύεται ότι το γυαλί το επεξεργάζονταν σε τοπικό επίπεδο.³⁷⁵ Τα κεραμικά συμπεριλάμβαναν σφαιρικούς αμφορείς από διάφορα μέρη της Μεσογείου, το Αιγαίο, την Κρήτη, την νότια Ιταλία και την Κριμαία (τρία από αυτά φέρουν ελληνικές επιγραφές).³⁷⁶ Επίσης υπάρχουν σκεύη από την Κωνσταντινούπολη. Ορισμένα τοπικά αγγεία, ανήκουν στους λεγόμενους αβαροσλαβικούς τύπους.³⁷⁷

Ο παρακείμενος πύργος στα Νότια περιείχε μια παρόμοια συνάθροιση, και πάλι σε ένα επίπεδο καταστροφής που προέκυψε καθώς οι δύο όροφοι κατέρρευσαν στην πυρκαγιά προς το ισόγειο. Εδώ υπήρχαν λιγότερα αντικείμενα, όπως αμφορείς και ορισμένες ασυνήθιστες κανάτες με τρία στόμια.³⁷⁸ Μικρός αριθμός οστράκων παρόμοιων με εκείνων από τους πύργους έχουν βρεθεί αλλού στο Βουθρωτό, στην Ακρόπολη, στο φόρουμ και στο Τρίκογχο Παλάτι. Και στους δύο πύργους έχει βρεθεί, αντίστοιχα, ένα μεταλλικό εξάρτημα, ίσως από κάποιο επιθετικό μηχανισμό, πυροβόλο ή κάτι συναφές.³⁷⁹ Από ανασκαφές στους Αγίους Σαράντα, κοντά στην παραλία, έχει βρεθεί μια ομάδα παρόμοιων δοχείων, όπως στους δύο πύργους. Η αναβίωση των Αγίων Σαράντα μπορεί να σχετίζεται με την ανοικοδόμηση του προσκυνηματος της εκκλησίας των Σαράντα Μαρτύρων στην κορυφή του λόφου πάνω από το λιμάνι.³⁸⁰ Αυτή η παράλληλη παρουσία ευρημάτων δηλώνει πως δεν υπάρχει μια καθολική εικόνα εγκατάλειψης της περιοχής των ακτών, πλησίον του Βουθρωτού, αλλά πως υπάρχουν και άλλα στοιχεία που χρήζουν ερμηνείας και διασταύρωσης για μια πιο υπεύθυνη θέση.

Οι ανακαλύψεις σχετικά με τις Δυτικές αμυντικές δομές μας αποκαλύπτουν μερικά ενδιαφέροντα πράγματα για τον 8ο αιώνα του Βουθρωτού και κατ' επέκταση για την Ήπειρο ως σύνολο. Πρώτον, δεικνύουν πως το κυρίως φρούριο που παρατηρείται στην Ήπειρο σε άλλα εδάφη ή οικιστικό κέντρο του Βουθρωτού στην περίοδο αυτή βρισκόταν στις Δυτικές αμυντικές δομές και όχι στην Ακρόπολη. Αυτό συμφωνεί σχηματικά, αν όχι με τον χώρο του οικισμού, με τα όσα παρατηρούνται στην υπόλοιπη ζώνη της περιόδου.³⁸¹ Μας γίνεται κατανοητό, επίσης,

³⁷⁴ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 242.

³⁷⁵ JENNINGS, S., A group of glass ca. 800 A.D. from Tower 2 on the Western Defences, Butrint, Albania, στο DRAUSCHKE, J. και KELLER, D. (eds), *Glass in Byzantium: Production, Usage, Analyses*, Mainz, RGZM, (2010), σσ. 225-235. JENNINGS, S., και STARK, K., Appendix: The glass from Tower 1 in the Western Defences, στο: HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S. (Eds), *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 257-259.

³⁷⁶ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 67.

³⁷⁷ Αυτόθι, σ. 67.

³⁷⁸ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 242-243.

³⁷⁹ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 69. Πληροφορίες για σχετικά όπλα βλ. στο DENNIS, G. T., *Byzantine heavy artillery: the helepolis, Greek, Roman and Byzantine studies*, vol. 39 (1998) σσ. 99-115.

³⁸⁰ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 71.

³⁸¹ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 243.

πως το υλικό από αυτήν την αόριστη περίοδο, όντως υπάρχει, αλλά είναι παρόν σε πολύ μικρότερες ποσότητες από των προηγούμενων περιόδων. Ωστόσο, αν αυτό το είδος του υλικού ήταν παρόν στους πιο σημαντικούς ανασκαφικούς χώρους ή αλλού θα είχε σίγουρα βρεθεί.³⁸²

Υστερα, προκύπτει και ένα άλλο ερώτημα σχετικά με τις καταστροφές. Τα αντικείμενα δείχνουν ότι οι πύργοι περιείχαν στην φορητή ιδιοκτησία τους ένα πλούσιο αριθμό ευρημάτων που αποδεικνύουν εκτεταμένες διασυνδέσεις με όλες τις πλευρές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το Βουθρωτό, μπορούμε να συμπεράνουμε με βεβαιότητα, πως κυβερνιόταν από ένα πρόσωπο με φιλικές, προς το Βυζάντιο, διαθέσεις.³⁸³ Ωστόσο, όπως είδαμε, η περιοχή, γνωστή ως *Βαγενετία*, ήταν στα χέρια μιας σλαβικής κοινότητας,³⁸⁴ τους *Βαιονίται*. Οι ενδείξεις παραπέμπουν σε μια σύντομη εξέγερση, όπως συνέβη, σύμφωνα, με το *Χρονικό της Μονεμβασιάς*, νοτιότερα στα 805 στην Πάτρα.³⁸⁵ Κρίνοντας από τις αρχαιολογικές μαρτυρίες, τα βυζαντινά συμφέροντα επλήγησαν, αλλά αν κρίνουμε από τις ανασκαφές στα ερείπια της πεδιάδας της Βρίνας, υπήρχαν ζημιές, αλλά αυτές σύντομα αποκαταστάθηκαν.³⁸⁶

³⁸² BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 243

³⁸³ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 69.

³⁸⁴ Αυτόθι, σ. 69.

³⁸⁵ Αυτόθι, σ. 71.

³⁸⁶ Αυτόθι, σ. 71.

Β.Ι.1.2. Ο ΑΡΧΟΝΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΣΤΟΝ ΚΑΜΠΟ ΤΗΣ ΒΡΙΝΑΣ

Η επόμενη αναγνωρίσιμη οικιστική φάση στο Βουθρωτό ανήκει στην πεδιάδα της Βρίνας,³⁸⁷ μια περιοχή εκτός των τειχών, που προηγουμένως είχε έναν αριθμό από μεγάλα ρωμαϊκά σπίτια, ένα από τα οποία είχε μετατραπεί σε χριστιανική βασιλική στα τέλη του 5ου ή στις αρχές του 6ου αιώνα, με μια μεγάλη αψιδωτή αίθουσα ακροάσεων να λειτουργεί ως νάρθηκας.³⁸⁸ Η εκκλησία φαινομενικά εγκαταλείφθηκε από τα μέσα του 6ου αιώνα, αλλά ο χώρος γνώρισε μια ανανέωση του οικισμού στα μέσα του 9ου αιώνα. Η βασιλική υπέστη κάποιες επισκευές και μετατροπές, συμπεριλαμβανομένων το κτίσιμο του κυρίως ναού στις στοές και την κατασκευή μιας νέας Αγίας Τράπεζας. Επίσης βρέθηκαν και τρύπες στις πλάκες του νάρθηκα, που θα χρησίμευαν ως σημεία στήριξης αντηρίδων. Είναι πιθανό μεγάλο μέρος αυτού του σύνθετου να είχε δύο επίπεδα. Άλλες προσθήκες περιλάμβαναν ένα κλίβανο, που χρησίμευε ως εργαστήριο κεραμικής, χτισμένο σε ένα δωμάτιο στον ανατολικό διάδρομο της δομής.³⁸⁹

Η Βασιλική, στην Μέση περίοδο, άλλαξε χαρακτήρα. Το κεντρικό κλίτος της μετατράπηκε σε ένα νεκροταφείο από τα μέσα του 9ου αιώνα, με τους τάφους να έχουν διατρήσει το υπάρχον μωσαϊκό δάπεδο.³⁹⁰ Σε αυτό βρίσκουμε μια ταφή ενός άνδρα, ηλικίας μεταξύ 16-24, που συνοδεύεται από μια διακοσμητική πόρπη. Ο άνδρας δεν αποκλείεται να ήταν αριστοκρατικής καταγωγής.³⁹¹ Ένα άλλο υποδεέστερο νεκροταφείο που βρίσκεται έξω από την αψίδα του ναού περιλαμβάνει ένα διαταραγμένο σκελετό που ενδεχομένως συνδέεται με μια ασημένια στομίδα.³⁹² Ένας άλλος ενήλικας, που τοποθετείται ακριβώς έξω από την αψίδα, φαίνεται να έχει ενταφιαστεί με ένα φόλλις του Λέοντος ΣΤ'³⁹³ στην τσέπη του.³⁹⁴

Στο ισόγειο της κατοικίας, που καταλαμβάνει την είσοδο της εκκλησίας βρίσκουμε πολύ σημαντικά ευρήματα. Στο κτίσμα αυτό βρέθηκαν 49 βυζαντινά νομίσματα που καλύπτουν την

³⁸⁷ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 11.

³⁸⁸ BOWDEN, W. και HODGES, R., An 'Ice Age settling on the Roman Empire': post-Roman Butrint between strategy and serendipity, στο CHRISTIE, N., και AUGENTI, A. (eds), *Vrbes Extinctae: Archaeologies of Abandoned Classical Towns*, 2012, Aldershot, Ashgate, σσ. 207-241. GREENSLADE, S., The Vrina Plain settlement between the 1st and 13th centuries στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 123-164.

³⁸⁹ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 243.

³⁹⁰ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 73.

³⁹¹ Αυτόθι, σ. 73.

³⁹² Αυτόθι, σ. 73-75.

³⁹³ Τα κτερίσματα στους τάφους αποτελούν παγανιστικές συνήθειες, όπως και τα φυλακτά που στις επαρχιακές περιοχές είχαν εδραιωθεί παρά την φαινομενικά αδιάκοπη ύπαρξη της εκκλησιαστικής πίστης. Ο Κωνσταντίνος Α', μάλιστα, αλλά και αργότερα, ο Ιουστινιανός Β' προσπάθησε να απαγορέψει τα ειδωλολατρευτικά έθιμα, αλλά οι προσπάθειες αυτές δεν ευδοκίμησαν, OSTROGORSKY, G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*, τ. Ι, Αθήνα 1997, σ. 207-2018. Στο εξής: *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*. Για περαιτέρω, βλ. στο POULOU-PAPADIMITRIOU, N., TZAVELLA, E., & OTT, J., Burial practices in Byzantine Greece: archaeological evidence and methodological problems for its interpretation, στο: Salamon M., et al. (Ed.), *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe Archaeological and Historical Evidence*, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa 2012 (Vol. 1), σσ. 377-428.

³⁹⁴ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 75.

περίοδο 820-950, η πλειοψηφία των οποίων ήταν φύλλις του Λέοντος ΣΤ (866-912). Ήταν γενικά σε καλή κατάσταση κάτι που μπορεί να υποδεικνύει πως ήταν περιορισμένης κυκλοφορίας.³⁹⁵

Στα κυριότερα ευρήματα συμπεριλαμβάνονται σημαντική κεραμική συνάθροιση, που ήταν 50% αμφορείς κρασιού από το Οτράντο, με τα υπόλοιπα να είναι σκεύη της τοπικής κεραμικής παραγωγής.³⁹⁶ Τα υλικά κατάλοιπα δείχνουν πως υπάρχει εμπορική σύνδεση για την μεταφορά κρασιού με την Απουλία. Τα διακοσμητικά μεταλλικά εξαρτήματα και τα κοσμήματα παραπέμπουν σε απομακρυσμένες Βαλκανικές συνδέσεις.³⁹⁷

Το πιο εντυπωσιακό εύρημα ήταν η αποκάλυψη των πέντε μολυβδόβουλων σφραγίδων, που συνδέονται με βυζαντινούς αξιωματούχους, συμπεριλαμβανομένου του Ιωάννη, στρατηγού της Σικελίας, τον Κωνσταντίνο, στρατηγό του Δυρραχίου, αγνώστων στοιχείων στρατηγού, τον Καλλονά που συνδέεται με την αυτοκρατορική διοίκηση και τον Κωνσταντίνο, αυλικό ευνούχο από την Κωνσταντινούπολη, επικεφαλής των αυτοκρατορικής δεξιώσεων.³⁹⁸

Βεβαίως, αυτά τα αντικείμενα διακρίνουν τον οίκο αυτόν από οτιδήποτε έχει βρεθεί στο Βουθρωτό. Ο χώρος της πεδιάδας της Βρίνας συνδεόμενος με τα νομισματικά ευρήματα και τις μολύβδινες σφραγίδες που βρέθηκαν στον ίδιο χώρο μπορεί ασφαλώς να θεωρηθεί ως πολύ σημαντικό διοικητικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής και του Βουθρωτού, εν γένει. Οι κρατικοί αξιωματούχοι που ονοματίζονται συνδέονται άμεσα με την νότια Ιταλία και αυτό εξηγεί και τα νομισματικά ευρήματα, όπως και τις ιστορικές πηγές που μνημονεύουν τον χώρο από τον 9ο αιώνα ως και τον 10ο αιώνα.³⁹⁹

³⁹⁵ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 243.

³⁹⁶ Αυτόθι, σ. 243.

³⁹⁷ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 77. Μαρτυρούνται συνεχείς αλληλεπιδράσεις με απομακρυσμένα σημεία, τα οποία υποδεικνύουν το Βουθρωτό ως ένα ζωντανό ιστό μιας κοινωνικής και οικονομικής δικτύωσης.

³⁹⁸ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 243-244.

³⁹⁹ PAPAIOPOULOU, *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*, σ. 314.

ΟΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ

Αφού ξέσπασε η εικονομαχία, η Δυτική Εκκλησία δεν ακολούθησε τις επιταγές της κεντρικής εξουσίας. Οι επισκοπές της Ιλλυρίας μπήκαν κάτω από την διοικητική στέγη του θρόνου της Κωνσταντινούπολης (732 ή 751).⁴⁰⁰ Στο λεγόμενο *Notitia of the iconoclasts*, που καταρτίζεται μετά το 754, το Βουθρωτό ή *Βυθιπώτου*, αναφέρεται ως η τέταρτη και προτελευταία πόλη της Παλαιάς Ηπείρου.⁴⁰¹

Άλλες πηγές αποτελούν τους επισκοπικούς καταλόγους της Ηπείρου, που χρονολογούνται από τον 8ο αιώνα⁴⁰² και σφραγίδες που σχετίζονται με τον Ιωάννη, μητροπολίτη της Νικόπολης, που χρονολογούνται τον 7ο ή 8ο αιώνα,⁴⁰³ αν και σε ποιο βαθμό αυτό σχετίζεται με τη δραστηριότητα στις περιοχές αυτές, αυτό παραμένει ασαφές, μιας και δεν γνωρίζουμε την επιρροή που, πιθανώς, θα ασκούσε άμεσα στο Βουθρωτό.

Από τον 10ο ως τον 12ο αιώνα οι λίστες των απογραφών των επισκοπών θέλουν τον επίσκοπο του Βουθρωτού να υπάγεται⁴⁰⁴ στη μητροπολιτική επισκοπή της Ναυπάκτου,⁴⁰⁵ που πήρε την θέση έναντι της Νικόπολης. Επίσης, η πόλη είχε σίγουρα έναν επίσκοπο το 1181. Αυτό το γνωρίζουμε χάρη σε ένα σχόλιο ενός γραφέα, το οποίο γράφτηκε στις 13ης Μαρτίου 1181.

⁴⁰⁰ ANASTOS, M., *The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-733*, *Studi Bizantini e Neoellenici* 9, *Silloge Bizantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati*, Roma 1957, σ. 14-31. ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗΣ, Δ., «Άγιοι και Ιεράρχες της Κέρκυρας. Παρατηρήσεις στους επισκοπικούς καταλόγους της Κέρκυρας κατά τη Βυζαντινή περίοδο», *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου «Οψεις της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Κέρκυρας»* (Κέρκυρα, 7-8 Δεκεμβρίου 2005), *Κερκυραϊκά Χρονικά*, περ. Β', τ. Δ' (2007), σσ. 13-19, σ. 13.

⁴⁰¹ DARROUZES, J., *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae (Geographic ecclesiastique de l'empire byzantin 1)*, IFEB, Paris, 1981, σ. 236, notitia 13, γραμμή 298, και πιο αναλυτικά στην ίδια κατηγορία πόλεων (3, 13, 294-299): «ΙΓ' επαρχία παλαιάς Ηπείρου: α' Νικόπολι μητρόπολις, β' ο Αδριανουπόλεως, γ' ο Ευρόσου [Ευροίας], δ' ο Αγκιασμού [Αγχεσμού], ε' ο Βοθρωτού, ζ' ο Δωδώνης». Στο εξής: *Notitiae Ecclesiae Constantinopolitanae*. Επίσης, ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, Ε., *The presence of the province of Epirus Nova in the so-called Notitia of the Iconoclasts'*, στο *Οι Αλβανοί στο Μεσαίωνα, EIE/IBE*, Αθήνα, 1998, σσ. 169-76, σ. 170, σ. 174-175 και σ. 176.

⁴⁰² SOUSTAL και KODER, *TIB* 3, σ. 83. ΧΡΥΣΟΣ, *Η μεταβατική περίοδος*, σ. 184.

⁴⁰³ ΧΡΥΣΟΣ, Ε., *Η μέση Βυζαντινή περίοδος (6ος αιώνας-1204)*, στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (Επιμ.), *Ηπειρος. 4000 Χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*, Αθήνα, 1997, σσ. 182-195, σ. 186-188.

⁴⁰⁴ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 19.

⁴⁰⁵ DARROUZES, *Notitiae Ecclesiae Constantinopolitanae*, σ. 284-285, notitia 7, παράγραφος 35, στ. 575-583, «ΛΕ' τῆ Ναυπάκτῳ Νικοπόλεως (575), α' ὁ Βουνδίτζης, β' ὁ Αετοῦ, γ' ὁ Ἀχελῶου, δ' ὁ Ρογῶν, ε' ὁ Ἰωαννίνων, ζ' ὁ Φωτικῆς ἤτοι Βελλᾶς, ζ' ὁ Ἀδριανουπόλεως, η' ὁ Βοθρωτοῦ», σ. 304, notitia 9, παράγραφος 35, στ. 446-454, «ΛΕ' τῆ Ναυπάκτῳ Νικοπόλεως, α' ὁ Βουνδίτζης, β' ὁ Αετοῦ, γ' ὁ Ἀχελῶου, δ' ὁ Ρογῶν, ε' ὁ Ἰωαννίνων, ζ' ὁ Φωτικῆς ἤτοι Βελλᾶς, ζ' ὁ Ἀδριανουπόλεως, η' ὁ Βοθρωτοῦ». σ. 327, notitia 10, παράγραφος 35, στ. 531-541, «ΛΕ' τῆ Ναυπάκτῳ Νικοπόλεως, α' ὁ Βουνδίτζης, β' ὁ Αετοῦ, γ' ὁ Ἀχελῶου, δ' ὁ Ρογῶν, ε' ὁ Ἰωαννίνων, ζ' ὁ Φωτικῆς (ἤτοι Βελλᾶς), ζ' ὁ Δρυννουπόλεως, η' ὁ Βοθρωτοῦ (θ' ὁ Χιμάρης)», σ. 327, notitia 10, παράγραφος 36 (35), στ. 531-541, «ΛΖ' τῶ Ναυπάκτου Αἰτωλίας, α' ὁ Βουνδίτζης, β' ὁ Αετοῦ, γ' ὁ Ἀχελῶου, δ' ὁ Ρηγῶν, ε' ὁ Ἰωαννίνων, ζ' ὁ Φωτικῆς, ζ' ὁ Ἀδριανουπόλεως, η' ὁ Βοθρωτοῦ (θ' ὁ Χιμάρης)», σ. 363, notitia 13, παράγραφος 36 (37), στ. 580-590, «ΛΖ' τῆ Ναυπάκτῳ τῶν Νικοπολιτῶν, ΛΖ' ἢ Ναύπακτος τῶν Νικοπολιτῶν, α' ὁ Βουνδίτζης, β' ὁ Αετοῦ, γ' ὁ Ἀχελῶου, δ' ὁ Ἄρτης, ε' ὁ Ρογῶν (ἤτοι Ἄρτης), ζ' ὁ Ἰωαννίνων, ζ', ὁ Φωτικῆς ἤτοι Βελλᾶς, η' ὁ Δρυννουπόλεως, θ' ὁ Βοθρωτοῦ».

Έτσι, μας δίνεται το όνομα του αναγνώστη και νομικού του επισκόπου του Βουθρωτού: *Ιωάννης Μοναστηρίτης* από το χωριό του Παύλου.⁴⁰⁶

Η πολιτική διοίκηση φαίνεται να έχει αλλάξει με την ίδρυση των θεμάτων, που δημιουργήθηκαν για να αντιμετωπίσουν τον δυτικό κίνδυνο και τις αραβικές επελάσεις.⁴⁰⁷ Σε κάθε περίπτωση τον 10ο αιώνα, η έδρα του στρατηγού και του μητροπολίτη της Νικόπολης⁴⁰⁸ ήταν στην Ναύπακτο προς τα νότια, ενώ τα στοιχεία από τις σφραγίδες του 8ου και του 9ου αιώνα δείχνουν ότι το επίκεντρο της βυζαντινής εξουσίας στην περιοχή ήταν η Κεφαλλονιά.⁴⁰⁹

Όπως γίνεται νοητό από τις πηγές στον υπό πίεση χώρο αυτό θα ενταχθούν ιδιαίτερες διοικητικές δομές, που θα πρέπει να υπαγόρευαν οι περιστάσεις, με την εγκατάσταση των σλαβικών φύλων, που επηρέασαν τον διοικητικό χάρτη.⁴¹⁰ Τέτοιες είναι η ενότητα της *Βαγενετίας*, οι *Αρχοντίες*⁴¹¹ και ο *Άρχων* (*Βασιλικός Σπαθάριος και Βασιλικός πρωτοσπαθάριος*). Από τον 8ο⁴¹² αιώνα το Βουθρωτό ήταν σχεδόν σίγουρα ένας βυζαντινός οικισμός, όπως θα δούμε στην συνέχεια, σε μια ευρύτερη περιοχή που ονομαζόταν Βαγενετία.⁴¹³

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ

Οι γραπτές πηγές που έχουμε δει ως τώρα, τετριμμένες μεν, αλλά μας έδωσαν μια γραμμή της εκκλησιαστικής διοικητικής τάξεως που επικρατούσε. Ακόμα περισσότερο, στον Βίο του Οσίου Ηλία του Νέου μάθαμε για έναν βυζαντινό αξιωματικό, σε χαμηλότερη βαθμίδα από έναν *στρατηλάτη*, του οποίου θα προσπαθήσουμε να ταυτίσουμε ακριβώς την βαθμίδα, χάρη σε μια σωζόμενη σφραγίδα.

Κατά τον Λέοντα ΣΤ', στα *Τακτικά*, ο *Τουρμάρχης* της δικής του περιόδου παλαιότερα ονομαζόταν *Στρατηλάτης*.⁴¹⁴ Ακόμα πιο συγκεκριμένα, ο Λέοντας ΣΤ', συνεχίζοντας, αναφέρει πως οι *μεράρχαι*, καλούνταν *στρατηλάται* και *τουρμάρχαι*.⁴¹⁵ Έτσι, γίνεται αντιληπτό πως

⁴⁰⁶ SOUSTAL, *Sources for Butrint in the Middle Ages*, σ. 23.

⁴⁰⁷ ΧΡΥΣΟΣ, Η ίδρυση των θεμάτων Κεφαλληνίας, Δυρραχίου και Νικοπόλεως, στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 185-198.

⁴⁰⁸ «Ὁγδοον θέμα Νικόπολις Ἐπαρχία τῆς παλαιᾶς Ἠπειροῦ τῆς Φωκικῆς, ὑφ' ἡγεμόνα, πόλεις ἰβ'· Νικόπολις μητρόπολις», *Περί Θεμάτων του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου*, όπου αναφέρεται για πρώτη φορά η ίδρυση του θέματος Νικόπολης.

⁴⁰⁹ SOUSTAL και KODER, *TIB 3*, σ. 83-84. VEIKOU, Μ., *Byzantine Epirus: A Topography of Transformation. Settlements of the Seventh-Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, Leiden/Boston, 2012, σ. 242-248. BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 236. Σχετικά με την δημιουργία του θέματος, βλ. στο ΤΣΑΤΣΟΥΛΙΣ, C., *Some remarks on the date of creation and the role of the maritime theme of Cephalonia (End of the 7th-11th Century)*, *SBS 11* (2012), σσ. 153-172.

⁴¹⁰ ΧΡΥΣΟΣ, *Η μεταβατική περίοδος*, σ. 184.

⁴¹¹ PRINZING, *Studien zur Provinz-und Zentral-verwaltung*, σ. 110.

⁴¹² ΧΡΥΣΟΣ, *Η μεταβατική περίοδος*, σ. 184.

⁴¹³ PRINZING, G., 'Studien zur Provinz-und Zentral-verwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I und Theodoras Dukas', *Ηπειρωτικά Χρονικά* 25, 1983, σσ. 37-112. Επίσης βλ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ. ΧΡΥΣΟΣ, Ε., Η μέση Βυζαντινή περίοδος (6ος αιώνας-1204), στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (Επιμ.), *Ηπειρος. 4000 Χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*, Αθήνα, 1997, σσ. 182-195. ΑΣΔΡΑΧΑ, *Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας*, σσ. 239-246.

⁴¹⁴ ΤΑΚΤΙΚΑ ΛΕΟΝΤΑ ΣΟΦΟΥ, *The Tactica of Leo VI, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 12*, DENNIS, G.T. (ed.), Washington, D.C, 2010, σσ. 2-642. κεφ. 4, 2, στ. 10, "Και τουρμάρχης ἐστὶν ὁ ποτε καλούμενος μεράρχης ἦτοι ὁ τοῦ μέρους τὴν ἀρχὴν ἐμπεπιστευμένος". Στο εξής: *Τακτικά*.

⁴¹⁵ *Τακτικά*, κεφ. 4, παραγρ. 44, στ. 4, "Τὰς δὲ μοίρας ταύτας ἦτοι τοὺς δροῦγγους συνάξεις εἰς μέρη ἤγουν τούρμας καὶ ἐπιστήσονται αὐτοῖς γνώμη τῆς βασιλείας ἡμῶν μεράρχαι, οἱ λεγόμενοι ποτε καὶ στρατηλάται,

πρόκειται για μια χαμηλότερη βαθμίδα από έναν Μεράρχη, Τουρμάρχη ή και Στρατηλάτη. Οι ονομασίες αυτές μνημονεύονται από τον αυτοκράτορα διότι ο απλός λαός, ιδιαίτερα ο απομακρυσμένος, από το κέντρο δεν έχει μια πρώτη γνώση των διοικητικών αλλαγών, έτσι και ο ίδιος ο αυτοκράτορας, ως η αρχή της διοικητικής και στρατιωτικής τάξης δεν καταργεί εντελώς τις παλαιότερες ονομασίες των αξιωμάτων.⁴¹⁶ Σύμφωνα με τα Τακτικά ο κατώτερος στην βαθμίδα του Τουρμάρχη ήταν ένας σπαθάριος.⁴¹⁷

Ο βίος, πολύ πιθανό να αναφέρεται στην παλαιότερη ονομασία του αξιώματος που είχε ο αξιωματούχος που αντιμετώπισε. Στην βιβλιογραφία θεωρείται πολύ βάσιμο πως από τον 8^ο αιώνα ο σπαθάριος τιμητικό τίτλο και όχι αξίωμα. Παρά ταύτα, εμείς θα εμείνουμε στην άποψη αυτή μιας και έχουμε ανάλογα σφραγιστικά κατάλοιπα. Αυτό μας φέρνει σε μια πολύ εύλογη ταύτιση. Οι σφραγίδες μας αναφέρουν στις επιγραφές τους, τους όρους Σπαθάριος και Αρχων. Η ταύτιση είναι πλήρης και δεν αφήνει περαιτέρω αμφιβολίες: ο κατώτερος στην βαθμίδα αξιωματούχος που αναφέρεται από την πηγή είναι σπαθάριος. Τούτοι αποτελούν χαμηλές αξιωματικές βαθμίδες στην Θεματική διοικητική και στρατιωτική δομή.

Έτσι, ενώ οι αγιολογικές πηγές χρήζουν μιας προσοχής στην ερμηνεία, μας επιβεβαιώνεται απολύτως το περιεχόμενο τούτης της γραπτής αναφοράς και βεβαίως τα υλικά σφραγιστικά κατάλοιπα μας διαβεβαιώνουν στην υπόθεση μας αυτή.

Αυτό μας θέτει κάποια παράλληλα: μολύβδινες σφραγίδες⁴¹⁸ που μας παραδίδουν διοικητικούς όρους και μας διαφωτίζουν όσον αφορά το καθεστώς του χώρου που μας αφορά. Το πιο πρώιμο εύρημα (του 7^{ου}-8^{ου} αι.), βρέθηκε στον κάτω Δούναβη, στην Ρουμανία, αναφέρεται στον Σπαθάριο και Αρχων Θεόδωρο από την Βαγενετία.⁴¹⁹ Η επόμενη μεταγενέστερη αναφορά ανήκει στον Ηλαρίωνα, πρωτοσπαθάριο και Αρχων της Βαγενετίας, που χρονολογείται στα τέλη του 9^{ου}-αρχές 10^{ου} αιώνα.⁴²⁰ Οι σφραγίδες αυτές μας δείχνουν πως το Βουθρωτό υπαγόταν διοικητικά στο Βυζάντιο, και ουσιαστικά ίσως πρόκειται για επικυριαρχία και όχι για ένα σλαβικό άβατο.⁴²¹

Σύμφωνα με την πηγή των Θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου, ανάμεσα στα σλαβικά φύλα που λεηλάτησαν την περιοχή κοντά στο Βουθρωτό, και εν τέλει εποίκισαν, ήταν και οι Βαϊουνίτες. Ύστερα, η μακρά τους παραμονή και εγκατάσταση διαφαίνεται στους φορολογικούς καταλόγους.⁴²² Από τα στοιχεία φαίνεται πως υπήρξε μια βαρβαρική, και πιο συγκεκριμένα, σλαβική επικυριαρχία. Πιθανόν, σύμφωνα με αυτά, ίσως μιλάμε για μια Σκλαβηνία. Τα πράγματα θα αλλάξουν αργότερα με τις δυναμικές εκστρατείες του Βασιλείου

νῦν δὲ τῆ συνθηεῖα καλούμενοι τουρμάρχαι· καὶ τούτους φρονίμους καὶ εὐτάκτους εἶναι καὶ ἐναρέτους καὶ ἐμπείρους”.

⁴¹⁶ Για παράδειγμα το αξίωμα του στρατηλάτη ανασυστήνεται στον κατάλογο των αξιωμάτων, ενώ έχει διέλθει μιας εξέλιξης.

⁴¹⁷ Τακτικά, κεφ. 14, παραγρ. 72, στ. 4, “Μηδὲ ἐν καιρῷ μάχης ἔμπροσθεν τῆς παρατάξεως περιπατεῖν, πλὴν τῶν τουρμαρχῶν καβαλλαρίων καὶ μανδατῶρων δύο καὶ καμπιδουκτῶρων δύο καὶ στρατῶρος ἑνὸς καὶ σπαθαρίου ἑνός, ὡς μοι καὶ ἔμπροσθεν εἶρηται, καθ’ ἕκαστον ἄρχοντα μέχρις οὗ ἐγγίσωσιν οἱ πολέμιοι. τότε δὲ ἕκαστον ἀσφαλῶς ἐν τῷ ἰδίῳ μέρει ἔρχεσθαι καὶ ἴστασθαι”.

⁴¹⁸ BĂNESCU, *sigilii byzantine*, σ. 116-117.

⁴¹⁹ Αυτόθι, σ. 116-117. AHRWEILER, *Byzance et la mer*, σ. 85, 87.

⁴²⁰ SCHLUMBERGER, G., *Mélanges d’archéologie byzantine* (Paris 1895) no. 48, σ. 226. SCHLUMBERGER, G., *Sceaux byzantins inédits*, REG 4 (1891), σσ. 111-142, κυρίως 112-113, αρ. 31 (IA' - IB' αιώνας) (= *Mélanges d’Archéologie Byzantine. Monnaies, Médailles, Méreaux, Jetons, Amulettes, Bulles d’Or et de Plomb, Poids de Verre et de Bronze, Ivoires, Objets d’Orfèvererie, Bagues, Reliquaires, etc.*, Paris 1895, σ. 216-217, αρ. 31).

⁴²¹ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 19.

⁴²² ΑΣΔΡΑΧΑ, *Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας*, σσ. 239-246.

Β' Βουλγαροκτόνου. Αυτό μπορεί κάλλιστα να υποστηριχτεί, καθώς η ανάπτυξη του χώρου, στην νέα του περίοδο διαφαίνεται με την πτώση του Βούλγαρου ηγεμόνα Σαμουήλ το 1014 και την ταυτόχρονη εκκλησιαστική διοικητική τοποθεσία της περιοχής υπό την Εκκλησία της Βουλγαρίας. Έτσι δεν τίθεται καθόλου ζήτημα, για τον αν δεν υπήρχε θέμα περί σλαβικής εμπλοκής στα Δυτικά παράλια της Ηπείρου, και την ευρύτερη περιοχή του Βουθρωτού, γενικότερα. Η νέα ανάκαμψη λοιπόν θα διαφανεί από το χρονικό σημείο του περιορισμού των Βουλγάρων.

Οι νίκες του Βασιλείου Β' επί του Βούλγαρου Σαμουήλ και η κυριαρχία των Βυζαντινών από το 1014 θα έφεραν περαιτέρω εξελίξεις στην εκκλησιαστική διοίκηση που θα επιβεβαιώσει τα δεδομένα για την εγκατάσταση των σλαβικών φυλών. Το πατριαρχείο της Αχρίδας ανεξαρτητοποιείται και γίνεται Αρχιεπισκοπή Αχρίδος και Βουλγαρίας. Στα επόμενα χρόνια, το 1020, ύστερα από αίτημα του Αρχιεπισκόπου, Αχρίδος, Ιωάννη θα ενταχθούν νέες διοικητικές ενότητες στα πλαίσια του ποιμνίου του. Αυτές θα είναι οι Μητροπόλεις Δυρραχίου, Θεσσαλονίκης, Λάρισας και τέλος της Ναυπάκτου, όπου ανήκαν προηγουμένως στα εδάφη του Σαμουήλ. Έτσι η επισκοπή του Βουθρωτού, μαζί με τις επισκοπές Χιμάρας, Βελλάς, Αδριανούπολης, Κοζύλης και Ρογού, εντάσσονται διοικητικά στην αρχιεπισκοπή Αχρίδας. Αφήνοντας έτσι στην μητρόπολη Ναυπάκτου μόνο τις περιοχές του Αμβρακικού κόλπου.

B.I.2.1. ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθούμε περαιτέρω στις πέντε μολυβδόβουλες σφραγίδες που βρέθηκαν στην αρχοντική κατοικία στον κάμπο της Βρίνας.⁴²³ Ο χώρος της πεδιάδας της Βρίνας συνδεόμενη με τα νομισματικά ευρήματα και τις μολύβδινες σφραγίδες, που βρέθηκαν στον ίδιο χώρο, μπορεί ασφαλώς να θεωρηθεί ως σημαντικό διοικητικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής και του Βουθρωτού, εν γένει. Οι κρατικοί αξιωματούχοι που ονοματίζονται συνδέονται άμεσα με την νότια Ιταλία και αυτό εξηγεί και τα νομισματικά ευρήματα, όπως και τις ιστορικές πηγές που μνημονεύουν τον χώρο από τον 9ο αιώνα ως και τον 10ο αιώνα.⁴²⁴

Στα ερείπια της βασιλικής του 5ου αιώνα, στις τρύπες που βρίσκονται μέσα στο πλακόστρωτο νάρθηκα δείχνουν πως, κάποια στιγμή στον 9ο αιώνα ενισχύθηκε ο όροφος της βασιλικής για την κατασκευή μιας νέας δομής που κάλυπτε περίπου 42 τετραγωνικά μέτρα (7.10 μέτρα μήκος και 5.80 μέτρα πλάτος). Το ισόγειο του, όπως και οι χώροι γύρω από την εκκλησία, καλύφθηκαν από ένα παχύ στρώμα χώματος, το οποίο, εκτός των άλλων ευρημάτων, απέδωσε πενήντα ένα χάλκινους φύλλεις που εκτείνονται χρονολογικά περίπου από το 820 έως το 1030/4-1042, με μια υψηλότερη συγκέντρωση μεταξύ 886-976, και ένα ασημένιο μιλιαρέσιο του Λέοντα ΣΤ' (886-912). Με τον ίδιο επίπεδο βρέθηκαν επίσης πέντε βυζαντινά μολυβδόβουλλα, όλα χρονολογούμενα από τα τέλη του 9ου-10ου αιώνα⁴²⁵

Οι σφραγίδες έχουν ως εξής:

I. Καλλονάς, αυτοκρατορικός πρωτοσπαθάριος και επί των οίκιακων (τέλη 9ου αι.)⁴²⁶

Εμπρόσθια όψη:

Πατριαρχικός σταυρός πάνω σε τρεις αναβαθμούς. Περιφερειακά, ανάμεσα σε δύο ομόκεντρους κύκλους κουκκίδων, υπάρχει επιγραφή.

+....ϠΗΘΗΤΩCΩΔ...

+ [K(ύρι)ε βο]λήθη τῶ σῶ δ[ούλ](ω)

Οπίσθια όψη:

Επιγραφή σε πέντε γραμμές που συνοδεύεται από δύο σταυρούς στην έναρξη και στο τέλος της.

⁴²³ Η ανάλυση της Παπαδοπούλου αξίζει να αναφερθεί στο σύνολό της, διότι δεν υπάρχει καμία άλλη ανάλυση, τόσο εκτενής όσο η δικιά της. PΑPADOΠΟΥΛΟΥ, P., Five Lead Seals from Byzantine Butrint (Albania), SBS 11 (2012), σσ. 133-142. Στο εξής: *Five Lead Seals from Byzantine Butrint*. Βλ. εικόνα PΑPADOΠΟΥΛΟΥ, *Five Lead Seals from Byzantine Butrint*, σ. 134.

⁴²⁴ PΑPADOΠΟΥΛΟΥ, *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*, σ. 314.

⁴²⁵ PΑPADOΠΟΥΛΟΥ, *Five Lead Seals from Byzantine Butrint*, σ. 135.

⁴²⁶ Αυτόθι, σ. 135.

[•]+• |+ΚΑΛΛΩ|ΝΑΡΑΧΗ||Α|ΣΠΑΘΑΡ|Σ.ΠΙΤΟΝΟ|...ΔΚΟΝ [•]+•

+ Καλλωνᾶ βασηλ(ικῶ) (πρωτο)σπαθαρι(ῶ) (καί) [ἐ]πί των ο[ί]κι[α]κόν⁴²⁷

Κύριε, βοήθησε τον δούλο σου Καλλονά τον αυτοκρατορικό πρωτοψαθάριο και την ἐπί των οίκιακῶν.

Ο Καλλονάς κατείχε τους τίτλους του αυτοκρατορικού πρωτοσπαθάριου και ἐπί των οικιακῶν. Το ακριβές νόημα και οι ευθύνες του αξιώματος του κατά την εποχή αυτή είναι ασαφή. Μελετώντας τον τίτλο σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους, το 873/4 και μετά από το 1030, ο Οικονομίδης έδειξε ότι το περιεχόμενο του αξιώματος άλλαξε ριζικά μεταξύ αυτών των δύο περιόδων. Στην πιο πρώιμη του φάση ο ἐπί των οικιακῶν ήταν υψηλός αξιωματούχος στην προσωπική υπηρεσία του αυτοκράτορα, ενώ κατοικούσε στην Κωνσταντινούπολη, εκτός και αν ήταν επιφορτισμένος από κάποια διοικητική θέση στις επαρχίες.⁴²⁸ Τον 10ο αιώνα όμως, δημιουργήθηκε ένα ειδικό αξίωμα το ἐπί των οικιακῶν, το οποίο υπέπεφτε κάτω από τη δικαιοδοσία του Λογοθέτη του γενικού, ενώ μετά το 1030 είναι βέβαιο ότι ο ἐπί των οικιακῶν ασκούσε οικονομικά καθήκοντα που σχετίζονται με την κατάσταση των γαιών.⁴²⁹ Στα τέλη του 9ου αιώνα το Κλητορολόγιον του Φιλοθέου (899), ωστόσο, δεν υπάρχει μνεία του αξιώματος ἐπί των οικιακῶν υπό του λογοθέτου του γενικού. Με βάση αυτό το στοιχείο, η Βασιλείου-Seibt αναρωτιέται αν πρέπει κανείς να συμπεράνει πως στα τέλη του 9ου αιώνα ο ἐπί των οικιακῶν θα μπορούσε ακόμα να έχει αρμοδιότητες σχετικά με τους αυτοκρατορικούς τομείς, αλλά θεωρεί εξαιρετικά απίθανο ότι όλες οι εμφανίσεις του αξιώματος στις σφραγίδες του 9ου και 10ου αιώνα αναφέρονται σε αξιωματούχους που συνδέονται με τα αυτοκρατορικά δικαστήρια.⁴³⁰ Ανεξάρτητα από αυτή την ασάφεια, ο Καλλονάς ήταν αδιαμφισβήτητο μέλος της κεντρικής αυτοκρατορικής διοίκησης.⁴³¹

II. Κωνσταντίνος, αυτοκρατορικός σπαθαροκουβικουλάριος και ἐπί της οίκιακῆς τραπέζης (10ος αι.)⁴³²

Εμπρόσθια όψη:

Παγώνι σε στάση προφίλ που κρατάει ψαλίδα στο ράμφος του. Κατά μήκος της περιφέρειας, στην κάτω δεξιά πλευρά, υπάρχει μικρή κυκλική επιγραφή.

СΦΡΑΓ

Σφραγ(ις)

Οπίσθια όψη:

⁴²⁷ PAPAPOPOULOU, *Five Lead Seals from Byzantine Butrint*, σ. 135.

⁴²⁸ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ν., "Pour une nouvelle lecture des inscriptions de Skripou en Béotie," *TM* 12 (1994), σ. 486-489.

⁴²⁹ PAPAPOPOULOU, *Five Lead Seals from Byzantine Butrint*, σ. 136.

⁴³⁰ WASSILIOU-SEIBT, *Bleisiegel* II, 59, no. 31.

⁴³¹ PAPAPOPOULOU, *Five Lead Seals from Byzantine Butrint*, σ. 136.

⁴³² Αυτόθι, σ. 136-137.

Επιγραφή σε έξι γραμμές.

+ ΚΩΝ|ΣΤΑΝΤ•Ρ•|ΣΠΑΘΚΟΝΡ|ΙΚΟΝΛ••ΕΠ•|ΤΟΙΚΙΑΚ•|ΤΡΑΠΕ

+ Κωνσταντ(ίνου) βασιλικού σπαθα(ρο)κουβικουλ(αρίου) (καί) ἐπ[ί] τ(ῆς) οἰκιακ[ῆ](ς) τραπέ(ζης).

Σφραγίδα του αυτοκρατορικού σπαθαροκουβικουλαρίου του Κωνσταντίνου και επί της οικιακής τραπέζης

Η εικονογραφία της παρούσας σφράγισης διαφέρει από την υπόλοιπη ομάδα, καθώς φέρει ένα σχέδιο ζώου στην εμπρόσθια όψη, δηλαδή ένα παγώνι που κρατάει μια ψαλίδα με το ράμφος του. Αντί για την συνηθισμένη επίκληση, η κυκλική επιγραφή στον εμπροσθότυπο αναγνωρίζει το αντικείμενο ως σφραγίδα [Σφραγ(ίς)]. Αν και οι απεικονίσεις των παγωνιών, κυρίως στον εμπροσθότυπο είναι αρκετά συχνές στις μολύβδινες σφραγίδες και τα σφραγίσματα που φέρουν την ταυτότητα [σφραγίς] ή [σφράγισμα] δεν είναι άγνωστα. Αλλά ο συνδυασμός αυτός δεν έχει κάποιο παράλληλο στην εικονογραφική διάταξη και μοτίβα, σύμφωνα με την Παπαδοπούλου. Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με το *De Ceremoniis* στη Γιορτή της Γεννήσεως, οι κουβικουλάριοι φορούσαν μανδύες (χλανίδια) διακοσμημένη με παγώνια μπροστά σε κογχύλια («ταῶνας κογχευτούς»)⁴³³.

III. Ιωάννης, πατρίκιος, αυτοκρατορικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός της Σικελίας (α' μισό 10ου αι.)⁴³⁴

Εμπρόσθια όψη:

Διακοσμημένος πατριαρχικό σταυρός σε τρεις αναβαθμούς. Κατά μήκος της περιφέρειας υπάρχει επιγραφή.

+ΚΕΡΟΗΘΙΤΩΣΩΔΟΝΛΩ

+ Κ(ύρι)ε βοήθι τῶ σῶ δούλω

Οπίσθια όψη:

Επιγραφή σε έξι γραμμές.

ΙΩΔΑΝΝ|ΗΠΑΤΡΗΚΗ|ΩΡ•Δ•ΣΠΑΘΑ|ΡΗΩ•ΣΤΡΑ|ΤΗΓΩΣΗ|ΚΗΛΙΑΣ

Ιωάννη πατρικήω βασιλικῶ (πρωτο)σπαθαρήω (καί) στρατηγῶ Σηκηλίας.⁴³⁵

Κύριε, βοήθησε τον δούλο σου Ιωάννη, πατρίκιο, αυτοκρατορικό πρωτοσπαθάριο και στρατηγό της Σικελίας.

⁴³³ Αυτόθι, σ. 137.

⁴³⁴ Αυτόθι, σ. 137-138.

⁴³⁵ Αυτόθι, σ. 138.

Τα γράμματα και στις δύο πλευρές της σφραγίδας είναι αιχμηρά και γωνιακά, και τα σημάδια της σύντηξης των λέξεων παραπέμπουν στις αρχές του 10ου αιώνα, αλλιώς αυτό υποδεικνύεται από το σχήμα του εμπρόσθιου σταυρού. Τα δύο σημαντικότερα στοιχεία για τονισμό είναι η χρήση του ασυνήθιστου για την περίοδο απολίνωση στο όνομα του Ιωάννη (NN) και η αντικατάσταση του σταυρού, που χρησιμοποιούνται συνήθως στην αρχή της οπίσθιας εγχάραξης, με μια ψαλίδα.⁴³⁶ Παρά το γεγονός ότι ο ιδιοκτήτης της σφραγίδας φέρει τον τίτλο του στρατηγού της Σικελίας, σύμφωνα με την χρονολόγηση της σφραγίδας του, πρέπει να είχε την έδρα του στην Καλαβρία, όπου οι στρατηγοί της Σικελίας διέμεναν μετά την πτώση της Ταορμίνια το 902.⁴³⁷ Το όνομα του ιδιοκτήτη είναι πολύ συχνό και καθιστά κάθε προσπάθεια ταύτισης του επισφαλής.⁴³⁸

Η σφραγίδα, όσον αφορά το θέμα της, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δεδομένου του ότι συνδέει το σφραγιστικό και νομισματικό υλικό από το Βουθρωτό με τις γραπτές πηγές της μεσοβυζαντινής πόλης. Πιο συγκεκριμένα, προσφέρει ζωτικής σημασίας πληροφορίες σχετικά τη σύνδεση μεταξύ της Νότιας Ιταλίας και αυτό το μέρος των Ιλλυρικών ακτών και επιβεβαιώνει προηγούμενες σποραδικές ενδείξεις.⁴³⁹ Μεταξύ των φύλλων που ανασύρθηκαν από το ίδιο σημείο που απέδωσε τα μολυβδόβουλλα, ήταν τέσσερις φύλλεις των αυτοκρατόρων Μιχαήλ Β' (820-829), Θεόφιλου (829-842) και Μιχαήλ Γ' (842-867). Όλα αυτά τα νομίσματα κόπηκαν στη Σικελία.⁴⁴⁰ Αυτά αντιπροσωπεύουν το πρώτο νομισματικό συνάθροισμα στο Βουθρωτό μετά το μεγάλο κενό, στην οποία είχαμε πλήρη νομισματική απουσία, η οποία παρατηρήθηκε στις περισσότερες βυζαντινές περιοχές μεταξύ των ετών 668 και 820.⁴⁴¹ Δεν αποτελεί καθόλου σύμπτωση, πάντως, πως τα νομίσματα προέρχονται από το νομισματοκοπείο της Σικελίας. Όπως έχει δείξει η Morrisson, κατά τη διάρκεια του 8ου αιώνα το σικελικό νομισματοκοπείο ήταν ένα από τα πιο παραγωγικά, γεγονός που μαρτυρεί το ρόλο της Βυζαντινής Σικελίας στη διάρκεια των Σκοτεινών Αιώνων.⁴⁴² Ένα παρόμοιο συμπέρασμα συνάγεται από τον Mc' Cormick, ο οποίος, ωστόσο, διαφοροποιείται ανάμεσα στην ιταλική ακτή της Αδριατικής, όπου οι σικελικές κοπές συνεχίζουν να επικρατούν μέχρι τα μέσα του 9ου αι., και τα Βαλκανικά πλευρά της Αδριατικής ακτής, όπου οι κοπές της Κωνσταντινούπολης άρχισαν να κυριαρχούν οριστικά από το 775 και πέρα.⁴⁴³ Η Παπαδοπούλου περιλαμβάνει, επίσης, και την ακτή της δυτικής Ελλάδας στο πλαίσιο που ανέπτυξε ο Mc' Cormick. Το Βουθρωτό φαίνεται να αποκλίνει από αυτό το τελευταίο σχέδιο, καταδεικνύοντας έτσι μια μεγαλύτερη σύνδεση με την Σικελία και τη νότια Ιταλία.⁴⁴⁴

Αυτό το επιβεβαιώνουν οι γραπτές πηγές από τον 10ο αιώνα που αναφέρονται σε γεγονότα που έλαβαν χώρα στα τέλη του 9ου αιώνα. Σύμφωνα με το βίο του Όσιου Ηλία του Νέου (880-884), ο άγιος και ο μαθητής του Δανιήλ ταξίδευαν από την Σπάρτη στη Νότια Ελλάδα μέσω του

⁴³⁶ Αυτόθι, σ. 138

⁴³⁷ Αυτόθι, σ. 138.

⁴³⁸ Αυτόθι, σ. 138.

⁴³⁹ Αυτόθι, σ. 138-139

⁴⁴⁰ Αυτόθι, σ. 139.

⁴⁴¹ Αυτόθι, σ. 139.

⁴⁴² MORRISON, C., "La Sicile byzantine: une lueur dans les siècles obscurs," *Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche* 27 (1998), σσ. 307-334 σ. 317.

⁴⁴³ MC' CORMICK, M., *Origins of the European Economy. Communications and Commerce AD 300-900* (Cambridge, 2001), σ. 367-369. PAPAPOPOULOU, *Five Lead Seals from Byzantine Butrint*, σ. 139.

⁴⁴⁴ PAPAPOPOULOU, *Five Lead Seals from Byzantine Butrint*, σ. 139.

Βουθρωτού,⁴⁴⁵ και μάλιστα στην διαδρομή τους είχαν περάσει από το Ταυρομένιον.⁴⁴⁶ Κατά την άφιξή τους εκεί, είχαν κατηγορηθεί ότι είναι μουσουλμάνοι και οι κατάσκοποι και φυλακίστηκαν από έναν άνδρα «του οποίου η κατάταξη είναι χαμηλότερη από εκείνη των στρατηλάτη», που όπως αναλύσαμε θα πρέπει να ήταν, πιθανότατα, ένας Σπαθάριος. Οι εκκλήσεις τους προς τον συγκεκριμένο αξιωματούχο δεν τους βοήθησαν και μόνο χάρη στην θεία παρέμβαση απελευθερώθηκαν οι δύο άντρες. Το 904, τα λείψανα του Οσίου Ηλία που είχε απεβιώσει στη Θεσσαλονίκη, τα μετέφεραν στο Βουθρωτό μέσω της Θεσσαλίας και της Θεσπρωτίας ώστε να διακομιστούν από εκεί στην Καλαβρία.⁴⁴⁷

Ο συνδυασμός των νομισματικών στοιχείων, που αναφέρονται στην περίοδο 820 έως 867, τα αποδεικτικά στοιχεία που χρονολογούνται από τα τέλη του 9ου αι. και τα σφραγιστικά στοιχεία που καλύπτουν το πρώτο μισό του 10ου αι., μας παραπέμπουν πολύ συγκεκριμένα, αν και σποραδικά, στην σύνδεση μεταξύ της Νότιας Ιταλίας και του Βουθρωτού από τις αρχές του 9ου μέχρι τα μέσα του 10ου αι..⁴⁴⁸

IV. Κωνσταντίνος, αυτοκρατορικός πρωτοσπάθαριος και στρατηγός του Δυρραχίου (αρχές 10ου αι.)⁴⁴⁹

Εμπρόσθια όψη:

Διακοσμημένος πατριαρχικός σταυρός σε τρεις αναβαθμούς. Κατά μήκος της περιφέρειας, ανάμεσα σε δύο ομόκεντρους κύκλους κουκίδων, υπάρχει επιγραφή.

+ΚΕΡΟΗΘΗΤΩΩΔΟ..

+Κ(ύρι)ε βοήθη τῶ σῶ δο[ύλ](ω)

Οπίσθια όψη:

Επιγραφή σε πέντε γραμμές.

∴|+ΚΩΝC|ΤΑΝΤΙΝ•R•|Δ•CΠΑΘΑΡ|..ΤΡΑΤΗ|..ΔΥΡΡΑΧ•|.....

Κωνσταντίν(ω) βασιλικῶ (πρωτο)σπαθαρι(ίω) [και σ]τρατη[γῶ] Δυρραχ(ίου).

Κύριε, βοήθησε τον δούλο σου Κωνσταντίνο, αυτοκρατορικό πρωτοσπαθάριο και στρατηγό του Δυρραχίου.

⁴⁴⁵ Αυτόθι, σ. 139.

⁴⁴⁶ ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Χ., Η πόλη της Ναυπάκτου ως πρωτεύουσα του Θέματος Νικοπόλεως, ΖΑΧΟΣ, Κ. (Επιμ.), ΝΙCΟΠΟΛΙΣ Β. *Proceedings of the Second International Nicopolis Symposium (11-15 September 2002)*/ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ Β'. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002), σσ. 571-581.

⁴⁴⁷ ΡΑΡΑΔΟΡΟΥΛΟΥ, *Five Lead Seals from Byzantine Butrint*, σ. 139. ΤΑΙΒΒΙ R. G., *Vite dei Santi Siciliani. III, Vita di Sant' Elia il Giovane*, Palermo, 1962, σ. 42-44 (παράγραφ. 28), σ. 116 (παράγραφ. 73).

⁴⁴⁸ ΡΑΡΑΔΟΡΟΥΛΟΥ, *Five Lead Seals from Byzantine Butrint*, σ. 140.

⁴⁴⁹ Αυτόθι, σ. 140.

Χάρη στην αναφορά του *Τακτικού του Uspenskij* (842-843) και άλλα πρωιμότερα σφραγιστικά κατάλοιπα, η δημιουργία του θέματος Δυρραχίου μπορεί να χρονολογηθεί στο πρώτο μισό του 9ου αιώνα. Τα νότια σύνορα του ορίζονταν από το λιμάνι του Αυλώνα, αφήνοντας έτσι το Βουθρωτό στο θέμα της Νικόπολης.⁴⁵⁰ Αυτή είναι η μοναδική σφραγίδα από το Βουθρωτό που κάνει αναφορά σε έναν αξιωματούχο ο οποίος μπορεί να εντοπιστεί με βεβαιότητα στην Ιλλυρική ακτή και στην σημερινή Αλβανία.⁴⁵¹

V. Πέτρος (ς), αυτοκρατορικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός (10ος αι.)⁴⁵²

Εμπρόσθια όψη:

Διακοσμημένος πατριαρχικός σταυρός. Κατά μήκος της περιφέρειας υπάρχει επιγραφή.

ΤΩΩΔΟΝΛ

[Κ(ύρι)ε βοήθη] τῶ σῶ δούλ(ω)

Οπίσθια όψη:

Επιγραφή σε τέσσερις γραμμές.

+ ΠΕ. | ΡΟΡ·Α· | ...Θ··ΣΤΡ

+ Πέ[τ]ρο β(ασιλικῶ) (πρωτο)[σπα]θ(αρίω) (καί) στρ(ατηγῶ).

Κύριε βοήθησε τον δούλο σου Πέτρο, αυτοκρατορικό πρωτοσπαθάριο και στρατηγό⁴⁵³

Η κατάσταση της σφραγίδας δεν επιτρέπει πολλές περιγραφές. Στην οπίσθια πλευρά μας επιτρέπεται να διαβάσουμε το όνομα του ιδιοκτήτη, με την Παπαδοπούλου να προτείνει την ανάγνωση του ονόματος του ως “Πέτρο”, χωρίς να είναι τελεσίδικη η άποψη της. Οι τίτλοι του, αυτοκρατορικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός, μπορούν να διακριθούν, αλλά είναι αδύνατο να προσδιοριστεί η γεωγραφική περιοχή της δικαιοδοσίας του.⁴⁵⁴

Το γεγονός ότι αυτές οι πέντε σφραγίδες ανακτήθηκαν σε ελεγχόμενες αρχαιολογικές ανασκαφές τις πιστώνει με ιδιαίτερη σημασία για το Βουθρωτό και τις γύρω αναφερούμενες διοικητικές περιοχές. Οι σφραγίδες ανασύρθηκαν από ένα ομοειδές στρώμα γης, μαζί με πενήντα ένα χάλκινους φόλλεις και ένα ασημένιο μιλιαρέσιο. Όπως και με τις ημερομηνίες των σφραγίδων, τα κέρματα παρουσιάζουν μία υψηλή συγκέντρωση από τα μέσα του 9ου προς τα μέσα του 10ου αιώνα. Πάνω από εβδομήντα τοις εκατό των φόλλεων ανήκουν στην εποχή του Λέοντος ΣΤ (886-912), με πολλά από αυτά σε σχεδόν άριστη κατάσταση.⁴⁵⁵ Λαμβάνοντας, επίσης, υπόψη την αποκατάσταση του ασημένιου μιλιαρέσιου του ίδιου αυτοκράτορα, τα

⁴⁵⁰ Αυτόθι, σ. 140.

⁴⁵¹ Αυτόθι, σ. 140.

⁴⁵² Αυτόθι, σ. 141.

⁴⁵³ Αυτόθι, σ. 141.

⁴⁵⁴ Αυτόθι, σ. 141.

⁴⁵⁵ Αυτόθι, σ. 141.

νομισματικά στοιχεία δείχνουν μια εντατική και άμεση νομισματική εισροή στο Βουθρωτό κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου.⁴⁵⁶

Εκτός από τα ευρισκόμενα νομίσματα, επίσης και τα κεραμικά ευρήματα της περιοχής ξεχωρίζουν περισσότερο από κάθε άλλο ανασκαφικό χώρο του Βουθρωτού. Ενώ τα τοπικά μαγειρικά σκεύη, είναι σχεδόν βέβαιο ότι παράγονται στην ίδια περιοχή, αποτελούν τα πιο συχνά ευρισκόμενα κεραμικά, οι αμφορείς κρασιού (διαφόρων τύπων *Οτράντο*) αποτελούν περίπου το 45% της τοπικής κεραμικής, κάτι που δείχνει μια αναβίωση στο εμπόριο με την κάτω Ιταλία.⁴⁵⁷ Επιπλέον, έχει ανακτηθεί ένας αριθμός θραυσμάτων του 8ου-10ου αιώνα ενός Βυζαντινού γυάλινου λαμπτήρα ή δισκοπότηρου. Το συγκεκριμένο σκεύος είναι σπάνιο για το Βουθρωτό και την νότια Αδριατική, συμπεριλαμβανομένης και της ιταλικής ακτής, όπου αυτή η παραλλαγή είναι απύσχα από το αρχαιολογικό αρχείο, και ενδεχομένως υποδηλώνει την επαφή με την πρωτεύουσα. Μια διάτρητη χάλκινη διακοσμητική πόρπη (9ου αι.) και ένα επάργυρο βραχιόλι βρέθηκαν αντίστοιχα σε δύο τάφους εντός του ίδιου αρχαιολογικού περιβάλλοντος, που δείχνουν συνδέσεις με τα νοτιοδυτικά Βαλκάνια.⁴⁵⁸

Τα υλικά πολιτισμικά στοιχεία της πεδιάδας της Βρίνας, που καταλαμβάνουν την περιοχή του νάρθηκα της βασιλικής, είναι μοναδικά από πολλές απόψεις. Η διάρκεια ζωής της εκτείνεται περίπου από τα μέσα του 9ου μέχρι τα μέσα του 10ου αι., στην περίοδο κατά την οποία η δράση σε άλλα μέρη του Βουθρωτού ήταν εξαιρετικά περιορισμένη. Έτσι υποδηλώνεται μια μετατόπιση, από το φυλαγμένο κέντρο της πόλης της πρώιμης Βυζαντινής περιόδου, προς τα ανοικτά, στα νότια-ανατολικά του καναλιού Βιβάρι.⁴⁵⁹ Παρουσιάζονται ενδείξεις επικοινωνίας, εμπορικούς ή άλλους, με τη νότια Ιταλία, τα Βαλκάνια και, ενδεχομένως, την Κωνσταντινούπολη.⁴⁶⁰ Επίσης, το πιο σημαντικό, οι σφραγίδες των υπαλλήλων που ανήκουν τόσο στην κεντρική και επαρχιακή διοίκηση και, σε μικρότερο βαθμό, τα νομίσματα, αποτελούν ενδείξεις ότι η δομή κατείχε διοικητικό ρόλο.⁴⁶¹

Η συνάθροιση είναι εξαιρετικού χαρακτήρα, τουλάχιστον για τα τοπικά πρότυπα, γεγονός που οδήγησε τους Bowden και Hodges, τους κυριότερους ερευνητές του Βουθρωτού να αναρωτιούνται κατά πόσον η δομή θα μπορούσε ενδεχομένως να ταυτιστεί με τον οίκο του άρχοντα που αναφέρονται στο Βίο του Οσίου Ηλία του Νέου.⁴⁶² Ανεξάρτητα από την απάντηση στο ερώτημα αυτό, δεν πρέπει να υποτιμάται η σημασία των σφραγίδων του Βουθρωτού. Προερχόμενα από ένα ελεγχόμενο αρχαιολογικό πλαίσιο, αντιπροσωπεύουν ένα σπάνιο έστω και μικρό δείγμα των διοικητικών επαφών μιας επαρχιακής πόλης της Μέσης Βυζαντινής περιόδου.⁴⁶³

⁴⁵⁶ Αυτόθι, σ. 142.

⁴⁵⁷ Αυτόθι, σ. 142.

⁴⁵⁸ Αυτόθι, σ. 142.

⁴⁵⁹ Αυτόθι, σ. 142.

⁴⁶⁰ Αυτόθι, σ. 142.

⁴⁶¹ Αυτόθι, σ. 142.

⁴⁶² BOWDEN, W. και HODGES, R., An 'Ice Age settling on the Roman Empire': post-Roman Butrint between strategy and serendipity, στο CHRISTIE, N., και AUGENTI, A. (eds), *Vrbes Extinctae: Archaeologies of Abandoned Classical Towns*, 2012, Aldershot, Ashgate, σσ. 207-241.

⁴⁶³ PΑΡΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Five Lead Seals from Byzantine Butrint*, σ. 142.

ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΒΑΓΕΝΙΤΙΑΣ

Η Βαγενετία δεν αποτελεί έναν χώρο που εμφανίζεται, διοικητικά από το πουθενά. Από τον 9ο αιώνα, στην Η' Οικουμενική Σύνοδο (879), που έγινε στην Κωνσταντινούπολη αναφέρεται ο επίσκοπος Βαγενετίας.⁴⁶⁴ Αυτό σημαίνει πως από νωρίς θα είχε αρχίσει ο εκχριστιανισμός τους. Φαίνεται πολύ λογικό λοιπόν να υπάρχει μια επικυριαρχία βυζαντινή, έστω από ιδιαίτερο καθεστώς. Από τα σφραγιστικά κατάλοιπα έχουμε τα *Αρχοντεία*, τους *Αρχοντες*, τον *Βασιλικό σπαθάριο*, όπως και τον *Βασιλικό πρωτοσπαθάριο*, που χρονολογικά τίθενται από τον 8ο αιώνα προς τον 11ο αιώνα. Αυτές οι ονομασίες έχουν ως σημείο αναφοράς το Βουθρωτό.⁴⁶⁵

Η Άννα Κομνηνή, στα μέσα του 12ου αιώνα αναφέρει την Βαγενετία,⁴⁶⁶ κάτι που σημαίνει πως θα ήταν μια διοικητική αλλαγή γνωστή στον ιδιαίτερο χαρακτήρα της, επειδή η διοικητική αυτή δομή αφορά κυρίως τον ηπειρωτικό χώρο.

Κατά πως φαίνεται δηλαδή η αρχοντεία της Βαγενετίας αντικατέστησε τις διοικητικές λειτουργίες της Παλαιάς Ηπείρου στην περιοχή του, όπου εντάσσεται το Βουθρωτό. Τον 12ο αιώνα η Βαγενετία μας συστήνεται ως *χαρτουλαράτον*, που εντασσόταν στο Θέμα Δυρραχίου. Αυτό που μπορεί να συναχθεί είναι πως ο διοικητικός ιστός τω βυζαντινών είχε εξασθενήσει και στην θέση τους πήραν τα *Χαρτουλαράτα*, τα οποία είχαν καθαρά φορολογικές υποχρεώσεις με την επικουρία όχι καθαρά στρατιωτικού σώματος, αλλά επικουρικού ώστε να διευκολύνονται οι επιχειρήσεις τους. Φαίνεται πολύ λογικό να υπήρχε μια φορολογική *επικυριαρχία* που θα δρούσε παράλληλα με την θεματική διοίκηση. Αργότερα, τον 13ο αιώνα όπως συνάγεται από τις πηγές το *χαρτουλαράτο*, ως φορολογική οντότητα μετατράπηκε σε θεματική διοίκηση.⁴⁶⁷

Η Βαγενετία ως όρος στο περιεχόμενο της και τις αναφορές των πηγών συσχετίζεται άμεσα με το Βουθρωτό και τον χώρο τον οποίο υποστηρίζει. Η προσπάθεια παρουσίασης της έννοιας προϋποθέτει την ένταξη της στον χώρο και στον χρόνο.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ SOUSTAL και KODER, *TIB 3*, σ. 199, λήμμα *Bagenetia*. ΧΡΥΣΟΣ, *Η μεταβατική περίοδος*, σ. 184.

⁴⁶⁵ ΧΡΥΣΟΣ, *Η μεταβατική περίοδος*, σ. 184.

⁴⁶⁶ «Και τὰς ἰδίας δυνάμεις ἀναλαβόμενος συνεφεπο μένους ἔχων καὶ ὅποσοι ἔλλογιμώτεροι καὶ λογάδες Ρωμαίων στρατιῶται καὶ ἡγεμόνες τῶν παρὰ τοῦ Ρομπέρτου κατασχεθεισῶν χωρῶν καὶ πόλεων (ἀπεγνωκότες γὰρ καθάπαξ τοῦ αὐτοκράτορος ὅλοι τῆς τοῦ Βαϊμούντου γεγόνασι γνώμης) καταλαμβάνει διὰ τῆς Βαγενητίας τὰ Ἰωάννινα καὶ τάφρον κατὰ τοὺς ἔξωθεν διακειμένους ἀμπελῶνας ποιήσας πρότερον, ἅμα δὲ καὶ τὸ ὀπλιτικὸν ἅπαν ἐν ἐπικαίροις τόποις καταθέμενος αὐτὸς ἐντὸς τὰς σκηνὰς ἐπήξατο.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 5.4.1.

⁴⁶⁷ Βλ. στα διοικητικά του Γ' μέρους.

⁴⁶⁸ FRASHERI, K., *Les Albanais et Byzance aux VIe-XIe siècles, Οι Αλβανοί στον Μεσαίωνα*, Αθήνα, 1998, σσ. 47-57. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Λ., «Βαγενετία ή Βαγενιτία», Μεγ. Ελλ. Έγκ. τόμ. Α' (συμπλ.) 1959, σ. 888. MAGDALINO, P., Τα χαρτουλαράτα της Βόρειας Ελλάδας το 1204, *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, Άρτα 27-31 Μαΐου 1990, 1992, σσ. 31-36. ΑΣΔΡΑΧΑ, Α., ΑΣΔΡΑΧΑ, Σ., Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας, *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, Άρτα 27-31 Μαΐου 1990, 1992, σσ. 239-246. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Δ. Α., «Μελέται περί της διοικητικής. διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τῷ βυζαντινῷ κράτει», Κεφάλαιον δεύτερον, *ΕΕΒΣ* 21, 1951, σσ. 179-209. SOUSTAL και KODER, *TIB 3*, σ. 58-61, 119-120. PRINZING, *Studien zur Provinz-und Zentral-verwaltung*, σ. 84-107. LASCARIS, M., *Vagenitia, Revue historique du Sud-Est européen*, XIX, 1942, σσ. 423-437. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ-ΝΟΤΑΡΑ.,

Κάποιες νέες διοικητικές μονάδες που συναντιούνται στο Δεσποτάτο της Ηπείρου απαντούν σε δύο πηγές, στο *Partitio Romaniae* ή *Περί διανομής*,⁴⁶⁹ των νικητών σταυροφόρων και στο Χρυσόβουλλο του Αλεξίου Β΄ για την Βενετία (1198).⁴⁷⁰ Απαντούν μόνο στον υποφαινόμενο χώρο και σαφώς πρόκειται για τα χαρτουλαράτα.⁴⁷¹ Οι διοικητικές μονάδες που αναφέρονται, εκτός της Βαγενετίας είναι της Δοβροχουβίστας, της Σθλάνιτζας, της Γλαβινίτζας και του Εζερού.⁴⁷²

Σύμφωνα με τον Magdalino κανείς δεν έχει ασχοληθεί σοβαρά με το ζήτημα των χαρτουλαράτων εκτός από τον Koder, στο *Tabula Imperii Byzantini*.⁴⁷³ Σύμφωνα με τον συλλογισμό του πρόκειται για εγκαταστάσεις σλαβικών πληθυσμών, λόγω των σλαβικών τοπωνυμίων που φέρουν οι διοικητικές μονάδες και βεβαίως το όνομα Βαγενετία παραπέμπει στην αναφορά της πηγής του 7ου αιώνα που διασώζει το όνομα της σλαβικής φυλής Βαιουνίται.⁴⁷⁴ Ο Magdalino δεν φαίνεται να ικανοποιείται από την εξήγηση αυτή όμως καθώς οι σλαβικές ονομασίες, καθώς λέγει απαντούν σε μεγάλο βαθμό στην Βόρεια Ελλάδα. Επίσης του φαίνεται δύσκολο να πιστέψει πως από τον 6ο-8ο αιώνα υπήρξαν ξεχωριστές διοικητικές μονάδες επειδή για 500 χρόνια υπήρξε μιαν σλαβική επικυριαρχία.⁴⁷⁵

Οι παραπάνω θέσεις του Magdalino, δεν έχουν κάποια βάση και έχουν ξεπεραστεί από την έρευνα. Κατά την γνώμη μας έχει αγνοήσει τα σημαντικά σφραγιστικά κατάλοιπα που δεν συναινούν στα 500 χρόνια αναμονής για την εδραίωση των υποφαινόμενων διοικητικών μονάδων. Αυτό συμβαίνει διότι ως την δεκαετία του 1990 είχαν βρεθεί και αναλυθεί δύο σημαντικά σφραγιστικά κατάλοιπα που αναφέρουν τον διοικητικό όρο Βαγενετία περίπου στον 8ο αιώνα. Πέραν τούτων τα νέα ευρήματα ενισχύουν την ύπαρξη ισχυρού βυζαντινού διοικητικού ιστού.⁴⁷⁶ Άρα είτε εφαρμόστηκε αυτή η διοικητική τάξη, είτε ο χώρος αυτός ελέγχθηκε από νωρίς και όχι ξαφνικά με το πέρας των 500 ετών στην Τέταρτη Σταυροφορία. Μετά, δεν μιλάμε απλά για την περίοδο από τα μέσα του 6ου-8ου αιώνα, αλλά ως και τα ευρύτερα πλαίσια του 9ου, 10ου και μέχρι τον Βασίλειο Β΄, τον Βουλγαροκτόνο που έδωσε έναν επίλογο στον κίνδυνο αυτό.

Οι Μακεδόνες αυτοκράτορες σε ολόκληρη την διάρκεια της δυναστείας τους και από πιο πριν οι άλλοι αυτοκράτορες του 7ου αιώνα έδιναν μάχη κατά των Σλάβων και Βουλγάρων. Επί Κωνσταντίνου Δ΄ Πωγωνάτου (668-685) αναγνωρίστηκε επίσημα το Βουλγαρικό κράτος, καθώς

Φ., Πληροφορίες για την Ήπειρο σε σημειώματα κωδίκων, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 27, 1985, σσ. 115-126, κυρίως σ. 115-121.

⁴⁶⁹ *Περί διανομής*, CARILE, A., *Partitio Terrarum Imperii Romaniae*, *Studi Veneziani* 7 (1965), σ. 220-221.

⁴⁷⁰ TAFEL, G. L. G., και THOMAS, G. M., *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig, mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, τόμος I, Βιέννη, 1856, σ. 267. Στο εξής Χρυσόβουλλο.

⁴⁷¹ MAGDALINO, P., Τα χαρτουλαράτα της Βόρειας Ελλάδας το 1204, *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, Άρτα 27-31 Μαΐου 1990, 1992, σσ. 31-36, σ. 31-32. Στο εξής: *Τα χαρτουλαράτα*. Ειδική μελέτη για τα χαρτουλαράτα έχει κάνει ο Guiland (GUILLAND, R., *Chartoulaire et grande chartoulaire*, *RESEE* 9 (1971), σ. 405-426.

⁴⁷² Για περαιτέρω ανάλυση των άλλων διοικητικών μονάδων βλ. στο MAGDALINO, *Τα χαρτουλαράτα*, σ. 32, υποσημ. 2.

⁴⁷³ KODER και HILD, *Hellas und Thessalia*, *TIB* 1, σ. 67 και SOUSTAL και KODER, *TIB* 3, σ. 59.

⁴⁷⁴ MAGDALINO, *Τα χαρτουλαράτα*, σ. 32.

⁴⁷⁵ Αυτόθι, σ. 32.

⁴⁷⁶ Βλέπε την ανάλυση των σφραγίδων: Β.Ι.2.1. ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ.

υπέγραψε συνθήκη ειρήνης και συμφώνησε να παρέχει στους Βουλγάρους ετήσιο φόρο, ως μια έμμεση αναγνώριση του νέου κράτους.⁴⁷⁷

Μετά την αρχική συνθηκολόγηση του Κωνσταντίνου Δ' (681), με την οποία έγινε αναγκαστικά αποδεκτή η εγκατάσταση των Βουλγάρων στα πρώην βυζαντινά εδάφη μέχρι τον Αίμο, ο επόμενος αυτοκράτορας, Ιουστινιανός Β' ο ρινότμητος, φαίνεται πως είχε σε υψηλή προτεραιότητα την αντιμετώπιση του βουλγαρικού ζητήματος, όπως δείχνει η εκστρατεία του το 688.⁴⁷⁸ Οι μετέπειτα συγκυρίες όμως καθόρισαν με διαφορετικούς όρους τη σχέση του με τους Βουλγάρους. Μετά την ανατροπή και τη ρινότμησή του και επιθυμώντας διακαώς να ανακτήσει την εξουσία, ο μόνος σύμμαχος που μπορούσε να βρει ήταν ο Βούλγαρος ηγεμόνας Τέρβελης.⁴⁷⁹ Ο Τέρβελης πρόσφερε υπολογίσιμη βοήθεια στον Ιουστινιανό Β', με την οποία ο ρινότμητος αυτοκράτορας μπόρεσε να ανακτήσει ξανά τον θρόνο του, λαμβάνοντας σε ανταπόδοση σημαντικά ανταλλάγματα. Στα πλαίσια της συμφωνίας τους, ο Τέρβελης έλαβε τον τίτλο του καίσαρα.⁴⁸⁰ Η απόδοση του τίτλου στον Τέρβελη επιβεβαιώνεται από μολυβδόβουλα που έχουν βρεθεί, με την επιγραφή: «Θεοτόκε βοήθει Τερβελλίου καίσαρος».⁴⁸¹ Η απόδοση του τίτλου, του καίσαρα, στον Τέρβελη συνιστά μια τεράστια παραχώρηση από πλευράς Βυζαντίου, δεδομένου ότι επρόκειτο για έναν βασιλικό τίτλο, τον δεύτερο τότε στην ιεραρχική σειρά, μετά από αυτόν του αυτοκράτορα, που η κατοχή του δήλωνε φορέα βασιλικής εξουσίας και όχι απλά τιμητικό ή διοικητικό αξίωμα.⁴⁸² Έτσι μας δεικνύεται η δυναμική και το απροσπέλαστο της ορμής τους και δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε τον κίνδυνο και το συμπαγές των κοινοτήτων τους και τον πολιτικό ρόλο τους. Αργότερα σαφώς γνωρίζουμε πως ο κίνδυνος δεν σταματά εδώ, αλλά είδαμε τον αντίλογο που υπάρχει στην προσπάθεια μείωσης του σλαβικού-βουλγαρικού παράγοντα που είχε εγκατασταθεί στα Βυζαντινά εδάφη.

Η βυζαντινή δύναμη θα αποκατασταθεί από τα μέσα του 9ου αιώνα, όπως άλλωστε μας δεικνύουν και τα ευρήματα του Βουθρωτού. Πολύ σημαντική και μη παραγνωρίσιμο είναι το γεγονός πως το Βουθρωτό υπάγεται στην Βουλγαρική Εκκλησιαστική τάξη χάρη στην απόφαση του Βασιλείου Β', κάτι που δείχνει προφανώς τον πληθυσμιακό αντίκτυπο των Σλάβων της περιοχής. Διαφαίνεται, λοιπόν, πως και οι δύο υποθέσεις έχουν σημαντικές διακυβεύσεις, και δεν μπορεί να δοθεί μια εύκολη, τελεσίδικη πρόταση.⁴⁸³

Η συζήτηση αποκτά νέα τροπή με τα στοιχεία που συνάγουμε από τον 12ο αιώνα. Το χαρτουλαράτον θα πρέπει ως διοικητική περιφέρεια να βρισκόταν υπό τον έλεγχο του χαρτουλαρίου.⁴⁸⁴ Σχετικά με τις αρμοδιότητες τους έχουν μιλήσει μελετητές όπως ο Ζακυθηνός, που επιχειρηματολόγησε πως πρόκειται για κάποιο μέρος της κεντρικής και όχι της επαρχιακής διοίκησης.⁴⁸⁵ Θα μπορούσε να είχε δράση φορολογική ή στρατιωτική εκτός των θεματικών πλαισίων, ως μη υφιστάμενος του δουκός του Θέματος.⁴⁸⁶ Σύμφωνα με τους Οικονομίδη και Guiland, τον 11ο αιώνα ήταν γνωστός μόνο ο χαρτουλάριος του σταύλου ή

⁴⁷⁷ OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, σ. 197.

⁴⁷⁸ Αυτόθι, 200-201.

⁴⁷⁹ Αυτόθι, σ. 212.

⁴⁸⁰ Αυτόθι, σ. 213.

⁴⁸¹ ZACOS, G., & VEGLERY, A., *Byzantine Lead Seals, Vol. 1*. Basel, 1972, αρ. 2672.

⁴⁸² OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, σ. 213.

⁴⁸³ PRINZING, G., *Διοικητικές ανακατατάξεις (11ος-12ος αι.)*, στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 189-190.

⁴⁸⁴ MAGDALINO, *Τα χαρτουλαράτα*, σ. 32.

⁴⁸⁵ ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Δ. Α., «Μελέται περί της διοικητικής. διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τώ βυζαντινώ κράτει», *ΕΕΒΣ* 18 (1948), σ. 48-49.

⁴⁸⁶ MAGDALINO, *Τα χαρτουλαράτα*, σ. 32.

χαρτουλάριον των ιπποστάθμων.⁴⁸⁷ Ο Οικονομίδης υποστηρίζει πως το αξίωμα αυτό ήταν υπεύθυνο για τον ανεφοδιασμό των αχθοφόρων ζώων που χρειάζονταν για τις εκστρατείες,⁴⁸⁸ ενώ, συνεχίζει πως η εξουσία του χαρτουλαρίου προοριζόταν μόνο για την πρωτεύουσα, αν και κάτι τέτοιο μοιάζει απίθανο με τις στρατιωτικές ανάγκες της εποχής.⁴⁸⁹

Όσον αφορά τελικά τις αρμοδιότητες του χαρτουλαρίου (από τον 12ο αιώνα),⁴⁹⁰ ίσως πρόκειται για την κατανομή των αχθοφόρων ζώων στις στρατιωτικές ζώνες. Τα επιχειρήματα περί των Σκλαβηνίων θα μπορούσαν να συνδυαστούν με μια σκιώδη βυζαντινή επικυριαρχία που θα ασκούσε στους Σλάβους διάφορα φορολογικά καθήκοντα έχοντας στρατιωτικές αρμοδιότητες με σκοπό την ενίσχυση του Θεματικού στρατού, αλλά λειτουργώντας με την σκέπη μονάχα της κεντρικής εξουσίας. Έτσι η άποψη του Koder δεν είναι εντελώς λάθος, ούτε ο Magdalino χρειάζεται να υποπέσει, απαραίτητα, τόσο έξω στις απόψεις του. Η βυζαντινή εξουσία δηλαδή θα μπορούσε να ασκεί έκτακτη φορολογική εξουσία σε περιόδους ανάγκης με την σύμπραξη των Σκλαβηνίων, με αντάλλαγμα την μη διατάραξη τους ή και την συνεργασία τους. Οι στρατιωτικές αρμοδιότητες των χαρτουλαράτων μας γίνονται διακριτές από ενδείξεις⁴⁹¹ ενώ η έδρα των θεμάτων συνδυάζεται μερικές φορές με την κοντινή έδρα των χαρτουλαράτων,⁴⁹² αν και αυτό φαντάζει λογικό καθώς το χαρτουλαράτο εργάζεται για την ενίσχυση του θεματικού στρατού, οπότε θα βρίσκεται σε σημεία κλειδιά ή περάσματα. Η γεωγραφική κατανομή των χαρτουλαράτων θα συσχετίζεται, αρχικά, περισσότερο με το τοπικό δίκτυο επικοινωνιών και οδούς, παρά με την διάρθρωση των θεμάτων.⁴⁹³

Υστερα, εάν λάβουμε υπόψη μας την αναφορά της «*promissio*» του Μιχαήλ Α', που αναφέρει την Βαγενιτία ως «*provincia*», δηλαδή ως Θέμα, μπορούμε κάλλιστα να υποθέσουμε πως πρόκειται καθαρά για θέμα, έστω στο μεγαλύτερο μέρος της Μέσης Βυζαντινής περιόδου. Μάλιστα, στην «*refutatio*» του Marino Zeno (1205),⁴⁹⁴ δίδεται περισσότερο βάρος στο γεγονός πως δεν πρόκειται για «κατεπανίκιο», όπως πιστευόταν αρχικά.⁴⁹⁵ Εάν υπάρχουν υποψίες πως η Βαγενιτία, στην οποία εντάσσεται ευρύτερα το Βουθρωτό, δεν ήταν Θέμα, μπορεί να υποτεθεί πως με την κατάπαυση των δύο πρώτων σκοτεινών αιώνων σταδιακά αποκρυσταλλώθηκε η μορφή στην οποία εμφανίζεται στις αρχές του 13^{ου} αιώνα και όπως συναινούν πεισματικά τα στοιχεία από τον 8^ο κιόλας αιώνα. Έτσι, σχηματικά υποστηρίζουμε την ύπαρξη των διοικητικών Αρχοντιών, και ενώ η βυζαντινή δύναμη ενισχύεται φθάνουμε στα Χαρτουλαράτο της Βαγενιτίας με την τελική μορφή να αποδίδεται τον 13^ο αιώνα, που θα αποτελέσει ένα βυζαντινό Θέμα.

⁴⁸⁷ Αυτόθι, σ. 32.

⁴⁸⁸ Αυτόθι, σ. 32.

⁴⁸⁹ Αυτόθι, σ. 33.

⁴⁹⁰ Αυτόθι, σ. 184.

⁴⁹¹ Αυτόθι, σ. 33-35.

⁴⁹² Αυτόθι, σ. 34.

⁴⁹³ Αυτόθι, σ. 34.

⁴⁹⁴ ΑΣΔΡΑΧΑ, Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενιτίας, σ. 241.

⁴⁹⁵ Αυτόθι, σ. 241-2.

B.I.3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΤΟΥ 7ΟΥ-10ΟΥ ΑΙΩΝΑ

Η μέση περίοδος, χαρακτηρίζεται από την έλλειψη γραπτών πηγών, αλλά και παράλληλη στασιμότητα στις αρχαιολογικές πηγές. Έτσι στα πλαίσια αυτά τα νομίσματα υπάγονται στο ίδιο καθεστώς. Η μόνη πηγή που αναφέρεται στα οικονομικά δεδομένα είναι ο Αρσένιος, ο οποίος καταγράφει ότι το Βουθρωτό ήταν πλούσιο σε ψάρια και τα στρείδια, ενώ είχε μια εύφορη ενδοχώρα.⁴⁹⁶ Από τις νομισματικές συγκεντρώσεις διαπιστώνουμε πως η νομισματική οικονομία του Βουθρωτού θα παρακμάσει για 200 χρόνια ύστερα από το τέλος της πρώιμης περιόδου, μέχρι τις αρχές του 9ου αιώνα που θα έχουμε τα πρώτα νομίσματα που κόπηκαν στις Συρακούσες⁴⁹⁷ και δειλά-δειλά θα αναγεννηθεί η οικονομία της περιοχής.⁴⁹⁸ Παράλληλα θα πολλαπλασιαστούν τα νομισματικά ευρήματα σε πληθώρα αρχαιολογικών χώρων και χρονολογικών στρωμάτων, που ανάλογα το περιβάλλον τους μας δίδουν επιπλέον και πολιτισμικά στοιχεία της περιόδου και πιο συγκεκριμένα μας δίνονται πληροφορίες για το Βουθρωτό ως επαρχιακή και παραθαλάσσια πόλη.⁴⁹⁹

Το κύριο χαρακτηριστικό της οικονομίας του Βουθρωτού κατά την πρώιμη περίοδο ήταν τα νομμια, ένα υποβαθμισμένο νόμισμα που η ακμή της κοπής τους εντοπίζεται κατά τον 4ο και 5ο αιώνα και δεν έπαψαν ωστόσο να χρησιμοποιούνται ακόμα και στην μέση βυζαντινή περίοδο,⁵⁰⁰ έστω κατά τις αρχές του 7ου αιώνα. Η νομισματική αυτή κυκλοφορία υπάγεται στην πολυμορφικότητα στην οποία υπάγεται η αυτοκρατορία δεδομένης της ρωμαϊκής λίμνης, της Μεσογείου θάλασσας. Τα νομίσματα που έκοβαν ξένα βασίλεια, όπως των Βανδάλων υπάγονταν στην ίδια αξία και οικονομική θεώρηση όπως και τα βυζαντινά νομίσματα, τα οποία μιμούνταν. Αυτό όμως θα αλλάξει μιας και τα κυριαρχικά δικαιώματα της αυτοκρατορίας στα εδάφη θα μειωθούν, ενόσω η ανακτητική πολιτική του Ιουστινιανού Α' θα παραμείνει για τους επιγόνους μόνο μια ρητορική.

Μια ξεκάθαρη εικόνα της οικονομικής, και μη, κατάστασης μας την δίνει η σύγκριση των νομισματοκοπειών μεταξύ του 6ου και του 7ου αιώνα.⁵⁰¹ Η κατάσταση άλλαξε άρδην από τον 7ο αιώνα εξαιτίας διάφορων λόγων. Πρώτα από όλα το 629 είχαμε μια διοικητική αναδιοργάνωση, που έπληξε τα νομισματοκοπεία. Σε δεύτερη και κυριότερη φάση η αυτοκρατορία επλήγη εδαφικά και συρρικνώθηκε. Τα βυζαντινά εδάφη παραβιάστηκαν ταυτόχρονα από μόνιμους εποίκους, στην Βαλκανική από τους Σλάβους, τους Λομβαρδούς στην μισή Ιταλία και τους Άραβες στην Συρία, στην Αίγυπτο και εν γένει σε όλη την Βόρεια Αφρική.⁵⁰² Απέμεινε πρακτικά μόνο το νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης, ενώ τα επαρχιακά που απέμειναν ήταν μόνον της Δύσης, όπως των Συρακουσών, που έπεσε στους Άραβες το 878. Επιπλέον άλλαξε ο τρόπος σφράγισης τους και δημιουργούνται ορισμένες δυσκολίες ταύτισης τους.⁵⁰³

⁴⁹⁶ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 19.

⁴⁹⁷ MOORHEAD, *The nummus economy at Butrint*, σ. 610.

⁴⁹⁸ PAPAPOPOULOU, *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*, σ. 307-308.

⁴⁹⁹ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 196-198.

⁵⁰⁰ PAPAPOPOULOU, *Numismatic and ceramic evidence*, σ. 201.

⁵⁰¹ GRIERSON, P. *Βυζαντινή Νομισματοκοπία*, μτφρ. ΜΑΛΑΜΑΔΑΚΗΣ, Β., Αθήνα 2007, σ. 18-21. Στο εξής: *Βυζαντινή Νομισματοκοπία*. Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 23.

⁵⁰² GRIERSON, *Βυζαντινή Νομισματοκοπία*, σ. 20.

⁵⁰³ Αυτόθι, σ. 20-21.

Από τις αρχαιολογικές έρευνες του 1994-1999, στο Τρίκογχο Παλάτι και στο Βαπτιστήριο, ανάμεσα στα νομίσματα της πρώιμης περιόδου, που υπερτερούν αριθμητικά, έχουν βρεθεί και ορισμένα νομίσματα της Μέσης περιόδου που εντάσσουν το Βουθρωτό στα οικονομικά πλαίσια της ευρύτερης περιόδου. Τα νομίσματα που έχουν εξακριβωθεί είναι δέκα,⁵⁰⁴ αυτά όμως δεν μπορούν να υποστηρίξουν κάποιο οικονομικό μοτίβο, αλλά η σπανιότητα των νομισμάτων μας δείχνει ακριβώς πως στην περίοδο αυτή δεν υπάρχει κάποια οικονομική κίνηση στο Βουθρωτό και αν υπάρχει, το Βουθρωτό δεν συμμετέχει ως κάποιο κέντρο, και από την άλλη μας δείχνει πως υπάρχει σχετική εγκατάλειψη του.

Μετά το πέρας της αδράνειας των νομισμάτων τα πρώτα νομίσματα που εμφανίστηκαν ήταν φόλλις του Μιχαήλ Β' (820-829), του Θεόφιλου και του Μιχαήλ Γ' (842-867) που κόπηκαν στις Συρακούσες.⁵⁰⁵ Σε επόμενη φάση εντοπίζονται χρονολογικά από μια μεγάλη ομάδα από φόλλεις, αργυρά μιλιαρήσια και ένα χρυσό τεταρτηρό που κόπηκαν στην Κωνσταντινούπολη και χρονολογούνται στην περίοδο βασιλείας των αυτοκρατόρων μεταξύ Βασιλείου Α' (867-886) και Βασιλείου Β' (976-1025).⁵⁰⁶ Τον 11ο αιώνα, πάντως, ανώνυμα φθαρμένα και μικρής ποιότητας, φόλλεις βρίσκονται σε όλη την αρχαιολογική έκταση.⁵⁰⁷

Στην πεδιάδα της Βρίνας, όπου είχαν βρεθεί οι πρώτες φόλλις του 9ου αιώνα από τις Συρακούσες, αποκαλύφθηκαν άλλες 46 χάλκινοι φόλλις, όπως και ένα αργυρό μιλιαρήσιο του Λέοντα ΣΤ', που είχαν κοπεί στην Κωνσταντινούπολη, ενώ χρονολογικά εντάσσονται στην περίοδο μεταξύ Βασιλείου Α' ως και τα μέσα του 11ου αιώνα. Το 70% εξ αυτών ανήκει στην περίοδο βασιλείας του Λέοντα ΣΤ' Σοφού.⁵⁰⁸

Η αρχαιολογία του Βουθρωτού και οι θέσεις στην κορυφή του λόφου επιβεβαιώνουν πως από τα μέσα του 7ου αιώνα γίνεται λόγος για μια κοινωνία που ενέχει μια πολύ περιορισμένη επαφή με τα ευρύτερα δίκτυα της Μεσογείου. Κατά την ύστερη ρωμαϊκή ή πρωτοβυζαντινή περίοδο, τα δίκτυα αυτά είχαν θεμελιωθεί γύρω από ένα συνδυασμό ιδιωτικών εμπορικών και κρατικών συστημάτων τροφοδοσίας που συνδέονται με την *annona*, αν και οι ακριβείς μηχανισμοί μέσω των οποίων λειτουργούσαν παραμένουν μη αναγνωρίσιμοι.⁵⁰⁹ Μόνο το Βουθρωτό και η Αφιόνα⁵¹⁰ έχουν δώσει σαφή αποδεικτικά στοιχεία για τα θαλάσσια δίκτυα και διασυνδέσεις της περιόδου. Η συγκέντρωση των ευρημάτων γύρω από αυτούς τους μικρούς πυρήνες δείχνει ότι η πρόσβαση σε τέτοιου είδους συναλλαγές ήταν κακή. Τα εισαγόμενα υλικά που έφτασαν σε αυτές τις δύο θέσεις δεν κυκλοφόρησαν ευρέως έξω από αυτές. Παρά το γεγονός ότι ο περιορισμένος χαρακτήρας των αρχαιολογικών στοιχείων μπορεί να επιδεινώσει αυτή την έλλειψη σύνδεσης φαίνεται απίθανο πως οι μελλοντικές αποκαλύψεις θα αλλάξουν σημαντικά την εικόνα μιας περιοχής που παρουσιάζει πολύ περιορισμένη παραγωγή και εμπορική κινητικότητα.⁵¹¹

Η απόσυρση της Ηπείρου από τα μεσογειακά δίκτυα φαίνεται επίσης και από την έλλειψη νομισμάτων των σύγχρονων νομισμάτων της περιόδου. Αυτή η απουσία σημειώθηκε σε μεγάλο μέρος της Ελλάδας των πρώιμων αιώνων της Μέσης Βυζαντινής περιόδου. Στο

⁵⁰⁴ MITCHELL et al., *The small finds and coins*, σ. 300-301, 303-304.

⁵⁰⁵ PAPAIOPOULOU, *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*, σ. 307.

⁵⁰⁶ Αυτόθι, σ. 308.

⁵⁰⁷ Αυτόθι, σ. 308.

⁵⁰⁸ Αυτόθι, σ. 313.

⁵⁰⁹ REYNOLDS, P., *The Roman pottery from the Trinconch Palace*, στο HODGES, R., BOWDEN, W. LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 224-269.

⁵¹⁰ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*.

⁵¹¹ Αυτόθι, σ. 244.

Βουθρωτό τα νομίσματα δεν ανακτήθηκαν στα επίπεδα καταστροφής των Δυτικών αμυντικών δομών του 8ου αιώνα, αν και ορισμένες φόλλεις του 7ου αιώνα βρέθηκαν στον δεύτερο πύργο.

Όταν η νομισματική κυκλοφορία επιστρέφει τον 9ο αιώνα, η κυκλοφορία τους είναι περιορισμένη και μόνο από τα τέλη του 9ου αιώνα αρχίζει να επεκτείνεται περαιτέρω. Παρά το γεγονός πως η πρώτη χρονολογία εμφάνισης νομίσματος στην πεδιάδα της Βρίνας ανήκει επί βασιλείας του Μιχαήλ Β (820-829), στην εντός των τειχών πόλη του Βουθρωτού το πρώτο νόμισμα ανήκει στον Βασιλείο Α' (867-886).⁵¹² Η προέλευση νομισμάτων του 9ου αιώνα και αρχών του 10ου αιώνα στο Βουθρωτό είναι αποκλειστικά Σικελική, αλλά δεν πρέπει να απορρίπτεται και η προέλευση από την Νότια Ιταλία.⁵¹³ Αυτή η εικόνα των ισχυρών διασυνδέσεων με την Νότια Ιταλία ενισχύεται από την κυριαρχία των αμφορέων από το Οτράντο στην συνάθροιση της πεδιάδα της Βρίνας. Οι συνδέσεις του Βουθρωτού με τη Σικελία και την Καλαβρία, επίσης, αποδεικνύονται από την πηγή του Οσίου Ηλία του Νέου, σχετικά με το πως ο άγιος συνελήφθη στο Βουθρωτό, όταν καθ'οδόν από τη Σπάρτη στη Σικελία, ενώ το 904, μετά το θάνατό του στη Θεσσαλονίκη, τα λείψανά του επιστράφηκαν στην Καλαβρία μέσω του Βουθρωτού.⁵¹⁴ Ο συνδυασμός των νομισματικών, γραπτών πηγών και των σφραγίδων δείχνουν ότι στα τέλη του 9ου και αρχών 10ου αιώνα, το Βουθρωτό κατέλαβε σημαντική θέση στην διαδρομή από τη Σικελία και την Καλαβρία προς τα ανατολικά.⁵¹⁵ Η Ήπειρος, Παλαιά και Νέα, με τα λιμάνια τους συνέδεαν την Δύση με την υπόλοιπη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε πως το λιμάνι του Δυρραχίου με την Εγνατία οδό αποτελούσαν σημεία κλειδί του εμπορίου και στρατηγικής, όπως βέβαια θα αποδειχτεί και αργότερα, στα τέλη του 11ου αιώνα.

Στις άλλες περιοχές της Ηπείρου, και σε ένα μεγάλο μέρος της Ελλάδας και της Αδριατικής, η νομισματική κυκλοφορία παραμένει πολύ περιορισμένη στον 10ο αιώνα. Ο κατάλογος των νομισμάτων που ανακτήθηκαν από την περιοχή της Ηπείρου στην έρευνα της Βέικου περιλαμβάνει μόνο δύο φόλλεις του 9ου αιώνα από τη Ναύπακτο,⁵¹⁶ ενώ η έρευνα της Παπαδοπούλου⁵¹⁷ για τα νομίσματα από την Αλβανία αποδεικνύει ότι, εκτός από το Βουθρωτό, πραγματικά μόνο το Δυρράχιο, στο δυτικό άκρο της Εγνατίας οδού, ελάμβανε νομίσματα κατά τη διάρκεια του 9ου αιώνα. Τα νομίσματα του Λέοντος ΣΤ', στο Δυρράχιο, όπως και στο Βουθρωτό, αποτελούν μιας βαρύνουσας αξίας νομισματική συνάθροιση, υποδεικνύοντας ότι και οι δύο αυτές παράκτιες πόλεις συμμετείχαν σε ένα πολιτικό και οικονομικό σύστημα από το οποίο αποκλείστηκαν πολλοί άλλοι οικισμοί.⁵¹⁸ Αυτό έχει μεγάλη σημασία για το Βουθρωτό

⁵¹² BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 244.

⁵¹³ PAPAPOPOULOU, P., The numismatic evidence from the southern Adriatic (5th–11th centuries): some preliminary observations and thoughts, στο GELICHI, S., και HODGES, R. (eds), *From One Sea to Another. Trading Places in the European and Mediterranean Early Middle Ages (Proceedings of the International Conference-Comacchio 27th-29th March 2009)*, (SCISAM 3), 2012, Turnhout, Brepols, σσ. 297-320, σ. 312-313.

⁵¹⁴ TAIBBI, XIII, 1962, 42, σ. 153-154, γ. 28.

⁵¹⁵ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 244-245.

⁵¹⁶ VEIKOU, M., *Byzantine Epirus: A Topography of Transformation. Settlements of the Seventh–Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania*, Greece, Leiden/Boston, 2012, σ. 252, 256.

⁵¹⁷ PAPAPOPOULOU, P., The numismatic evidence from the southern Adriatic (5th–11th centuries): some preliminary observations and thoughts, στο GELICHI, S., και HODGES, R. (eds), *From One Sea to Another. Trading Places in the European and Mediterranean Early Middle Ages (Proceedings of the International Conference-Comacchio 27th-29th March 2009)*, (SCISAM 3), 2012, Turnhout, Brepols, σσ. 297-320.

⁵¹⁸ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 245.

καθώς αναδεικνύεται ακόμα περισσότερο, παράλληλα με τα μεγαλύτερα ευρύτερα κέντρα ως συνδυετικός κρικός των τοπικών επικοινωνιών στην Ήπειρο και την Αδριατική.⁵¹⁹

Η περιορισμένη βυζαντινή εξουσία τον 9ο αιώνα δεικνύεται επίσης από τη συγκέντρωση των διοικητικών ενδείξεων στο νότιο τμήμα της Ηπείρου, στη βόρεια ακτή του κόλπου της Πάτρας, και ιδιαίτερα στο νησί της Κεφαλληνίας, των οποίων περιοχών οι αξιωματούχοι καταγράφονται σε πολλές σφραγίδες από τον 8ο και 9ο αιώνα.⁵²⁰ Τον 10ο αιώνα, η κεντρική εξουσία της Ηπείρου επικεντρώθηκε στην Ναύπακτο, που αποτελούσε την έδρα του στρατηγού και του μητροπολίτη της Νικόπολης, ο οποίος είχε μόνο συμβολικές σχέσεις με την Νικόπολη.⁵²¹ Σε κάθε περίπτωση η βόρεια παράκτια λωρίδα μεταξύ Κεφαλληνίας και Ναυπάκτου, όπως και του Βουθρωτού, συμμετείχαν στα οριοθετημένα θαλάσσια δίκτυα του Πρώιμου Μεσαίωνα.⁵²²

Σε περισσότερα συμπεράσματα μας οδηγεί η συζήτηση των ευρημάτων του αριστοκρατικού οίκου της πεδιάδας της Βρίνας. Η συνάθροιση στο σύνολό της δείχνει ότι η κατοικία της πεδιάδας της Βρίνας ήταν αυτή ενός άρχοντα, περιφερειακού διαχειριστή, ενδεχομένως τέτοιος αξιωματούχος ήταν ο Θεόδωρος ο οποίος αναφέρεται ως άρχων της Βαγενετίας σε μια σφραγίδα από τη Βουλγαρία του 8ου-9ου αιώνα.⁵²³ Υπάρχουν σοβαρές πιθανότητες πως αυτός είναι ο οίκος στο οποίο σύμφωνα με τον Βίο του Οσίου Ηλία του Νέου, ο άγιος και ο ακόλουθος του, Δανιήλ, ήταν κρατούμενοι από τον στρατηλάτη στο Βουθρωτό το 881-882, με την υποψία ότι είναι κατάσκοποι.⁵²⁴ Είναι ενδιαφέρον, ωστόσο, να σημειωθεί ότι αυτή η περιφερειακή διαχείριση επέλεξε να μην τοποθετηθεί εντός των τειχών της πόλη του Βουθρωτού, αλλά σε μια ανυπεράσπιστα θέση στην πεδιάδα της Βρίνας.⁵²⁵ Αυτό θα αποτελεί μια σαφή δήλωση της εξουσίας και ίσως ένα παράδειγμα των μεταβαλλόμενων συνθηκών στα μέσα του 9ου αιώνα. Αυτός ο χώρος φαινομενικά εγκαταλείφθηκε στα μέσα του 10ου αιώνα και η πόλη του Βουθρωτού ξεκίνησε και πάλι να κατοικείται.⁵²⁶ Χωρίς αμφιβολία, όπως και οι κατοικίες στις Δυτικές αμυντικές δομές, η επαναχρησιμοποίηση των προηγούμενων κτιρίων και οι περιορισμένες συνθήκες αντανακλούν πολιτισμικές συνθήκες και μάλιστα μια ιδεολογική ρητορική απομακρυσμένης από τον κόσμο της *Υστερης Αρχαιότητας*, και εν τέλει την πρωτοβυζαντινή περίοδο που αποτελούσε την μετάβαση προς την κατεξοχήν Βυζαντινή περίοδο.⁵²⁷ Βεβαίως, αυτό άλλωστε δεικνύει και η διοικητική μέριμνα με την δημιουργία των έκτακτων στρατιωτικών δράσεων, κατά κύριο λόγο, των θεμάτων.

Συμπερασματικά, από τον 7ο-10ο αιώνα υποστηρίζεται η ιδέα μιας κατακερματισμένης και ευμετάβλητης κοινωνίας με τη δύναμη να είναι επικεντρωμένη γύρω από μικρές ομάδες και άτομα. Μερικά από αυτά τα άτομα έχουν επίσημη αναγνώριση από το βυζαντινό κράτος, είχαν

⁵¹⁹ PAPAPOPOULOU, P., 'From One Coast to Another and Beyond: Adriatic Connections through the Sigillographic Evidence', στο *Adriatic Connections: the Adriatic as a Threshold to Byzantium (c. 600 – 1453)*, Rome, Italy [15 Jan 2015].

⁵²⁰ VEIKOU, M., *Byzantine Epirus: A Topography of Transformation. Settlements of the Seventh–Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, Leiden and Boston, Brill, 2012, σ. 242-248.

⁵²¹ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 245.

⁵²² VEIKOU, M., *Byzantine Epirus: A Topography of Transformation. Settlements of the Seventh–Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, Leiden and Boston, Brill, 2012, σ. 234-236, BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 245.

⁵²³ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 244.

⁵²⁴ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 77.

⁵²⁵ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 244.

⁵²⁶ Αυτόθι, σ. 244. HODGES, R., From Roman insula to medieval quarter, στο BOWDEN, W. και HODGES, R. (eds), *Butrint 3. Excavations at the Triconch Palace*, Oxford, 2011, σσ. 319-326.

⁵²⁷ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 77.

τον έλεγχο των σχέσεων με τον έξω κόσμο και ήλεγχαν την πρόσβαση στα εισαγόμενα υλικά προϊόντα,⁵²⁸ με τρόπους που δεν διαφέρει από αυτά που υιοθετεί η πρώιμη Δυτική μεσαιωνική Ευρώπη.⁵²⁹

⁵²⁸ HODGES, R., και VROOM, J., 'Late antique and early medieval ceramics from Butrint', στο GELICHI S., και NEGRELLI C., (eds) *La circolazione delle ceramiche nell'Adriatico*, SAP, Mantua 2007, σσ. 375-88.

⁵²⁹ BOWDEN, *Butrint and the Fortified Sites of Epirus*, σ. 245.

B.II. ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΤΟΝ 11Ο ΑΙΩΝΑ

Το αρχαιολογικό υλικό δείχνει ότι το Βουθρωτό ποτέ δεν εγκαταλείφθηκε εντελώς.⁵³⁰ Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για την περίοδο από τον 7ο έως τον 9ο αιώνα, μιας και η βιβλιογραφία επικύρωσε πρόσφατα το γεγονός αυτό.⁵³¹ Σχεδόν σίγουρα, οι αλιείς και οι αγρότες ζούσαν σε παλιά ρωμαϊκά και πρωτοβυζαντινά κτήρια, παρομοίως οι υπάλληλοι και βυζαντινοί αξιωματούχοι κατέλαβαν πρώτα τους πύργους των Δυτικών αμυντικών δομών και στη συνέχεια, τον αρχοντικό οίκο της πεδιάδας της Βρίνας.⁵³²

Τον 11ο αιώνα ορισμένες γεωγραφικές ενότητες της Ηπείρου, όπως και το Βουθρωτό βρισκόταν στα πλαίσια των αντιπολιτευόμενων δυνάμεων της βυζαντινής αρχής. Μόνιμος εχθρός οι Βούλγαροι, οι Σαρακηνοί, οι Νορμανδοί, με σημαντικότερη την εμπλοκή των Βενετών.⁵³³

Όταν ο Βασίλειος Β' έγινε αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη το 976 τα πράγματα φαινόταν πως θα άλλαζαν.⁵³⁴ Οι προθέσεις του Βασιλείου Β' για επενδύσεις στην Ιταλία παρά τα εμπόδια δεν αναστάλθηκαν. Τα γεωγραφικά όρια που εκτείνονται από την Κωνσταντινούπολη προς το Μπάρι, στην Απουλία, έγιναν στρατηγικής σημασίας, παρά τον έλεγχο ενός μεγάλου μέρους της νότιας Βαλκανικής από τους Βούλγαρους. Από τις αρχές μέχρι τα μέσα του 11ου αιώνα το Βουθρωτό από κοινού με πολλά άλλα μέρη στη νότια Αδριατική άρχισε να ευημερεί και πάλι.⁵³⁵ Έτσι, πριν την νορμανδική πρόκληση, στα τέλη του 11ου αιώνα αποτελούσε ένα βυζαντινό φρούριο στη δυτική σύνδεση προς την Απουλία και Σικελία. Το έτος 1016 ο Βασίλειος Μεσαρδονίτης, ο κατεπάνω της Ιταλίας, στάθμευσε εδώ όταν ανακλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη.⁵³⁶

Αφού υπέταξε το βουλγαρικό κράτος του Σαμουήλ, το 1014, ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' μετέτρεψε το Πατριαρχείο της Αχρίδας σε μια ανεξάρτητη αρχιεπισκοπή.⁵³⁷ Τα στοιχεία που σώζονται για την πρώτη φάση της νέας αρχιεπισκοπής είναι εξαιρετικά περιορισμένα.⁵³⁸ Μετά από αίτημα του αρχιεπισκόπου Ιωάννη, το 1020 η νεοσύστατη αρχιεπισκοπή έλαβε υπό την δικαιοδοσία της τις περιοχές των μητροπόλεων της Ναυπάκτου, το Δυρράχιο και τη Λάρισα, τα οποία προηγουμένως ανήκαν στα εδάφη του Σαμουήλ.⁵³⁹ Ως εκ τούτου, το Βουθρωτό, μαζί με

⁵³⁰ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 79.

⁵³¹ HODGES, R., και VROOM, J., 'Late antique and early medieval ceramics from Butrint', στο: GELICHI, S., και NEGRELLI C., (eds) *La circolazione delle ceramiche nell'Adriatico*, SAP, Mantua 2007, σσ. 375-88.

⁵³² HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 79.

⁵³³ Βλ. περαιτέρω στο PRINZING, G., Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 190-194.

⁵³⁴ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 79.

⁵³⁵ Αυτόθι, σ. 79-81.

⁵³⁶ FALKENHAUSEN, V. V., 'Tra Occidente e Oriente: Otranto in Epoca Bizantina' στο: HOUBEN, H. (ed.), *Otranto nel Medioevo tra Bisanzio e l'Occidente*, Galantina, 2007, σσ. 13-60, σ. 35 και FALKENHAUSEN, V. V., 'Between two empires: Byzantine Italy in the reign of Basil II', στο Magdalino, P. (ed.), *Byzantium in the year 1000*, Leiden, 2003, σσ. 135-59. GUILLOU, A., *Recueil des inscriptions grecques médiévales d'Italie*, Rome, École Française de Rome, 1996. σ. 488.

⁵³⁷ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 195.

⁵³⁸ PRINZING, G., Εκκλησιαστική ιστορία, στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 194-195, σ. 194. Στο εξής: *Εκκλησιαστική ιστορία*.

⁵³⁹ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 195.

την Χιμμάρα, την Αδριανούπολη, την Βελά, τα Ιωάννινα, την Κοζύλη και τους Ρογούς, ενσωματώθηκαν στην αρχιεπισκοπή Αχρίδος, αφήνοντας εκτός μόνο τις περιοχές προς τα νότια του Αμβρακικού κόλπου που απόμειναν στην μητροπολιτική επισκοπή της Ναυπάκτου.

Στους επισκόπους του Βουθρωτού και της Χιμάρας παραχωρήθηκαν μόνο 12 κληρικοί και 12 πάροικοι, υποδεικνύοντας έτσι την σημασία της κοινότητας, που δεν φαινόταν να έχει κάποια ιδιαίτερη θέση την περίοδο εκείνη.⁵⁴⁰ Η υπαγωγή του Βουθρωτού στην Βουλγαρική εκκλησία πολύ συνοπτικά μας αποδεικνύει πως η περιοχή αυτή, πληθυσμιακά υπαγόταν σε μια σλαβική πλειοψηφία, κατά την μέση βυζαντινή περίοδο. Η σκιά της βυζαντινής διοίκησης τείνει να αποτελεί την μεγαλύτερη πιθανότητα για την προ του 11ου αιώνα περίοδο (8ο-10ο αι.).⁵⁴¹

⁵⁴⁰ SOUSTAL, *Sources for Butrint in the Middle Ages*, σ. 22.

⁵⁴¹ PRINZING, *Εκκλησιαστική ιστορία*, σ. 195.

Β.ΙΙ.1. ΟΙ ΝΟΡΜΑΝΔΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ (ΤΕΛΗ 11ΟΥ ΑΙ.)

Στα τέλη του 11^{ου} αιώνα το Βουθρωτό βρέθηκε ξαφνικά στο κέντρο μιας μεγάλης θύελλας, μεταξύ των Νορμανδών οι οποίοι είχαν κυριεύσει την νότια Ιταλία,⁵⁴² και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που είχε αναγεννηθεί υπό τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄, μετά από μια περίοδο κρίσης που δημιούργησαν οι αυτοκράτορες που προήχθησαν από την διοικητική αυλή του Βασιλείου Β΄. Οι επιθέσεις αυτές προέκυψαν πριν, ακόμη, την Πρώτη Σταυροφορία και δοκίμασαν την αυτοκρατορία στις νέες δυτικές προκλήσεις.⁵⁴³

Τον Μάιο του 1081, οι Νορμανδοί υπό τον Ροβέρτο Γυισκάρδο κατέλαβαν την πόλη του Βουθρωτού και έκαναν τη βάση τους για περαιτέρω επιθέσεις εναντίον της αυτοκρατορίας.⁵⁴⁴ Καμία αναφορά δεν υπάρχει περί πολιορκίας ή κάποιας μάχης που να μας δίδει περισσότερες λεπτομέρειες. Ακολούθως κατέκτησαν και την Κέρκυρα.⁵⁴⁵ Ο Νορμανδός Γουλιέλμος της Απουλίας αναφέρει στο ποίημα του για τον Γυισκάρδο πως οι άνδρες του, που είχαν προηγηθεί πριν τον ίδιο είχαν κατακτήσει το Βουθρωτό και με το έφθασε ο ίδιος έλαβε την υποταγή και παράδοση της Κέρκυρας, μιας δυνατής πόλης με δυνατά φυσικά οχυρά, όπως και τεχνητά.⁵⁴⁶ Ο Γυισκάρδος θα πρέπει να είχε έρθει με τα πλοία του από τον Αυλώνα στο Βουθρωτό,⁵⁴⁷ όπου συναντήθηκε με το γιο του, Βοημούνδο, ο οποίος προηγουμένως τον είχε στείλει να κατακτήσει τον Αυλώνα, κάτι που πραγματοποίησε με μεγάλη ορμητικότητα.⁵⁴⁸

⁵⁴² HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 19.

⁵⁴³ PRINZING, *Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις*, σ. 191.

⁵⁴⁴ STEPHENSON, P., *Byzantium's Balkan Frontier. A political study of the northern Balkans 900-1204*, Cambridge, 2000, σ. 162-63.

⁵⁴⁵ PRINZING, *Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις*, σ. 191.

⁵⁴⁶ «*Illa Botruntinam gens que praecesserat urbem/ Ceperat; hunc Corifi genialibus urbs operumque/ Praedita praesidiis in deditione recepit;/ Obsidibusque datis, vehit insula tota tributum.*», MATHIEU, M. (ed. and trans.), *Guillaume de Pouille, la geste de Robert Guiscard*, Palermo, ISSBN, 1961, βιβλίο 4, στ. 203-204, σ. 214. Στο εξής: *La geste de Robert Guiscard*.

⁵⁴⁷ ANNA KOMNHNH, ΑΛΕΞΙΑΣ, ANNA KOMNHNH, ΑΛΕΞΙΑΣ, (Eds) LEIB B., KAI GAUTIER P., 4 vols. Paris: 1937-76. «Επει δὲ κατὰ γνώμην αὐτῶ τὰ πάντα ἤδη τετέλεσται, λύσας τὰ πρυμνήσια τοὺς τε δρόμοντας καὶ τὰς τριήρεις νῆας καὶ μονήρεις κατὰ τὴν τῶν ναυτικῶν ἐμπειρίαν εἰς πολέμου σχῆμα διατυπώσας σὺν εὐταξίᾳ τοῦ πλοῦς ἀπεπειρᾶτο. Οὐρίου δὲ τυχῶν πνεύματος τὴν κατὰ τὸν Αὐλώνα περαίαν κατέλαβε καὶ τὴν ἠϊόνα παραπλέων ἀπῆλθε μέχρι Βοθρεντοῦ. Κάκεισε ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Βαϊμούντου προφθάσαντος περᾶσαι καὶ τὸν Αὐλώνα ἐξ ἐφόδου κατασχεῖν, διχῆ τὸ ἅπαν διελῶν στρατεύματα τὸ μὲν αὐτὸς κατεῖχε διὰ θαλάττης τὸν ἀπόπλουν ὡς πρὸς τὸ Δυρράχιον ἐθέλων ποιήσασθαι, τοῦ δὲ τὸν Βαϊμούντον ἄρχειν ἐπέτρεψε διὰ ξηρᾶς μέλλοντα πρὸς τὸ Δυρράχιον ὀδεῦσαι», ΑΛΕΞΙΑΣ, 3.12.3.

⁵⁴⁸ «Τὸν μέντοι Βαϊμούντον, τὸν νεώτερον τῶν υἱῶν αὐτοῦ καὶ κατὰ πάντα παρεμφερῆ τῶ πατρὶ καὶ τόλμαν καὶ ῥώμην καὶ γενναϊότητα καὶ θυμὸν ἀκατάσχετον (ὄλως γὰρ οὗτος τοῦ πατρὸς ἀποσφράγισμα ἦν καὶ τῆς ἐκείνου φύσεως ἔμψυχον ἔκμα γείον) μετὰ βαρυτάτου στρατεύματος ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἀποστέλλει χωρίοις τοῖς ἀμφὶ τὸν Αὐλώνα τόποις ἐπιπηδήσοντα. Ὁ δὲ αὐτίκα ξὺν ἀπειλῇ καὶ ἀκατασχέτω ῥύμη καθάπερ τις ἐπιρρυεὶς κεραυνὸς τῶν τε Κανίνων καὶ Τεριχῶ καὶ τοῦ Αὐλώνος παντὸς ἐπελάβετο καὶ αἰεὶ τι τὰ ζυμπαρακεῖμενα ἤρει καὶ ἐπυρπόλει μαχόμενος», ΑΛΕΞΙΑΣ, 1.14.4.

Ο Γουλιέλμος περιγράφει πως κατά την αποβίβαση του, ο Γυισκάρδος αντιμετώπισε ένα μεικτό άγημα στρατευμάτων ποικίλων προελεύσεων υπό του Βασιλείου Μεσοποταμίτη⁵⁴⁹ στην πόλη του Βουθρωτού («*Botrontinae urbi*»)⁵⁵⁰

Πάντως, τα τοπικά στρατεύματα που αναφέρονται ήταν άγνωστα στην Άννα Κομνηνή, διότι δεν αναφέρονται στο έργο της. Η φύση του στρατιωτικού σώματος που αντιμετώπισε ο Γυισκάρδος υπό του Μεσοποταμίτη, θα μπορούσε να οφείλεται στο κατακερματισμένο στρατιωτικό σώμα, σύμφωνα με τις επιταγές της κεντρικής διοίκησης, όπως μας γίνεται γνωστό από την περίοδο του Βασιλείου Β΄, είναι άλλωστε γνωστό πως αυτός μετέβαλε την φύση της στρατιωτικής διοικήσεως και φυσικά τα στρατιωτικά θέματα στην εποχή του εξέπνευσαν. Σε κάθε περίπτωση τα στρατιωτικά σώματα της περιόδου, όπως μας πληροφορεί η ίδια η Άννα Κομνηνή ήταν ξένοι, δυτικής καταγωγής, που κατείχαν και υψηλές στρατιωτικές αρμοδιότητες ακόμα και στην προσωπική φρουρά του αυτοκράτορα.⁵⁵¹

Εν τω μεταξύ, η Άννα επίσης μας μεταφέρει και την διοικητική ονομασία της μονάδας όπου υπαγόταν το Βουθρωτό, όταν μας πληροφορεί πως ο Βοημούνδος το 1082 καταλαμβάνει τα Ιωάννινα, μέσω της *Βαγενητίας*.⁵⁵²

Αργότερα, τον Μάρτιο του 1083 ή την άνοιξη του 1084, οι δύο Νορμανδοί, ο Ροβέρτος με τον γιό του επέστρεψαν στην Ιταλία.⁵⁵³ Σύντομα όμως, το ίδιο έτος, το 1084 ο Γυισκάρδος, μαζί με τους γιούς του, Ρογήρο και Γίδο, ανανέωσαν την εκστρατεία εναντίον του Βυζαντίου. Ο Αλέξιος Α΄ προσπάθησε να πάρει τον Γίδο με το μέρος του τάζοντας του συνοικέσιο και κάποιο υψηλό αξίωμα, πράγμα στο οποίο ο Γίδος είχε συμφωνήσει κρυφά.⁵⁵⁴ Σύμφωνα με τις οδηγίες του πατέρα τους, που τους άφησε υπό τον έλεγχο τους το ιππικό, αυτοί έπρεπε να κυριεύσουν τον Αυλώνα, πράγμα που έπραξαν γρήγορα μόλις αποβιβάστηκαν. Επόμενος σταθμός τους ήταν το Βουθρωτό, το οποίο κατάφεραν, όπως και τον Αυλώνα, να το κυριεύσουν εξ εφόδου.⁵⁵⁵

⁵⁴⁹ MATHIEU, *La geste de Robert Guiscard*, σ. 36, 316, 320 και 321. Και ODB, II, σ. 1349, λήμμα MESOPOTAMITES.

⁵⁵⁰ MATHIEU, *La geste de Robert Guiscard*, σ. 222, στ. 324-343, «*Hunc comitabatur; tamen ire Basilius ante./ Electorum equitum lecum duo milia ducens./ Castraque Koberti ducis explorare iubetur./ Mesopotamites erat hic, bellique labors/ Expertus varios. Sequitur praecepta iubentis./ Cumque Botrontinae fieret iam proximus orbi,/ Rumor adest, equites ducis haud procul ire, ferentes/ Non modicam praedam. Cum pars iam multa fuisset/ Saucia Turchorum, quos duxerat ille, sagittis,/ Marte mori potius, quam cedere turpiter Argis/ Unanimes statuunt, et convertuntur in hostes./ Gente coartata, quo praevaluere paratu./ Turchi terrentur conversis hostibus, illos/ Acriter obniti graviterque ferire videntes./ Agmine stare nequit fugiente Basilius horum./ Et capitur fugiens. Acies normanica captum/ Praesentare duci properat. Robertus ab illo/ Omnia perquirir: quid temptet Alexius in se/ Vel quid inire velit; quantas ad bella cohorts/ Moverit*».

⁵⁵¹ PRINZING, *Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις*, σ. 192.

⁵⁵² «Και τὰς ἰδίας δυνάμεις ἀναλαβόμενος συνεφεπο μένους ἔχων καὶ ὁπόσοι ἐλλογιμώτεροι καὶ λογάδες Ῥωμαίων στρατιῶται καὶ ἡγεμόνες τῶν παρὰ τοῦ Ῥομπέρτου κατασχεθεισῶν χωρῶν καὶ πόλεων (ἀπεγνωκότες γὰρ καθάπαξ τοῦ αὐτοκράτορος ὄλοι τῆς τοῦ Βαϊμούντου γεγόνασι γνώμης) καταλαμβάνει διὰ τῆς Βαγενητίας τὰ Ἰωάννινα καὶ τάφρον κατὰ τοὺς ἔξωθεν διακειμένους ἀμπελώνας ποιήσας πρότερον, ἅμα δὲ καὶ τὸ ὀπλιτικὸν ἅπαν ἐν ἐπικαίροις τόποις καταθέμενος αὐτὸς ἐντὸς τὰς σκηνὰς ἐπήξατο.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 5.4.1.

⁵⁵³ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 21.

⁵⁵⁴ Ο Γίδον αργότερα, όπως μας τα παρουσιάζει η Άννα Κομνηνή θα ενταχθεί στην αυτοκρατορική αυλή με το αξίωμα του σεβαστού, και θα ξεχωρίζει από τους Δυτικούς που θα περιέρχονται της βυζαντινής αυλής.

⁵⁵⁵ «Ἰκανὰ δὲ συλλεξάμενος στρατεύματα, εἶτα τοὺς αὐτοῦ μετακαλεσάμενος νιείς, τὸν τε Ρογέρην καὶ τὸν Γίδον καλούμενον (ὃν ὁ βασιλεὺς Αλέξιος θέλων τοῦ πατρὸς ἀποστήσαι ἀποστείλας λάθρα περὶ κήδους αὐτῶ ἐδήλωσεν ὑποσχόμενος καὶ τιμὴν διαφέρουσαν καὶ χρῆμάτων δόσιν δαψιλῆ· ὁ δὲ τούτων ἀκούσας συνέθετο, τὸν δὲ λόγον τέως εἶχεν ἀπόρητον) τούτοις ἅπαν τὸ ἰππικὸν παραδούς ἀπέστειλε παραγγείλας σπουδάσαι κατασχεῖν τὸν Αὐλώνα· οἱ δὲ διαπεράσαντες ἐξ ἐπιδρομῆς τούτων εἶλον· Καὶ μετρητοὺς τινὰς εἰς

Ύστερα, αφού κατάφεραν αυτά, ο Ροβέρτος συναντήθηκε με τους γιούς του, αφού πρώτα παρέπλευσε με τα πλοία του τα παράλια μεταξύ Αυλώνας και Βουθρωτού.⁵⁵⁶ Μετά άφησε τους γιούς του στο Βουθρωτό και κινήθηκε με τον στόλο του κατά της Κέρκυρας, η οποία κατά πως φαίνεται είχε αποστατήσει.⁵⁵⁷

Το επόμενο έτος, το 1085, επρόκειτο να έρθει η σύγκρουση. Ο Αλέξιος Α΄ είχε συμμαχήσει με τους Βενετούς. Τους είχε αποστείλει μια επιστολή για τον πόλεμο με τον Ροβέρτο και τους παρότρυνε να ετοιμάσουν ισχυρό στόλο. Για να πετύχει τον στόχο του, τους υποσχέθηκε πολλά περισσότερα έσοδα σε σχέση με τα έξοδα της αποστολής. Μάλιστα, προετοίμασε και ο ίδιος ένα δικό του ναυτικό άγημα.⁵⁵⁸ Όταν μαθαίνει τα νέα της εκστρατείας ο Ροβέρτος δεν κάθεται με άπρακτος και επιδιώκει να ξεκινήσει ο ίδιος την σύγκρουση. Έτσι κινήθηκε με τα πλοία του προς την Κασσώπη, όπου σε μια βίαιη μάχη ο στόλος του νικήθηκε από δύο στελέχη του Βενετικού στόλου.⁵⁵⁹ Αργότερα, με την αντίληψη της αποδυνάμωσης του, οι ηγέτες του στόλου της Βενετικής πλευράς, μέσα σε τρεις μέρες πετυχαίνουν μια άλλη νίκη εναντίον του Ροβέρτου.⁵⁶⁰ Αυτό τους οδήγησε στην αδράνεια και ανακοίνωσαν, καυχώμενοι, τα γεγονότα των επιτυχιών τους στην Βενετία με την αποστολή ταχυπλών. Αφού έμαθε για την ύβρη αυτή ο Ροβέρτος κινήθηκε εναντίον τους στο λιμάνι της Κέρκυρας⁵⁶¹ και ξεκίνησε μια βίαιη μάχη

φυλακήν αὐτοῦ καταλιπόντες μετὰ τῶν λοιπῶν καταλαβόντες τὸ Βοθρεντὸν ἐξ ἐφόδου καὶ τοῦτο κατέσχον.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 6.5.2.

⁵⁵⁶ «Καὶ οὕτω διὰ τῆς ἀναμεταξὺ τοῦ Αὐλώνας καὶ τοῦ Βοθρεντοῦ παραλίας μετὰ τοῦ στόλου αὐτοῦ παντὸς διελθῶν ἠνώθη μετὰ τῶν νιῶν αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἡ Κορυφῶ προκατασχεθεῖσα παρ’ αὐτοῦ αὐθις ἀπεστάτησε, τοὺς νιούς αὐτοῦ εἰς τὸ Βοθρεντὸν καταλιπὼν αὐτὸς μετὰ τοῦ ναυτικοῦ παντὸς ἀπέπλευσε πρὸς τὴν Κορυφῶ.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 6.5.3.

⁵⁵⁷ «Ὡς δὲ ἡ Κορυφῶ προκατασχεθεῖσα παρ’ αὐτοῦ αὐθις ἀπεστάτησε, τοὺς νιούς αὐτοῦ εἰς τὸ Βοθρεντὸν καταλιπὼν αὐτὸς μετὰ τοῦ ναυτικοῦ παντὸς ἀπέπλευσε πρὸς τὴν Κορυφῶ.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 6.5.3.

⁵⁵⁸ «ἄπερ μεμαθηκῶς ὁ αὐτοκράτωρ οὐδαμῶς ἀνεπεπτώκει, ἀλλὰ τοὺς Βενετικούς διὰ γραμμάτων παρώτρυνε παρασκευάσας αὐθις τὸν μετὰ τοῦ Ρομπέρτου ἀναδήσασθαι πόλεμον στόλον ἱκανὸν ἐξοπλίσαντας καὶ τὰς δαπάνας πολλαπλασίους λήψεσθαι ὑποσχόμενος. Αὐτὸς δὲ διήρεις τε καὶ τριήρεις καὶ παντοῖον εἶδος ληστροικῶν νηῶν κατασκευάσας κατὰ τοῦ Ρομπέρτου ἐξέπεμψεν ὀπλίτας εἰσαγαγῶν τῆς διὰ θαλάττης μάχης εἰδήμονας.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 6.5.4.

⁵⁵⁹ «Τὴν δὲ κατ’ αὐτοῦ τῶν στόλων ἐφοδὸν μεμαθηκῶς ὁ Ρομπέρτος, τὴν μάχην προαρπάζων ὁποῖος ἐκεῖνος, λύσας τὰ πρυμνήσια μετὰ τοῦ ναυτικοῦ αὐτοῦ παντὸς τὸν λιμένα Κασσώπης κατέλαβεν. Οἱ δὲ γε Βενετικοὶ καταλαβόντες εἰς τὸν λιμένα Πασάρων καὶ μικρὸν κειθὶ διατρίψαντες τὴν τοῦ Ρομπέρτου ἐφοδὸν μεμαθηκότες θάττον καὶ αὐτοὶ καταλαμβάνουσι τὸν λιμένα Κασσώπης. Καὶ συμβολῆς καρτερᾶς γενομένης καὶ τῆς μάχης ἀγχεμάχου ἠττᾶται ὁ Ρομπέρτος.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 6.5.5.

⁵⁶⁰ «Ὅποιος δ’ ἐκεῖνος φιλοπόλεμος καὶ ἐκθύμως ἔχων πρὸς μάχας, οὐδὲ μετὰ τὴν ἠτταν ἐκείνην τὸ παράπαν ἐνεδίδου, ἀλλ’ αὐθις πρὸς ἑτέραν ἠτοιμάζετο μάχην καὶ συμβολὴν πολέμου μείζονος. Ὅπερ οἱ ἡγεμόνες ἀμφοτέρων τῶν στόλων μεμαθηκότες καὶ τῆς προηγησαμένης νίκης θαρρήσαντες μετὰ τρίτην ἡμέραν προσβαλόντες αὐτῶ λαμπρὰν τὴν κατ’ αὐτοῦ νίκην ἤραντο· εἶθ’ οὕτως ἐπανέρχονται πάλιν εἰς τὸν λιμένα Πασάρων.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 6.5.5.

⁵⁶¹ «Εἶτε δὲ ὅποια ἐν τοῖς τοιοῦτοις ὡς τὰ πολλὰ φιλεῖ γίνεσθαι ἐπαρθέντες ἐπὶ ταῖς προγεγενημέναις νίκαις, εἶτε τοὺς ἠττηθέντας ἀπελίσαντες ἀναπεπτώκασιν ὡς ἤδη τὸ πᾶν ἠνυκότες καὶ καταφρονητικῶς πρὸς τὸν Ρομπέρτον διετίθεντο. Εἶτα διελόντες τὰ ταχύδρομα τῶν πλοίων ἀπέστειλαν εἰς Βενετίαν διηγησομένους τὰ ξυμπεσόντα καὶ ὅπως κατὰ κράτος τὸν Ρομπέρτον ἠττησαν. Ὁ δὲ Ρομπέρτος ταῦτα μεμαθηκῶς ἀπὸ τινος Βενετικοῦ, Κονταρίνου Πέτρου καλουμένου, ἄρτι προσπεφυγὸς αὐτῶ ἐπὶ πλέον ἀθυμῆ καὶ οὐκέτ’ ἀνεκτῶς εἶχε· λογισμοῖς δὲ κρείττοσιν ἀναρρώσας ἑαυτὸν αὐθις κατὰ τῶν Βενετικῶν ἵεται. Οἱ δὲ Βενετικοὶ τῶ ἀπροόπτῳ καταπλαγέντες τῆς αὐτοῦ ἐλεύσεως εὐθύς δεσμήσαντες τὰ μείζονα τούτων πλοία καλωδίους περὶ τὸν λιμένα τῆς Κορυφῶ καὶ συναπαρτίσαντες τὸν λεγόμενον πελαγολιμένα τὰ σμικρὰ τούτων ἐς μέσον ἤλασαν· σιδηροφορήσαντες δὲ ἅπαντες ἐκαρὰδόκουν τὴν τούτου ἔλευσιν.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 6.5.6.

μεταξύ τους που είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση του Ροβέρτου,⁵⁶² ο οποίος φέρθηκε με μεγάλη σκληρότητα στους ηττημένους, οι οποίοι κατά τα λεγόμενα της Άννας Κομνηνής δήλωναν πιστοί στον βυζαντινό αυτοκράτορα, παρά τις προσπάθειες του Ροβέρτου για συνθήκη ειρήνης.⁵⁶³ Δηλώνοντας την πίστη τους αυτή, οι Βένετοι, ξεκίνησαν και πάλι την ναυπήγηση πλοίων και τον βρήκαν στο Βουθρωτό για την τελική μάχη, την οποία κέρδισαν με μεγάλη σκληρότητα. Ύστερα, μετέφεραν τα νέα της λαμπρής νίκης στον αυτοκράτορα.⁵⁶⁴

Τα οφέλη της νίκης των Βενετών για χάρη του αυτοκράτορα ήταν πρωτοφανή, αλλά αντάξια της νίκης έναντι του εχθρού που καταδυνάστευε τα Δυτικά παράλια της αυτοκρατορίας: τους αντάμειψε με πολλές δωρεές και αξιώματα και στον δούκα της Βενετίας έδωσε τον τίτλο του πρωτοσεβαστού, χωρίς φυσικά να αφαιρέσει τον ειδικό μισθό που το συνέδευε. Πρόσταξε να λάβουν όλες οι βενετικές εκκλησίες ετήσιο μισθό από τα αυτοκρατορικά ταμεία. Στην εκκλησία του Αγίου Μάρκου έδωσε ως φόρο υποτελείας όλους τους Αμαλφηνούς που είχαν εργαστήρια στην Κωνσταντινούπολη και παραχώρησε όλα τα εργαστήρια από την Εβραϊκή Σκάλα ως την Βίγλα. Παραχώρησε ως και τις προκυμαίες που βρίσκονταν σε αυτήν την απόσταση. Χάρισε ακίνητα στο Δυρράχιο ή από όπου αυτοί το ζήτησαν. Τέλος τους απήλλαξε από κάθε φορολογικό περιορισμό στην αυτοκρατορία ώστε να εμπορεύονται χωρίς το παραμικρό εμπόδιο και κανένα προϊόν τους να μην περνά από τον τελωνειακό έλεγχο.⁵⁶⁵ Από την άλλη,

⁵⁶² «Ο δὲ καταλαβὼν συμμίγνυται τούτοις πρὸς πόλεμον. Ὁ δὲ πόλεμος δεινὸς ἦν καὶ τῶν πρώων ἰσχυρότερος ἐκθύμως μαχομένων ἢ πρό τερον. Καρτεράς οὖν μάχης ἀναμεταξὺ γεγονυίας καὶ μηδενὸς τῶν μερῶν νῶτα διδόντος, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ πρόσ ωπον ἐρχομένων, ἐπεὶ οἱ Βενέτικοι τὰ προσόντα τούτοις φθάσαντες προκατηναλώκεσαν καὶ οὐδὲν ἄλλο πλὴν τῶν ὀπλιτῶν ταῖς ναυσὶ παρῆν, αὐταὶ δὲ τῇ κουφότητι ἐπεπὸ λαζον οἶον τοῖς ὕδασι ἀνεχόμεναι, ὡς μὴδ' ἄχρι δευτέρου ζωστήρου τοῦ ὕδατος φθάνοντος, πανσυδι ἐπὶ τὴν ἑτέραν πλευρὰν τὴν ὡς πρὸς τοὺς πολεμίους συρρεῦσαντες τὴν καὶ τὰ ἐβυθίσθησαν ἦσαν δὲ ὡσεὶ χιλιάδες τρισκαίδεκα. Αἱ δ' ἄλλαι τῶν νηῶν σὺν αὐτοῖς πλωτήρησι κατεσχέθησαν.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 6.5.7.

⁵⁶³ «Ὁ δὲ Ρομπέρτος μετὰ τὴν λαμπρὰν ἐκείνην νίκην ἀπηνῶς διατεθεὶς πολλοῖς τῶν κατασχεθέντων ὠμοτάτως ἐχρήσατο τῶν μὲν τὰς ὄψεις πηρώσας, τοὺς δὲ ῥινοτομήσας, τινῶν δὲ καὶ χεῖρας ἢ πόδας ἢ καὶ ἀμφοτέρω ἀφελόμενος. Περὶ δὲ γε τῶν λοιπῶν, ἀποστείλας πρὸς τοὺς ὁμοχώρους αὐτῶν, διεφήμισεν ἴν' ὁ βουλόμενος πρίασθαι τὸν ἴδιον τιμῆς ἀφόβως παραγίνοιτο. Ἄμα δὲ καὶ τὰ περὶ εἰρήνης αὐτοὺς ἠρώτα· οἱ δὲ μὴνύουσι πρὸς αὐτόν· «Ἴσθι, δούξ Ρομπέρτε, ὡς εἰ καὶ τὰς σφῶν ἡμῶν γυναικας καὶ τὰ τέκνα ἀποσφαττόμενα θεασαίμεθα, οὐκ ἂν τὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον συνθήκας ἀπαρνησώμεθα οὔτε μὴν τοῦ ἐπαρήγειν αὐτῷ καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκθύμως μάχεσθαι ὅλως ἐνδώσομεν.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 6.5.8.

⁵⁶⁴ «Καιροῦ δ' ὀλίγου παρερρηκός τε δρόμωνάς τε καὶ τριήρεις εὐτρεπίσαντες οἱ Βενέτικοι καὶ ἄλλα τινὰ τῶν μικρῶν καὶ ταχυδρόμων νηῶν μετὰ πλείονος δυνάμεως κατὰ τοῦ Ρομπέρτου ἔρχονται. Καὶ δὴ καταλαβόντες αὐτὸν περὶ τὸ Βοθρεντὸν ἀυλιζόμενον τὸν μετ' αὐτοῦ συνάπτουσι πόλεμον καὶ κατὰ κράτος νικῶσι πολλοὺς μὲν ἀποκτείναντες, πλείονας δὲ καὶ βυθίσαντες· μικροῦ δὲ δεῖν καὶ αὐτὸν τὸν γνήσιον υἱὸν αὐτοῦ Γίδον καὶ τὴν ὁμενέτιν κατέσχον. Καὶ νίκην κατ' αὐτοῦ λαμπρὰν ἀράμενοι δηλοῦσι πάντα τῷ βασιλεῖ.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 6.5.9.

⁵⁶⁵ «Ὅς διὰ πολλῶν τούτους ἀμειψάμενος δωρεῶν καὶ τιμῆς καὶ αὐτὸν τὸν δούκα Βενετίας τῷ τῶν πρωτοσεβαστῶν ἀξιώματι μετὰ τῆς ῥόγας ἐτίμησεν, ὑπέριτιμον δὲ καὶ τὸν πατριάρχην ἠξίωσε μετὰ τῆς ἀναλόγου ῥόγας. Ἀλλὰ καὶ πάσαις ταῖς ἐν Βενετία ἐκκλησίαις χρυσίου ποσότητα ἱκανὴν ἐτησίως διανείμασθαι ἀπὸ τῶν βασιλικῶν ταμειῶν ἐκέλευσε. Τῇ μέντοι ἐπ' ὀνόματι τοῦ εὐαγγελιστοῦ ἀποστόλου Μάρκου ἐκκλησίᾳ ὑποφόρους ἅπαντας τοὺς ἐκ Μέλφης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐργαστήρια κατέχοντας πεποίηκε, καὶ τὰ ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Εβραϊκῆς σκάλας μέχρι τῆς καλουμένης Βίγλας διήκοντα ἐργαστήρια καὶ τὰς ἐντὸς τοῦ διαστήματος τούτου ἐμπεριεχομένας σκάλας ἐδωρήσατο, καὶ ἑτέρων πολλῶν ἀκινήτων δωρεᾶς ἔν τε τῇ βασιλευσίᾳ καὶ τῇ πόλει Δυρραχίου καὶ ὅποι ποτ' ἂν ἐκεῖνοι ἠτήσαντο. Τὸ δὲ δὴ μείζον, τὴν ἐμπορίαν αὐτοῖς ἀζήμιον ἐποίησεν ἐν πάσαις ταῖς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν Ρωμαίων χώραις, ὥστε ἀνέτως ἐμπορεύεσθαι καὶ κατὰ τὸ αὐτοῖς βουλευτὸν μῆτε μὴν ὑπὲρ κομμερκίου ἢ ἑτέρας τινὸς εἰσπράξεως τῷ δημοσίῳ εἰσκομιζομένης παρέχειν ἄχρι καὶ ὀβολοῦ ἑνός, ἀλλ' ἔξω πάσης εἶναι ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας.» ΑΛΕΞΙΑΣ, 6.5.10.

τον Ιούλιο του 1085, με τον ξαφνικό θάνατο του Γυισκάρδου στην Κεφαλλονιά, οι Νορμανδοί έχασαν πολλές από τις κτήσεις τους στα Δυτικά της αυτοκρατορίας.⁵⁶⁶

Κάπως έτσι γράφτηκε ένα προοίμιο και δημιουργήθηκε μια μνήμη ως προηγούμενη ανάμνηση ανάμεσα στις σχέσεις του Βουθρωτού, της Κέρκυρας και της Βενετίας,⁵⁶⁷ που θα εξαργυρωνόταν αργότερα με την πώληση ή παραχώρηση τους στους Βενέτους από τους Ανδεγαυούς, το 1386.⁵⁶⁸

Ο απόηχος της Νορμανδικής κατάκτησης και οι περιπέτειες τους θα είχαν ως αποτέλεσμα την σύνθεση του επικού λαϊκού άσματος «*Άσμα του Ρολάνδου*», που είχε χρονογραφικό χαρακτήρα, με την ένωση διαφόρων γεγονότων και περιστατικών, που στην αφήγηση του συμπεριέλαβε και την ανάμνηση του Βουθρωτού.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 21.

⁵⁶⁷ Από το σημείο αυτό και έπειτα η Βενετία θα παρασιτούσε στην αυτοκρατορία. PRINZING, *Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις*, σ. 192-193.

⁵⁶⁸ Από τότε και για τέσσερις άλλους αιώνες θα αποτελούσαν Βενετική κτίση (1386-1797).

⁵⁶⁹ SOUSTAL, *Sources for Butrint in the Middle Ages*, σ. 22-23.

Β.ΙΙ.2. Η ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΟΜΕΣ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 10ΟΥ-11ΟΥ ΑΙΩΝΑ

Η ανανεωτική προσπάθεια του Βασιλείου Β΄ θα έχει ευεργετικές επιδράσεις στο Βουθρωτό. Η πόλη φαίνεται πως με την απομάκρυνση των βουλγαρικών δυνάμεων βρήκε την ευκαιρία να βρει τον δρόμο προς το ένδοξο παρελθόν του. Η εξέταση των αρχαιολογικών στοιχείων μας δίνει μια πιο ξεκάθαρη εικόνα, εκεί όπου η ιστορική έρευνα μας έδινε μονάχα την επικάλυψη. Τα μνημεία της νέας πόλης αποκαλύπτουν μια καθολική προσπάθεια θεμελίωσης μιας νέας πιο αισιόδοξης περιόδου. Παρατηρούμε τα πρώτα βήματα προς την κατεύθυνση μιας νέας αστικής διαμόρφωσης, η οποία θα αντέξει για τέσσερις αιώνες, πριν την πλήρη παρακμή της.⁵⁷⁰

Η πόλη του Βουθρωτού τον 11ο αιώνα, από τοπογραφικής⁵⁷¹ απόψεως δεν θα μπορούσε να είναι πιο διαφορετική από την αρχική ρωμαϊκή αποικία των αυτοκρατορικών χρόνων και της πρωτοβυζαντινής περιόδου.⁵⁷² Οι οχυρώσεις υποδηλώνουν ότι η πόλη χωριζόταν σε τουλάχιστον πέντε μέρη. Τα τοιχώματα της ακρόπολης, που περιλάμβαναν δύο μέρη, θεωρήθηκε ότι είναι χωριστή από την κάτω πόλη, η οποία η ίδια χωρίστηκε σε δύο μέρη, και την βόρεια ακρόπολη. Η κάτω πόλη φαίνεται να περιελάμβανε μια υπερυψωμένη περιοχή γύρω από την Μεγάλη Βασιλική, που θα διαχειριζόταν ο επίσκοπος και την περιοχή από την Πύλη του Νερού μέχρι τις Δυτικές αμυντικές δομές.⁵⁷³ Η περιτοιχισμένη πόλη κάλυπτε συνολικά 150 στρέμματα, εκ των οποίων η ακρόπολη κάλυπτε περίπου 10 στρέμματα και ο χώρος του επισκόπου κάλυπτε λιγότερο από 10 στρέμματα. Η βόρεια ακρόπολη κάλυπτε περίπου 40 στρέμματα, και, τέλος, η κάτω πόλη κάλυπτε 80 στρέμματα. Τα αποσπασματικά αρχαιολογικά στοιχεία δεν προσφέρουν καμία υπόδειξη του οδικού δικτύου, εργαστήρια ή χώρους τεχνουργίας. Ο πλακόστρωτος δρόμος πέρα από την Πύλη 2 και το γεγονός ότι η γέφυρα στο Βιβάρι κανάλι δεν ήταν πλέον σε χρήση υποδηλώνει ελάχιστη επένδυση στον πολεοδομικό χαρακτήρα πέρα από την ενίσχυση του αμυντικού κυκλώματος.⁵⁷⁴

Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται από το συνδυασμό άλλων ανακαλύψεων. Μπορούμε να υποθέσουμε, ότι η ακρόπολη καταλαμβάνόταν από ένα μικρό οχυρό-φρούριο που είχε διαδεχτεί τον οικισμό της πεδιάδας της Βρίνας κατά τη διάρκεια των τελών του 10ου αιώνα. Οχυρωμένο με ισχυρά τείχη με άμεση πρόσβαση σε όλα τα μέρη, αυτός ήταν ο διοικητικός πυρήνας της πόλης τον 11ο αιώνα. Το προπύργιο, που κάποτε πίστευαν ότι ήταν στον ανατολικό υπερυψωμένο λόφο, πιστεύεται πως τώρα είναι ένας πρόδρομος του μικρού πετρόκτιστου οχυρού που ο Luigi Μαρία Ugolini φωτογράφησε και εκ νέου έχτισε τη δεκαετία του 1920 και του 1930.⁵⁷⁵ Η κάτω πόλη και η βόρεια ακρόπολη, όπως προκύπτει, χωρίζονταν το καθένα από τοιχώματα λίθων, δημιουργώντας επί μέρους χώρους όπου είχαν εγκατασταθεί οικογενειακές φατρίες.⁵⁷⁶ Ο κάθε ένας από αυτούς τους χώρους είναι σχεδόν βέβαιο ότι φιλοξένησε μικρούς οικισμούς.⁵⁷⁷ Κάθε τέτοια αστική μονάδα αποτελούνταν από ξύλινες κατασκευές, καθώς και από πιο σημαντικές κατοικίες επαναχρησιμοποιημένες είτε σωζόμενες

⁵⁷⁰ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 81.

⁵⁷¹ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 12.

⁵⁷² HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 211, εικόνα 2.

⁵⁷³ Αυτόθι, σ. 211.

⁵⁷⁴ Αυτόθι, σ. 212.

⁵⁷⁵ GREENSLADE, S., LEPPARD, S. και LOGUE, M., *The acropolis of Butrint reassessed*, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 47-76.

⁵⁷⁶ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 212.

⁵⁷⁷ Αυτόθι, σ. 212.

ρωμαϊκές και πρωτοβυζαντινές δομές, που συνοδεύονταν από ένα παρεκκλήσι με ένα νεκροταφείο.⁵⁷⁸ Τα νεκροταφεία τον 11ο αιώνα, που βρίσκονται στο Βαπτιστήριο και την Ιουνία Ρουφίνα προσφέρουν μια ένδειξη για το σημαντικό υλικό πλούτο που διέθεταν.

Τα υλικά κατάλοιπα μερικών από αυτών των οικογενειακών τάφων δεν διαφέρουν από τα πλούσια ευρήματα, όπως νομίσματα και υψηλής ποιότητας κοσμήματα, που βρέθηκαν σε ορισμένους από τους τάφους γύρω από τις παλαιότερες αριστοκρατικές οικίες στην πεδιάδα της Βρίνας.⁵⁷⁹ Τα υλικά ευρήματα, επίσης, μας υποδεικνύουν και την ύπαρξη ενός παρόμοιου εμπορικού υλικού, κυρίως ιταλικών εισαγόμενων ειδών, όπως αμφορείς τύπου *Οτράντο*, αλλά και ολίγα σκεύη από την Κωνσταντινούπολη.⁵⁸⁰ Τέλος, η αφθονία των χάλκινων νομισμάτων μικρής αξίας, κατά κύριο λόγο από τα τέλη του 10ου ως τα μέσα του 11ου αιώνα, ενισχύουν το ρόλο του Βουθρωτού ως το σημείο της περιφερειακής διοίκησης και, φυσικά, του παράκτιου εμπορίου.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 212.

⁵⁷⁹ GREENSLADE, *The Vrina Plain settlement between the 1st and 13th centuries*, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013.

⁵⁸⁰ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 212.

⁵⁸¹ Αυτόθι, σ. 212.

Β.Π.2.1. Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΟΛΗΣ

Η αρχαιολογία της νέας πόλης⁵⁸² φαίνεται να έχει εδραιωθεί πάνω σε δύο διαφορετικές μεταξύ τους περιόδους, όπως αποδεικνύεται από τις ανασκαφές στην περιοχή του Τρίκογχου Παλατιού.⁵⁸³ Οι δύο φάσεις εμπίπτουν όταν κόπηκαν ανώνυμες φόλλεις κατά τη διάρκεια της βασιλείας του αυτοκράτορα Βασιλείου Β', δηλαδή περίπου κατά την περίοδο 975-1025.⁵⁸⁴ Ένα άλλο πιθανό χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η παρουσία των αμφορέων του τύπου *Οτράντο ΙΙ*, αν και αυτά δεν μπορούν να χρονολογηθούν με απόλυτη ακρίβεια.⁵⁸⁵

Τα πιο αδιάσειστα στοιχεία για τις δύο αναπτυξιακές περιόδους παρουσιάζονται στον ανοιχτό χώρο που βρίσκεται στην περίστυλη αυλή του Τρίκογχου Παλατιού, του 5ου αιώνα. Οι ανασκαφές δεν παρήγαγαν λείψανα δομών από αυτήν την εποχή, αλλά μόνο ανώνυμες και ταυτοποιημένους φόλλεις, καθώς και ένα σπάνιο χρυσό τεταρτηρόν του Βασιλείου Β' (976-1025) και ένα ασημένιο μιλιαρέσιο του Ιωάννη Α' Τσιμισκή (969-976). Μια αξιοσημείωτη ποσότητα εισαγόμενων κεραμικών από την νότια Ιταλία, ειδικά αμφορείς του τύπου *Οτράντο Ι* και *Οτράντο ΙΙ*, όπως και άλλα μικρά ευρήματα.⁵⁸⁶ Η στρωματογραφία προσδιορίζει δύο σίγουρες περιόδους. Η πρώτη περίοδος (Φάση 11) ανήκει στον 10ο αιώνα και ενέχει δραστηριότητες που χρησιμοποίησαν την περίστυλη αυλή. Η δεύτερη χρονική περίοδος (Φάσεις 12-13)⁵⁸⁷ ανήκει μεταξύ 10ου έως 12ου αιώνα,⁵⁸⁸ όταν οι χωματερές αύξησαν το επίπεδο της βυθισμένης περιοχής του εδάφους σχεδόν στο ύψος των κτιρίων που βρίσκονται πιο ανατολικά, δηλαδή στη ζώνη μεταξύ του περιστυλίου και τις παλιές αμυντικές δομές της πρωτοβυζαντινής περιόδου.⁵⁸⁹

Δύο χαρακτηριστικά φαίνεται να έχουν κάνει την περιοχή του Τρίκογχου Παλατιού ελκυστική ώστε να τύχει μιας ανάπλασης. Πρώτον, η Πύλη 1 παρέχει άμεση πρόσβαση στο κανάλι Βιβάρι.⁵⁹⁰ Δεύτερον, το Τρίκογχο παλάτι της πρωτοβυζαντινής περιόδου φαίνεται να είναι ακόμα όρθιο, σε αντίθεση με τις άλλες περισσότερες δομές του 5ου αιώνα, που είχαν ισοπεδωθεί. Μια ομάδα τάφων στα τέλη του 10ου έως 11ου αιώνα, βρίσκονται συγκεντρωμένοι γύρω από τη βορειοανατολική γωνία της περίστυλης αυλής, κάτι που υποδηλώνει την παρουσία μιας κοντινής εκκλησίας.⁵⁹¹ Στις ανασκαφές βρέθηκαν τρεις σκελετοί με παρόμοιο γενετικό υλικό το οποίο βεβαιώνει την ύπαρξη μιας συγγενικής σχέσης μεταξύ τους, ακόμα περισσότερο μπορούμε να υποθέσουμε μια οικογενειακή ομάδα θαμμένη κοντά σε μια ιδιωτική εκκλησιαστική δομή.⁵⁹² Η υπόθεση ύπαρξης μιας μικρής εκκλησίας μέσα στο νοτιο-δυτικό χώρο

⁵⁸² HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 198, εικ. 2, και HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 79-91, βλ. εικόνες.

⁵⁸³ HODGES, R., *From Roman insula to medieval quarter*, στο BOWDEN, W. και HODGES, R. (eds), *Butrint 3. Excavations at the Triconch Palace*, Oxford, 2011, σσ. 319-326.

⁵⁸⁴ PAPADOPOULOU, P., *The numismatic evidence from Southern Adriatic (5th–11th centuries): some preliminary observations and thoughts*, στο GELICHI, S., και HODGES, R. (eds), *From One Sea to Another*, σ. 297-320.

⁵⁸⁵ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 198.

⁵⁸⁶ Αυτόθι, σ. 198.

⁵⁸⁷ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 18.

⁵⁸⁸ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 200.

⁵⁸⁹ HODGES, R., *From Roman insula to medieval quarter*, σ. 322.

⁵⁹⁰ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 199.

⁵⁹¹ Αυτόθι, σ. 199.

⁵⁹² HODGES, R., *From Roman insula to medieval quarter*, σ. 321.

Η συνδέεται με το νότιο λοβό του Τρίκογχου θα παραμείνει πάντα αδύναμη, επειδή η στρωματογραφία δεν επέζησε όταν άρχισαν οι ανασκαφές στο Βουθρωτό το 1994. Η υπόθεση της ύπαρξης της εκκλησίας αυτής στηρίζεται, ακόμα, στις πλάκες του πλακόστρωτου πατώματος που βρέθηκαν από προηγούμενες ανασκαφές από το Αλβανικό Ινστιτούτο Αρχαιολογίας.⁵⁹³ Περαιτέρω ενδείξεις έρχονται από έναν μικρό κατεστραμμένο χάλκινο σταυρό στα τέλη του 10ου-11ου αιώνα.⁵⁹⁴ Η επαναχρησιμοποίηση κτιρίων ως εκκλησιών συμβαίνει αρκετά συχνά στο Βουθρωτό αυτή την περίοδο.⁵⁹⁵

ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

Οι νέες αμυντικές δομές⁵⁹⁶ συμπεριλαμβάνουν την ανακαίνιση των δομών που χτίστηκαν κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, καθώς και νέα τμήματα τειχών που αποτελούνται από λαξευμένους λίθους, που είχαν χρησιμοποιηθεί στις ελληνιστικές δομές, ως σπόλια.⁵⁹⁷ Οι ενδείξεις υποδεικνύουν πως επιλέχθηκαν δομικά υλικά από αρχαία κτίσματα, τα οποία κατεδαφίστηκαν κατά τα τέλη του 10ου αιώνα ή στις αρχές του 11ου αιώνα.⁵⁹⁸ Η πέτρα χρησιμοποιήθηκε εκ νέου στις νέες οχυρώσεις καθώς και τα ανακαινισμένα τμήματα. Η πολυμορφικότητα των τειχών⁵⁹⁹ οδηγεί στο συμπέρασμα πως η επισκευή και βελτίωση τμημάτων του τείχους έγινε από διαφορετικές ομάδες τεχνητών, διαφορετικών μεταξύ τους, σε διάφορα στάδια, σε αντίθεση με τα έργα που χτίστηκαν εξ αρχής από τους ίδιους κτίστες.⁶⁰⁰

Στις νέες οχυρώσεις έχουμε για πρώτη φορά πλήρως κλειστή την Ακρόπολη, γεγονός που υποδηλώνει ότι αυτό ήταν τώρα το φρούριο, το διοικητικό κέντρο της πόλης.⁶⁰¹ Το κάστρο της ακρόπολης, ως οικισμός διαδέχτηκε τον αριστοκρατικό οίκο της πεδιάδας της Βρίνας, που αποτέλεσε το κέντρο βάρους από τον 9ο έως τον 10ο αιώνα. Δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί αν ένα εγκάρσιο τοίχωμα διαιρούσε την Ακρόπολη σε δύο μέρη, κάτι που ίσως να διαχώριζε τους διαχειριστές του κάστρου από τους ακολούθους τους, πάντως χρονολογικά τίθεται από αυτήν την περίοδο.⁶⁰² Η ακρόπολη είχε πέντε πύλες στη σύνδεσή του με τα δύο τμήματα της κάτω πόλης⁶⁰³ και τη Βόρεια Ακρόπολη.⁶⁰⁴ Η Δυτική Πύλη (Πύλη 9) βρίσκεται στο δυτικό άκρο της ακρόπολης, όμως, παρέμεινε το κύριο σημείο πρόσβασης από τα δυτικά, ενώ η πρόσβαση προς τα ανατολικά γινόταν μέσω της πρωτοβυζαντινής Πύλης των Υδάτων (Πύλη 4), η οποία είναι σχεδόν βέβαιο ότι ανακαινίστηκε σε αυτή τη περίοδο.⁶⁰⁵

Επίσης αξίζει να σημειωθεί πως μια νέα έρευνα των οχυρώσεων από μια ομάδα του Πανεπιστημίου της Σιένα με επικεφαλής την Giovanna Bianchi δεικνύει ότι η φάση που περιγράφεται ως Μεσαιωνική Ι (13ος αιώνας) μπορεί στην πραγματικότητα χρονολογείται

⁵⁹³ HODGES, *From Roman insula to medieval quarter*, εικόνα 10.2.

⁵⁹⁴ Αυτόθι, σ. 322.

⁵⁹⁵ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 200-201.

⁵⁹⁶ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 20.

⁵⁹⁷ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 201-202.

⁵⁹⁸ Αυτόθι, σ. 202, υποσημ. 46.

⁵⁹⁹ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 202, εικόνα 4.

⁶⁰⁰ Αυτόθι, σ. 202

⁶⁰¹ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 202.

⁶⁰² Αυτόθι, σ. 202. Εικόνα 2.

⁶⁰³ Η κάτω πόλη χωριζόταν από ένα τοίχο που κατέβαινε από την Ακρόπολη στην Πύλη της Λίμνης. HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 202, εικόνα 2.

⁶⁰⁴ Αυτόθι, σ. 202.

⁶⁰⁵ Αυτόθι, σ. 203.

περίπου στο 1000, αν και δεν υπάρχουν στρωματοποιημένα στοιχεία που να το επιβεβαιώνουν στο έπακρο.⁶⁰⁶

Σε αυτήν την περίοδο, το Βουθρωτό ανήκε σε ένα νέο διοικητικό καθεστώς, που ενίσχυσε τις αμυντικές δομές, σε αντίθεση, με την περίοδο του 9ου και τις αρχές του 10ου αιώνα, όταν ο αριστοκρατικός οικισμός της πεδιάδας της Βρίνας ήταν ανυπεράσπιστος. Η περίοδος των νέων αυτών οχυρώσεων δεν είναι τυχαία. Το βυζαντινό κράτος, μπορούμε να υποθέσουμε, πως ενθάρρυνε τη χρήση των οχυρώσεων ώστε να τονίσει περαιτέρω την αυτοκρατορική αναγέννηση της στην περιοχή. Ένα εντυπωσιακό παράλληλο σε αυτά τα μεγάλα έργα μπορεί να δει κανείς στους Ρογούς, στο κάστρο, στη βόρεια Ελλάδα, όπου ακριβώς αυτή τη περίοδο οχυρώθηκε η μεγάλη ελληνιστική περιοχή. Όπως στο Βουθρωτό, έτσι και οι Ρογοί είχαν ένα οχυρωμένο λιμάνι, δίπλα στον ποταμό Λούρο, που οδηγεί στον Αμβρακικό κόλπο.⁶⁰⁷ Παρόμοια επαναχρησιμοποίηση των μεγάλων σπολιών που χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο χρησιμοποιήθηκαν επίσης για να κτιστούν οι μεσοβυζαντινές οχυρώσεις της Χιμάρας.

Η ύπαρξη των αρχαιολογικών δεδομένων υποδεικνύει πως η κοινότητα στο Βουθρωτό ήταν αρκετά μεγάλη για να υπερασπιστεί αυτή την επένδυση. Με λίγα λόγια, αυτές οι οχυρώσεις, σύμφωνα με τον υλικό αρχαιολογικό πλούτο που τα συνοδεύει, αποτελούν έναν καθαρά Βυζαντινό χώρο, που δεν ελέγχεται ή απειλείται θανάσιμα από αλλότριες δυνάμεις.⁶⁰⁸ Παράλληλα η ασφάλεια έχει αποκατασταθεί και υπάρχει μια εμπιστοσύνη που αποδεικνύεται από την εμπορική κίνηση.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ

Εντός των τειχών του Βουθρωτού έχουν βρεθεί απομεινάρια τριών εκκλησιών της Μέσης Βυζαντινής περιόδου, ενώ μια είναι ήδη γνωστή από τις ανασκαφές στη πεδιάδα της Βρίνας. Από αρχιτεκτονικής άποψης δεν είχαν κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό.⁶⁰⁹

Η κατάσταση της πρωτοβυζαντινής Μεγάλης Βασιλικής,⁶¹⁰ του 6ου αιώνα, είναι άγνωστη ως τον 11ο αιώνα. Μια πρόσφατη επανεκτίμηση θεωρεί πως η βασιλική ανακαινίστηκε μεταξύ του 9ου και 11ου αιώνα, και όχι τον 13ο αιώνα, όπως κάποτε πιστευόταν.⁶¹¹ Η κύρια προσθήκη ήταν η εισαγωγή μεγάλων μεσοβάθρων στα κλήτη, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για να κρατήσουν όρθια την δομή λόγω της μακραίωνης ηλικίας του. Η εκκλησία βρίσκεται περικυκλωμένη από τοίχους και είναι προσβάσιμη από τις δικές της πύλες. Ήταν σίγουρα το πιο επιβλητικό κτίριο στο Βουθρωτό. Συγκριτικά, οι άλλες εκκλησιαστικές δομές της εποχής ήταν αρχιτεκτονικά υποδεέστερες.⁶¹²

⁶⁰⁶ MOLLA, N., PARIS, F. και VENTURINI, F., 'Material boundaries: the city walls at Butrint', στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σ. 258-77.

⁶⁰⁷ PAPADOPOULOU, B., 'Fortifications of Rogoi, Greece', στο CURČIĆ, S. και HADJITRYPHONES, E. (eds) *Secular and Medieval Architecture in the Balkans, 1300-1500, and its Preservation*, Thessalonike 1997. σ. 102-3. VEIKOU, M., *Byzantine Epirus: A Topography of Transformation. Settlements of the Seventh-Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, Leiden and Boston, Brill, 2012, σ. 476-78.

⁶⁰⁸ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 203

⁶⁰⁹ Αυτόθι, σ. 205-208. Εικόνα 6, με τους ναούς της μέσης περιόδου.

⁶¹⁰ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 19.

⁶¹¹ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 205.

⁶¹² Αυτόθι, σ. 205-206.

Στις παλιές δομές του Τρίκογχου Παλατιού, πιθανότατα, χτίστηκε ένα παρεκκλήσι, κοντά στο οποίο υπήρχε ένα μικρό οικογενειακό νεκροταφείο.⁶¹³

Ένα τρίτο παρεκκλήσι παρομοίων διαστάσεων κατασκευάστηκε κοντά στο ρωμαϊκό και πρωτοβυζαντινό ιερό της Ιουνία Ρουφίνα, που βρίσκεται μέσα στην Πύλη του Λέοντα (Πύλη 7).⁶¹⁴ Στο μικρό νεκροταφείο περιλαμβάνεται μια θαμμένη γυναίκα που έφερε δύο ασημένια σκουλαρίκια.⁶¹⁵ Ένας άλλος ενταφιασμός συσχετίστηκε με ένα μικρό κέρμα, που έμοιαζε με καρφίτσα, το λεγόμενο Benno-Jeton, εντυπωμένο με το κεφάλι του Σαλίου Henry Γ' (1046-1056) και φέρει την επιγραφή: [+Benno me f/vecit], "Ο Benno με έφτιαξε".⁶¹⁶ Παρόμοιες καρφίτσες έχουν βρεθεί στη Γερμανία και τη Δανία, αλλά αυτό φαίνεται να είναι το μόνο παράδειγμα από τη νότια Ευρώπη.⁶¹⁷

Μια τέταρτη εκκλησία είναι αυτή της Στοάς. Χρονολογικά η κατασκευή της ανάγεται στην πρωτοβυζαντινή περίοδο, αλλά ήταν ακόμα σε χρήση στην μέση βυζαντινή περίοδο, και ειδικότερα στην περίοδο μεταξύ του 10ου-11ου αιώνα. Σε κάθε περίπτωση τα σημερινά απομεινάρια ανάγονται στην ύστερη βυζαντινή περίοδο.⁶¹⁸

Η ύστερη βυζαντινή εκκλησία βόρεια του Βαπτιστηρίου μπορεί επίσης να έχει μια προηγούμενη φάση αναβίωσης τον 11ο αιώνα ως ένα μικρό κοιμητήριο. Σε ανασκαφές γύρω από το Βαπτιστήριο, στις ταφές, βρέθηκαν σώματα με χάλκινα δαχτυλίδια, ένα ασημένιο νόμισμα τυπωμένο στην Λούκα στα τέλη του 11ου αιώνα και ένα μιλαρέσιον του Μιχαήλ Ζ' και της Μαρίας της Αλανής (1071-1078).⁶¹⁹

Ένα τελευταίο παράδειγμα εκκλησιαστικής δομής της περιόδου αποτελεί το παρεκκλήσι που κτίστηκε στην Ανατολική αψίδα της Βασιλικής στην πεδιάδα της Βρίνας (δομή της πρωτοβυζαντινής περιόδου). Αυτή αναβίωσε ως ένα μικρό παρεκκλήσι μεταξύ του 9ου και του 13ου αιώνα, ενώ το κεντρικό κλίτος της, τον 9ο-10ο αιώνα, έγινε νεκροταφείο.⁶²⁰

Γενικότερα σε σύγκριση με τις άλλες ηπειρωτικές πόλεις, με την πιθανή εξαίρεση της Μεγάλης Βασιλικής, κανένα από τα ιδιωτικά παρεκκλήσια του Βουθρωτού δεν είχε μνημειώδες χαρακτήρα, από αρχιτεκτονικής απόψεως. Οι δομές αυτές δεν εμπνέουν κάποια επίδειξη πλούτου ούτε αποτελούν δείκτη της τοπικής κοσμικής είτε επισκοπικής εξουσίας. Μάλλον ενισχύεται η άποψη πως η κάθε χωριστή οικιστική μονάδα δρούσε κατ' ιδίαν δίχως την εξωτερική παρέμβαση της υπόλοιπης κοινότητας.⁶²¹ Αυτό θα μπορούσε να μας κάνει να προβούμε και σε άλλα συμπεράσματα, όπως και την έλλειψη κάποιας δυναμικής κοινότητας. Εξάλλου να μην ξεχνάμε πως το Βουθρωτό εν πολλοίς ήταν εξαρτώμενο από την Κέρκυρα και δεν θα ενέπνεε ιδιαίτερη προτίμηση στους αριστοκρατικούς κύκλους, δεδομένου του επισφαλούς γεωγραφικού χώρου διαβίωσης που υποστήριζε.

⁶¹³ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 87. HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 199-201, σ. 205.

⁶¹⁴ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 118. SEBASTIANI, A., et al., 'The medieval church and cemetery at the Well of Junia Rufina', στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 215-244.

⁶¹⁵ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 206.

⁶¹⁶ Αυτόθι, σ. 209.

⁶¹⁷ Αυτόθι, σ. 207.

⁶¹⁸ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 114-18.

⁶¹⁹ BOWDEN, W. και PĚRZHITA, L., *The Baptistery*, σ. 193-95. HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 207.

⁶²⁰ Αυτόθι, σ. 208.

⁶²¹ Αυτόθι, σ. 208.

Μόνο τρεις κατοικίες συγκαταλέγονται με σιγουριά στην περίοδο αναγέννησης της πόλης, αν και θα μπορούσαν, ενδεχομένως, να εξεταστούν και άλλες πιθανές δομές. Δύο από αυτές τις δομές βρίσκονται κοντά σε πύλες.⁶²² Πρώτον, η διώροφη κατασκευή στο Χώρο 40 στην περιοχή της Οικίας του Εμπόρου, που βρίσκεται δίπλα στην Πύλη 2. Ύστερα, η δεύτερη πιο μικρή κατοικία στο Χώρο 19, που βρίσκεται κοντά στην Πύλη 3, στις οχυρώσεις.⁶²³ Η τρίτη κατοικία βρέθηκε στις ανασκαφές της ρωμαϊκής αγοράς.⁶²⁴

Η πρώτη κατοικία στο εσωτερικό της Πύλης 2 ήταν ένα γερό ορθογώνιο κτίσμα που καταλάμβανε τα θεμέλια ενός πρωτοβυζαντινού αναπαλαιωμένου κτηρίου. Οι διαστάσεις του ήταν 8 μέτρα σε μήκος και 3.5 μέτρα σε πλάτος, ενώ καταλάμβανε συνολικά 28 τετραγωνικά μέτρα στον χώρο.⁶²⁵ Η μεσοβυζαντινή δομή, όπως και οι προκάτοχοι του, είχε μια πέτρινη σκάλα στη βόρεια πλευρά του, που οδηγούσε σε ένα πρώτο όροφο. Συνολικά, το κτίριο αυτό είχε πάνω από 50 τετραγωνικά μέτρα δαπέδου, με το ισόγειό του να προορίζεται για αποθηκευτικός χώρος. όταν δεν ήταν ήταν πλημμυρισμένος.⁶²⁶

Η δεύτερη κατοικία που ανεσκάφη στον Χώρο 19 του ερειπωμένου Τρίκογχου Παλατιού, είχε ωοειδές σχήμα, 5.5 μέτρα σε μήκος και 2.8 μέτρα πλάτος στο πλατύτερο σημείο του. Συνολικά κάλυπτε περίπου 15 τετραγωνικά μέτρα χώρο.⁶²⁷ Το κτίσμα θα μπορούσε να υποστηρίξει έναν πρώτο όροφο, ένα χαρακτηριστικό των πρωτοβυζαντινών κτιρίων που καταλάμβαναν την πλευρά του καναλιού.⁶²⁸ Η δομή, αν όντως διέθετε ένα πρώτο όροφο, θα ήταν μια πιο φτωχή εκδοχή της κατοικίας βρίσκεται δίπλα στην Πύλη 2.

Η τρίτη κατοικία συνδέεται με την περίστυλη αυλή του πρωτοβυζαντινού Τρίκογχου Παλατιού. Το κτίσμα είναι σχήματος D και στηρίζεται πάνω σε ακανόνιστες βάσεις ασβεστόλιθου. Πιθανόν το κτίσμα αυτό να συνδέεται στενά με τις εμπορικές δραστηριότητες που παρατηρούνται στον συγκεκριμένο χώρο του Βουθρωτού.⁶²⁹

Άλλες μικρότερες κατοικίες κατασκευασμένες από ξύλο, που ενδεχομένως θα είχαν καταλάβει τους άλλους χώρους του ερειπωμένου Τρίκογχου Παλατιού θα είναι δύσκολο να εντοπιστούν από τις έρευνες.⁶³⁰ Επίσης, παρόμοια με τα οικοδομήματα της περιόδου αυτής φαίνεται να βρίσκονται δίπλα στα ερείπια του αριστοκρατικού οίκου της πεδιάδας της Βρίνας, καθώς και σε ορισμένες από τις αίθουσες του έρημου τότε κτηρίου.⁶³¹ Οι ξύλινες κατασκευές θα αποτελούσαν σίγουρα τον πρόδρομο των πέτρινων κτισμάτων στην λιμάνια της Αδριατικής, όπως στην Πεσκάρα και της Ραβέννας στην Ιταλία και Stari Bar, στο Μαυροβούνιο.⁶³² Γενικότερα, πιο κοντινά παράλληλα με τα κτίρια του Βουθρωτού είναι τα πέτρινα κτίσματα

⁶²² HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 208-211.

⁶²³ BOWDEN et al., *The medieval occupation of the triconch area*, σ. 123-29, και BOWDEN et al., 'The medieval occupation of the Merchant's House', σ. 208-212.

⁶²⁴ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 208.

⁶²⁵ Αυτόθι, σ. 208.

⁶²⁶ Αυτόθι, σ. 208 και εικ. 9.

⁶²⁷ Αυτόθι, σ. 209.

⁶²⁸ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 209. Εικόνα 9. BOWDEN, W., και MITCHELL, J., 'The Triconch Palace at Butrint: the life and death of a late Roman domus', στο LAVAN, L., ÖZGENEL, L., & SARANTIS, A. (eds), *Housing in Late Antiquity* (Leiden 2007) σ. 455-574.

⁶²⁹ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 210.

⁶³⁰ Αυτόθι, σ. 210.

⁶³¹ Αυτόθι, σ. 210.

⁶³² HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 211.

που βρέθηκαν σε οικισμό δίπλα στην παραλία της αρχαίας Αίγινας, μερικά από τα οποία είχαν και πρώτο όροφο.⁶³³

⁶³³ Αυτόθι, σ. 211.

Β.ΙΙ.3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΤΟΝ 10Ο-11Ο ΑΙΩΝΑ

Η ανάπτυξη της οικονομίας του Βουθρωτού διαφαίνεται στην ξαφνική αύξηση των νομισματικών ευρημάτων, αλλά, και στην αναθέρμανση της οικονομικής δραστηριότητας, που στηρίζεται στα πολλά κεραμικά ευρήματα και τα μύδια.⁶³⁴ Η κινητήριος δύναμη της οικονομίας ήταν σχεδόν βέβαιο ότι ανανέωσε το ενδιαφέρον για τους τομείς της αλιείας στο Βουθρωτού.⁶³⁵ Στις περισσότερες ανασκαφές τα οστά των ψαριών, όμως, δεν διατηρούνται σε καλή κατάσταση ώστε να δοθούν περισσότερα στοιχεία,⁶³⁶ όμως, η επεξεργασία των μυδιών είναι αδιαμφισβήτητα ένα χαρακτηριστικό της τοπικής οικονομίας.

Τα ανασκαφικά δεδομένα του 10ου-11ου αιώνα από τις Δυτικές αμυντικές δομές δείχνουν μεγάλης κλίμακας επεξεργασία μυδιών. Μια πιθανότητα είναι ότι η αύξηση της επεξεργασίας μυδιών συνέβη επειδή τα μύδια χρησιμοποιήθηκαν ως δόλωμα για τα ψάρια.⁶³⁷ Επιπλέον, με βάση τα υπάρχοντα αποδεικτικά στοιχεία, τα μύδια ήταν με το κέλυφος τους ώστε να διατηρηθούν για μελλοντική χρήση. Έτσι εντοπίζονται αλατισμένα ή αποξηραμένα, είτε σε έντονο ηλιακό φως ή σε χαμηλή καπνιστή φωτιά, με σκοπό την επί τόπου κατανάλωση ή πώληση στην αγορά, όπως δείχνουν οι ενδείξεις από τα κεραμικά της νότιας Αδριατικής.⁶³⁸

Αυτή η οικονομική δραστηριότητα υποδεικνύεται καλύτερα από τα κεραμικά κατάλοιπα που βρέθηκαν σε μεγάλη ποσότητα. Οι ενδείξεις των κεραμικών παρουσιάζουν μια εμφανή ζήτηση για τους εισαγόμενους νότιους ιταλικούς μεταφορικούς αμφορείς και, κατά πάσα πιθανότητα, το περιεχόμενό τους στο Βουθρωτό. Αντιθέτως, επιτραπέζια σκεύη από άλλες περιοχές της Βυζαντινής αυτοκρατορίας είναι λίγα, όπως είναι τα υαλικά κατάλοιπα. Εκπληξη παρουσιάζει η απουσία της οποιαδήποτε αναβίωσης των βιοτεχνικών εργαστηρίων. Ο λόγος για την έλλειψη αυτή θα μπορούσε να αποδοθεί στο περιορισμένο ανασκαφικό χώρο, αλλά η απουσία των τοπικών εργαστηρίων δείχνει ότι η τοπική κατανάλωση αγαθών περιορίστηκε στην ικανότητα του Βουθρωτού να παράγει τα αλιευτικά προϊόντα.⁶³⁹

Γενικεύοντας, η νομισματική παρουσία στο Βουθρωτό μπορεί να είναι ελλιπής, όμως και τα λίγα αυτά νομίσματα δεν υπολείπονται αξίας. Για παράδειγμα στην πηγή της Ιουνίας Ρουφίνας βρέθηκαν δύο νομίσματα. Ο πρώτος είναι φόλλις που χρονολογείται στα μέσα του 11ου αιώνα (1042-1050), το οποίο δεν έχει ιδιαίτερη αξία. Το δεύτερο νόμισμα, ίσως και φυλακτό, πάλι του 11ου αιώνα, είναι σπανιότατο στα χαρακτηριστικά του και δεν έχει εντοπιστεί ξανά στα Βαλκάνια ή στην Ιταλία.⁶⁴⁰ Πιθανολογείται πως βρέθηκε στο Βουθρωτό στην ίδια περίοδο που εντοπίζονται και τα υπόλοιπα τρία δυτικά νομίσματα, που κυμαίνονται από το 10ο ως και τον 12ο αιώνα.⁶⁴¹ Τα χαρακτηριστικά αυτού του νομίσματος είναι: στην εμπρόσθια όψη υπάρχει η κυκλική λατινική επιγραφή *BENNO ME FECIT* (με έφτιαξε ο Μπέννο) και στο κέντρο ο

⁶³⁴ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 215.

⁶³⁵ Αυτόθι, σ. 215.

⁶³⁶ MYLONA, D., Fish, στο POWELL, A., *The Faunal Remains*, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 305-320, σ. 319.

⁶³⁷ CLAASEN, C., *Shells*, Cambridge, 1998, σ. 176-78.

⁶³⁸ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 215.

⁶³⁹ Αυτόθι, σ. 215.

⁶⁴⁰ SEBASTIANI et al., *The medieval church and cemetery at the Well of Junia Rufina*, σ. 226 και εικόνα 12.12.

⁶⁴¹ Αυτόθι, σ. 242-243, βλ. υποσημ 33, περαιτέρω στο υπό έκδοση OBERLÄNDER-TARNOVEANU, E., BAKER, J. (eds), *Coinage in the Balkans 40 Years on. Papers in Honour of D. M. Metcalf*. PAPAPOPOULOU, *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*, σ. 315.

αυτοκράτορας της Γερμανίας Henry Γ' (1039/46-1056). Η οπίσθια όψη είναι πολύ φθαρμένη. Το σημαντικό όμως είναι πως δεν εντάσσεται σε καμία κατηγορία των νομισμάτων αυτών.⁶⁴² Αυτό δείχνει μια κινητικότητα σχετική με τα δυτικά εδάφη, έστω περιορισμένη.

Τα νομισματικά κατάλοιπα που έχουμε μας αποδίδουν μια παθητική στάση της οικονομίας της μέσης περιόδου. Ενώ στην πρώιμη περίοδο μπορούμε να προσδιορίσουμε επαφές ανάμεσα στις ιταλικές ακτές και αυτές του Βουθρωτού και της ευρύτερης περιοχής, τώρα παρατηρούμε μια μονομέρεια των ιταλικών στοιχείων να εντοπίζονται στο Βουθρωτό και όχι αντίστροφα.⁶⁴³

⁶⁴² SEBASTIANI et al., *The medieval church and cemetery at the Well of Junia Rufina*, σ. 226.

⁶⁴³ PΑΡΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic*, σ. 319.

Β.ΙΙΙ. ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΤΟΝ 12Ο ΑΙΩΝΑ

Η αναγέννηση του 11ου αιώνα, κυρίως, που έχει γίνει δεκτή από τους ερευνητές του Βουθρωτού θα αποτελέσει την βάση της οικονομικής αναβίωσης του επόμενου αιώνα. Η στερήωση της βυζαντινής δύναμης στην Δύση, χάρη στον Βασίλειο Β΄ θα δώσει νέα πνοή στον χώρο. Μεγάλο ρόλο έπαιξε σαφώς και η συνεργασία με τους Βενετούς, οι οποίοι φαίνεται πως αξιοποίησαν τις βυζαντινές σχέσεις, εν αντιθέσει με τους προηγούμενους, Σλάβους, επικυρίαρχους του Βουθρωτού, που φαίνεται πως περιόρισαν τις εμπορικές δυνατότητες του Βουθρωτού. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε πως η οικονομική αναγέννηση επετεύχθη με την Βουλγαρική ήττα. Εγκαινιάζεται όμως πλέον και η περαιτέρω ανάμιξη των Βενετών στην περιοχή που από το σημείο αυτό και πέρα θα ελέγχουν και θα καθορίζουν τα τεκταινόμενα της Αδριατικής ακτής και του Ιονίου.

Καθώς η ροή των στρατευμάτων και προσκυνητών με προορισμό τους Αγίους Τόπους έγινε πιο σταθερή, η πόλη αναφέρεται πιο συχνά.⁶⁴⁴ Ο Άραβας γεωγράφος Αλ-Ιντρίσι αναφέρει για το Βουθρωτό πως είναι μια μικρή και πολύ πυκνοκατοικημένη πόλη με αγορά.⁶⁴⁵ Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τον Βενέδικτο του Peterborough, που περιγράφει το Βουθρωτό ως «*desertum castellum*» το 1191. Ακόμα, υπάρχει συσχέτιση με τον μύθο του Αινεία⁶⁴⁶ και την υπόθεση πως στο κάστρο του «*Buntrestot*» ή «*Butrinto*» αποτελούσε το σημείο όπου γεννήθηκε ο Ιούδας Ισκαριώτης, την οποία πίστευαν οι σταυροφόροι.

Εκκλησιαστικά, η πόλη είχε σίγουρα έναν επίσκοπο στα τέλη του 12ου αιώνα. Γνωρίζουμε το όνομα του Αναγνώστη και Νομικού του επισκόπου του Βουθρωτού. Πρόκειται για τον Ιωάννη Μοναστηρίτη, από το χωριό του Παύλου.⁶⁴⁷ Οι πληροφορίες μας παρέχονται από σημείωση του σε Ευαγγελιστάριο της Μονής Ξενοφώντος του Άθω στις 13 Μαρτίου του έτους 1181. Επίσης αναφέρεται και ο ιερέας Βασίλειος από το χωριό Τζερκουβίανοι της αρχοντείας Λογγαβίτζας.⁶⁴⁸

Η νορμανδική κατάκτηση του Βουθρωτού το 1081 ήταν βραχύβια. Παρά ταύτα, το μεταβαλλόμενο πρότυπο της κεραμικής υποδεικνύει ότι η επίδραση στο περιφερειακό εμπόριο ήταν μακράς διαρκείας, στρέφοντας την προσοχή της πόλης προς τα κυρίως εδάφη της αυτοκρατορίας και μακριά από τη νότια Ιταλία.⁶⁴⁹ Έπειτα, οι δύο φαινομενικά αντικρουόμενες περιγραφές του 12ου αιώνα, του Βουθρωτού από την Αλ-Ιντρίσι και τον Βενέδικτο θα μπορούσαν να αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Ο Άραβας γεωγράφος περιγράφει το Βουθρωτό ως μια μικρή, καλά κατοικημένη αγορά. Τα αρχαιολογικά στοιχεία μας επιβεβαιώνουν αυτόν τον ισχυρισμό. Η ακρόπολη και η νότια πλευρά του λόφου, αν ήταν ενωμένα, μαζί με τους εποχιακούς ψαράδες θα αριθμούσαν συνολικά, εν δυνάμει, έναν ικανοποιητικό αριθμό κατοίκων.⁶⁵⁰ Κατόπιν η αναφορά του Βενέδικτου, το 1191, ως «*desertum castellum*» (ερημωμένο κάστρο) πιθανόν να μην μας λέει, πως αφού οι Νορμανδοί εκδίωξαν τους

⁶⁴⁴ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 21.

⁶⁴⁵ PRINZING, *Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις*, σ. 194.

⁶⁴⁶ MILLER, W., *The Latins in the Levant. A History of Frankish Greece (1204-1566)*. London, John Murray, 1908, σ. 25.

⁶⁴⁷ SOUSTAL, *Sources for Butrint in the Middle Ages*, σ. 23. PRINZING, *Εκκλησιαστική ιστορία*, σ. 195.

⁶⁴⁸ PRINZING, *Εκκλησιαστική ιστορία*, σ. 195.

⁶⁴⁹ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 89.

⁶⁵⁰ Αυτόθι, σ. 91.

Βυζαντινούς στη δεκαετία του 1080, και για μεγάλα χρονικά διαστήματα ελέγχανε τα Ιόνια νησιά. Η βυζαντινή εξουσία δεν φαίνεται να αποκαταστάθηκε στην ακρόπολη του Βουθρωτού και άρα αυτό δημιούργησε την εικόνα της εγκατάλειψης του κέντρου της πόλης.⁶⁵¹

Το 2002, από τις έρευνες της αλβανό-βρετανικής αποστολής αρχαιολόγων, βρέθηκαν 94 τραχεία ασημοχάλκινα νομίσματα, θαμμένα στο χώρο του Τρίκογχου παλατιού. Αυτά θα πρέπει να προήλθαν από την Κωνσταντινούπολη και ανήκαν στον 12ο αιώνα.⁶⁵² Τα τρία από αυτά ανήκουν στον Μανουήλ Α΄ Κομνηνό (1143-1180) και τα 91 στον Ισαάκιο Β΄ Άγγελο (1185-1195).⁶⁵³ Η έλλειψη του Ανδρονίκου Α΄ Κομνηνού στην νομισματική παρουσία θα οφείλεται στην σύντομη βασιλεία του και στο γεγονός πως το νομισματοκοπείο ήταν απομακρυσμένο, στην Κωνσταντινούπολη.⁶⁵⁴ Η ισχυρή παρουσία των νομισμάτων του Ισαακίου Β΄ δείχνει πως αμετάκλητα το Βουθρωτό έχει ξεφύγει από την οικονομική δυσχέρεια στην οποία βρισκόταν, με την αρχή να γίνεται από την περίοδο των Μακεδόνων, όποτε και υπάρχουν ευρήματα μιας οικονομικής αναγέννησης.⁶⁵⁵

Σύμφωνα με την Παπαδοπούλου, και τα στοιχεία της επιχειρηματολογίας της (την γεωγραφική μορφολογία της Νότιας Αλβανίας, την ιστορική κατάσταση της περιοχής κατά τη διάρκεια του 12ου αιώνα και τις φιλολογικές πηγές σχετικά με το 12ο αιώνα), μπορούμε να σπεύσουμε σε ασφαλή συμπεράσματα για την οικονομική κατάσταση του Βουθρωτού στην Μέση Βυζαντινή περίοδο.⁶⁵⁶

Τον 10ο αιώνα και το πρώτο μισό του 11ου αιώνα υπάρχει μια σχετική ευημερία που αντανακλάται στα νομισματικά ευρήματα και στη πηγή του επισκόπου Αρσενίου. Η πόλη έχει μια πολύ ενεργή εμπορική ζωή η οποία βασιίζεται, κυρίως, στην αλιεία και τις επαφές με την Κέρκυρα. Με την έναρξη της Πρώτης Σταυροφορίας και την ανάμιξη του Βυζαντίου με τους Νορμανδούς το 1081, η κατάσταση άλλαξε, βέβαια, οι αγορές εξακολουθούσαν να υπάρχουν, σύμφωνα με τον Αλ-Ιντρίσι, αλλά δεν ήταν τόσο ανθηρές όπως και πριν. Η επικοινωνία με την Κέρκυρα είναι δύσκολη λόγω των πολιτικών και στρατιωτικών συνθηκών, ενώ η αγορά περιορίζεται σε ένα πιο τοπικό εύρος.⁶⁵⁷ Αυτό όμως έχει ως αποτέλεσμα η νομισματική κυκλοφορία της περιοχής να μην ανανεώνεται. Έχουμε δηλαδή την απομόνωση της νομισματικής κυκλοφορίας στην περιοχή και έτσι εξηγείται η έλλειψη των νομισμάτων από την περίοδο των Κομνηνών.⁶⁵⁸ Βέβαια, στο επίχειρο αυτό μπορούμε να αντιπροτείνουμε πως ο χώρος όπου βρέθηκαν τα νομίσματα δεν αποτελεί παρά ένα σημείο αποθήκευσης της ποσότητας εκείνης, και δεν δικαιολογείται η ερμηνεία πως τα κομνηνεία νομίσματα περιορίστηκαν λόγω μιας σύντομης σύγκρουσης, ενόσω και το αρχαιολογικό περιβάλλον των ευρεθέντων νομισμάτων δεν είναι σποραδικό, αλλά αποτέλεσε ενιαίος χώρος αποθήκευσης τους, και μάλιστα από φθαρτό υλικό.⁶⁵⁹

⁶⁵¹ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 91.

⁶⁵² PAPAPOULOU, P., *Un trésor monétaire de trachéa de billon du XIIe s. provenant de Butrint (Albanie)*, ALFARO, C., C., και OTERO M.-P. (επιμ.), *XIII Congreso Internacional de Numismática*, Madrid 2003: *Actas-Proceedings-Actes I*, Μαδρίτη 2005, σσ. 1231-1236. Στο εξής: *Un trésor monétaire de trachéa*.

⁶⁵³ PAPAPOULOU, *Un trésor monétaire de trachéa*, σ. 1231.

⁶⁵⁴ Αυτόθι, σ. 1232.

⁶⁵⁵ Αυτόθι, σ. 1232.

⁶⁵⁶ Αυτόθι, σ. 1232-1234.

⁶⁵⁷ Αυτόθι, σ. 1234.

⁶⁵⁸ Αυτόθι, σ. 1234. Βλ. και υποσημ. 31.

⁶⁵⁹ Αυτόθι, σ. 1231.

Σε Βενετική πηγή του Ιουλίου του 1191, αναφέρεται πως οι έμποροι ξεκινήσαν να χρησιμοποιούν ξανά την θαλάσσια, και όχι την βαλκανική οδό για τα εμπορικά τους ταξίδια.⁶⁶⁰ Διαφαίνεται έτσι πως η οικονομία Βουθρωτού εντάσσεται στις μεγάλες εμπορικούς οδούς και τα νομίσματα του Ισαάκιου Β' συνεργούν σε αυτήν την νέα εμπορική κίνηση. Η μαρτυρία του Βενέδικτου, που αρχικά μοιάζει αντίθετη προς μια οικονομική ευημερία δεν έρχεται σε αντίθεση με την υπόθεση αυτή, επειδή η φράση *Castellum desertum*, που μας διασώζει αναφορικά με το Βουθρωτό μπορεί να αναφέρεται μόνο στην στο λόφο της ακρόπολης, και όχι στα παράλια του Βουθρωτού και το κανάλι της πόλης.⁶⁶¹

Τα νομίσματα του Ισαάκιου Β' συνεχίζουν να κυκλοφορούν στο Βουθρωτό μέχρι το 1204 και την προσάρτηση της πόλης στο Δεσποτάτο της Ηπείρου. Τα νομίσματα του Αλέξιου Γ' Αγγέλου (1195-1203) δεν εμφανίζονται στις ανασκαφές του Βουθρωτό, αλλά και η γενικότερη παρουσία των νομισμάτων του στο έδαφος της Αλβανίας είναι φειδωλή.⁶⁶² Αυτό θα οφείλεται στο γεγονός πως ο αυτοκράτορας δεν έκανε κάποια εκστρατεία στα δυτικά σύνορα της αυτοκρατορίας, σε αντίθεση με τους προκατόχους του.

Η Παπαδοπούλου προτείνει πως η χρονολόγηση της ταφής των νομισμάτων πρέπει να τοποθετηθεί στην περίοδο 1195-1204, χωρίς να αποκλείει το ενδεχόμενο ότι θάφτηκαν τον Μάιο του 1203, όταν ο στόλος της Τέταρτης Σταυροφορίας διέσχισε το πέρασμα μεταξύ Κέρκυρας και Βουθρωτού στην πορεία του προς την Κωνσταντινούπολη.⁶⁶³ Η χρονολόγηση έχει μια πολύ σωστή λογική στην επιχειρηματολογία της, αλλά η συσχέτιση με την Τέταρτη Σταυροφορία μοιάζει αμφίβολη, και ελλείψει περαιτέρω δεδομένων μοιάζει πολύ απίθανη και είναι πολύ δύσκολο να ληφθεί σοβαρά.

Τα κεραμικά ευρήματα στο Τρίκογχο παλάτι μαρτυρούν την αλλαγή των αξόνων των εμπορικών συνδέσεων του Βουθρωτού. Οι τεράστιοι όγκοι αμφορέων της νότιας Ιταλίας, τύπου *Οτράντο*⁶⁶⁴ φαίνεται να επισκιάζονται από την αύξηση του αριθμού των εφυαλωμένων επιτραπέζιων σκευών από την περιοχή του Αιγαίου,⁶⁶⁵ ακόμη και περιστασιακών φατμιδικών κεραμικών από την Αίγυπτο.⁶⁶⁶ Παρά την αναταραχή που επέφεραν οι Νορμανδοί και Σταυροφόροι, αν κρίνουμε από τα κεραμικά τους, οι έμποροι και ψαράδες του Βουθρωτού φαίνεται να είχαν ευημερήσει.⁶⁶⁷

⁶⁶⁰ Αυτόθι, σ. 1234. Βλ. υποσημ. 32.

⁶⁶¹ Αυτόθι, σ. 1234.

⁶⁶² Αυτόθι, σ. 1234, βλ. υποσημ. 34.

⁶⁶³ Αυτόθι, σ. 1234.

⁶⁶⁴ HODGES, *The rise and fall of Byzantine Butrint*, σ. 87.

⁶⁶⁵ Αυτόθι, σ. 87.

⁶⁶⁶ Αυτόθι, σ. 87-89.

⁶⁶⁷ Αυτόθι, σ. 89.

B.IV. Ο ΧΑΡΑΚΗΡΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ

ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΣΤΟΥΣ ΣΚΟΤΕΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ (7ΟΣ-9ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ)

Οι έρευνες στο Βουθρωτό, από τις ιταλικές, τις αλβανικές, αλλά και τις πιο σύγχρονες αρχαιολογικές έρευνες, δεν έχουν καταλήξει σε μια ολόπλευρη θεωρία που να συνθέτει τους παράγοντες που αναπτύχθηκαν στο μέσο βυζαντινό Βουθρωτό, και κυρίως κατά την σιγή των δύο πρώτων αιώνων της φάσης αυτής.⁶⁶⁸ Οι μέχρι τώρα ανασκαφές, όμως, μας επιτρέπουν να αναπτύξουμε μερικά επιχειρήματα και θέσεις που μπορούμε να υποστηρίξουμε.

Ενώσω στην πρώιμη περίοδο έχουμε συνεχές αρχαιολογικό υλικό, για την απόδειξη της αστικής συνέχειας, από τον 7ο ως και τον 10ο αιώνα υπάρχει ένα χάσμα που δύσκολα μπορεί να εξηγηθεί,⁶⁶⁹ αν και οι εκκλησιαστικές πηγές μας βεβαιώνουν για την κατοίκηση του χώρου, κάτι που αποτελεί, πλέον, αδιαμφισβήτητο γεγονός. Η περιορισμένη ύπαρξη αρχαιολογικών στοιχείων που αφορούν την περίοδο από τα μέσα του 7ου και τα τέλη του 9ου αιώνα, ίσως μπορεί να εξηγηθεί από διάφορες θέσεις. Η πρώτη υπόθεση μας λέει πως η πόλη, όντως ήταν μερικώς ακατοίκητη κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου.⁶⁷⁰ Η δεύτερη υπόθεση μας λέει πως ο οικιστικός χώρος, ίσως, περιορίστηκε σε σημεία της πόλης που δεν έχουν αποτελέσει το αντικείμενο λεπτομερούς έρευνας, δηλαδή οι πλαγιές στη βόρεια πλευρά της ακρόπολης.⁶⁷¹ Η τρίτη υπόθεση είναι πως, ίσως ο οικισμός έλαβε χώρα με τέτοιο τρόπο ώστε δεν μπορεί να εντοπιστεί από τις εδαφικές αρχαιολογικές έρευνες ή χρησιμοποιείται λάθος μεθοδολογική προσέγγιση.⁶⁷²

Πέραν τούτου, από τα στοιχεία εξίσου μπορεί να υποστηριχτεί η θέση πως το Βουθρωτό εγκαταλείφθηκε πλήρως μετά τα μέσα του 7ου αιώνα.⁶⁷³ Τα επιχειρήματα που συναινούν προς αυτήν την κατεύθυνση σε πρώτη φάση είναι κάποιες πολύ σημαντικές ιστορικές πηγές που αφήνουν να εννοηθεί στον μελετητή ότι οι πόλεις των δύο επαρχιών της Ηπείρου ερημώθηκαν και όντως πως δεν κατοικούνταν.⁶⁷⁴ Η θέση μας πάντως αποτελεί πως οι πηγές αυτές όντως αποδεικνύουν την πραγματικότητα και αν όχι ένα μέρος της.⁶⁷⁵ Εξάλλου δεν μπορούμε να απορρίψουμε τις πηγές παρά τις προβληματικές που αναπτύσσονται, καθώς εκ των πραγμάτων δεν υπάρχει σοβαρός αντίλογος που να τις απορρίπτει εξ ολοκλήρου.⁶⁷⁶

Ο χώρος του Βουθρωτού, ερημώθηκε λόγω των σλαβικών επιδρομών και ο πληθυσμός αυτός στράφηκε προς την Κέρκυρα και τα ιταλικά παράλια. Άλλωστε τα γραπτά στοιχεία συναινούν πως δύσκολα υπήρξε μια πληθυσμιακή ανακατανομή στις άλλες πλησιέστερες πόλεις ή και αύξηση. Το αντίθετο μάλιστα. η περίπτωση της Ευροίας μας δίνει ακριβώς το επιχείρημα της

⁶⁶⁸ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 323.

⁶⁶⁹ Αυτόθι, σ. 323.

⁶⁷⁰ Αυτόθι, σ. 323.

⁶⁷¹ Αυτόθι, σ. 323.

⁶⁷² Αυτόθι, σ. 323.

⁶⁷³ Αυτόθι, σ. 323.

⁶⁷⁴ Αυτόθι, σ. 323.

⁶⁷⁵ CHARANIS, P., 'The Chronicle of Monemvasia and the question of the Slavonic settlements in Greece', *DOP* 5 (1950), σσ. 139-66. ROSSER, J., 'Byzantine 'Isles of Refuge' in the Chronicle of Galaxeidi', στο: LOCK, P., και SANDERS, G. D. R. (eds), *The Archaeology of Medieval Greece*, Oxford, 1996, σσ. 42-64.

⁶⁷⁶ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 323.

εγκατάλειψης όχι μόνο των ενδότερων εδαφών, αλλά και των παράκτιων όπου ανήκε το Βουθρωτό. Ο πληθυσμός της Ευροιάς μετοίκησε στην πιο ασφαλή Κέρκυρα, όπως και τα Ιωάννινα, και θα ήταν από μεριάς μας αφελές να μην ισχυριστούμε πως οι κάτοικοι του Βουθρωτού δεν έπραξαν το ίδιο, ενόσω διέτρεχαν θανάσιμο κίνδυνο, καθώς ανήκαν στην ίδια ακτίνα δράσης των νέων εποίκων.

Με εξαίρεση το Δυρράχιο, που διαφοροποιείται, οι πόλεις της Ηπείρου, Παλαιάς και Νέας, παρουσιάζουν ομοιόμορφη αρχαιολογία και επιδεικνύουν μια εντυπωσιακή ομοιογένεια στο γεγονός πως καμία από αυτές στην περίοδο αυτή δεν παρέχει αρχαιολογικά δεδομένα που να αποδεικνύουν μια ομαλή κατοίκηση.⁶⁷⁷ Έτσι βλέπουμε πως το Βουθρωτό, στην περίπτωση αυτή δεν φαίνεται να αποτελεί την εξαίρεση, αλλά ανήκει στον κανόνα. Πάντως είναι πιθανό ότι μεταξύ του 8ου και 9ου αιώνα το Βουθρωτό να λειτούργησε ως φρούριο (Δυτικές αμυντικές Δομές και Οίκος στην πεδιάδα της Βρίνας), σύμφωνα με το πρότυπο του Αμορίου. Όλο και περισσότερο εντοπίζονται κεραμικά αυτής της περιόδου στην κεντρική Μεσόγειο. Με προσεκτική ανασκαφή, ως εκ τούτου, μπορεί να είναι δυνατό να προσδιοριστούν τα επίπεδα αυτής της περιόδου στην ακρόπολη, η οποία παραμένει η πιο πιθανή τοποθεσία κατοίκησης κατά την περίοδο αυτή,⁶⁷⁸ αν και οι τελευταίες απόψεις στην υπόθεση της δημιουργίας των φρουρίων, έχουν εγκαταλείψει την ακρόπολη ως πιθανό οικιστικό κέντρο και στράφηκαν προς τους δύο πύργους, στις δυτικές αμυντικές δομές και τον αρχοντικό οίκο στην πεδιάδα της Βρίνας.⁶⁷⁹ Οι συνδέσεις με την Νότια Ιταλία εμφανίζονται δειλά δειλά και σχετίζονται με διοικητικές, όπως και εμπορικές επαφές.

Το Βουθρωτό, χάρη στα ευρήματα, που ανασύρονται, εντάσσεται σιγά-σιγά στην τρέχουσα διοικητική τάξη, αν και θεωρείτο πως είχε εκπέσει για αρκετό διάστημα. Διοικητικά το Βουθρωτό θα υποστήριζε ένα μικρό διοικητικό κέντρο ως στρατηγικό πέρασμα, ενώ ανήκε στην διοικητική μονάδα της Βαγενετίας. Παρά την δύσκολη θέση στην οποία βρέθηκε, το Βουθρωτό, παρουσιάζει ενδείξεις (πηγές και σφραγίδες), πως υπάρχει μια έστω σκιώδης βυζαντινή παρουσία, που δεν μπορεί να εξηγηθεί στις αρμοδιότητες της ή κατά πόσο είχε έλεγχο πάνω στις σλαβικές μάζες. Σημαντική είναι η άποψη πως μιλάμε πρακτικά για μια Σκλαβηνία. Περαιτέρω μπορούμε να μιλάμε και για κοινότητες εκχριστιανισμένες μιας και δεν έχουν βρεθεί ενδεικτικά διακριτά παγανιστικά κατάλοιπα. Κατά πως φαίνεται η Βαγενιτία θα πρέπει να ήταν μια φορολογική, κυρίως, ενότητα με βοηθητικό στρατιωτικό σώμα, που αργότερα, όπως μας μαρτυρούν οι πηγές θα αποτελέσει θεματική ενότητα. Η παρουσία αυτή χρονολογείται από τον 8^ο κυρίως αιώνα έως τον 11^ο, οπότε και την σκυτάλη παίρνουν πιο απτά στοιχεία. Το κέντρο αυτής της διοικητικής παρουσίας φαίνεται να είναι ο αριστοκρατικός οίκος στην πεδιάδα της Βρίνας, όπου βρέθηκαν οι σφραγίδες και πιθανώς για τον οποίο κάνει λόγο ο Όσιος Ηλίας ο Νέος.

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ (10ΟΣ-12ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ)

Τα νομίσματα, αλλά και τα κεραμικά δείχνουν πως υπάρχει μια όλο και μεγαλύτερη αύξηση των ευρημάτων από τους σκοτεινούς αιώνες, που κορυφώνεται τον 11ο αιώνα, οπότε και παρατηρείται μια εμπορική αναγέννηση. Παρατηρείται όμως ένα σημαντικό διάλειμμα στην

⁶⁷⁷ Αυτόθι, σ. 323.

⁶⁷⁸ Αυτόθι, σ. 324.

⁶⁷⁹ BOWDEN, W., *A Window on an Uncertain World: Butrint and the Fortified Sites of Epirus in the 7th–9th Centuries AD, Fortified Settlements In Early Medieval Europe. Defended communities of the 8th–10th centuries*, (Eds) CHRISTIE, N., & HEROLD, H., London, 2016, σσ. 235-247.

περίοδο που μεσολάβησε η Νορμανδία, από τα τέλη του 11ου αιώνα και τα τέλη του 12^{ου} αιώνα, οπότε και δεν υπάρχουν πολλά νομίσματα.⁶⁸⁰

Από τον 10ο έως τον 12ο αιώνα, με την αναβίωση της Μεσογειακού θαλάσσιου εμπορίου,⁶⁸¹ μπορούμε να διαπιστώσουμε και στο Βουθρωτό την επανέναρξη της εμπορική κίνησης. Τα νομίσματα αποτελούν σημαντικό αποδεικτικό στοιχείο. Από τις πηγές μας αναφέρεται η αγορά στο Βουθρωτό που δηλώνει όχι μόνο εμπορική κίνηση αλλά και την διέλευση φυσικών προσώπων και αγαθών, οπότε τα νομίσματα επιβεβαιώνουν και θεμελιώνουν την άποψη αυτή.⁶⁸²

Ωστόσο, δεν υπάρχουν στοιχεία που να δείχνουν ότι το Βουθρωτό απήλαυσε μιας σημαντικής οικονομικής ανάκαμψης αυτή τη στιγμή. Ο περιορισμένος όγκος της κεραμικής από την περίοδο αυτή περιλαμβάνει αμφορείς Απουλίας και βυζαντινά πολύχρωμα σκεύη, υποδεικνύοντας συνδέσεις με την Ιταλία, το Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο.⁶⁸³ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι μεγαλύτερες ποσότητες υλικού του 11ου και του 12ου αιώνα σημειώθηκαν στην περιοχή του Βαπτιστηρίου γεγονός που υποδηλώνει ότι η εμπορική και οικονομική κίνηση συγκεντρώθηκε γύρω από το χριστιανικό κέντρο της πόλης.⁶⁸⁴

Τα λίγα όστρακα κεραμικής του 7ου-9ου αιώνα που βρέθηκαν από τις ανασκαφές στο Τρίκογχο Παλάτι και την Οικία του Εμπόρου δεν ισοδυναμούν με την τυφλή υποστήριξη της αστικής συνέχειας.⁶⁸⁵ Ωστόσο, η φαινομενική εγκατάλειψη του Οίκου στην πεδιάδα της Βρίνας φαίνεται να συμπίπτει με την ανανέωση του Βουθρωτού ως μόνιμης πόλης κατά τα τέλη του 10ου έως τις αρχές του 11ου αιώνα. Οι νέες οχυρώσεις γύρω από την ακρόπολη καθώς και η ανακαίνιση του κατώτερου αμυντικού τοίχου που τρέχει κατά μήκος του καναλιού Βιβάρι είναι τα πιο εμφανή στοιχεία αυτής της αναγέννησης. Η μικρή ανακατάληψη των περιοχών του Τρίκογχο παλατιού και της Οικίας του Εμπόρου, ενδεχομένως να αποτελούν παράγοντες αυτού του νέου αέρα. Τα νομίσματα δείχνουν μια απότομη αύξηση που μαρτυρά πολλές δραστηριότητες, καθώς από την άλλη έχουμε την νομισματική σιγή στην πεδιάδα της Βρίνας. Παράλληλα τα ευρήματα από τους αμφορείς του Οτράντο αυξάνονται στο Τρίκογχο παλάτι, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι εμπορικές δραστηριότητες μετατοπίστηκαν προς την μεριά του καναλιού.⁶⁸⁶

Οι δύο φαινομενικά αντικρουόμενες περιγραφές τον 12ο αιώνα, του Βουθρωτού από τον Αλ-Ιντρίσι και τον Βενέδικτο του Peterborough μπορεί να αποτελούν τις δύο όψεις της ίδιας ιστορίας. Ο Αλ-Ιντρίσι περιγράφει Βουθρωτό ως μια μικρή αγορά. Τα αρχαιολογικά στοιχεία το επιβεβαιώνουν άλλωστε. Η ακρόπολη του Βουθρωτού και οι απότομες προσανατολισμό πλαγιές, προς τα Βόρεια και Νότια, μαζί με τους εποχικούς ψαράδες, θα μπορούσαν να συνεπάγονται μια μικρή πόλη. Από την άλλη, η αναφορά ως *desertum castellum*, που περιγράφεται από τον Βενέδικτο το 1191, πιθανότητα μας λέει ότι μετά την εκδίωξη των Βυζαντινών στην δεκαετία του 1080, και τον έλεγχο των Ιονίων νήσων από τους Νορμανδούς,

⁶⁸⁰ HODGES, R., και VROOM, J., 'Late antique and early medieval ceramics from Butrint', στο GELICHI, S., και NEGRELLI, C., (eds) *La circolazione delle ceramiche nell'Adriatico*, SAP, Mantua 2007, σσ. 375-88.

⁶⁸¹ MC' CORMICK, M., *Origins of the European Economy, Communications and Commerce AD 300-900*. Cambridge, 2001. ANGOLD, M., *The Byzantine Empire 1025-1204. A Political History*. London, 1984, σ.11. Βλ. και HARVEY, A., *Economic Expansion in the Byzantine Empire, 900-1200*. Cambridge, 1989, σ. 23-24.

⁶⁸² HODGES, *Concluding remarks*, σ. 324.

⁶⁸³ Αυτόθι, σ. 324.

⁶⁸⁴ Αυτόθι, σ. 324. (Εικ. 18.1).

⁶⁸⁵ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 216.

⁶⁸⁶ Αυτόθι, σ. 216.

ίσως να μην υπήρχε για μεγάλο διάστημα βυζαντινή εξουσία στο κάστρο της Ακρόπολης.⁶⁸⁷ Αυτό δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί, επειδή η πιθανότερη θέση για αυτό το φρούριο-κάστρο ήταν στην κορυφή του λόφου, που κατεδαφίστηκε από τον Ουγκολίνι.⁶⁸⁸

Σε μια απόπειρα αποτίμησης της Μέσης Βυζαντινής ιστορίας του Βουθρωτού, ο Hodges, κάνει λόγο για τρεις διαφορετικές οικιστικές φάσεις. Η πρώτη φάση ανάγεται περίπου το 800, οπότε και το Βουθρωτό περιελάμβανε μια συμπυκνωμένη περιοχή στις Δυτικές αμυντικές δομές, με ευρήματα που συμπεριλαμβάνουν εισαγόμενα εμπορεύματα από το Ανατολικό Μεσόγειο και την Απουλία, ξέχωρα των τοπικών χρηστικών κεραμικών σκευών και άλλα τοπικά υαλικά προϊόντα. Για το κέντρο αυτό υπάρχουν στοιχεία που αποδεικνύουν μια κυρίως καταναλωτική συμπεριφορά, με περιορισμένα στοιχεία για την παραγωγή ή την συμμετοχή στα εμπορικά οικονομικά δίκτυα. Η Εκκλησία φαίνεται πως δεν είχε κάποιο σημαντικό ρόλο στον οικισμό.⁶⁸⁹

Η δεύτερη οικιστική φάση εντοπίζεται περίπου μεταξύ των ετών 840-950, σε έναν αριστοκρατικό οίκο που βρισκόταν σε μια ανοχύρωτη ανοικτή περιοχή του παλιού ρωμαϊκού προαστίου. Η κεραμική συνάθροιση του περιελάμβανε περίπου 50% κεραμικά από το Οτράντο και 50% κεραμικά τοπικής προέλευσης. Τα νομίσματα, οι σφραγίδες και οι εισαγόμενοι σφαιρικοί αμφορείς δείχνουν μια σημαντική αλλαγή στόχευσης προς την διαχείριση της παραγωγής και του εμπορίου. Ας μην ξεχνάμε πως το Βουθρωτό κατείχε σημαντική στρατηγική θέση σε σημεία κλειδί για την εξελιξή του.⁶⁹⁰ Ο επίσκοπος, που έδρευε για ορισμένο διάστημα στον οικισμό φαίνεται να είχε έναν εφήμερο ρόλο, αν και θα μπορούσε να ήταν το επίκεντρο, της έστω συχνά διακοπτόμενης, εμπορικής κίνησης που εντοπίζεται δίπλα στο κανάλι Βιβάρι.⁶⁹¹

Η τρίτη οικιστική φάση εντοπίζεται από το 950 έως το 1025, οπότε και έχουμε την εκ νέου δημιουργία ενός μόνιμου αστικού πυρήνα με έδρα την παλιά οχυρωμένη πόλη σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους. Τα βασικά χαρακτηριστικά που εντοπίζονται ήταν η παρουσία και ο ρόλος της εκκλησίας, δομικά και μη, αλλά και η έμφαση στην συλλογική άμυνα. Ο πυρήνας που ενοποίησε τις διαφορετικές οικιστικές μονάδες του 9ου-10ου αιώνα συμμετείχε στο εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, καθώς και στην εκμετάλλευση των τοπικών φυσικών πόρων.⁶⁹²

⁶⁸⁷ Αυτόθι, σ. 216.

⁶⁸⁸ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 216.

⁶⁸⁹ Αυτόθι, σ. 216-217

⁶⁹⁰ Βλ. εικόνα 26 για τις χερσαίες οδούς.

⁶⁹¹ HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 217

⁶⁹² Αυτόθι, σ. 217

ΜΕΡΟΣ Γ΄
ΤΟ ΥΣΤΕΡΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ (ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ)

Γ.Ι. ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ (1204-1259)

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, η Ήπειρος συνεχίζει την ιστορική της πορεία ως ανεξάρτητη βυζαντινή επαρχία.⁶⁹³ Η Ήπειρος είχε πολλά πλεονεκτήματα, όπως η γεωγραφική θέση, που δημιουργούσε δυσκολίες σε έναν καθολικό έλεγχο, και μια συνεκτική διοικητική παράδοση λόγω της πίεσης που είχε δεχτεί κατά την μέση περίοδο.⁶⁹⁴

Για να γνωρίσουμε καλύτερα το Βουθρωτό του Δεσποτάτου της Ηπείρου αξίζει πρώτα, να γίνει μια νύξη όσον αφορά τον 10ο αιώνα, όποτε και ξεκινάνε οι σχέσεις Βενετών και του Βυζαντίου. Το Βυζάντιο υποστήριζε μια πάγια προστατευτική, κατεξοχήν, οικονομική πολιτική για τους υπηκόους του, αλλά έδωσε στην Βενετία κυρίαρχα οικονομικά δικαιώματα, που ακόμα και οι υπήκοοι του βυζαντινού κράτους δεν θα τολμούσαν να ζητήσουν. Ένα παράδειγμα του προστατευτισμού που επεδείκνυε το βυζάντιο ήταν το *Βιβλίο του Επάρχου* που προέβλεπε αυστηρές τιμωρίες για τους παραβάτες των τιθέμενων κανόνων και φυσικά μέσω πολύπλοκων μηχανισμών απαιτούσε την πλήρη συνεργεία του κρατικού παράγοντα σε “επιχειρηματική πρωτοβουλία” των υπηκόων, οι οποίοι δεσμεύονταν άθελα τους να δανείζονται από το κράτος, αποκτώντας τελικά ως συνέταιρο το κρατικό παράγοντα που δρούσε και ως ελεγκτής. Βέβαια η υπερεκτίμηση των υπηρεσιών που προσφέρονταν από ξένους και η ατολμία της οδήγησε το Βυζάντιο στην σταδιακή παραχώρηση εδάφους στον εμπορικό τομέα που ως λογική συνέπεια μετατράπηκε σε πολύ ενεργή στρατιωτική δύναμη, και εν τέλει αποτέλεσε ρυθμιστικός παράγοντας για το μέλλον του Βυζαντίου.

Ως σύμμαχοι των Βυζαντινών, οι Βενετοί αποτέλεσαν την άμυνα έναντι της νορμανδικής επέκτασης στην Αδριατική. Ο νορμανδικός στόλος, στην υποχώρηση από την Κέρκυρα, εκμηδενίστηκε στο Βουθρωτό το 1085 από την Βενετική Δημοκρατία. Σε συνδυασμό με τις επακόλουθες γενναίες επιχορηγήσεις, συναλλαγές και παραχωρήσεις από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, προωθείται μια Βενετική υπεροχή στο μεσογειακό εμπόριο, που απλωνόταν από τα δυτικά ως και την Μέση Ανατολή.⁶⁹⁵ Αυτό βέβαια δεν εμπόδισε την Βενετία να συνωμοτήσει εναντίον των βυζαντινών, καθώς η επιρροή τους εξασθενούσε μετά την Α΄ Σταυροφορία (1096-99). Έτσι η Βενετία άκμασε κερδίζοντας βάσεις στο Ιόνιο για να εδραιώσει το θαλάσσιο εμπόριο της μεταξύ της Αδριατικής και του Αιγαίου Πελάγους.⁶⁹⁶ Αυτό οδήγησε δηλαδή σε ένα βενετικό δίκτυο που δρούσε παρασιτικά στην βυζαντινή οικονομία, ενώ η επιρροή της όλο τον χώρο μεγάλωνε όλο και περισσότερο.

Η συμμετοχή της Βενετίας στις Σταυροφορίες σηματοδότησε μια επιθετική πορεία, που κλιμακώθηκε φτάνοντας στην συνεργεία που είχε αποτέλεσμα την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1204. Οι Βένετοι συμμετείχαν στην πολιορκία της Τύρου το 1124, και στο ταξίδι της επιστροφής τους έκαναν επιδρομές σε λιμάνια του Αιγαίου και της Αδριατικής, κερδίζοντας πολύτιμες παραχωρήσεις. Η Βενετία συμμετείχε ενεργά και παρείχε τα μέσα, όπως στόλους για να στηρίξει τις επόμενες σταυροφορίες κατά τη διάρκεια του 12ου αιώνα, και

⁶⁹³ NICOL, D., Η Ήπειρος ως ανεξάρτητη ηγεμονία (1204-1246), στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ήπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 198-201. Στο εξής: *Η Ήπειρος ως ανεξάρτητη ηγεμονία*. Για την επιρροή των Δυτικών επικυρίαρχων στα εδάφη της Ηπείρου βλ. στο ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, Μ., *Οι Δυτικοί στην Ρωμανία (13ος-15ος αιώνες). Μια ερευνητική προσέγγιση*, Αθήνα 2013. Επίσης, ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, Μ., *Από την Δυτική Ευρώπη στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι σταυροφορικές ηγεμονίες στη Ρωμανία (13ος-15ος αιώνες). Πολιτικές και θεσμικές πραγματικότητες*, Αθήνα, 2012.

⁶⁹⁴ NICOL, *Η Ήπειρος ως ανεξάρτητη ηγεμονία*, σ. 198.

⁶⁹⁵ CROWSON, A., *Venetian Butrint/Butrinti Venecian*, London/Tirana 2007, σ. 7. Στο εξής *Venetian Butrint*.

⁶⁹⁶ Αυτόθι, σ. 7.

ως συνέπεια μεγάλωσε για να κυριαρχήσει στο εμπόριο μεταξύ της Ευρώπης και του Λέβαντα.⁶⁹⁷ Οι αντιδυτικές ταραχές στη βυζαντινή πρωτεύουσα της Κωνσταντινούπολης το 1182 σε μεγάλο βαθμό απευθύνονταν στους Βενετούς και, ως αντίποινα, η Βενετία στηρίζει την Τέταρτη Σταυροφορία, η οποία επρόκειτο είναι μια εκστρατεία εναντίον της Πόλης.⁶⁹⁸ Οι βυζαντινοί παράγοντες και εποφθαλιμούντες του θρόνου είχαν υποσχεθεί στην Βενετία ένα ποσό που ισοδυναμεί με 20.000 κιλά ασήμι για να μεταφέρουν τα στρατεύματα των φεουδαρχών της Γαλλίας και να τους βοηθήσουν να πάρουν τον θρόνο της αυτοκρατορίας. Οι υποσχέσεις βέβαια δεν έγιναν πραγματικότητα λόγω της οικονομικής δυσπραγίας. Το 1204 οι σταυροφόροι επανειλημμένα επιτέθηκαν, και τελικά, λεηλάτησαν και έκαψαν την Κωνσταντινούπολη.

Οι νικητές σταυροφόροι, διαμέλισαν την αυτοκρατορία μεταξύ τους, και ως νικήτρια δύναμη η Βενετία απέκτησε τα νησιά της Κρήτης και της Εύβοιας, καθώς και πρόσθετες στρατηγικές βάσεις στο Αιγαίο, Πελοπόννησο και το Ιόνιο. Η βενετική επιρροή έδρασε στην αναβίωση του μεσογειακού εμπορίου και έδωσε ώθηση στην περαιτέρω ακμή της πόλης του Βουθρωτού.⁶⁹⁹ Γενικότερα αξίζει να σημειωθεί πως η Ήπειρος παρουσίαζε μια ομοιογένεια και σταθερότητα που οδήγησε στην οργάνωση του Δεσποτάτου, που έδειξε πολλές δυνατότητες να ηγηθεί της ευρύτερης τοπικής πολιτικής.⁷⁰⁰

Στην *Partitio Imperii Romaniae*, του 1204, και ειδικότερα στη γεωγραφική ενότητα της ευρύτερης περιοχής που κατακυρώθηκε στους Βενετούς της Κωνσταντινούπολης,⁷⁰¹ περιλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, η Κέρκυρα και η Βαγενιτία, στην οποία ανήκε και το Βουθρωτό. Στο χωρίο αυτό φαίνεται πως η Βαγενιτία αποτελεί «χαρτουλαράτο», κάτι που θα αλλάξει το 1210.⁷⁰² Είναι όμως σαφές ότι η Κέρκυρα θεωρείται τότε από τους Βενετούς ως μείζονος σημασίας θέση, όπως αποδεικνύεται από την εγκαθίδρυση βενετικής εξουσίας στο νησί κατά τα επόμενα χρόνια.⁷⁰³ Επρόκειτο εν τούτοις για μια κυριαρχία έμμεση, καθώς η Κέρκυρα παραχωρήθηκε σε δέκα Βενετούς υπό φεουδαλική σχέση, με αρκετές ελευθερίες στους Βενετούς πολίτες.⁷⁰⁴

Ο Βενετός *Podesta* στην Κωνσταντινούπολη, το 1205, αποφάσισε πως οι παράκτιες επαρχίες από το Γλυκύ ως το Δυρράχιο, ειδικότερα αναφερόμενος στην «*provincia Vagenecie*», θα έπρεπε να υπαχθούν απευθείας στην κυριότητα της Βενετίας. Όμως οι Βενετοί, δεν φαίνεται να ενδιαφέρονταν για την κατοχή της ηπειρωτικής επικράτειας, και επέτρεψαν στον Μιχαήλ Α΄ Κομνηνό Δούκα να κυβερνήσει στα εδάφη αυτά, ως υποτελής βασάλος τους την περιοχή, από τα βενετικά σύνορα της Επαρχίας του Δυρραχίου ως και την Ναύπακτο.⁷⁰⁵

⁶⁹⁷ CROWSON, *Venetian Butrint*, σ. 9.

⁶⁹⁸ Το αντιδυτικό μένος σε κάθε περίπτωση καταγράφεται από την Άννα Κομνηνή, ακόμα, η οποία μεταφέρει το καιροσκοπικό χαρακτήρα των σταυροφόρων που φιλοξενούνταν στην βυζαντινή αυλή.

⁶⁹⁹ CROWSON, *Venetian Butrint*, σ. 9.

⁷⁰⁰ PRINZING, *Εκκλησιαστική ιστορία*, σ. 195.

⁷⁰¹ NICOL, D., *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, Ιωάννινα, 1974, σ. 21. Στο εξής: *Δεσποτάτο*.

⁷⁰² *Περί διανομής*, CARILE, A., «*Partitio terrarum Imperii Romaniae*», *Studi Veneziani* 7 (1965), σ. 220: «*Provincia Dirachii et Arbani, cum chartolaratis de Glavinica, de Bagenetia. Provincia de Gianina. Provincia Drinopoli. Provincia Achridi. Leukas et Coriphos*». ΑΣΔΡΑΧΑ, *Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας*, σ. 241.

⁷⁰³ ΑΣΩΝΙΤΗΣ, Σ., *Το Βουθρωτό στα τέλη του μεσαίωνα*, *Βυζαντινός Δόμος*, τ. 17-18. (2009-2010), σσ. 301-316, σ. 303. Στο εξής: *Το Βουθρωτό στα τέλη του μεσαίωνα*.

⁷⁰⁴ NICOL, *Η Ήπειρος ως ανεξάρτητη ηγεμονία*, σ. 198. ΑΣΩΝΙΤΗΣ, *Το Βουθρωτό στα τέλη του μεσαίωνα*, σ. 303. Το κείμενο της παραχώρησης στο LUNZI, E., *Della condizione politica delle Isole Jonie sotto il dominio Veneto, proceduta da un compendio della storia della isole stesse dalla divisione dell' impero Bizantino. Versione con note di Marino Dr. Typaldo-Foresti e Nicolo Barozzi, riveduta ed aumentata dall' autore*, Βενετία 1860, σσ. 31-33.

⁷⁰⁵ NICOL, *Η Ήπειρος ως ανεξάρτητη ηγεμονία*, σ. 198.

Ο Μιχαήλ Α΄ Δούκας ήταν ο ιδρυτής και ο πρώτος Δεσπότης του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1205-1215). Αργότερα, την σκυτάλη θα πάρει ο ετεροθαλής αδερφός του Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας, που θα ασκήσει την εξουσία στο Δεσποτάτο από το 1215-1230.⁷⁰⁶ Ακολουθεί η υποταγή στους Βουλγάρους το 1230, ενώ το βάρος της εξουσίας επωμίζεται ο Μιχαήλ Β΄ Άγγελος Κομνηνός Δούκας, που ήταν ανεψιός του Θεόδωρου.⁷⁰⁷ Ο τελευταίος θα αποτελέσει Δεσπότης ως το τέλος της ζωής του, το 1268.⁷⁰⁸

Ως ανταπόδοση της συμφωνίας του Μιχαήλ Α΄ ως βασάλου, οι Βένετοι απαίτησαν εχέγγυα για την προστασία και ασφάλεια τους: ελεύθερη εμπορική διακίνηση με τους αντίστοιχους οικισμούς και το δικαίωμα να έχουν εκκλησίες ειδικά για τους πολίτες της Βενετίας και του Δυρραχίου.⁷⁰⁹ Ο Μιχαήλ Α΄ ήταν ένας από τους πλέον αναξιόπιστους συμμάχους για τους Βενετούς που συχνά δρούσε εναντίον τους, όπως το 1214 όταν κατέκτησε την βενετική Κέρκυρα για ορισμένο διάστημα. Περαιτέρω μέχρι το 1215 ήταν ο κυρίαρχος της περιοχής από το Δυρράχιο ως την Ναύπακτο, αν και τα αρχικά εδάφη του Δεσποτάτου περιλάμβαναν κυρίως την Παλαιά Ήπειρο, που ήταν ελληνόφωνη.⁷¹⁰

Πιθανότατα οι Βενετοί φεουδάρχες δεν είχαν την άμεση και έγκαιρη υποστήριξη της μητρόπολης στο δύσκολο περιβάλλον της περιοχής, όπου ο πολυπράγμων Μιχαήλ Α΄ συγκροτούσε κατά την ίδια εποχή το βυζαντινό κράτος της Ηπείρου, που απέβλεπε στην κληρονομιά της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.⁷¹¹ Στο πλαίσιο αυτής της δραστηριότητας το Βουθρωτό ήταν πολλαπλά χρήσιμο για την ενότητα της επικράτειας του ηγεμόνα της Ηπείρου, ο οποίος το ενέταξε στο κράτος του, κάτι που επικύρωσαν οι Βενετοί το 1210.⁷¹² Στην *Promissio* του Μιχαήλ Α΄ (1210)⁷¹³ προς το δόγη, η βενετοκρατούμενη Κέρκυρα αποχωρίζεται πολιτικά από τις απέναντι ακτές που αναγνωρίζονται ως υποκείμενες στο ηπειρωτικό κράτος.⁷¹⁴ Επρόκειτο εν τούτοις για μια διαίρεση που, καθώς δεν ικανοποιούσε την ηγεσία της Ηπείρου, δεν είχε διάρκεια, και το 1214/1215 η ενότητα αυτή αποκαταστάθηκε με την υπό άγνωστες συνθήκες επέκταση της ηπειρωτικής κυριαρχίας και στην Κέρκυρα.⁷¹⁵ Στην αναφορά της «*Promissio*» γίνεται λόγος καθαρά για το Θέμα Βαγενιτίας,⁷¹⁶ κάτι που συμπληρώνεται από την «*Refutatio*» του Marino Zeno (1205),⁷¹⁷ που κάνει λόγο, σύμφωνα με την ερμηνεία του Prinzing, για Θέμα Βαγενιτίας,⁷¹⁸ ξεδιαλύνοντας, έτσι, τις όποιες αρνήσεις για το διοικητικό πλαίσιο, όπου ανήκε το Βουθρωτό.

⁷⁰⁶ Αυτόθι, σ. 199.

⁷⁰⁷ Αυτόθι, σ. 201.

⁷⁰⁸ Αυτόθι, σ. 203.

⁷⁰⁹ SOUSTAL και KODER, *TIB* 3, σ. 58-61, PRINZING, *Studien zur Provinz-und Zentral-verwaltung*, σ. 84-107.

⁷¹⁰ NICOL, *Η Ήπειρος ως ανεξάρτητη ηγεμονία*, σ. 198-199.

⁷¹¹ Για τα σύνορα του Δεσποτάτου της Ηπείρου βλ. στις εικόνες 27-30.

⁷¹² ΑΣΩΝΙΤΗΣ, *Το Βουθρωτό στα τέλη του μεσαίωνα*, σ. 303.

⁷¹³ ΑΣΔΡΑΧΑ, *Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενιτίας*, σ. 241. «*Dimiscimus comuni Venecie provinciam Dirrachij cum ebarlolarato Glavenizi, et provinciam Vagenecie, et Corfu cum tota ejus insula. Hec sunt enim sub Dirrachio, videlicet Sfenarsa cum chartolarato de Glavenitis, quod chartolaratum potest esse cum tribus vel qualuor casalibus, et Ablona: est catepanikum Vagenetie, et habet cum chartolaratum de Gleki cum aliis duabus villiet duobus agridijs, idem parvis casalibus*».

⁷¹⁴ ΑΣΩΝΙΤΗΣ, *Το Βουθρωτό στα τέλη του μεσαίωνα*, σ. 303.

⁷¹⁵ Αυτόθι, σ. σ. 303.

⁷¹⁶ ΑΣΔΡΑΧΑ, *Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενιτίας*, σ. 241.

⁷¹⁷ Αυτόθι, σ. σ. 241.

⁷¹⁸ Αυτόθι, σ. σ. 241, και υποσημείωση 13. Θα ασχοληθούμε, όμως, πιο αναλυτικά στα διοικητικά πλαίσια.

Τα εκκλησιαστικά αρχεία μας παρέχουν τις κύριες πηγές μας για το Βουθρωτό κατά τις πρώτες δεκαετίες του 13ου αιώνα. Οι επίσκοποι του Βουθρωτού υπάγονταν στην μητρόπολη της Ναυπάκτου, στην οποία, από το 1199/1200 ως το 1232, Μητροπολίτης ήταν ο Ιωάννης Απόκαυκος.⁷¹⁹ Κατά την δράση του ήλεγχε σημαντικές εκκλησίες που εκτεινόταν από την Αρτα, έως και την Ναύπακτο, σε μια κρίσιμη περίοδο για την Ορθόδοξη Εκκλησία.⁷²⁰ Ο Απόκαυκος, που είχε μια δυναμική προσωπικότητα, προασπιζόταν την ανεξαρτησία της εκκλησίας στα πλαίσια του Δεσποτάτου της Ηπείρου έναντι των επιταγών του Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης, ο οποίος έδρευε μετά την Τέταρτη Σταυροφορία στην Νίκαια της Βιθυνίας.⁷²¹

Ο επίσκοπος του Βουθρωτού συνδέθηκε στενά με τον Απόκαυκο, ο οποίος ήταν ένθερμος υποστηρικτής της ανεξαρτησίας της εκκλησίας των Ηπειρωτών, κάτι που θα καθόριζε και την τοπική πολιτική σκηνή, αν μπορούμε να κάνουμε λόγο για κάτι τέτοιο. Τα πολυάριθμα γραπτά του Ιωάννη Απόκαυκου είναι μια σημαντική πηγή για το Βουθρωτό, ειδικά οι επιστολές του προς τον υφιστάμενο του, τον Επίσκοπο Δημήτριο.⁷²² Μια επιστολή που χρονολογείται το 1226 ή το 1227, που είχε σαν θέμα του τις υποψηφιότητες για τον κενό θρόνο της Επισκοπής Ιωαννίνων, μας δίνει ένα παράδειγμα της επικοινωνίας μεταξύ των ανδρών αυτών.⁷²³

Στις 15 Αυγούστου 1227, ο επίσκοπος του Βουθρωτού είχε λάβει μέρος στην σύνοδο της Βόνιτσας⁷²⁴ που συνεδρίαζε για την εκλογή του τοπικού επισκόπου.⁷²⁵ Το Νοέμβριο του 1227 ο Ιωάννης Απόκαυκος έδωσε οδηγίες στους επισκόπου Αετού, Αχελώου, Βουθρωτού και Δραγαμεστού, ώστε να κάνουν ορισμένες χειροτονίες των επισκόπων της Βόνιτσας και της

⁷¹⁹ Για το ειδικό βάρος του Απόκαυκου και του Χωματηνού βλ. στα: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Κ. Ν., «Από την πνευματική ζωή στο 'κράτος' της Ηπείρου (1204-ca 1340) στο: *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου: Μεσαιωνική Ηπειρος (17-19 Σεπτ. 1999)*, εκδ. επιμ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Κ. Ν., Ιωάννινα, 2001, σσ. 231-256. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Ν. Β., *Οι λόγιοι του Δεσποτάτου της Ηπείρου και του βασιλείου της Νίκαιας*, Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 18-58 και σ. 73-90.

⁷²⁰ Βλ. εικόνα 24.

⁷²¹ ΚΑΡΠΟΖΙΛΟΣ, Α., *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, *Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται* 7, Θεσσαλονίκη 1973.

⁷²² Βλέπε στο παράρτημα τα Κείμενα I και II. PETRIDES, S. (ed.), 'Jean Apokaukos, lettres et autres documents inedits', *IRAIK 14* (1909)-*IRAIK*, σσ. 69-100, σ. 77-78, επιστολή VIII: «Πρὸς τὸν Βοθρωντοῦ κυρὸν Δημήτριον». Επίσης PETRIDES, S. (ed.), 'Jean Apokaukos, lettres et autres documents inedits', *IRAIK 14* (1909)-*IRAIK*, σσ. 69-100, σ. 91-92, επιστολή XXII: «Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν Βοθρωντοῦ κυρὸν Δημήτριον. Χάρτας ἐπεκόμισεν ὁ παρών...».

⁷²³ Βλέπε στο παράρτημα το Κείμενο III. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, Β., «Ο Ιωάννης Απόκαυκος και η σχέση του με την επισκοπή Ιωαννίνων κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του», στο: *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου: Μεσαιωνική Ηπειρος (17-19 Σεπτ. 1999)*, εκδ. επιμ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Κ. Ν., Ιωάννινα, 2001, σσ. 123-149, βλ. ιδίως τις σελίδες 133-135. BEES-SEFERLI, N. A. (ed.), *Unedierte Schriftstucke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos, des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien)*, *BNJ 21* (1976), Athens, σ. 141 (no. 83): «Πανιερώτατε Βοθρωτοῦ καὶ ἐν Κυρίῳ συναδελφέ...».

⁷²⁴ Η Βόνιτσα ανήκε, όπως και το Βουθρωτό στο Χαρτουλαράτο της Βαγενιτίας.

⁷²⁵ ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Α., Η χρονολόγηση επιστολών και εγγράφων του Ι. Αποκαύκου, *Εγνατία* 4 (1993-94), σσ. 143-168, κυρίως σ. 162-164.

Βελλάς, στην θέση του μιας και ο ίδιος ήταν άρρωστος.⁷²⁶ Πιθανόν το έτος 1229, τον Απρίλιο, ο επίσκοπος Δημήτριος του Βουθρωτού υπέγραψε ένα διάταγμα του Ιωάννη Απόκαυκου.⁷²⁷

Άλλη σημαντική μορφή του 13^{ου} αιώνα που συσχετίζεται με το Βουθρωτό είναι ο Δημήτριος Χωματηνός, Αρχιεπίσκοπος της Οχρίδας. Ανάμεσα στα εκκλησιαστικά γραπτά του Δημήτριου Χωματηνού, που είχε στέψει τον Θεόδωρο Δούκα ως αυτοκράτορα στην Θεσσαλονίκη το 1227, βρίσκουμε μια πράξη που ζητήθηκε από τον επίσκοπο Δημήτριο του Βουθρωτού. Ο επίσκοπος είχε βρεθεί σε μια διαμάχη με τον ηγούμενο της Μονής Χωτηχόβου σχετικά με την χειροτονία των ιερέων.⁷²⁸ Το μοναστήρι του Χωτηχόβου, όπως και το διπλανό χωριό του Χωτηχόβου και το χωριό των Τζουμέρκων (ή Τορμενικόν) της αρχοντίας του Χωτηχόβου, βρισκόταν διοικητικά στα πλαίσια της επισκοπής του Βουθρωτού.⁷²⁹ Σε μια άλλη εκκλησιαστική πράξη, υπογεγραμμένη από τον αρχιεπίσκοπο, γίνεται αναφορά σε μια απόφαση που εκδόθηκε από τον χαρτοφύλακα του Βουθρωτού.⁷³⁰

Η ηπειρωτική κυριαρχία στο Βουθρωτό θα διαρκέσει, ουσιαστικά, μέχρι το 1258.⁷³¹ Ο Φίλιππος Κινάρδος, ναύαρχος του ηγεμόνα της Σικελίας Μαμφρέδου, έχοντας ήδη από το προηγούμενο έτος γίνει κύριος των περιοχών του Δυρραχίου, του Αυλώνα, της Σφιναρίτσας και του Βερατίου, θα καταλάβει το Σοπωτό, τη Χειμάρα, τα Κάνινα, το Βουθρωτό και την Κέρκυρα. Και καθώς ο Μαμφρέδος είχε πρόσφατα χηρέψει, ο Μιχαήλ Β' της Ηπείρου, που αντιμετώπιζε τότε την αντιπαλότητα της Νίκαιας, πρόσφερε στον ηγεμόνα της Σικελίας το χέρι της θυγατέρας του, της Ελένης Αγγελίνας. Το Βουθρωτό εν τέλει αποτέλεσε ένα διπλωματικό

⁷²⁶ Βλέπε στο παράρτημα το Κείμενο IV. BEES-SEFERLI, N. A. (ed.), *Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos, des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien)*, *BNJ* 21 (1976), Athens, σ. 77-78 (no. 17): «† Ἁγιοί μου δεσπότης καὶ ἐν κυρίῳ ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ καὶ συλλειτουργοὶ Αἰετοῦ, Ἀχελώου, Βοθρωτοῦ καὶ Ἀδραγαμέστου...» Επίσης βλ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Α., Η χρονολόγηση επιστολών και εγγράφων του Ι. Αποκαύκου, *Εγνατία* 4 (1993-94), σσ. 143-168, κυρίως σ. 164.

⁷²⁷ ΡΑΛΛΗΣ, Γ. Α., και ΠΟΤΑΗΣ, Μ. (Επιμ.), *Σύνταγμα των θείων και ιερών Κανόνων* 5, 1858, σ. 106-109. NICOL, D. M., *The Despotate of Epiros*, Oxford, 1957, σ. 219-221. LAURENT, V., *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople. I. Les Actes des patriarches, IV. Les Regestes de 1208 à 1309*, *Institut français d'études byzantines*, Paris 1971, no. 1,283.

⁷²⁸ THOMAS, J. P., *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, *DOS* 24, 1987, σ. 241-242.

⁷²⁹ Βλέπε στο παράρτημα το Κείμενο V. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΗΝΟΣ, PITRA, J. B. (ed.), *Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmense parata VI. Iuris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena*, Paris/Rome, 1891, σ. 339-350, no. 80 και στο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΗΝΟΣ, Πονήματα διάφορα, PRINZING, G. (Ed.), *Demetrii Chomateni ponemata diaphora, recensuit*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 38, Berlin/New York, 2002, σ. 267-269 (no. 80): «Περὶ ὄρων ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐπαρχιῶν καὶ προνομίων καὶ σταυροπηγιῶν καὶ περὶ μὴ δεῖν, ἐν μοναστηρίῳ γάμους ἢ βαπτίσματα γίνεσθαι, καὶ περὶ δολεραῶς ἀναφοραῶς καὶ ὅτι οὐκ ἀποκλείονται χρόνῳ τὰ ἐκκλησιαστικὰ προνόμια...».

⁷³⁰ Βλέπε στο παράρτημα το Κείμενο VI. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΗΝΟΣ, PITRA, J. B. (ed.), *Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmense parata VI. Iuris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena*. Paris/Rome, 1891, σ. 162 (no. 37): «Περὶ κινητῶν πραγμάτων καὶ ἐπικοινωνῶν καὶ περὶ μέμψεως διαθήκης καὶ περὶ τῶν ἐκ γ' συνοικεσίου παίδων...».

⁷³¹ NICOL, *Η Ηπειρος ως ανεξάρτητη ηγεμονία*, σ. 202. ΑΣΩΝΙΤΗΣ, *Το Βουθρωτό στα τέλη του μεσαίωνα*, σ. 303.

εργαλείο.⁷³² Το 1259, η Έλενα, η κόρη του Δεσπότη Μιχαήλ Β' και της Θεοδώρας Πετραλίφαινας, παντρεύτηκε τον Μανφρέδο της Σικελίας, ο οποίος καταγόταν από τους Hohenstaufen.⁷³³

Υπάρχουν πολλές πιθανότητες που συνηγορούν πως στην προίκα της συγκαταλεγόταν κατά πάσα πιθανότητα το Βουθρωτό και η Κέρκυρα.⁷³⁴ Μετά την ήττα του Μανφρέδου στο Μπενεβέντο το 1266, με αποτέλεσμα την συνθήκη του Vinterbo το 1267, οι κτήσεις του περάσανε στα χέρια του Κάρολου Ανδεγαυού, ο οποίος κατείχε τον τίτλο του Βασιλιά της Αλβανίας από το 1272.⁷³⁵ Δεν είναι απόλυτα γνωστό αν η περιοχή που έλαβε υπό την κυριαρχία του ο Κάρολος απλωνόταν τόσο νότια ως το Βουθρωτό,⁷³⁶ σε κάθε περίπτωση το Δεσποτάτο θα έχανε μια και καλή το Βουθρωτό παρά τις προσπάθειες που υπήρχαν στο ομιχλώδες τοπίο υπό την Ανδεγαυική κυριαρχία. Οι εναλλαγές στην εξουσία και οι βυζαντινοί ελιγμοί, αργότερα, δεν αποτέλεσαν παρά τις τελευταίες ελπίδες, ώσπου να εδραιωθεί ως γεγονός πια η παραδοχή πως το Βουθρωτό, αυτός ο ιστορικός χώρος, πέρασε οριστικά σε Δυτικά χέρια.⁷³⁷

ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Από δω και πέρα, το Βουθρωτό, τυπικά θα ανήκει στους Ανδεγαυούς, ως το 1386, όποτε και θα πωληθεί μαζί με την Κέρκυρα στους Βενετούς.⁷³⁸ Από το επισφαλές της Ανδεγαυικής κτίσης το Βουθρωτό θα περάσει στην σταθερή Βενετία, όποτε και θα απολαύσει μεγάλες ελευθερίες μαζί με την Κέρκυρα. Οι πολίτες της Κέρκυρας, επίσημα, θα φρόντιζαν για τις δομές και τις ανάγκες του οικισμού, ενώ το ίδιο το Βουθρωτό θα αποτελούσε σημαντικό οικονομικό και στρατηγικό παράγοντα.⁷³⁹ Οι Οθωμανοί θα προσπαθήσουν να κυριαρχήσουν στο στρατηγικό αυτό χώρο, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Τελικά το 1797, με την διάλυση της Βενετίας, με την συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο, το Βουθρωτό θα περάσει στα χέρια των Γάλλων για 16 μήνες. Το 1799, το Βουθρωτό θα περάσει στα χέρια των Οθωμανών, και συγκεκριμένα στα χέρια του Αλή Πασά του Τεπελενλή, που δρούσε ως ανεξάρτητος Οθωμανός, τοπικός ηγεμόνας.⁷⁴⁰ Μετά τον

⁷³² OSSWALD, B., *L'Épire du treizième au quinzième siècle: autonomie et hétérogénéité d'une région balkanique*, τόμοι I-III, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Τουλούζης, 2011, σ. 101. Στο εξής: *L'Épire du treizième au quinzième siècle*.

⁷³³ NICOL, D., Το «Δεσποτάτο» της Ηπείρου. Ο Μιχαήλ Β' (1246-1268), στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 201-203.

⁷³⁴ NICOL, D. M., 'The relations of Charles of Anjou with Nikephoros of Epiros', *ByzF* 4 (1972) σσ. 170-194, σ. 175. NICOL, D. M., *The Despotate of Epiros 1267-1479. A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Cambridge, 1984, σ. 13.

⁷³⁵ DUCCELLIER, A., *La facade maritime de l'Albanie au moyen age. Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle*, Documents et recherches 13, Thessalonica (1993), IBS, σ. 262.

⁷³⁶ ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, Μ., *Η Ανδεγαυική κυριαρχία στη Ρωμανία επί Καρόλου (1266-85)*, Αθήνα 1982, σ. 63-72.

⁷³⁷ OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 105, 108, 109, 114, 131, 134, 145.

⁷³⁸ Αυτόθι, σ. 209. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. στο ΑΣΩΝΙΤΗΣ, Σ., Το Βουθρωτό στα τέλη του μεσαίωνα, *Βυζαντινός Δόμος*, τ. 17-18. (2009-2010), σσ. 301-316. ΑΣΩΝΙΤΗΣ, Σ. Ν., *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια κατά τα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462)*, Θεσσαλονίκη, 2009.

⁷³⁹ DAVIES, S., Late Venetian Butrint: 16th-18th, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 280-288.

⁷⁴⁰ Σχετικά με την περίοδο αυτή: Ο Κοκολάκης παρέχει μια εποπτεία της εποχής, ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ, Μ., *Το ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι: χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, (Ε.Ι.Ε.), 2003. ΒΡΕΚΟΣΗΣ, Α., «Η συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800 και τα προνόμια των ηπειρωτικών πόλεων Πρεβέζης, Πάργας, Βονίτσης και Βουθρωτού», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τ. 3 (1928), σσ. 272-294. CARVAJAL, L. J. C., και PALANCO, A. N., *The Castle of Ali Pasha at Butrint*, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 289-

θάνατο του το Βουθρωτό θα παραμείνει στην οθωμανική κυριότητα, μέχρι την ίδρυση του Αλβανικού κράτους, το 1912.

308. Τέλος, πολύτιμη πηγή αποτελεί το αρχείο του Αλή Πασά, ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Β., ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δ., ΜΙΧΑΗΛΑΡΗ, Π. (Επιμ.), *Αρχείο Αλή Πασά, συλλογής Ι. Χώτζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών*, 4 τόμοι. Αθήνα: ΙΙΕ/ΕΙΕ, 2007-2009.

ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΩΣ ΤΟ 1210

Έχοντας αποκτήσει μια χρονολογική εποπτεία μπορούμε να προβούμε με σχετική ασφάλεια στην υποστήριξη γεωγραφικών ορίων, αλλά και σε οριστικές θέσεις σχετικά με την φύση της διοίκησης που ασκείτο στο Βουθρωτό ή και στην περιφέρεια που εντασσόταν, εν γένει. Οι ενδείξεις από τους δύο πρώτους αιώνες της Μέσης Βυζαντινής περιόδου μας κάνουν λόγο για μια διοίκηση που εξελισσόταν προς τα Θεματικά πλαίσια. Από τις λίγες γραπτές πηγές και τα σφραγιστικά κατάλοιπα θα έχουμε στο πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα μια πιο ξεκάθαρη εικόνα, που θα ενισχυθεί με ορισμένες πηγές του 14^{ου} αιώνα και πέρα. Φυσικά δεν έχουμε την πολυτέλεια να παραβλέψουμε μεταγενέστερες πηγές, αν και η αναφορά μας ασχολείται κυρίως μέχρι την παραχώρηση του Βουθρωτού στους Ανδεγαυούς.

Οι πηγές που έχουμε μας παρέχουν ακλόνητα στοιχεία για το καθεστώς της Βαγενετίας και του Βουθρωτού στις αρχές του μορφώματος του Δεσποτάτου της Ηπείρου, όσον αφορά την γεωγραφία, αλλά και το καθεστώς της διοίκησης.⁷⁴¹ Έτσι, μια παρουσίαση των πηγών μέχρι την πρώτη δεκαετία του 13^{ου} αιώνα θα μας δώσει μια πιο ξεκάθαρη εικόνα.

Πρώτα, έχουμε από το 879 αναφορά για την ύπαρξη της επισκοπής της Βαγενετίας.⁷⁴²

Δεύτερον, έχουμε την αναφορά του Οσίου Ηλία του Νέου, στα τέλη του 9^{ου} αιώνα, στην οποία ταυτίσαμε τον αξιωματούχο (σπαθάριο) που τον φυλάκισε, ίσως στον Οίκο της πεδιάδας της Βρίνας. Σημειώνεται πως ο σπαθάριος θεωρείται χαμηλή βαθμίδα στην θεματική διοικητική τάξη.⁷⁴³

Τρίτον έχουμε μαρτυρία για τις «αρχοντίες». Βρέθηκαν δύο σφραγίδες από τον 7^ο ή 8^ο, 10^ο ή 11^ο αιώνα, που ανήκαν σε αρχοντίες της Βαγενετίας. Επιπλέον αυτών έχουμε άλλες 5 που χρονολογούνται, κυρίως, στον 10^ο αιώνα, με την μια να ανήκει στα τέλη του 9^{ου} αιώνα, να συνηγορούν υπέρ ενός βυζαντινού διοικητικού ιστού με μεγάλη συνέχεια.⁷⁴⁴

Τέταρτον, στο «*Partitio Romaniae*» (1204), αναφέρεται ως «χαρτουλαράτο».⁷⁴⁵

Πέμπτον, στο «*Refutatio*» του Marino Zeno (1205), έχουμε την Βαγενετία να αναφέρεται ως «*provinciam*», δηλαδή θέμα.⁷⁴⁶

Έκτον, στην «*promissio*» του Μιχαήλ Α' το 1210, έχουμε την Βαγενετία να αναφέρεται ως «*provincia*», δηλαδή θέμα.

⁷⁴¹ ΑΣΔΡΑΧΑ, Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας, σσ. 239-246.

⁷⁴² Αυτόθι, σ. 241, και SOUSTAL και KODER, *TIB* 3, σ. 199, λήμμα «*Bagenetia*». ΧΡΥΣΟΣ, *Η μεταβατική περίοδος*, σ. 184.

⁷⁴³ ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Χ., *Η πόλη της Ναυπάκτου ως πρωτεύουσα του Θέματος Νικοπόλεως*, ΖΑΧΟΣ, Κ. (Επιμ.), *NICOPOLIS B. Proceedings of the Second International Nicopolis Symposium (11-15 September 2002)/ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ Β. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, σσ. 571-581. Βλ. επίσης το κεφάλαιο: Β.Ι.2.1. ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ.

⁷⁴⁴ ΑΣΔΡΑΧΑ, Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας, σ. 241. Με τις πιο πρόσφατες σφραγίδες να είναι αυτές που αναλύσαμε από το άρθρο της Παπαδοπούλου, που βρέθηκαν στον αρχοντικό οίκο.

⁷⁴⁵ ΑΣΔΡΑΧΑ, Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας, σ. 241.

⁷⁴⁶ OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 350-1.

Σύμφωνα με τα παραπάνω παρατηρείται μια εξέλιξη που τέμνει προς την θεματική διοίκηση, όπως και μαρτυρείται και από τις πηγές μετά το 1210. Πριν την τελική αυτή εξέλιξη, υπάρχουν βάσιμες απόψεις πως η Βαγενιτία αποτελούσε μια Σκλαβηνία, με τυπική βυζαντινή επικυριαρχία.

Γεωγραφικά, το Θέμα της Βαγενιτίας βρισκόταν κατά μήκος της Κέρκυρας, από την Χειμάρα έως και την Φωτική.⁷⁴⁷ Περαιτέρω, με την εξάπλωση του συστήματος αυτού, μας βεβαιώνονται στην άμεση γεωγραφική περίγυρο του Βουθρωτού με επίκεντρο το Θέμα της Βαγενιτίας, τα εξής Θέματα: της Νικόπολης (Νότια), των Ιωαννίνων (Δυτικά), της Δρυινούπολης και Κολωνίας (Βορεια του θέματος των Ιωαννίνων).⁷⁴⁸ Εκτός από αυτά, σε άμεση επαφή με την Βαγενιτία βρίσκοντα τα άλλα διοικητικά μορφώματα όπως το Κατεπανίκιο του Αυλώνα και λίγο πιο πάνω το Χαρτουλαράτον της Γλαβίνιτζας.⁷⁴⁹ Περαιτέρω γίνεται λόγος για την διακριτή ύπαρξη της Μικράς σε σχέση με την Μεγάλη Βαγενιτία, που γίνονται διακριτα μεταξύ τους μέσω του Αμβρακικού κόλπου.⁷⁵⁰

Γίνεται λόγος για μια διοικητική οντότητα που εξελίσσεται σε θέμα, ενώ αρχικά αποτελούσε εναλλακτικό διοικητικό μόρφωμα σε περιοχές που η Βυζαντινή διοίκηση δεν θα μπορούσε να εξασκείται με τα καθιερωμένα της πλαίσια. Εκκλησιαστικά το Βουθρωτό υπαγόταν στην Βουλγαρική Εκκλησία, όπως και ολόκληρο το θέμα της Βαγενιτίας.⁷⁵¹ Το Βουθρωτό, λοιπόν, κατά την περίοδο του Δεσποτάτου της Ηπείρου συνέχιζε να είναι οργανωμένο στα ίδια πλαίσια, καθώς ανήκε, πάντα στην Βαγενιτία.

⁷⁴⁷ Βλ. εικόνα 25.

⁷⁴⁸ OSSWALD, *L'Empire du treizième au quinzième siècle*, σ. 355.

⁷⁴⁹ Βλ. εικόνα 25. Γενικά το θέμα της γεωγραφικής έκτασης της Βαγενιτίας ενέχει μεγάλο ερευνητικό ενδιαφέρον. Αποκαυκος (PETRIDES), no. 6, 75.30-36: «Ὁ ἀπὸ Μικρᾶς Βαγενετίας, χωρίον Βραστίανες, Θεόδωρος ὁ Βοδινόπουλος προσελθὼν ἡμῖν ἀφηγήσατο, ὡς καταλαβόντος τοῦ ἐνεστῶτος χειμῶνος ἄλευρα, καθὼς ἔστι ἔθος ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ, προεκόμιζε πρὸς τὰ χθαμαλότερα μέρη καὶ τὰ συνοροῦντα τῷ θεματι τῶν Νικοπολιτῶν, ἔνθα παραχειμάσαι ἔμελλε μετὰ τῶν προσόντων βοσκημάτων αὐτῶ ὡς μὴ πλημμυρήσας, φησίν, ὁ ποταμὸς ἢ Ρεάχοβα κωλύση τούτοις ἐκεῖθεν καὶ τὴν τῶν ἀλεύρων διάβασιν». Περαιτέρω, στο Κατσαρός, Β., *Η ιστορία, τα μνημεία και τα κείμενα για τη μεσαιωνική Αιτωλία και Ακαρνανία στον ευρύτερο χώρο της ενιαίας μεσαιωνικής ηπείρου*. Η ανάγκη για ενα corpus των πηγών και ενός σύγχρονου επιστημονικού λεξικού ιστορικής και μνημειακής χωρογραφίας, στο: *Η ιστορία, τα μνημεία και τα κείμενα για τη μεσαιωνική Αιτωλία και Ακαρνανία στον ευρύτερο χώρο της ενιαίας μεσαιωνικής Ηπείρου*, σσ. 199-218, σ. 212-213. Στο εξής: *Τα κείμενα για τη μεσαιωνική Αιτωλία και Ακαρνανία*.

⁷⁵⁰ ΚΑΤΣΑΡΟΣ, *Τα κείμενα για τη μεσαιωνική Αιτωλία και Ακαρνανία*, σ. 213-214. ΑΣΔΡΑΧΑ, *Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενιτίας*, σ. 242-246.

⁷⁵¹ "ΡΛΓ Περί τοῦ συμφθαρέντος πορνικῶς τῇ γυναικί τοῦ θείου αὐτοῦ. Παρέστη τὴν σήμερον τῷ παναγιωτάτῳ ἡμῶν δεσπότη, τῷ ἀρχιεπισκόπῳ πάσης Βουλγαρίας, ὁ ἀπὸ τοῦ θέματος Βαγενιτίας ὀρμώμενος Σταῦρος καὶ ἐξωμολογήσατο περιπαθῶς, ὡς, τοῦ πρὸς πατρὸς θείουαὐτοῦ τῷ χρεῶν λειτουργήσαντος, συνεφθάρη οὗτος πορνικῶς τῇ ἐκείνου γυναικί καὶ θεία αὐτοῦ, εἶτα, <ἐν> συναισθήσει γενόμενος τοῦ κακοῦ καὶ πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς μετανοίας τραπεῖς, δεῖν ἔγνω τὴν ἀγιωτάτην τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαν καταλαβεῖν καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήσασθαι φάρμακα.", G. PRINZING, *Πονήματα διάφορα [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 38. Berlin: De Gruyter, 2002]: 5-462.*

Τώρα απομένει να παρατηρήσουμε τις αλλαγές μετά το 1215. Οι πηγές του 13ου αιώνα για το Βουθρωτό είναι, κυρίως, οι Δημήτριος Χωματηνός⁷⁵² και ο Ιωάννης Απόκαυκος.⁷⁵³ Τούτοι μας παραδίδουν πως γίνεται λόγος ξεκάθαρα για το Θέμα Βαγενιτείας, κάνοντας ακόμα πιο επίσημες τις πηγές ως το 1210.

Η κρίση μας πάνω στις εξελίξεις που υπήρχαν στην διοίκηση του Βουθρωτού μπορεί να γίνει εάν πρώτα αποκτήσουμε μια ολόπλευρη γνώση της διοίκησης της Ηπείρου τον 13^ο αιώνα.⁷⁵⁴ Ο Θεόδωρος διαδέχθηκε τον αδελφό του στην ηγεσία του Δεποτάτου της Ηπείρου το 1215 και, ως επόμενο, κράτησε το παλιό διοικητικό σύστημα. Ύστερα, σε μια άγνωστη ημερομηνία δημιουργήθηκε το Θέμα του Αχελώου, το οποίο προηγουμένως αποτελούσε «δροῦγγος», δηλαδή μια διοικητική υποδιαίρεση, που συμπεριλήφθηκε στο θέμα της Νικόπολης. Δυστυχώς, δεν έχουμε πληροφορίες σχετικά με την έκτασή της, φαίνεται, ωστόσο, ότι δεν περιλάμβανε τη Ναύπακτο και παρέμεινε στη δικαιοδοσία της Άρτας. Ο «δούξ» αυτού του θέματος ήταν ο Νικόλας Γοριανίτης, ανταποκριτής του Ιωάννη Απόκαυκου.⁷⁵⁵

⁷⁵² "ΜΔ Περί νόθων και γνησίων παιδων· Οί από τοῦ θέματος Βαγενετ<ίας>", ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΗΝΟΣ, PRINZING, G., Πονήματα διάφορα [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 38, Berlin: De Gruyter, 2002]: 5-462. "ΡΔ Περί νομῆς ἐπικοίνων πραγμάτων και χρονίας παραγραφῆς και περι προσωπικῶν και ιδικῶν ἀγωγῶν· Ὁ από τοῦ θέματος Βαγενιτείας", PRINZING, G., Πονήματα διάφορα [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 38. Berlin: De Gruyter, 2002]: 5-462. "ΜΔ Περί νόθων και γνησίων παιδων. Οί από τοῦ θέματος Βαγενιτείας, τῆς ἀρχοντίας τοῦ Σοπωτοῦ, ὀρμῶμενοι δισέκγονοι τοῦ ἀποικομένου Χρυσοϊωάννου, τοῦ διά τοῦ ἀγίου και εὐαγγελικοῦ σχήματος μετονομασθέντος Ἰωσήφ", G. PRINZING, Πονήματα διάφορα [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 38. Berlin: De Gruyter, 2002]: 5-462. " Ἐπει δὲ και ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἡ ἀποικομένη Ζωή, θυγάτηρ ἐκείνου ἐτύγγανε, τὸν τόπον τὸν λεγόμενον Ράην, τὸν διακειμένον ἐν τῷ θέματι Βαγενιτείας κατὰ τὴν ἀρχοντίαν τοῦ Βριτεποῦ και τῶν Μ<αι>ανδρίων, ἀπόμοιραν ταύτη τῆς τοιαύτης οὐσίας αὐτοῦ ἐπιδέδωκεν.", PRINZING, G., Πονήματα διάφορα [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 38. Berlin: De Gruyter, 2002], σσ. 5-462. "Ἐπει δὲ κατὰ τόπον συμπλακῆναι δύνασθαι εἶπεν ὁ Πυρρός τῷ Μαλακινῷ, ἔνθα και μαρτύρων πίστεσι δυνατὸν ἔλεγεν ἔχειν τὰς ἐαυτοῦ συνασπίσαι προτάσεις (πόρρω γὰρ ἀλλήλων Βαγενιτία τε και Πελαγονία, ὡσανεὶ και Φρυγῶν και Μυσῶν κατὰ τὴν παροιμίαν ὀρίσματα, ὡς ἐκείθεν μὲν τοῦ ἐπιδίκου τούτου πράγματος διακειμένου και ἐκείθεν ὀρμωμένων και ἀμφοτέρων," G. PRINZING, Πονήματα διάφορα [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 38. Berlin: De Gruyter, 2002]: 5-462.

⁷⁵³ Τοῦ αὐτοῦ σημείωμα. Ὁ από Μικρᾶς Βαγενετίας, χωρίον Βρεστίανες, Θεόδωρος ὁ Βοδινόπουλος προσελθὼν ἡμῖν ἀφηγήσατο, ὡς καταλαβόντος τοῦ ἐνεστῶτος χειμῶνος ἄλευρα, καθὼς ἐστὶν ἔθος ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ, μετεκόμιζε πρὸς τὰ χθαμαλότερα μέρη καιτὰ συνοροῦντα τῷ θέματι Νικοπολιτῶν, ἔνθα παραχειμάσαι ἔμελλε μετὰ τῶν προσόντων βοσκημάτων αὐτῷ, ὡς μὴ πλημμυρήσας, φησίν, ὁ ποταμὸς ἡ Ρεάχοβα κωλύση τούτοις ἐκείθεν και τὴν τῶν ἀλεύρων διάβασιν. S. Pétridès, "Jean Apokaukos, Lettres et autres documents inédits," IRAIK 14 (1909), σσ. 72-100. "ἐπαύξων δὲ ὁ Νίκωνοῦτος τὸ αὐθαδες ἐαυτοῦ και τὸ τῆς ἐπισκοπικῆς χειρὸς παντελῶς ἀφηνιαστικὸν και ἀπόστοργον και τοῦτο τὴν σὴν μεγαλειότητα προσητήσατο, ἐξάρχίαν τῶν ἐν Βαγενιτία μονῶν", BEES, N.A. "Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien)," BNJ 21 (1971-1974): 57-160.

⁷⁵⁴ Στο θέμα αὐτὸ εἶναι εὐλόγο να βασιστοῦμε στο διδακτορικό ἐργὸ του BRENDAN OSSWALD, μιας και ασχολεῖται σε βάθος με τὸ ζήτημα: OSSWALD, B., *L'Épire du treizième au quinzième siècle: autonomie et hétérogénéité d'une région balkanique*, τόμοι I-III, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Τουλούζης, 2011.

⁷⁵⁵ OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 355. Ο Νικόλας Γοριανίτης αναφέρεται ὡς «μεγαλυπέροχος δούξ τῆς ἐπισκέψεως Ἀχελώου κῦρ Νικόλαος ὁ Γοριανίτης». ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΠΟΚΑΥΚΟΣ, BEES-SE-PHERLE, E. (éd.), «Aus dem Nachlaß von N. A. Bees: Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien),» BNJ, XXI (1976), n° 6, σ. 63, 11. σ. 37-38. LAMPROPOULOS, K., *Ιωάννης Απόκαυκος. Συμβολή στην ἐρευνα του βίου και του συγγραφικῶ ἐργου του*, Athènes,

Το θέμα της Νικόπολης συνέχισε να υπάρχει όπως και πριν: ανατέθηκε διοικητικά στον αδελφό του Θεόδωρου, το Κωνσταντίνο Δούκα. Αργότερα, με την λήψη της Θεσσαλονίκης προάγεται από τον αδελφό του σε Δεσπότης, ως εκ τούτου, αποτελεί ένα παράδειγμα της οικογενειακής διοίκησης που ασκείται.⁷⁵⁶

Όσον αφορά το θέμα των Ιωαννίνων, αναφέρεται μόνο μία φορά κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, σε μια σημείωση προστίθεται στο χειρόγραφο *Cromwell 11*,⁷⁵⁷ από την οποία μαθαίνουμε ότι υπάρχει ένας «δροῦγγος», στην περιοχή των Τζουμέρκων. Τέλος, το θέμα της Δρυϊνούπολης δεν εμφανίζεται και δεν θα ξαναεμφανιστεί σε μεταγενέστερες πηγές. Μια πράξη του Δημητρίου Χωματηνού αναφέρει όμως τον Μητροπολίτη Βελλά, καθώς και τον Δούκα Νικηφόρο Μυκάρη.⁷⁵⁸ Επομένως, τίθεται το ερώτημα εάν ο Μυκάρης ήταν ο δούκας του θέματος, συμπεριλαμβανομένου του Βελλά ή η έδρα του δούκας ήταν στην Βελλά. Σε πρώτη περίπτωση, μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν ο δούκας της Δρυϊνιούπολης, και σε δεύτερη ότι η έδρα του θέματος είχε μεταφερθεί στη Βελλά.⁷⁵⁹

Αλλά πέρα από την εδαφική κατανομή των θεμάτων, η περίοδος του Θεόδωρου παρουσιάζει ενδιαφέρον κυρίως διότι μας φέρνει πληροφορίες για τη φύση του ελέγχου που ασκείται από τη διοίκηση. Επιβεβαιώνουμε λοιπόν πως, όπως και πριν από το 1204, κάθε θέμα διοικείται από έναν δούκα «δούξ», που μερικές φορές ονομάζεται «ἐπίτροπος», που στις δικαιοδοσίες του συμπεριλαμβάνονταν πολιτικές και στρατιωτικές λειτουργίες.⁷⁶⁰ Ο δούκας είχε υπό την επίβλεψη του τους συμβολαιογράφους, «γραμματικούς», όπως και φορολογικούς υπαλλήλους «πράκτορες» και «ἐνεργοῦντες». Τα καθήκοντα του δούκα ήταν αρκετά εκτεταμένα και αυτό φαίνεται από το γεγονός πως ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου, Απόκαυκος έκανε εκκλήσεις προς τον Θεόδωρο σε μια διαμάχη με τον αδελφό του Κωνσταντίνο Δούκα.⁷⁶¹

Επιπλέον, τα θέματα πιθανώς υποδιαιρέθηκαν σε μικρότερες μονάδες. Ένα έγγραφο του 1319 δείχνει ότι το θέμα της Ιωαννίνων χωρίστηκε σε πέντε υποδιαρέσεις, τις «ἐνορίες».⁷⁶² Αυτός ο όρος εμφανίζεται στις αρχές του 13ου αιώνα, δεδομένου ότι μια πράξη του Απριλίου του 1229 τοποθετεί το μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου Κατσούρη στην «ἐνορία» της Άρτας. Σε χαμηλότερο επίπεδο από τις «ἐνορίες» ήταν οι «ἀρχοντίες», πολλές από τις οποίες μαρτυρούνται επί της βασιλείας του Θεόδωρου. Τρεις βρίσκονταν στο θέμα της Βαγενετίας. Πρόκειται για τις «ἀρχοντίες», του Σοπωτού, της Χωτηχόβου, που βρισκόταν στα πλαίσια της μητρόπολης του Βουθρωτού) και, τέλος, το Βριτεπού και το Μάνδριον (ή Μαιανδρία), συμπεριλαμβανομένου του χωριού Ψάη.⁷⁶³

Μια άλλη διοικητική μονάδα φαίνεται να είναι το «κάστρο», ένα φρούριο, κάτι που φαίνεται να αφορά άμεσα τα Ιωάννινα, που το 1319 αναφέρεται ως «ἐνορία». Τον 12^ο αιώνα, ένα κάστρο

Basilopoulos, 1988 (Ιστορικές Μονογραφίες, 6), σ. 263. Για την επιστολογραφία μεταξύ του Αποκαύκου και του Γοριανίτη βλ. σ. 127-128.

⁷⁵⁶ OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 356.

⁷⁵⁷ ΧΡΥΣΟΣ, Ε., Ιστορικά στοιχεία για την Ήπειρο σε σημείωμα του κώδικα *Cromwell 11: HX 22* (1980), σσ. 58-65. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Κ., «Ένα χειρόγραφο από τὰ Τζουμέρκα τοῦ ἔτους 1225: *Oxford Cromwell 11*», στο: *Α' Επιστημονικό Συνέδριο για τὰ Τζουμέρκα, ὁ Τόπος, ἡ Κοινωνία, ὁ Πολιτισμός, Διάρκειες καὶ τομῆς, Πρακτικά Συνεδρίου, Ἰωάννινα, 2008*, σσ. 213-236.

⁷⁵⁸ OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 356.

⁷⁵⁹ Αυτόθι, σ. 356.

⁷⁶⁰ Αυτόθι, σ. 357.

⁷⁶¹ Αυτόθι, σ. 357.

⁷⁶² Αυτόθι, σ. 357, υποσημ. 136.

⁷⁶³ Αυτόθι, σ. 357. PRINZING, σ. 90, 91. ΑΣΔΡΑΧΑ, Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας, σ. 242.

είχε επικεφαλής για τις στρατιωτικές υποθέσεις το καστροφύλακα («καστροφύλαξ»), και για πολιτικές υποθέσεις τον «προκαθήμενο».⁷⁶⁴

1230-14^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

Μετά τη μάχη της Κλοκοτνίτσας (1230), οι πληροφορίες μας για την διοικητική γεωγραφία της Ηπείρου είναι πολύ πιο σπάνιες. Τα Θέματα της Ηπείρου που μας είναι γνωστά, της Νικόπολης, των Ιωαννίνων, της Βαγενετίας, της Δρυϊνούπόλεως, και του Αχελώου δεν αναφέρονται πλέον όπως παλιότερα. Έτσι, το θέμα του Αχελώου εξαφανίζεται εντελώς από τις πηγές. Ακόμα και το θέμα της Νικόπολης δεν αναφέρθηκε παρά μόνο τον 15^ο αιώνα.⁷⁶⁵ Υπάρχουν όμως μερικές πολύτιμες αναφορές που ρίχνουν λίγο φως στο ζήτημα.

Πρώτα απ' όλα, το θέμα της Ιωαννίνων αναφέρεται το 1238, σε ένα πατριαρχικό έγγραφο.⁷⁶⁶ Σχεδόν έναν αιώνα αργότερα, το 1315, μια άλλη πατριαρχική πράξη κάνει αναφορά στο θέμα της Βαγενετίας.⁷⁶⁷ Το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου αναφέρει το 1321⁷⁶⁸ το θέμα της Ιωαννίνων.⁷⁶⁹ Τέλος, ένα χρυσόβουλο του Συμεών Ούρση για τον Ιωάννη Τσαφά Ορσίνι με χρονολογία το 1361,⁷⁷⁰ απαριθμεί τις τρεις διοικητικές Θεματικές ενότητες των Ιωαννίνων, της Βαγενετίας και Ξηρομέρων, τοπωνύμιο που αναφέρεται στην Ακαρνανία, δηλαδή στο έδαφος του πρώην θέματος Αχελώου, που πλέον θα εκλείψει.⁷⁷¹

Σύμφωνα με τις πηγές αυτές μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένα συμπεράσματα. Παρουσιάζεται σαφές, πως το 1238 το σύστημα των Θεμάτων ήταν ακόμα παρόν, έστω με τα προβλήματα κατοχής που υπήρχαν. Ωστόσο, όσον αφορά τον 14ο αιώνα, δημιουργούνται πολλά ερωτήματα. Το παλιό σύστημα δεν δύναται να υπάρχει ακριβώς με την παλιά του μορφή. Το χρυσόβουλο του 1315 από την Κωνσταντινούπολη μπορεί να χρησιμοποιεί μια ορολογία εντελώς εικονική, που δεν αναφέρεται σε αυστηρά γεωγραφικά πλαίσια,⁷⁷² ίσως και εκκλησιαστικά. Βέβαια αυτό δεν μας κάνει να αρνούμαστε εντελώς το σύστημα αυτό και έναν αιώνα αργότερα.

Έτσι, υπάρχει κάθε λόγος να πιστεύουμε πως το θεματικό σύστημα διατηρήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του Δεσποτάτου της Ηπείρου, έως και στη βυζαντινή κατάκτηση του 1340. Φαίνεται επίσης να μην έχουν υποστεί μεγάλες εδαφικές αλλαγές, δεδομένου ότι το θέμα των Ιωαννίνων, αν πιστέψουμε τις ενδείξεις που δίνονται από το Χρυσόβουλο του 1321, αφήνει

⁷⁶⁴ OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 358.

⁷⁶⁵ Αυτόθι, σ. 358.

⁷⁶⁶ Αυτόθι, σ. 359. LAURENT, V., « Charisticariat et Commende à Byzance (Deux fondations patriarcales en Épire aux XIIe et XIIIe siècles) », *REB*, XII (1954), σ. 113.

⁷⁶⁷ OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 359, υποσημ. 146, σ. 721.

⁷⁶⁸ Αυτόθι, σ. 359, υποσημ. 147, σ. 385, σ. 360, σ. 386, σ. 387 και σ. 739.

⁷⁶⁹ Αυτόθι, σ. 387.

⁷⁷⁰ Αυτόθι, σ. 359-360. Ακόμα παραπάνω μας δίδονται και διάφορα τοπωνύμια εντός της Βαγενετίας: «εν τω θέματι Βαγενετίας χωρίον την Σελιανήν, τους Κορτούς, το Δοχώριν, τους Βαριάδας συν τή τού Βοδέση, τον Στύλον τού Ερημίτου μετα τού Μανροποταμού, τον Πρινέα, συν τον Κακον Πηλον και της Ηγουμενίτζας» Μουστοξύδης, Α., *Ελληνομνημών ή Σύμμικτα Ελληνικά*, Φύλλ. 1-12 (1843-1853), φωτ. ανατ. Αθήνα 1965, σ. 507. Πρβλ. ΜΙΚΛΟΣΙΧ-ΜΙΛΛΕΡ, *Acta et Diplomata*, τόμο IV, σ. 126-129. Βλ. παραπάνω στο ΚΑΤΣΑΡΟΣ, *Τα κείμενα για τη μεσαιωνική Αιτωλία και Ακαρνανία*, σ. 214. ΑΣΔΡΑΧΑ, *Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας*, σ. 243.

⁷⁷¹ OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 359. LAURENT, V., « Charisticariat et Commende à Byzance (Deux fondations patriarcales en Épire aux XIIe et XIIIe siècles) », *REB*, XII (1954).

⁷⁷² OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 359.

τη θέση του στο θέμα της Δρυϊνουπόλεως. Η Βελλά τίθεται βόρεια και το θέμα της Βαγενετίας δυτικά. Ομοίως, το ψευδές χρυσόβουλο του 1361, που αναφέρει τα θέματα των Ιωαννίνων, και Βαγενετίας και Ξηρομέρων (Αχελώου) είναι απολύτως σύμφωνη με τη συνέχιση των θεματικών ορίων στις τρεις πρώτες δεκαετίες του 13ου αιώνα.⁷⁷³

Η υποστήριξη της ύπαρξης του θεματικού διοικητικού πλαισίου μετά το 1230 μας στρέφει, ευλόγως, στο να παρατηρήσουμε τις όποιες αλλαγές στα ενδότερα του συγκεκριμένου συστήματος. Το γεγονός πως τα θέματα εξακολουθούν να υπάρχουν δεν οφείλεται μόνο σε γεωγραφικούς όρους που έχουν χαρακτηριστεί από μια διοικητική πραγματικότητα. Πλέον, καμία πηγή δεν αναφέρει δούκα κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Αυτό δείχνει ότι δεν υπήρχαν πια, ή έπαιξαν αμελητέο ρόλο. Είναι επίσης πολύ πιθανό ότι οι επαφές του δικαστηρίου Ηπειρωτών με το δικαστήριο Ανδηγαυών, όπου η λέξη «Δούκας» είχε διαφορετική έννοια, συνέβαλαν στην εγκατάλειψη του όρου στα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα.⁷⁷⁴

Όπως και να έχουν τα πράγματα, οι δούκες σταδιακά παρακμάζουν, προτού να αντικατασταθούν από νέες διοικητικές τάξεις, όπως τις «κεφαλές».⁷⁷⁵ Για να έχουμε μια πλήρη εικόνα της μείωσης της κεντρικής εξουσίας, είναι επίσης σκόπιμο να αναφέρουμε εδώ την εδαφική εγκατάλειψη που συντελέστηκε επί της βασιλείας του Μιχαήλ Β' και Νικηφόρου Α' ώστε να αντιμετωπίσει τους βασιλείς της Σικελίας Μανφρέδο και Κάρολο τον Ανδεγαυό. Η εδαφική προίκα που παραχωρείται περιλαμβάνει εδάφη όπως το Βουθρωτό και την Αιτωλοακαρνανία (Βονδίτζα, Εύλοχο, Αγγελόκαστρο, Ναύπακτο).⁷⁷⁶ Αυτός ο εδαφικός κατακερματισμός, όπως γίνεται σαφές, δεν αφήνει την διοίκηση ανεπηρέαστη.

Μια άλλη διαίρεση της επικράτειας του Δεσποτάτου έλαβε χώρα το 1318. Για μερικά χρόνια, τα Ιωάννινα συνδέθηκαν με την Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Γνωρίζουμε στην περίοδο αυτή το διοικητικό σύστημα που βρισκόταν σε εξέλιξη. Η πόλη διοικείται από ένα «προκαθήμενο», υπεύθυνο για την πολιτική διοίκηση της πόλης, ενώ το έδαφος της Ιωαννίνων αποτελούσε «κεφαλατίκιον», με επικεφαλής το αξίωμα «κεφαλή». Η λειτουργία αυτή αντικατέστησε τον Δούκα ως επικεφαλής της πολιτικής και στρατιωτικής τοπικής διοίκησης από τα μέσα του 13ου αιώνα. Το «κεφαλατίκιον» των Ιωαννίνων αναφέρεται στο χρυσόβουλο του 1319, επομένως αντιστοιχούσε κατά πάσα πιθανότητα στο σύνολο της επικράτειας, το οποίο στη συνέχεια πέρασε στους Βυζαντινούς. Τα θέματα Βαγενετίας και Δρυϊνούπολης, που συνδέονταν με εκείνο των Ιωαννίνων πιθανότατα να επηρεάστηκαν από τα νέα διοικητικά προσχήματα. Αργότερα, οι δικαιδοσίες των «κεφαλών» θα περιοριστούν εδαφικά,⁷⁷⁷ και δεν θα συσχετίζονται με τα γεωγραφικά όρια των παλαιών θεμάτων.

Σύμφωνα με τα παραπάνω δεν υπήρχε κάποια πολύ σημαντική διοικητική αλλαγή, αλλά παρέμεινε το σταθερό διοικητικό δόγμα που αναγάγει τις αρχές του στην θεματική διοίκηση από την Μέση Βυζαντινή περίοδο.⁷⁷⁸ Κατά την περίοδο του Δεσποτάτου το παλιό διοικητικό καθεστώς δεν άλλαξε, ούτε με την νέα τάξη πραγμάτων επέρχεται κάποιος σημαντικός νεωτερισμός,⁷⁷⁹ πέραν ενδεχομένως των διοικητικών τάσεων τον 14^ο αιώνα. Θα λέγαμε, μάλλον, πως υπήρχε ένας διοικητικός συντηρητισμός, μιας και τα θέματα συνέχισαν να αποτελούν το

⁷⁷³ Αυτόθι, σ. 360.

⁷⁷⁴ Αυτόθι, σ. 360.

⁷⁷⁵ Αυτόθι, σ. 362.

⁷⁷⁶ Αυτόθι, σ. 362.

⁷⁷⁷ Αυτόθι, σ. 362.

⁷⁷⁸ PRINZING, *Studien zur Provinz-und Zentral-verwaltung*, σ. 84-107.

⁷⁷⁹ Αυτόθι, σ. 112.

κυρίως σώμα της διοικητικής τάξης.⁷⁸⁰ Το Βουθρωτό εντασσόταν σε διαφορετικό διοικητικό πλαίσιο από την Κέρκυρα.⁷⁸¹ Στην περίοδο αυτή, στα ίδια διοικητικά πλαίσια του Θέματος, εκτός από την Βαγενετία εντάσσονταν και άλλες σημαντικές σημαντικές περιφέρειες (Αχελώος, Βέρροια, Διάβολις, Ιωάννινα, Κολώνεια, Νικόπολις, Σκόπια και άλλες).⁷⁸²

⁷⁸⁰ Αυτόθι, σ. 110-112.

⁷⁸¹ Αυτόθι, σ. 110.

⁷⁸² Αυτόθι, σ. 110. Βλ. και εικόνα 25 για τα άλλα Θέματα κατά το 1210.

Γ.ΙΙΙ. Η ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ ΣΤΟ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΚΟΣΜΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

Κατά τη διάρκεια του 13ου αιώνα, το Βουθρωτό για μια ακόμη φορά διαμορφώθηκε⁷⁸³ σε τέτοια πλαίσια ώστε να θεωρείται μια μικρή πόλη, χάρη στις επενδύσεις από τους δεσπότες της Ηπείρου.⁷⁸⁴ Η τοπογραφία της νέας πόλης δεν είναι απόλυτα σαφής.⁷⁸⁵ Οι οικιστικές τάσεις και τα ευρήματα από τον 9ο ως και τον 13ο αιώνα περιπλέκονται. Οι χρονολογικές φάσεις δεν εφάπτονται και πολλάκις γίνονται διεργασίες ώστε να ευρεθεί η αλήθεια.⁷⁸⁶ Έχοντας αυτό κατά νου θα πρέπει να προχωρήσουμε στις λεπτομέρειες, πάντως διαφαίνεται πως οι αμυντικές δομές και ο χωρισμός του Βουθρωτού στα τρία θα έλαβε χώρα τον 13ο, με το κτίσιμο των τειχών. Οι οχυρώσεις γύρω από την κάτω πόλη ξαναχτίστηκαν ώστε να ενισχυθεί περαιτέρω, ενώ ένα νέο τείχος κατασκευάστηκε γύρω από την ακρόπολη.⁷⁸⁷

Η ύστερη περίοδος του Βουθρωτού ήταν ταραγμένη, και υπάρχει μια τάση σύνδεσης της οικοδομικής δραστηριότητας στην πόλη με αυτά τα ιστορικά επεισόδια. Το εύρος των δραστηριοτήτων του Δεσποτάτου σε σχέση με το Βουθρωτό και γενικότερα οι σχέσεις μεταξύ τους δεν είναι απολύτως ευδιάκριτες, αν και ο Μαρμόρας, που έγραφε τον 17ο αιώνα, ισχυρίστηκε πως ο Μιχαήλ Β΄, γιος του Μιχαήλ Α΄, οχύρωσε το Βουθρωτό το 1236, αφού εκδιώχτηκε ο θείος του Μανουήλ από την Κέρκυρα.⁷⁸⁸ Η πολυτάραχη πορεία του Βουθρωτού σε αυτήν την περίοδο δείχνει ότι σίγουρα είναι πιθανό ότι η κύρια φάση των οχυρώσεων της ύστερης περιόδου να χρονολογείται από τον 13ο αιώνα. Τα βασικότερα όμως ερωτήματα σχετικά με την τοπογραφία του Βουθρωτού παραμένουν ακόμα αναπάντητα κατά την περίοδο αυτή.⁷⁸⁹

Οι οχυρώσεις της περιόδου έχουν αποδοθεί με σιγουριά. Υπάρχουν ενδείξεις ότι η κορυφή του λόφου και οι παρακείμενες πλαγιές καταλήφθηκαν από κατοικίες, καμία από τις οποίες δεν έχει εξεταστεί ενδελεχώς.⁷⁹⁰ Τα σπίτια στηρίζονταν σε μπάζα και πλάκες, ενώ είχαν τοίχους που κατασκευάζονταν από ξύλο και ασβεστολιθική τοιχοποιία. Στα υλικά κατάλοιπα των κατοικιών αυτών, και σε σημεία του Τρίκογχου παλατιού έχουν βρεθεί κεραμικά από την Απουλία (τύπου πρωτο-Μαιολικά).⁷⁹¹ Η έκταση και η πυκνότητα του οικισμού, όμως λόγω των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν, ως εκ τούτου έχει χαθεί και δεν ευρίσκεται από τις ανασκαφές, έτσι ο εντοπισμός τους δυσκολεύει.⁷⁹²

Τα πιο σημαντικά σωζόμενα κοσμικά κατάλοιπα του ύστερου Βουθρωτού είναι οι οχυρώσεις του, οι οποίες ξαναχτίστηκαν και ανακατασκευάστηκαν σε διάφορες χρονικές στιγμές καθ' όλη

⁷⁸³ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 14.

⁷⁸⁴ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 324.

⁷⁸⁵ Αυτόθι, σ. 324.

⁷⁸⁶ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 96.

⁷⁸⁷ Αυτόθι, σ. 97.

⁷⁸⁸ MARMORA, A., *Dell Historia di Corfu*, Venice, II Curti, 1672, σ. 210-11, NICOL, D. M., *The Despotate of Epiros*, Oxford, 1957, σ. 132. DUCCELLIER, A., *La facade maritime de l'Albanie au moyen age. Durazzo et Valona du Xle au XVe siecle, Documents et recherches 13*, Thessalonica, IBS, σ. 202.

⁷⁸⁹ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 96.

⁷⁹⁰ HODGES, *Concluding remarks*, σ. 324.

⁷⁹¹ Αυτόθι, σ. 324.

⁷⁹² MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 96.

την μετέπειτα περίοδο. Συνολικά αναγέρθηκαν τρία αμυντικά κυκλώματα, δημιουργώντας τρεις διαφορετικούς τομείς: την κάτω πόλη, την βόρεια ακρόπολη και την ακρόπολη. Η κύρια φάση της κατασκευής έχει χρονολογηθεί κατά τον 13ο αιώνα. Στα τείχη αυτά ενσωματώθηκαν και αρκετές πύλες.⁷⁹³

Ο οικισμός στην κάτω πόλη, το Βόρειο κάστρο (ή βόρεια ακρόπολη) και την ακρόπολη δεν είναι ακόμα γνωστά στην έκτασή τους. Προηγουμένως, οι αρχαιολόγοι έχουν ερμηνεύσει την απουσία των πέτρινων κτιρίων στην κάτω πόλη ως ένδειξη ότι η περιοχή εγκαταλείφθηκε λόγω της ανόδου της στάθμης των υδάτων.⁷⁹⁴ Ωστόσο, οι κύριες ανασκαφές στην κάτω πόλη που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο των ετών 1994-1999 αποκάλυψαν αρκετά μεγάλη οικιστική δράση εντός της κάτω πόλης.⁷⁹⁵ Οι ανασκαφές στο Τρίκογχο Παλάτι έχουν αποκαλύψει χωματερές που φαίνεται να έχουν χρησιμοποιηθεί για να αυξηθεί το επίπεδο του εδάφους, και φάσεις των ξύλινων κτιρίων που χρονολογούνται από τα τέλη του 12ου αιώνα και μετά, με στρωματοποιημένα κεραμικά ευρήματα. Οι αμφορείς και τα άλλα κεραμικά από το Τρίκογχο παλάτι και το Βαπτιστήριο δείχνουν ότι προέρχονταν από την Νοτιοανατολική Ιταλία ή την Απουλία. Η προέλευση και σύνδεση αυτή σημειώνεται και κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο.⁷⁹⁶

Η κατανομή των διαφορετικών μορφών κεραμικών έχει μεγάλη σημασία για τη χρονολόγηση και την οικιστική θέση της κάτω πόλης του Βουθρωτού, γεγονός που υποδηλώνει ότι η περιοχή γύρω από το Βαπτιστήριο ανακαταλήφθηκε σε προγενέστερη ημερομηνία από αυτή της Τρίκογχου παλατιού. Το συμπέρασμα πρέπει να είναι ότι η πυκνότητα της κατοχής ήταν πάντα πολύ μεγαλύτερη στην περιοχή του Βαπτιστηρίου, και ίσως και άλλα μεγάλα χριστιανικά μνημεία της πόλης, από ό, τι ήταν στην περιοχή του Τρίκογχου Παλατιού, γεγονός που υποδηλώνει ότι ο πυρήνας της μεσαιωνικής πόλης θα πρέπει να ήταν ξεκάθαρα στα ανατολικά της πόλης.⁷⁹⁷ Εδώ να σημειώσουμε πως στον χώρο όπου υποτίθεται πως εδραζόταν ο επίσκοπος κατά τον 11ο αιώνα, σημειώθηκε ένα παρόμοιο φαινόμενο, καθώς εκεί βρέθηκαν τα περισσότερα ευρήματα, ενδεικτικά μιας εμπορικής κίνησης και ενός κάποιου κέντρου.

Λίγα είναι γνωστά για τον οικισμό της Βόρειας Ακρόπολης, μιας και δεν έχει αναληφθεί κάποια εκτεταμένη ανασκαφή στο τμήμα αυτό. Πάντως έχουν γίνει αντιληπτές αρχαιολογικές καταθέσεις σε βάθος 6-7 μέτρων από ανασκαφές του Ugolini στην Βόρεια Πύλη. Η ακρόπολη έχει ανασκαφεί πιο εντατικά, αλλά με την έρευνα να επικεντρώνεται περισσότερο στις προηγούμενες περιόδους, με αποτέλεσμα την απόρριψη του υλικού της ύστερης περιόδου.⁷⁹⁸

Η ανακάλυψη της μεγάλης ποσότητας αμφορέων του 11ου έως 13ου αιώνα στις ανασκαφές του Βαπτιστηρίου υποδεικνύει επίσης αρκετά έντονη χρήση του χώρου αυτού από τον 11ο αιώνα και μετά. Σποραδικά νομισματικά ευρήματα του 9ου και του 11ου αιώνα, στις ανασκαφές του Τρίκογχου παλατιού και του κοιμητηρίου, δείχνουν ότι αυτές οι περιοχές μπορεί να είχαν καταληφθεί κατά διαστήματα για εμπορικούς σκοπούς.⁷⁹⁹

Η εντύπωση που δίνεται από τα στοιχεία, που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα, είναι πως πρόκειται, αρχικά, για έναν μικρό οικισμό στον 9ο και 10ο αιώνα, που επωφελήθηκε από τη στρατηγική του θέση στον έλεγχο των στενών της Κέρκυρας, σε συνεργασία με την πόλη της Κέρκυρας και Κασώπης. Από τα τέλη του 11ου αιώνα, και σίγουρα από τον 13ο αιώνα, το

⁷⁹³ Αυτόθι, σ. 99.

⁷⁹⁴ Γενικά βλ. στο CEKA, N., (ed.), *Butroti: Permbledhje Studimesh*, Tirana, Iliria, 1988.

⁷⁹⁵ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 99.

⁷⁹⁶ REYNOLDS, *The medieval amphorae*, σ. 271.

⁷⁹⁷ Αυτόθι, σ. 272.

⁷⁹⁸ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 99

⁷⁹⁹ Αυτόθι, σ. 99.

Βουθρωτό ήταν ένα αστικό κέντρο σε περίοδο ακμής που αξιοποίησε την κεντρική θέση του στο πλαίσιο των Μεσογειακών θαλάσσιων οδών.⁸⁰⁰

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

Το Βουθρωτό φαίνεται πως είχε μια αναβίωση από τον 12ο ως τον 13ο αιώνα, όποτε και έχουμε περισσότερα δεδομένα κατοίκησης της κάτω πόλης, αν και υπήρχε σίγουρα ανανεωμένη δραστηριότητα στην εντός των τειχών περιοχή από τα τέλη του 9ου αιώνα και μετά. Φαίνεται δυνατόν, επομένως, να πούμε πως ότι η κύρια φάση της ναοδομίας, ιδιαίτερα η ανασυγκρότηση της Μεγάλης Βασιλικής μπορεί να συνδυαστεί με αυτή την αναβίωση, καθώς ανακαινίστηκε εκτενώς.⁸⁰¹ Το Βαπτιστήριο, πάντως δεν ήταν πλέον σε χρήση, ενώ χτίστηκαν νέα παρεκκλήσια.⁸⁰² Αυτό βρίσκει κάποια παράλληλα από άλλες περιοχές της Ηπείρου, ιδιαίτερα από την Άρτα, ως κέντρο του Δεσποτάτου της Ηπείρου, όπου σημειώθηκε ταυτόχρονη οικοδομική φάση.⁸⁰³ Όπως είναι γνωστό, η μερική αναβίωση της παλαιοχριστιανικής αρχιτεκτονικής είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό των κτιρίων των βυζαντινών διάδοχων κρατών του 13ου αιώνα.⁸⁰⁴

Έξι επιπλέον εκκλησίες είναι γνωστό ότι ανάγονται στην ύστερη περίοδο, αν και η ακριβής χρονολόγηση εξακολουθεί να είναι δύσκολη.⁸⁰⁵ Η Μεγάλη Βασιλική, κοντά στην Πύλη του νερού, φαίνεται να λειτούργησε ως ο κύριος καθεδρικός ναός. Οι άλλες γνωστές εκκλησίες είναι πιο μέτριες σε μέγεθος. Περιλαμβάνουν μια μικρή εκκλησία από την Πύλη των Λεόντων, μια μικρή εκκλησία που βρίσκεται στα βορειοδυτικά της περιοχή της Βαπτιστήριου, την πρωτοβυζαντινή εκκλησία πάνω από το Γυμνάσιο και μια εκκλησία που βρίσκεται πάνω από την στοά του 4ου προχριστιανικού αιώνα.⁸⁰⁶

Στην περιοχή αυτών των εκκλησιών έχει βρεθεί ένας μεγάλος αριθμός ταφών. Η ανακάλυψη των ταφών στο Τρίκογχον Παλάτι οδήγησε τόσο τον Ugolini, όσο και τον Meksi να πιστεύουν πως ένα μέρος του επαναχρησιμοποιήθηκε ως εκκλησία κατά την περίοδο αυτή.⁸⁰⁷

Σίγουρα η ανάγκη να ενισχυθεί η ορθόδοξη χριστιανική ταυτότητα της Ηπείρου ήταν ιδιαίτερα έντονη σε όλο τον 13ο αιώνα για διάφορους λόγους. Πρώτον γιατί έχουμε την πτώση της Κωνσταντινούπολης μέχρι την ανάκτησή της το 1261 και, δεύτερον, μετά τη βαθιά αντιλαϊκή διακήρυξη της Ένωσης της Ορθόδοξης και Λατινικής Εκκλησίας το 1274, ήταν μια κίνηση που αποξένωσε τους κυβερνήτες της Ηπείρου και της Θεσσαλίας.⁸⁰⁸ Αυτοί οι λόγοι φαίνεται να είχαν προκαλέσει ένα κύμα ανέγερσης εκκλησιών στην Ήπειρο, που οδήγησε στις εκκλησίες της Άρτας, όπως η Παρηγορήτισσα, τον ναό του Αγίου Βασιλείου και την Αγία Θεοδώρα, μαζί με μια σειρά από δομές έξω από την πρωτεύουσα, όπως το μοναστήρι της Βλαχέρνας και την Κόκκινη Εκκλησιά, στο Βουλγαρέλι.⁸⁰⁹ Ο ναός του Αγίου Νικολάου στο

⁸⁰⁰ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 99.

⁸⁰¹ Βλ. παράρτημα εικόνων, εικόνα 13.

⁸⁰² HODGES, *Concluding remarks*, σ. 324.

⁸⁰³ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 125.

⁸⁰⁴ KRAUTHEIMER, R., *Early Christian and Byzantine Architecture*, Harmondsworth, Penguin, 1986, σ. 417.

⁸⁰⁵ MARTIN, *The topography of Butrint*, σ. 98.

⁸⁰⁶ Αυτόθι, σ. 98.

⁸⁰⁷ Αυτόθι, σ. 99. UGOLINI L. M., *Butrinto: il mito d'Enea. Gli scavi*. Rome, IPS, 1937, σ. 174. MEKSI, A., 'Ndertimet e Kultit ne Butrint', στο CEKA, N. (ed.), *Butroti: Permbtedhje Studimesh*: Tirana, Iliria, 1988, σσ. 199-210.

⁸⁰⁸ NICOL, D. M., *The Despotate of Epiros*, Oxford, 1957, και NICOL, D. M., *The Despotate of Epiros 1267-1479. A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Cambridge, 1984.

⁸⁰⁹ PALLAS, D., *Epiros*, στο RESTLE, M. και WESSEL, K. (eds), *RbK 2*, Stuttgart, 1971, σσ. 207-334.

Μεσοπόταμο, κοντά στο Βουθρωτό, είναι επίσης σύγχρονο με αυτά τα κτίρια,⁸¹⁰ όπως μπορεί να είναι η εκκλησία στο Τσιφλίκ,⁸¹¹ η οποία βρίσκεται στην ανατολικά πλευρά του Βουθρωτού.⁸¹²

Η αναβίωση των παλαιοχριστιανικών αρχιτεκτονικών δομών τον 13ο και στις αρχές του 14ου αιώνα μπορεί επίσης να συνοδεύεται από την υιοθέτηση των χώρων με μια ισχυρή πρώιμη χριστιανική συσχέτιση, όπως φαίνεται να ήταν η περίπτωση σε ορισμένες από τις εκκλησίες του Βουθρωτού.⁸¹³ Η ανανεωμένη δραστηριότητα στις εκκλησίες των περιοχών της πρώιμης περιόδου μπορούν να παρατηρηθούν σε διάφορες περιοχές της Ηπείρου, όπως τη Γλυκύ, όπου μια εκκλησία του Δεσποτάτου επικαλύπτει τα ερείπια μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής.⁸¹⁴

Τα απομεινάρια των παλαιοχριστιανικών κτιρίων έχουν επίσης ενσωματωθεί ως σπόλια σε άλλες εκκλησίες αορίστης χρονολόγησης, όπως στο Ριζοβούνι.⁸¹⁵ Οι εκκλησίες του Δεσποτάτου χρησιμοποιούν επίσης αρχαία σπόλια σε εμφανή σημεία, όπως τα τεράστια σύνθετα κιονόκρανα που χρησιμοποιούνται στην Αγία Θεοδώρα στην Άρτα⁸¹⁶ και ο εντυπωσιακός μαρμάρινος άμβωνας που βρέθηκε στο μοναστήρι του 13ου αιώνα στη Φιλιπιάδα.⁸¹⁷ Φαίνεται, λοιπόν, ότι η τοποθεσία, οι αρχιτεκτονικές δομές και τα σπόλια αποτέλεσαν μέσα τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για να υπάρξει μια σύνδεση με την παλαιοχριστιανική περίοδο με σκοπό την κατασκευή μιας έντονης ορθόδοξης χριστιανικής ταυτότητας στον 13ο αιώνα της Ηπείρου.

Επιπλέον, είναι πιθανό ότι τουλάχιστον κάποιες από τις εκκλησίες της ύστερης περιόδου στο Βουθρωτό μπορεί να σχετίζονται με αυτή τη τάση κατασκευής των ναών. Η απουσία, ωστόσο, των κτιρίων της ίδιας κατηγορίας όπως εκείνων της Άρτας μπορεί να αντικατοπτρίζουν την ιδιαίτερη πολιτική κατάσταση του Βουθρωτού την συγκεκριμένη περίοδο. Στις αρχές του 13ου αιώνα, ο επίσκοπος του Βουθρωτού συνδέθηκε στενά με τον Ιωάννη Απόκαυκο, μητροπολίτη Ναυπάκτου (1200-1232), ο οποίος ήταν ένθερμος υποστηρικτής της ανεξαρτησίας της εκκλησίας των Ηπειρωτών. Δεν είναι γνωστό εάν το Βουθρωτό ήταν, εντελώς, στα χέρια των Ανδεγαυών κατά τη διάρκεια τα μέσα του 13ου αιώνα, αλλά το 1276 πέρασε ξανά στα χέρια των Βυζαντινών. Αν και ξανάγινε κτίση του Δεσποτάτου δύο χρόνια αργότερα, το 1279 εκχωρήθηκε στον Κάρολο τον Ανδεγαυό. Το 1310, αν όχι νωρίτερα, ένα λατίνος επίσκοπος κατείχε την έδρα του Βουθρωτού. Η αστάθεια του Βουθρωτού, με την παρουσία των Ανδεγαυών μπορεί να ευθύνεται για την απουσία των εντυπωσιακών εκκλησιών που είναι χαρακτηριστικές του Δεσποτάτου. Παρά ταύτα, η συνειδητή προσπάθεια της επίκλησης της μνήμης της παλαιοχριστιανικής περιόδου μέσω των δομών και την εκμετάλλευση του αντίστοιχου γεωγραφικού χώρου δείχνει ότι τουλάχιστον κάποιες από τις

⁸¹⁰ MEKSI, A., 'Arkitektura e kishes se Mesopotamia, Monumentet 3, 1972, σσ. 47-94.

⁸¹¹ MEKSI, A., 'Dy bazilika mesjetare te panjohura', Monumentet 13, 1977, σσ. 71-84.

⁸¹² BOWDEN και MITCHELL, The Christian topography of Butrint, σ. 125.

⁸¹³ Αυτόθι, σ. 125.

⁸¹⁴ PALLAS, D., Les monuments pale ochre tiens de Grece decouverts de 1959 a 1973, Vatican City, PIAC, 1977, σ. 139-140.

⁸¹⁵ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ν. Β., Η Ευρύτερη περιοχή του Αμβρακικού κόλπου κατά τη Παλαιοχριστιανική περίοδο, στο *Αφιέρωμα στον Ν.Γ.Λ. Hammond*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη, 1997, σσ. 335-48.

⁸¹⁶ SODINI, J.-P., 'La sculpture architecturale a l'epoque paleo-chretienne en Illyricum', στο *Actes du Xe congres international d'archeologie chretienne 1. Thessalonique, 28 septembre-4 octobre 1980*: Vatican City, Pontificio 1984, σσ. 207-298, σ. 222-223.

⁸¹⁷ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Μ., 'Εύρημα παλαιοχριστιανικού άμβωνος εις περιοχή ναού Παντανάσσης Φιλιππιάδος, AAA 8, 1975, σσ. 95-103.

εκκλησίες του Βουθρωτού μπορούν να θεωρηθούν ως μέρος της αφυπνιστικής χριστιανικής αρχιτεκτονικής του 13ου αιώνα της Ηπείρου.⁸¹⁸

Οι εκκλησίες του Βουθρωτού αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των αρχαιολογικών καταλοίπων της πόλης. Όπως και τα κοσμικά κτίρια, θα πρέπει να θεωρηθεί ως απάντηση σε συγκεκριμένα επιταγές, και όχι ως μια σειρά από εκκλησιαστικές δομές που κατά κάποιο τρόπο υπήρχαν ανεξαρτήτως από το υπόλοιπο σώμα της πόλης.⁸¹⁹

⁸¹⁸ BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 125.

⁸¹⁹ Αυτόθι, σ. 125.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

A

Το Βουθρωτό εμφανίζεται ως μια ρωμαϊκή πόλη που θα εξελιχτεί ως βυζαντινή, με βαρύ φορτίο, σε ένα νευραλγικό γεωγραφικό σημείο που ενώνει την Δύση με την Ανατολή. Ενώ γεωγραφικά ανήκει στην Δύση, διοικητικά θα τεθεί στην Ανατολή, ενώ εκκλησιαστικά θα επηρεαστεί από τα Δυτικά πλαίσια. Λίγα στοιχεία γνωρίζουμε οριστικά για το Βουθρωτό κατά την πρώιμη περίοδο, μιας και οι γραπτές πηγές είναι πολύ περιορισμένες. Γνωρίζουμε από τα *Itineraria*, πως αποτελούσε σημείο διέλευσης εμπόρων, στρατιωτικών, ίσως και προσκυνητών. Η νευραλγική θέση του Βουθρωτού είναι σημαντική, καθώς ενώνει τις θαλάσσιες με τις χερσαίες οδούς των Βαλκανίων. Σημειώνεται η ύπαρξη μερικών Αγίων και επισκόπων που συνδέθηκαν με το Βουθρωτό, όπως, και πως αποτελούσε εκπαιδευτικό κέντρο της γύρω περιοχής. Το Βουθρωτό συμμετείχε στα εκκλησιαστικά δρώμενα της εποχής του, όπως δεικνύεται από τους καταλόγους των επισκοπών, με την αναφορά των επισκόπων του Βουθρωτού.

Από την πρώιμη περίοδο και την μεταμόρφωση του σε μια νέα πόλη φτάνουμε στην στασιμότητα, καθώς η πόλη ερημώνεται, ως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα. Η κρίση του Βουθρωτού θα επέλθει με τις, μη αμφισβητούμενες επιθέσεις των Σλάβων, όπως μαρτυριέται από τις πηγές των Θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου, το Χρονικό της Μονεμβασιάς, τον Αρέθα, και τις επιστολές του πάπα Γρηγορίου Α'. Οι Σλάβοι λυμαίνονταν τα παράλια και τα ενδότερα της Ηπείρου, έτσι οι κάτοικοι της Ευροίας και άλλων πόλεων, μεταξύ τους, και του Βουθρωτού, που στράφηκαν προς τις ιταλικές ακτές και γύρω νησιά. Η μετατροπή του, Ορθόδοξου Αγίου Δονάτου σε Καθολικού, του οποίου τα λείψανα μεταφέρθηκαν στην Βενετία τον 12^ο αιώνα, ξεκαθαρίζει το γεγονός. Πέραν τούτου, με αυτοκρατορικές διαταγές στους ντόπιους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους, οι άλλες επισκοπές και πόλεις, όπως η Κέρκυρα, υποχρεώθηκαν να φιλοξενήσουν τους δεινοπαθούντες, κάτι που προσδίδει την ευραία ανάδειξη του προβλήματος.

Περαιτέρω, αποδεικτικό, στοιχείο αποτελούν τα πολλά σλαβικά τοπωνύμια. Επίσης, γίνεται λόγος στις επιστολές του πάπα Γρηγορίου για τους Σκλαβηνούς. Μετά έχουμε την αναφορά των Βαγιουνιτών στην πηγή σχετική με τον Άγιο Δημήτριο. Έτσι, δεν ήταν τυχαία, πλέον η εμφάνιση του διοικητικού όρου Βαγενετία, που τοποθετείται στα παράλια που επλήχθησαν από τους αφιχθέντες Σλάβους. Ο όρος συναντάται έως και τον 16^ο αιώνα, επί οθωμανοκρατίας. Περαιτέρω, σταδιακά ο όρος αυτός χαρακτηρίζει και τους ντόπιους διοικητικούς όρους που εμφανίζονται, όπως θα δούμε, από τον 7^ο ή 8^ο αιώνα.

Η πορεία της οικονομίας της εποχής διαγράφεται από τα πλούσια νομισματικά και κεραμικά ευρήματα. Αυτά, χάρη στις ιδιότητες τους, μας επιτρέπουν να εντοπίσουμε τα δίκτυα μεταφοράς τους και την αλληλεπίδραση που υπάρχει με τις γείτονες κοινότητες, αλλά και γενικότερα την Μεσόγειο, σε Ανατολή και Δύση. Έτσι υπάρχουν συνδέσεις από την Βυρηττό, ως και την Βόρεια Αφρική και την Ιβηρική χερσόνησο, με ενδιάμεσους σταθμούς το Αιγαίο, Κωνσταντινούπολη, τις Ιταλικές πόλεις και την υπόλοιπη Αδριατική.

Στις σημαντικές περιόδους της ιστορίας του Βουθρωτού, οπότε και δαπανήθηκαν σημαντικά πλεονάσματα πόρων για την κατασκευή ναών, μιλάμε για περιόδους σημαντικών πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών, στις οποίες οι ταυτότητες και κοινωνικές ιεραρχίες βρισκόνταν συνεχώς σε επαναπροσδιορισμό. Η κατασκευή των εκκλησιών μπορεί να θεωρηθεί ως μια

ένδειξη των αλλαγών αυτών, οι οποίες άλλωστε παραμένουν ιδιαίτερα ορατές μιας και διακρίνεται ιδιαίτερη κινητικότητα στην κατηγορία των εκκλησιαστικών δομών.

Η εγκατάλειψη των δημόσιων κτιρίων, που αποτελούσαν το κέντρο του παλαιού ύφους και χαρακτήρα της πόλης, έμελλε να πραγματοποιηθεί σταδιακά, καθώς άλλαζε η δομή της κοινωνίας με την χριστιανική ιδεολογία να εισέρχεται περισσότερο μέσα στην πόλη και στον τρόπο έκφρασης της κοινότητας. Μιλάμε άλλωστε για μια μεταβολή προς τις καθαρά μεσαιωνικές αρχές. Αυτό εξηγείται πολύ πρακτικά, όχι απλά επειδή οι άνθρωποι σταμάτησαν να στηρίζουν τα κοσμικά κτήρια, αλλά διότι η επισκοπική εξουσία κατείχε σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση του κοσμικού τοπογραφικού χάρτη.

Ο χαρακτήρας των πόλεων στην Ήπειρο φαίνεται πως αλλάζει ακόμα περισσότερο από την περίοδο του Ιουστινιανού, καθώς οι αρχές των δομών μεταβάλλονται, μετά την βαρβαρική εισβολή, και η τοπογραφία εντάσσει τις οχυρώσεις και τα κάστρα, που θα γίνουν το χαρακτηριστικό της τοπογραφίας της Μέσης Βυζαντινής περιόδου. Από τον 4ο-6ο αιώνα υπάρχει μια μεταστροφή ή μάλλον διάλυση της εικόνας των πόλεων που μεταβάλλονται ανεπανόρθωτα, κάτι που στηρίζεται σε διαφορετικούς παράγοντες. Ο Χριστιανισμός επέδρασε σημαντικά ως παράγοντας μιας και αχρήστευσε πολλές δομές και μετέφερε το βάρος κέντρου από τις κοσμικές δομές στην Εκκλησία, που απέκτησε πολλαπλές αρμοδιότητες. Με αναφορά των παραγόντων αυτών, και με τα νομοθετικά κείμενα που παρέχονται, διαφαίνεται πως η παρακμή των πόλεων, που άκμασαν κυρίως στην προβυζαντινή, κυρίως περίοδο, άρχισε από τον 4ο, κιόλας, αιώνα. Μπορεί να υποτεθεί πως η διαφαινόμενη λαίλαπα των Σλαβικών επιδρομών επιτάχυνε αυτήν την μεταβολή. Ως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα, το Βουθρωτό θα σταματήσει να είναι αυτό που ήταν, μέχρι να αντιμετωπισθούν τα αίτια της μετοίκησης των κατοίκων του Βουθρωτού.

B

Ο χώρος του Βουθρωτού ερημώθηκε λόγω των σλαβικών επιδρομών και ο πληθυσμός αυτός στράφηκε προς την Κέρκυρα και τα ιταλικά παράλια. Άλλωστε τα γραπτά στοιχεία συναινούν πως δύσκολα υπήρξε μια πληθυσμιακή ανακατανομή στις άλλες πλησιέστερες ηπειρωτικές πόλεις ή και πληθυσμιακή αύξησή τους. Η περίπτωση της Ευροίας μας δίνει ακριβώς το επιχείρημα της εγκατάλειψης όχι μόνο των ενδότερων εδαφών, αλλά και των παράκτιων όπου ανήκε το Βουθρωτό. Ο πληθυσμός της Ευροίας μετοίκησε στην πιο ασφαλή Κέρκυρα, όπως και τα Ιωάννινα, και θα ήταν από μεριάς μας αφελές να μην ισχυριστούμε πως οι κάτοικοι του Βουθρωτού δεν έπραξαν το ίδιο, ενόσω διέτρεχαν θανάσιμο κίνδυνο, καθώς ανήκαν στην ίδια ακτίνα δράσης των νέων εποίκων.

Μεταξύ του 9ου και 10ου αιώνα το Βουθρωτό φαίνεται να κατοικείται εποχιακά ή σποραδικά σε μερικές κτήσεις, με πιο πιθανές τοποθεσίες κατοίκησης, κατά την περίοδο αυτή, να είναι οι Δυτικές αμυντικές Δομές και ο αριστοκρατικός Οίκος στην πεδιάδα της Βρίνας. Οι συνδέσεις με την Νότια Ιταλία εμφανίζονται δειλά-δειλά και σχετίζονται με διοικητικές αλλαγές, όπως και εμπορικές επαφές. Οι εμπορικές συνδέσεις δεν μπορούν να επαληθευτούν πλήρως λόγω της έλλειψης επαρκών ευρημάτων, όπως κεραμικών και νομισματικών. Στην περίοδο αυτή εμφανίζεται ο όρος *Βαγενετία*, όχι ως ανθρωπωνύμιο, αλλά ως τοπωνύμιο, που είναι ενδεικτικό της εξέλιξης που έχει διέλθει ο τόπος. Η *Βαγενετία* δεν εμφανίζεται, διοικητικά από το πουθενά: από τον 9ο αιώνα, στην Η' Οικουμενική Σύνοδο (879), που έγινε στην Κωνσταντινούπολη αναφέρεται ο επίσκοπος Βαγενετίας.

Επίσης, υπάρχουν και δύο σημαντικές σφραγίδες: Θεόδωρος, ἄρχων και σπαθάριος, από την Βαγενετία (7ος-8ος αιώνας) και Ηλαρίωνας, πρωτοσπαθάριος και ἄρχων της Βαγενετίας (τέλη του 9ου-αρχές 10ου αιώνα). Πέραν τούτου, αναφερόμενη στους Νορμανδούς η Άννα Κομνηνή αναφέρει την Βαγενιτία.

Οι παραπάνω ενδείξεις δεν είναι τυχαίες. Σύμφωνα με την έρευνα μου στα *Τακτικά*, του Λέοντος ΣΤ', γίνεται φανερό πως ο Όσιος Ηλίας ο Νέος, φυλακίστηκε από έναν αξιωματούχο, του οποίου το αξίωμα, ήταν του Σπαθαρίου. Μάλιστα, φαίνεται πως ο Όσιος φυλακίστηκε, πιθανώς στον αρχοντικό οίκο της πεδιάδας της Βρίνας. Τα στοιχεία μας μιλούν για αξιωματούχους εδρεύοντες στο Βουθρωτό, ενώ υπάρχει στις πηγές το *Χαρτουλαράτο της Βαγενετίας*. Όλα τα παραπάνω μας παραπέμπουν σε μια διοικητική εξέλιξη, μόλις, έναν αιώνα μετά την σλαβική εισβολή. Δεν αποκλείεται η βυζαντινή επικυριαρχία να υποθέτει την Βαγενιτία, υποτελή, ως Σκλαβηνία, με σαφείς φορολογικές υποχρεώσεις. Έτσι θα εξηγείται και η χαλαρή βυζαντινή στρατιωτική και διοικητική τάξη.

Σε μια απόπειρα αποτίμησης της Μέσης περιόδου, γίνεται λόγος για τρεις διαφορετικές οικιστικές φάσεις. Η πρώτη φάση ανάγεται περίπου το 800, οπότε και το Βουθρωτό περιελάμβανε μια συμπυκνωμένη περιοχή στις Δυτικές αμυντικές δομές, με ευρήματα που συμπεριλαμβάνουν εισαγόμενα εμπορεύματα από το Ανατολικό Μεσόγειο και την Απουλία, ξέχωρα των τοπικών χρηστικών κεραμικών σκευών και άλλα τοπικά υαλικά προϊόντα. Η Εκκλησία φαίνεται πως δεν είχε κάποιο σημαντικό ρόλο στον οικισμό.

Η δεύτερη οικιστική φάση εντοπίζεται περίπου μεταξύ των ετών 840-950, στον αριστοκρατικό οίκο της Βρίνας που βρισκόταν σε μια ανοχύρωτη ανοικτή περιοχή του παλιού ρωμαϊκού προαστίου. Τα νομίσματα, οι σφραγίδες και οι εισαγόμενοι σφαιρικοί αμφορείς δείχνουν μια σημαντική αλλαγή στόχευσης προς την διαχείριση της παραγωγής και του εμπορίου. Ο επίσκοπος, που έδρευε για ορισμένο διάστημα στον οικισμό φαίνεται να είχε έναν εφήμερο ρόλο, αν και θα μπορούσε να ήταν το επίκεντρο, της έστω συχνά διακοπτόμενης, εμπορικής κίνησης που εντοπίζεται δίπλα στο κανάλι Βιβάρι.

Η τρίτη οικιστική φάση εντοπίζεται από το 950 έως το 1025, οπότε και έχουμε την εκ νέου δημιουργία ενός μόνιμου αστικού πυρήνα με έδρα την παλιά οχυρωμένη πόλη σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους. Τα βασικά χαρακτηριστικά που εντοπίζονται ήταν η παρουσία και ο ρόλος της εκκλησίας, δομικά και μη, αλλά και η έμφαση στην συλλογική άμυνα. Ο πυρήνας που ενοποίησε τις διαφορετικές οικιστικές μονάδες του 9ου-10ου αιώνα συμμετείχε στο εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, καθώς και στην εκμετάλλευση των τοπικών φυσικών πόρων. Εκκλησιαστικά, η πόλη είχε σίγουρα έναν επίσκοπο στα τέλη του 12ου αιώνα, καθώς γνωρίζουμε το όνομα του Αναγνώστη και Νομικού του επισκόπου του Βουθρωτού. Αν δώσουμε περισσότερη προσοχή στις λεπτομέρειες γίνεται αντιληπτό πως δεν αποτέλεσε η εμπορική κίνηση, ή η παρουσία των δομών τον δείκτη μιας αξιολογής οικιστικής παρουσίας, αλλά η παρουσία των εκκλησιαστικών δομών και της εκκλησίας εν γένει. Αυτό εξηγείται από το γεγονός πως η εκκλησιαστική παρουσία ισούται με μια ικανοποιητική πληθυσμιακή παρουσία και από την άλλη την εξασφαλισμένη τάξη και ασφάλεια από την κεντρική εξουσία, ενέχοντας μια πιο αποκεντρωμένη παρουσία της. Τα παραπάνω σημαίνουν πρακτικά πως θα υπάρχουν δομές που θα υποστηρίζουν τον πληθυσμό, αλλά και οι απαραίτητες εισαγωγές προϊόντων.

Η αναγέννηση του 11^{ου} έως και τα τέλη του 12^{ου} αιώνα, κυρίως, που έχει γίνει δεκτή από τους ερευνητές του Βουθρωτού θα αποτελέσει την βάση της οικονομικής αναβίωσης του επόμενου αιώνα. Η στερέωση της Βυζαντινής δύναμης στην Δύση, χάρη στον Βασίλειο Β' θα δώσει νέα πνοή στον χώρο. Μεγάλο ρόλο έπαιξε σαφώς και η συνεργασία με τους Βενετούς, οι οποίοι φαίνεται πως αξιοποίησαν τις βυζαντινές σχέσεις, εν αντιθέσει με τους προηγούμενους,

Βούλγαρους επικυρίαρχους, που φαίνεται πως περιόρισαν τις εμπορικές δυνατότητες του Βουθρωτού. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε πως η οικονομική αναγέννηση επετεύχθη με την Βουλγαρική ήττα.

Γ

Το Βουθρωτό, στα πλαίσια του Δεσποτάτου της Ηπείρου, ανήκει στο Θέμα της Βαγενετίας και αποτελεί επισκοπή. Επίσης, από τον προηγούμενο αιώνα γνωρίζουμε πως έχει επίσκοπο. Επίσης έχουμε επιστολές και κείμενα όπως του Απόκαυκου και του Χωματηνού, που απευθύνονται στο επίσκοπο του Βουθρωτού. Γίνεται λόγος για θέματα εκκλησιαστικά και τυπικά, που μας παραδίδει την συμμετοχή του Βουθρωτού στην ευρύτερη κοινότητα όπου ανήκει.

Πλέον το Βουθρωτό, μιας και η απώτατη περιοχή έχει ξεφύγει της Σλαβικής επιρροής, δείχνει να ανακάμπτει. Οι δύο πρώτοι Δεσπότες, Μιχαήλ Α΄ και Θεόδωρος δεν θα επηρεάσουν τόσο τα διοικητικά, όσο θα τα παγιώσουν προς την βυζαντινή κανονικότητα. Στην άτυπη επικυριαρχία των Δυτικών, υπήρχε μια άνοδος της οικονομίας και διαφοροποίηση όσον αφορά τα ευρήματα. Βέβαια, όχι για πολύ καθώς η μάχη της Κλοκοτνίτσας θα ανέκοβε αυτήν την ανοδική πορεία. Το 1230 θεωρείται σημείο καμπής που οδηγεί, στο εξής, σε μια στασιμότητα των αναφορών για το Βουθρωτό, αλλά και για το Δεσποτάτο εν γένει, όσον αφορά την καθαρά βυζαντινή πλευρά. Οι πηγές είναι κυρίως του επόμενου αιώνα και αποτελούν επισφαλείς διακυβεύσεις. Φαίνεται, πάντως, πως το διοικητικό μόρφωμα όπου ανήκε το Βουθρωτό, η Βαγενετία, συνέχισε στα ίδια πλαίσια, μέχρι να διαφοροποιηθεί εντελώς το διοικητικό σύστημά των Θεμάτων. Γεωγραφικά, δηλαδή, μιλάμε για την ίδια περιοχή, αλλά το καθεστώς του μας είναι δύσκολο να το εντοπίσουμε. Η περίοδος από το 1236 έως και το 1259 και εν τέλει το 1272 θα αποτελέσει μια περίοδος ανασφάλειας και πολιτικών σκοπιμοτήτων. Από το 1259, το Βουθρωτό θεωρείται ανταλλάξιμο, ως διπλωματικό εργαλείο, κάτι που σφραγίζει την τύχη του νευραλγικού αυτού χώρου. Πλέον, και επίσημα, η τύχη του θα βρίσκεται στα χέρια άλλων.

Το διοικητικό φαινόμενο που παρατηρείται στο Βουθρωτό δεν διαφέρει από την υπόλοιπη αυτοκρατορία. Η διοίκηση στον χώρο του Βουθρωτού αποτέλεσε το αυθόρμητο αποτέλεσμα της πίεσης της Ηπείρου, που προτείνει μια εξέλιξη έναντι των εχθρών που λυμαινούνται τα εδάφη της αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με αυτό μπορούμε να πούμε πως η δράση των χαρτουλαράτων και των τοπικών αρχοντιών, όπως τα βρίσκουμε στις σφραγίδες της Μέσης περιόδου οδήγησε στην αργότερη ταύτιση τους με το Θέμα, δεδομένης της αποκατάστασης της βυζαντινής δυνάμεως.

Σχετικά συμπεράσματα που μπορούμε να βγάλουμε είναι πως η βυζαντινή διοίκηση στο Βουθρωτό είχε διακοπεί, αλλά μόνο στην μορφή που ασκήθηκε, αλλά όμως αυτό δεν σήμαινε απαραίτητα πως η αποκατάσταση έστω και μετά από αιώνες (έστω ολίγους) θα διατάρασσε την νόρμα της διοικητικής τάξεως που προϋπήρχε, είτε πως θα δυσκόλευε ακόμα περισσότερο την επιβολή μιας γνωστής διοικητικής οργάνωσης. Ο Βασίλειος Β΄ έδωσε το έναυσμα ώστε οι μικρές διοικητικές κοιτίδες να εξαπλωθούν και να σχηματιστεί ως τα τέλη του 12ου αιώνα μια Θεματική διοίκηση, η οποία συνέχισε να υπάρχει ως και τα μέσα του 13ου αιώνα. Μετά το 1230 η θεματική διοίκηση άρχισε να παρακμάζει και αναγνωρίζουμε μόνο μικρότερης εμβέλειας διοικητικές τάσεις, έστω στα ίδια γεωγραφικά πλαίσια. Το φαινόμενο δεν αφορά μόνο το Βουθρωτό και την Βαγενετία, αλλά ολόκληρη την Ήπειρο, μιας και το Δεσποτάτο βρισκόταν σε μια περίοδο που αγωνιζόταν για την επιβίωσή του. Βέβαια γίνεται σαφές πως κατά τους Ανδεγαυούς και τις μετέπειτα επικυριαρχίες τα διοικητικά πλαίσια διαταράσσονται, οπότε και δεν μπορούμε να εκφέρουμε τελικές απόψεις.

Αξίζει να αναφερθούμε, ορισμένως, και σε συγκεκριμένα θέματα της τοπογραφίας που παρουσιάστηκε τον 13^ο αιώνα. Όσον αφορά τις κοσμικές δομές, με πρωτοβουλίες των Δεσποτών, το Βουθρωτό, ανέκαμψε ως πόλη και χτίστηκαν νέα προστατευτικά τείχη. Έγιναν προσπάθειες ανανέωσης των οικισμών και δόθηκε η ευκαιρία να αυξηθεί ο πληθυσμός. Η οικονομία, με την ελεύθερη διέλευση των δυτικών βοήθησε πολύ σε αυτό. Εκκλησιαστικά, επειδή μιλάμε για μια περίοδο που υπήρχαν θρησκευτικές αντιπαλότητες μεταξύ των βυζαντινών δυνάμεων, παρατηρούμε μια προσπάθεια να αναγεννηθούν οι Εκκλησιαστικές δομές της πρώιμης περιόδου, ώστε να υπάρχει σύνδεση με το απώτατο ένδοξο, Ορθόδοξο, παρελθόν. Δεν παρατηρούνται μνημειώδεις δομές όπως στην πρωτεύουσα του Δεσποτάτου, Άρτα, αλλά οδηγούμαστε σε αυτήν την άποψη από την χρήση των σπολίων και την επαναχρησιμοποίηση των παλιών θρησκευτικών μνημείων που κτίστηκαν στην πρώιμη περίοδο.

Μετά το βυζαντινό, Δεσποτάτο της Ηπείρου, έχουμε την Ανδεγαυική επικυριαρχία, που θα χωριά μπροστά στην προστασία που θα παρέχει η Βενετία, που θα κατέχει και την απέναντι Κέρκυρα. Η συνέχεια του Βουθρωτού τίθεται ομαλά προς την παρακμή, λόγω των τριβών που παρατηρούνται με τους Οθωμανούς γείτονες. Τέλος, οι σύγχρονες εξελίξεις θα καταστήσουν το Βουθρωτό ένα σπόλιο του σύγχρονου ιστορικού μύθου της Ιταλίας, κάτι που το ανέδειξε στην σύγχρονη ιστορική έρευνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ACTA CONCILIORUM OECUMENICORUM, II 2, 2, σ. 70 [162]; II, 5, 95 (ep. 46).

DARROUZES, J., *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae (Geographic ecclesiastique de l'empire byzantin 1)*, IFEB, Paris, 1981,

EPISTOLA EPISCOPORUM VETERIS EPIRI, ad LEONEM IMPERATOREM, ACTA CONCILIORUM ET EPISTOLAE DECRETALES AC CONSTITUTIONES SUMMORUM PONTIFICUM TOMUS SECUNDUS AB ANNO CCCCLI. ad annum DL. PARISIIS, EX TYPOGRAPHIA REGIA, MDCCXIV, σ. 764-765.

LUNZI, E., *Della condizione politica delle Isole Jonie sotto il dominio Veneto, proceduta da un compendio della storia della isole stesse dalla divisione dell' impero Bizantino. Versione con note di Marino Dr. Typaldo-Foresti e Nicolo Barozzi, riveduta ed aumentata dall' autore*, Βενετία 1860, σσ. 31-33.

MATHIEU, M. (ed. and trans.), *Guillaume de Pouille, la geste de Robert Guiscard*. Palermo, ISBN, 1961.

Miracula sancti Demetrii (collectio II anonyma) Hagiogr., LEMERLE, P., *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, vol. 1, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1979, σσ. 168-241.

SUMMORUM PONTIFICUM, (GÜNTHER, O [ed.], *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab a. CCCLXVII usque ad a. DLIII datae Avellana quae dicitur collectio*, CSEL, vol. 35 [Vienna: Tempsky, 1895], σ. 527-528. [ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ]

TAFEL, G. L. G., και THOMAS, G. M., *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig, mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, τόμος I, Βιέννη, 1856, σ. 267.

TAIBBI G. R., *Vita di Sant' Elia il Giovane*, Palermo: ISBN, 1962.

ANNA KOMNHNH, ΑΛΕΞΙΑΣ, (Eds) LEIB B., και GAUTIER P., 4 vols. Paris: 1937-76.

ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΕΡΚΥΡΑΣ, ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΘΕΡΙΝΟΝ ΤΟΝ ΜΑΡΤΥΡΑ, στο ΛΑΜΠΡΟΣ, Σ., *Κερκυραϊκά ανέκδοτα εκ χειρογράφων Αγίου Όρους, Κανταβριγίας, Μονάχου και Κερκύρας* 1882, σσ. 5-22.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΗΝΟΣ, ΠΙΤΡΑ, J. B. (ed.), *Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata VI. Iuris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena*, Paris/Rome, 1891

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΗΝΟΣ, PRINZING, G., *Πονήματα διάφορα [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 38, Berlin: De Gruyter, 2002]: 5-462.*

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΠΑΠΑ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ. Επιστολές XIV, 7, XIV, 13. Gregorii I papae, «Registrum epistolarum», (έκδ. P. Paulus - L. Hartmann), *MGH Epistolae*.

ΙΕΡΟΚΛΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ, ΣΥΝΕΚΔΗΜΟΣ, HONIGMANN, E. (ed.), *Le Synekdemus d'Hierokles. Editions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves. Brussels, 1939.*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΠΟΚΑΥΚΟΣ, BEES-SEFERLI, N. A. (ed.), *Unedierte Schriftstucke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos, des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien), BNJ 21 (1976), Athens*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΠΟΚΑΥΚΟΣ. PETRIDES, S. (ed.), *'Jean Apokaukos, lettres et autres documents inedits', IRAIK 14 (1909)-IRAIK, σσ. 69-100.*

Περί διανομής, CARILE, A., «Partitio terrarum Imperii Romanie», *Studi Veneziani 7 (1965), σ. 220.*

ΡΑΛΛΗΣ, Γ. Α., και ΠΟΤΛΗΣ, Μ. (Επιμ.), *Σύνταγμα των θείων και ιερών Κανόνων 5, 1858, σ. 106-109.*

ΤΑΚΤΙΚΑ ΛΕΝΤΟΣ ΣΟΦΟΥ, *The Tactica of Leo VI, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 12, DENNIS, G.T. (ed.), Washington, D.C, 2010, σσ. 2-642.*

ΔΕΥΤΕΡΕΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΗ

AHRWEILER, H., *Byzance et la mer. La maritime guerre, la politique et les institution maritimes de Byzance aux VIIe–XVe siècles* (Paris 1966) 57 n. 2, σ. 85, σ. 87.

ANASTOS, M., The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-733, *Studi Bizantini e Neoellenici* 9, Silloge Bizantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati, Roma 1957, σ. 14-31

ANGOLD, M., *The Byzantine Empire 1025-1204. A Political History*. London, 1984.

ARTHUR, P., 'Eastern mediterranean amphorae between 500 and 700: a view from Italy', στο: SAGUI, L. (ed.), *Ceramica in Italia: VI-VII secolo*, Florence, All'Insegna del Giglio, 1998, σσ. 157-183.

BĂNESCU, N., 'O colecție de sigilii bizantine inedite', *ARMSI*, 3, no. 20 (1938), σ. 116-7.

BEJKO, L., και HODGES, R. (eds), *New Directions in Albanian Archaeology. Studies Presented to Muzafer Korkuti*, Tirana, 2006

BERGEMANN, J., *Die römische Kolonie von Butrint und die Romanisierung Griechenlands*, Munich, 1998.

BOWDEN, L., 'A new urban elite? Church builders and church building in late-antique Epirus', στο LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-Antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, JRA, Portsmouth (RI), 2001, σσ. 61-72.

BOWDEN, W. και HODGES, R., An 'Ice Age settling on the Roman Empire': post-Roman Butrint between strategy and serendipity, στο CHRISTIE, N., και AUGENTI, A. (eds), *Vrbes Extinctae: Archaeologies of Abandoned Classical Towns*, 2012, Aldershot, Ashgate, σσ. 207-241.

BOWDEN, W., 'A new urban elite? Church builders and church building in late-antique Epirus', στο: LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-Antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, JRA, Portsmouth (RI), 2001, σσ. 61-72

BOWDEN, W., A Window on an Uncertain World: Butrint and the Fortified Sites of Epirus in the 7th–9th Centuries AD, *Fortified Settlements In Early Medieval Europe. Defended communities of the 8th–10th centuries*, (Eds) CHRISTIE, N., & HEROLD, H., London, 2016, σσ. 235-247.

BOWDEN, W., Butrint and Nicopolis: Urban Planning and the 'Romanization' of Greece and Epirus, HANSEN, I. L. και HODGES, R., Introduction, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 189-209.

BOWDEN, W., et al., The late antique and medieval fortifications of Butrint, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 126-150.

BOWDEN, W., HODGES, R., και LAKO, K., 'Roman and late antique Butrint: excavations and survey 2000-2001', *JRA* 15 (2002), σσ. 199-229.

BOWDEN, W., Urban change and the Triconch Palace site in the 5th to 7th centuries, στο *Butrint 3*, 2011, σσ. 303-318.

BOWDEN, W., και HODGES, R., *Butrint 3: Excavations at the Triconch Palace. Butrint archaeological monographs, 3*, Oxford; Oakville, 2011.

BOWDEN, W., και MITCHELL, J., 'The Triconch Palace at Butrint: the life and death of a late Roman domus', στο LAVAN, L., ÖZGENEL, L., & SARANTIS, A. (eds), *Housing in Late Antiquity* (Leiden 2007) σσ. 455-574.

BOWDEN, W., και MITCHELL, J., The Christian topography of Butrint, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 104-125.

BOWDEN, W., και PËRZHITA, L., The Baptistery, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 176-201

BROWN, P., *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire*, Hanover (N.H.)/London, 2002.

BROWN, P., *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας 150-750 μ.Χ.*, Αθήνα, 1998

BUSH, S., Cretan Amphorae from Albania (IV-VII Century AD), *AJ* Vol 5, No 5 (2016), σσ. 25-51.

CAMERON, A., *The Mediterranean World in Late Antiquity*, London 1993,

CARVAJAL, J. C., PALANCO, A., The Castle of Ali Pasha at Butrint, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 289-308.

CARVAJAL, L. J. C., και PALANCO, A. N., The Castle of Ali Pasha at Butrint, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 289-308.

CEKA, N., (ed.), *Butroti: Permbledhje Studimesh*. Tirana, Iliria, 1988.

CHARANIS, P., 'The Chronicle of Monemvasia and the question of the Slavonic settlements in Greece', *DOP* 5 (1950), σσ. 139-66.

CLAASEN, C., *Shells*, Cambridge, 1998, σ. 176-78.

CROW, J., 'Fortifications and urbanism in Late Antiquity; Thessaloniki and other eastern cities', στο LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-Antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, JRA, Portsmouth (RI), 2001, σσ. 89-106.

CROWSON, A., *Venetian Butrint/Butrinti Venecian*, London/Tirana 2007.

CURTA, F., *The Edinburgh History of the Greeks c. 500 to 1050: The Early Middle Ages*, Edinburgh, 2011.

DAVIES S., Late Venetian Butrint: 16th-18th, στο: HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013.

DENIAUX, E., La structure politique de la colonie romaine de Buthrotum, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 32-43.

DUCELLIER, A., *La facade maritime de l'Albanie au moyen age. Durazzo et Valona du Xle au XVe siecle*, Documents et recherches 13, IBS, Thessalonica, 1991.

DUJČEV, I., *Cronaca do Monemvasia: introduzione, testocritic e note*. Palermo, Istituto Siciliano di studi bizantini e neoellenci, 1976.

DUNN, A., 'From polis to kastron in southern Macedonia: Amphipolis, Khrysoupolis, and the Strymon Delta', in *Castrum V. Archeologies des e spaces agraires mediterraneans au moyen age*, Madrid/Rome, 1999, σσ. 399-413.

DUNN, A., 'Stages in the transition from the iate antique to the middle Byzantine urban centre in southern Macedonia and southern Thrace', in *N. G. L. Hammond: 137-50*. Thessalonica, 1997.

DUNN, A., 'The transition from polis to kastron in the Balkans (III-VII c.): general and regional perspectives', *BMGS* 18 (1994), σσ. 160-80.

FALKENHAUSEN, V. V., 'Between two empires: Byzantine Italy in the reign of Basil II', στο Magdalino, P. (ed.), *Byzantium in the year 1000*, Leiden, 2003, σσ. 135-59.

FALKENHAUSEN, V. V., 'Tra Occidente e Oriente: Otranto in Epoca Bizantina' στο: HOUBEN, H. (ed.), *Otranto nel Medioevo tra Bisanzio e l'Occidente*, Galantina, 2007, σσ. 13-60.

FRASHERI, K., *Les Albanais et Byzance aux VIe-XIe siècles, Οι Αλβανοί στον Μεσαίωνα*, Αθήνα, 1998, σσ. 47-57.

GILKES O., CROWSON A., FRANCIS K., CEROVA, Y. & LAKO K., Nicopolis and Butrint: The triconch palace and a possible model for late-antique housing in Epirot cities, στο ΖΑΧΟΣ, Κ. Λ. (επιστ. επιμ.), ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ν. και STORK Μ. (επιμ.), *Νικόπολις Β'. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Τ. Ι, Πρέβεζα 2007.

GILKES, O.J. (ED.), *The Theatre at Butrint. Luigi Maria Ugolini's Excavations at Butrint 1928-1932 (Albania antica IV)*, London, British School at Athens, 2003.

GREENSLADE, S., LEPPARD, S. και LOGUE, M., The acropolis of Butrint reassessed, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 47-76.

GREENSLADE, The Vrina Plain settlement between the 1st and 13th centuries, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013.

GRIERSON, P., *Βυζαντινή Νομισματοκοπία*, μτφρ. ΜΑΛΑΜΑΔΑΚΗΣ, Β., Αθήνα 2007.

GUILLAND, R., Chartoulaire et grande chartoulaire, *RESEE* 9 (1971), σ. 405-426.

GUILLOU, A., *Recueil des inscriptions grecques médiévales d'Italie*, Rome, École Française de Rome, 1996. σ. 488.

GUTTERIDGE, A., HOTI, A., και HURST, H., 'The walled town of Dyrrachium (Durrës): settlement and dynamics', *JRA* 14 (2001), σσ. 388-410.

HALDON, J., *Byzantium. A History*, Stroud, 2000.

HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007.

HANSEN, I. L. και HODGES, R., Introduction, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 1-16.

HANSEN, I. L., *Hellenistic and Roman Butrint/Butrinti Helenistik dhe Romak*, London/Tirana, 2009.

HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013.

HANSEN, I. L., The Trojan Connection: Butrint and Rome, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 44-61.

HARVEY, A., *Economic Expansion in the Byzantine Empire, 900-1200*. Cambridge, 1989.

HELLENKEMPER-SALIES, G., 'Zu Stil und Ikonographie in den fröhbyzantinischen Mosaiken von Nikopolis', στο: CHRYSOS, E. (ed.), *Nicopolis I. Proceedings of the First International Symposium on Nicopolis (2-29 September 1984)*, Preveza, 1987, σσ. 295-309.

HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004.

HODGES, R., BOWDEN, W., GLIKES, O., και LAKO, K., Introduction, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. και LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 1-19.

HODGES, R., Byzantine Butrint: concluding remarks, στο HODGES, R., BOWDEN, W. LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 321-326.

HODGES, R., et al., Late Antique and Byzantine Butrint: interim report on the port and its hinterland, *JRA* 10 (1997), σσ. 207-234.

HODGES, R., *Saranda, Ancient Onchesmos. A short History and Guide*, London 2008.

HODGES, R., *The Archaeology of Mediterranean Placemaking: Butrint and the Global Heritage Industry*, London, 2016.

HODGES, R., *The rise and fall of Byzantine Butrint/Shkelqimi the renia e Butrintit bizantin*, London/Tirana, 2008.

HODGES, R., και PATERNALINI, A., A Short History of the Butrint Foundation's Conservation Programme at Butrint, Albania: 1994-2012, *CMAS*, Vol. 15, 3-4, 2013, American University of Rome, Italy, σσ. 254-80.

HUNGER, H., *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν, τόμος Α'*, MIET [Αθήνα 2008, δ' ανατύπωση (Α' έκδοση 1987).]

JENNINGS, S., A group of glass ca. 800 A.D. from Tower 2 on the Western Defences, Butrint, Albania, στο DRAUSCHKE, J. και KELLER, D. (eds), *Glass in Byzantium: Production, Usage, Analyses*, Mainz, RGZM, (2010), σσ. 225-235.

JENNINGS, S., και STARK, K., Appendix: The glass from Tower 1 in the Western Defences, στο: HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S. (Eds), *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 257-259.

KAMANI, S., Butrint in the mid-Byzantine period: a new interpretation, *BMGS*, Vol. 35 No. 2 (2011), σσ. 115-133.

KAMANI, S., The Western Defences, στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 245-256.

KARAIKAI, G., και CROWSON, A., *The Fortifications of Butrint*, London 2009.

KARPOZIOS, A., *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, *Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται* 7, Θεσσαλονίκη 1973.

KAZHDAN, A. P., et al. (eds.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, volumes 1-3, Oxford University Press (Oxford 1991), Vol. 2, σ. 1370-1371, λήμματα *MICROCOSM* και *MICROSTRUCTURES*.

KODER και HILD, *Hellas und Thessalia*, *TIB* 1, σ. 67.

KOMINIS, A., & POLEMIS, I. D., Unpublished texts on S. Donatos of Euroia (BHG 2111-2112), *RSBN*, 31 (1994), σσ. 3-44.

KOUNTOURA, E., 1998. The presence of the province of Epirus Nova in the so-called Notitia of the Iconoclasts', στο *Οι Αλβανοί στο Μεσαίωνα, EIE/IBE*, Αθήνα, 1998, σσ. 169-76.

KRAUTHEIMER, R., *Early Christian and Byzantine Architecture*, Harmondsworth, Penguin, 1986.

LAKO, K., 'Keshjtjella e antiketit te vone ne Cuken e Ajtoit', *Iliria* 12 (1) (1982), σσ. 207-19.

LAKO, K., 'Kështjella e Onhezmit (La forteresse d'Onhesmos)', *Iliria* 14 (2) (1984) σσ. 153-207.

LAKO, K., Basilika paleokristiane e Onhezmit, *Iliria* 21 (1-2) (1991), σσ. 123-86.

LAMPROPOULOS, K., *Ιωάννης Απόκαυκος. Συμβολή στην έρευνα του βίου και του συγγραφικού έργου του*, Athènes, Basilopoulos, 1988 (Ιστορικές Μονογραφίες, 6).

LASCARIS, M., Vagenitia, *Revue historique du Sud-Est européen*, XIX, 1942, σσ. 423-437.

LAURENT, V., «Charisticariat et Commende à Byzance (Deux fondations patriarcales en Épire aux XIIe et XIIIe siècles)», *REB*, XII (1954).

LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, JRA, Portsmouth (RI), 2001.

LEMERLE, P., *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, 2 vols. Paris, CNRS, 1979-1981.

LIEBESCHUETZ, J. H. W. G., 'The uses and abuses of the concept of 'decline' in later Roman history or was Gibbon politically incorrect?', στο LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-Antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, JRA, Portsmouth (RI), 2001, σσ. 233-8

LIEBESCHUETZ, J. H. W. G., *Barbarians and Bishops. Army, Church and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford, 1992.

LIEBESCHUETZ, J. H. W. G., *The Decline and Fall of the Roman City*, Oxford, 2001.

MAGDALINO, P., Τα χαρτουλαράτα της Βόρειας Ελλάδας το 1204, *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, Άρτα 27-31 Μαΐου 1990, 1992, σσ. 31-36.

MARMORA, A., *Della historia di Corfu/descritta da Andrea Marmora nobile Corcirese libri otto. Al serenissimo principe ed eccellentissimo Senato di Venetia*, Venetia, Presso il Curti, M.DC.LXXII (1672).

MARTIN, S., The topography of Butrint, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 76-103.

MC' CORMICK, M., *Origins of the European Economy, Communications and Commerce AD 300-900*. Cambridge, 2001.

MEKSI, A., 'Arkitektura e kishes se Mesopotamia, *Monumentet* 3, 1972, σσ. 47-94.

MEKSI, A., 'Dy bazilika mesjetare te panjohura', *Monumentet* 13, 1977, σσ. 71-84.

MEKSI, A., 'Ndertimet e Kultit ne Butrint', στο CEKA, N. (ed.), *Butroti: Permbtedhje Studimesh*: Tirana, Iliria, 1988, σσ. 199-210.

MELFI, M., The sanctuary of Asclepius, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 17-32.

MIKLOSICH-MIILLER, *Acta et Diplomata*, τόμο IV, σ. 126-129.

MILLER, W., *The Latins in the Levant. A History of Frankish Greece (1204-1566)*. London, John Murray, 1908.

MITCHELL, J., GUEST, P., NALLBANI, E., και GONGECAJ, S., The small finds and coins, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 293-304.

MITCHELL, J., *Pagežimorja e Butrintit dhe mozaiket e saj. The Butrint baptistery and its mosaics*, London, 2008.

MOLLA, N., PARIS, F. και VENTURINI, F., 'Material boundaries: the city walls at Butrint', στο HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σ. 258-77.

MOORHEAD, S., Ever decreasing circles. The nummus economy at Butrint (Albania) and beyond, στο ΛΙΑΜΠΗ, Κ. (επιμ.), *Νομισματική και οικονομική ιστορία στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα/Numismatic history and economy in Epirus during antiquity: πρακτικά του 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Νομισματική και οικονομική ιστορία κατά την αρχαιότητα (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 3-7 Οκτωβρίου 2007): proceedings of the 1st International Conference in Epirus during antiquity (University of Ioannina, October 3rd-7th 2007)*, 2013, σσ. 601-614.

MOORHEAD, S., GJONGECAJ, S., και ABDY, R., Coins from the excavations at Butrint, Diaporit and the Vrina Plain, στο HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 78-94.

MOORHEAD, T. S., N., The Ancient and Early Mediaeval Coins from the Triconch Palace at Butrint, c. 2 century and BC–c. AD 600, *The Numismatic Chronicle* (1966-), Vol. 167 (2007), σσ. 287-304.

MORRISSON, C., "La Sicile byzantine: une lueur dans les siècles obscurs," *Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche* 27 (1998), σσ. 307-334, σ. 317.

MYLONA, D., Fish, στο POWELL, A., The Faunal Remains, στο HODGES, R., BOWDEN, W. και LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 305-320.

NICOL, D. M., *The Despotate of Epiros 1267-1479. A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Cambridge, 1984.

NICOL, D., M., 'The relations of Charles of Anjou with Nikephoros of Epiros', *ByzF* 4 (1972) σσ. 170-194.

NICOL, D. M., *The Despotate of Epiros*, Oxford, 1957.

NIEDERLE, L., *Manuel d'antiquité slave*, I (Paris 1923), σ. 109–110.

OBERHUMMER, E., Buthroton, στο *RE*, τόμος III, 1, Stuttgart 1897, σσ. 1084-1085.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, E., & BAKER, J. (eds), *Coinage in the Balkans 40 Years on. Papers in Honour of D. M. Metcalf* (υπό έκδοση).

OSTROGORSKY, G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*, τ. I., Αθήνα 1997.

OSSWALD, B., *L'Épire du treizième au quinzième siècle: autonomie et hétérogénéité d'une région balkanique*, τόμοι I-III, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Τουλούζης, 2011.

PALLAS, D., 'Epiros', στο RESTLE, M. και WESSEL, K. (eds), *RbK* 2: Stuttgart, 1971, σσ. 207-334.

PALLAS, D., *Les monuments pale ochre tiens de Grece decouverts de 1959 a 1973*, Vatican City, *PIAC*, 1977, σ. 139-140.

PAPADOPOULOU, P., Five Lead Seals from Byzantine Butrint (Albania), *SBS* 11 (2012), σσ. 133-142.

PAPADOPOULOU, B., 'Fortifications of Rogoi, Greece', στο CURČIĆ, S. και HADJITRYPHONES, E. (eds) *Secular and Medieval Architecture in the Balkans, 1300-1500, and its Preservation*, Thessalonike 1997. σ. 102-3. VEIKOU, M., *Byzantine Epirus: A Topography of Transformation. Settlements of the Seventh–Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, Leiden and Boston, Brill, 2012, σ. 476-78.

PAPADOPOULOU, P., Coins and Pots: Numismatic and ceramic evidence in the economic history of the Middle Ages, στο VROOM, J. (ed.), *MEDIEVAL AND POST-MEDIEVAL CERAMICS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN—FACT AND FICTION. Proceedings of the First International Conference on Byzantine and Ottoman Archaeology, Amsterdam, 21-23 October 2011*, Turnhout 2015, σσ. 199-226.

PAPADOPOULOU, P., The Numismatic Evidence from the Southern Adriatic (5th-11th Centuries) στο GELICHI, S., και HODGES, R., (Eds.) *Some Preliminary Observations and Thoughts From One Sea to Another. Trading Places in the European and Mediterranean Early Middle Ages. Proceedings of the International Conference (Comacchio, 27th-29th March 2009)*, Seminari internazionali del Centro Cnteruniversitario per la storia e l'archeologia dell'alto Medioevo 3, Turnhout 2012, σσ. 297-320.

PAPADOPOULOU, P., Un trésor monétaire de trachéa de billon du XIIe s. provenant de Butrint (Albanie), ALFARO, C., C., και OTERO M.-P. (επιμ.), *XIII Congreso Internacional de Numismatica*, Madrid 2003: Actas-Proceedings-Actes I, Μαδρίτη 2005, σσ. 1231-1236.

PETRIDES, S., και EMEREAU, C., Saint Arsene de Corfu, *Echos d'Orient*, 20 (1921), σσ. 431-446.

POJANI, I., The Monumental Togate Statue from Butrint, HANSEN, I. L. και HODGES, R. (eds.), *Roman Butrint. An assessment*, Oxford 2007, σσ. 62-77.

POULOU-PAPADIMITRIΟΥ, N., TZAVELLA, E., & OTT, J., Burial practices in Byzantine Greece: archaeological evidence and methodological problems for its interpretation, στο: SALAMON M., et al. (Ed.), *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe Archaeological and Historical Evidence*, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa 2012 (Vol. 1), σσ. 377-428.

PRINZING, G., 'Studien zur Provinz-und Zentral-verwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I und Theodoros Dukas', *Ηπειρωτικά Χρονικά* 25 (1983), σσ. 37-112.

PRINZING, G., Διοικητικές ανακατατάξεις (11ος-12ος αι.), στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 189-190.

PRINZING, G., Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, στο Σακελλαριου, Μ. Β. (επιμ.), *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997, σσ. 190-194. Στο εξής: *Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις*.

REYNOLDS, P., Catalogue of Roman ceramics and selected medieval pottery from Butrint 1994-1999, στο HODGES, R., BOWDEN, W. LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 327-395.

REYNOLDS, P., The medieval amphorae, στο HODGES, R., BOWDEN, W. & LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 270-277.

REYNOLDS, P., The Roman pottery from the Trinconch Palace, στο HODGES, R., BOWDEN, W. LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 224-269.

REYNOLDS, P., *Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: the Ceramic Evidence (British Archaeological Reports, International Series 604)*. Oxford, British Archaeological Reports, 1995.

ROSSER, J., 'Byzantine 'Isles of Refuge' in the Chronicle of Galaxeidi', στο: LOCK, P., και SANDERS, G. D. R. (eds), *The Archaeology of Medieval Greece*, Oxford, 1996, σσ. 42-64

SARACI, G., 'Elemente te reja ne arkitekturen e anes veriore te keshtjelles se Ankiasmit', *Iliria* 22 (1-2), (1992), σσ. 257-262.

SARADI, E., Aspects of early Byzantine urbanism in Albania, *Οι Αλβανοί στο Μεσαίωνα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 1998, σσ. 81-130.

SARADI, E., The Dissolution of the Urban Space in the Early Byzantine Centuries: the Evidence of the Imperial Legislation, *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 9B: IN MEMORIAM OF D.A. ZAKYTHINOS (1994), Αθήνα, σσ. 295-308.

SCHLUMBERGER, G., *Mélanges d'Archéologie Byzantine. Monnaies, Médailles, Méreaux, Jetons, Amulettes, Bulles d'Or et de Plomb, Poids de Verre et de Bronze, Ivoires, Objets d'Orfèvrerie, Bagues, Reliquaires, etc.*, *Revue des Études Grecques*, tome 8, fascicule 32, Paris (1895), σ. 216-217, αρ. 31, σ. 226.

SCHLUMBERGER, G., Sceaux byzantins inédits, *REG* 4 (1891), σσ. 111-142, κυρίως 112-113, αρ. 31 (IA' - IB' αιώνας).

SEBASTIANI, A., GOONEY, D., MITCHELL, J., PAPADOPOULOU, P., REYNOLDS, P., VACCARO, E., VROOM, J., The medieval church and cemetery at the Well of Junia Rufina, HANSEN, I. L., HODGES, R. & LEPPARD, S., *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*, Oxford, 2013, σσ. 215-244.

SODINI J.-P., 'La sculpture architectural a l'époque paleo-chretienne en Illyricum', στο *Actes du Xe congrès international d'archéologie chretienne 1. Thessalonique, 28 septembre-4 octobre 1980*: Vatican City, Pontificio 1984, σσ. 207-298.

SOUSTAL, P., KODER, J., *Nikopolis und Kephallēnia. Tabula Imperii Byzantini 3*, Wien 1981.

SOUSTAL, P., The historical sources for Butrint in the Middle Ages, στο HODGES, R., BOWDEN, W. LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004.

SPAHIU, H., «Monedha bizantine te shekujve V-XIII, te zbuluara ne territorine Shqiperise», *Iliria*, 9/10 (1979/1980), σσ. 353-422. / SPAHIU, H., «Des monnaies byzantines du Ve-XIIIe siecle, découvertes sur le territoire de l'Albanie», *XL Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina* (1993), σσ. 625-634.

STEPHENSON, P., *Byzantium's Balkan Frontier. A political study of the northern Balkans 900-1204*, Cambridge, 2000, σ. 162-63.

THOMAS, J. P., *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, *DOS* 24, 1987, σ. 241-242.

TSATSOULIS, C., Some remarks on the date of creation and the role of the maritime theme of Cephalonia (End of the 7th-11th Century), *SBS* 11 (2012), σσ. 153-172.

UGOLINI, L. M., *Albania antica 1: ricerche archeologiche*, Milan/Rome, 1927.

UGOLINI, L. M., *Albania antica 2: Vacropoli di Fenice*. Rome/Milan, Scalia, 1932.

UGOLINI, L. M., *Butrinto: il mito d'Enea. Gli scavi*, Rome, 1937. UGOLINI, L. M., *Albania antica 3: Vacropoli di Butrinto*, Rome/Milan, 1942.

UGOLINI, L. M., 'Il battistero di Butrinto', *Rivista di Archeologia Cristiana* 11 (1994), σσ. 265-283.

UGOLINI, L. M., 'Il cristianesimo e l'organizzazione ecclesiastica a Butrinto', *Orientalia Christiana Periodica* 2 (1936), σσ. 309-329.

UGOLINI, L. M., 'La 'Grande Ercolanese' di Butrinto', *Bolletino d'Arte* 29 (1935), σσ. 68-82.

UGOLINI, L. M., *L'Agrippa di Butrinto*. Rome, IPS, 1932.

UGOLINI, L. M., Un importante teatro classico trovato a Butrint (Albania), Japigia, *Rivista Pugliese di Archeologia, Storia e Arte A* (4), 1933, σσ. 414-429.

UGOLINI, L. M., Un interessante teatro greco-romano che sta per venire alla luce a Butrinto, *Dioniso, Bolletino dell'Istituto Nazionale del Drama Antico* 3 (1931), σσ. 7-12.

VEIKOU, M., *Byzantine Epirus: A Topography of Transformation. Settlements of the Seventh–Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, Leiden and Boston, Brill, 2012.

VEIKOU, M., Byzantine histories, settlement stories: kастra, “isles of refuge”, and “unspecified settlements” as in-between or third spaces. Preliminary remarks on aspects of Byzantine settlement in Greece (6th–10th c.), στο ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, Τ. (Επ.), *Οι βυζαντινές πόλεις (8ος-15ος αιώνας). Προοπτικές της έρευνας και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις*, Ρέθυμνο, 2012, σσ. 159-296.

VROOM, J., The medieval and post-medieval fine wares from the Trinonch Palace and the Baptistery, στο HODGES, R., BOWDEN, W. LAKO, K. (eds.), *Byzantine Butrint: Excavations and Survey 1994-1999*, Oxford, 2004, σσ. 280-292.

WHITTOW, M., "Recent research on the late-antique city in Asia Minor: the second half of the 6th-c. revisited", στο LAVAN, L. (ed.), *Recent Research in Late-antique Urbanism (JRA Supplementary Series 42)*, JRA, Portsmouth (RI), 2001, σσ. 137-153.

WHITTOW, M., *The Making of Orthodox Byzantium 600-1025*, Basingstoke, 1996.

ZACOS, G., & VEGLERY, A., *Byzantine Lead Seals, Vol. 1*. Basel, 1972, αρ. 2672.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΑΣΔΡΑΧΑ ΑΙ., ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σ., Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας, *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου, Άρτα 27-31 Μαΐου 1990, Άρτα 1992*, σσ. 239-246.

ΑΣΩΝΙΤΗΣ, Σ. Ν., *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια κατά τα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462)*, Θεσσαλονίκη, 2009.

ΑΣΩΝΙΤΗΣ, Σ., Το Βουθρωτό στα τέλη του μεσαίωνα, *Βυζαντινός Δόμος*, τ. 17-18. (2009-2010), σσ. 301-316.

ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Μ., Έυρημα παλαιοχριστιανικού άμβωνος εις περιοχή ναού Παντανάσσης Φιλιππιάδος, *ΑΑΑ* 8, 1975, σ. σσ. 95-103.

ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Λ., «*Βαγενετία ή Βαγενιτία*», Μεγ. Ελλ. Έγκ. τόμ. Α' (συμπλ.) 1959, σ. 888.

ΒΡΕΚΟΣΗΣ, Α., «*Η συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800 και τα προνόμια των ηπειρωτικών πόλεων Πρεβέζης, Πάργας, Βονίτσης και Βουθρωτού*», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τ. 3 (1928), σσ. 272-294.

ΔΑΚΑΡΗΣ, Σ., *Ιωάννινα, η νεώτερη Εύροια*, *ΗΕ* τ. 1 (1952), σσ. 537-554.

ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ, Δ., Ο Συνέκδημος του Ιεροκλέους και η χαρτογραφική του αναπαράσταση: το παράδειγμα της Επαρχίας Παλαιάς Ηπείρου, στο: ΤΣΟΡΛΙΝΙ, Α. (επιμ. εκδ.), *Πρακτικά 10ου Εθνικού Συνεδρίου Χαρτογραφίας. Χαρτογραφία της Ηπειρωτικής Περιφέρειας*, Θεσσαλονίκη, 2010, σσ. 199-224.

ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ-ΝΟΤΑΡΑ., Φ., Πληροφορίες για την Ήπειρο σε σημειώματα κωδίκων, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 27, 1985, σσ. 115-126, κυρίως σ. 115-121.

ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Δ. Α., «*Μελέται περί της διοικητικής, διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τώ βυζαντινώ κράτει*», Κεφάλαιον δεύτερον, *ΕΕΒΣ* 21, 1951, σσ. 179-209.

ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Δ. Α., «*Μελέται περί της διοικητικής, διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τώ βυζαντινώ κράτει*», *ΕΕΒΣ* 18 (1948), σ. 48-49.

ΚΑΤΣΑΡΟΣ, Β., «*Ο Ιωάννης Απόκαυκος και η σχέση του με την επισκοπή Ιωαννίνων κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του*», στο: *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου: Μεσαιωνική Ήπειρος (17-19 Σεπτ. 1999)*, εκδ. επιμ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Κ. Ν., Ιωάννινα, 2001, σσ. 123-149.

ΚΑΤΣΑΡΟΣ, Β., Η ιστορία, τα μνημεία και τα κείμενα για τη μεσαιωνική Αιτωλία και Ακαρνανία στον ευρύτερο χώρο της ενιαίας μεσαιωνικής ηπείρου. Η ανάγκη για ένα corpus των πηγών και ενός σύγχρονου επιστημονικού λεξικού ιστορικής και μνημειακής χωρογραφίας,

στο: *Η ιστορία, τα μνημεία και τα κείμενα για τη μεσαιωνική Αιτωλία και Ακαρνανία στον ευρύτερο χώρο της ενιαίας μεσαιωνικής Ηπείρου*, σσ. 199-218.

ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ, Μ., *Το ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι: χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, (Ε.Ι.Ε.), 2003.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Κ., «Από την πνευματική ζωή στο 'κράτος' της Ηπείρου (1204-ca 1340) στο: *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου: Μεσαιωνική Ήπειρος (17-19 Σεπτ. 1999)*, εκδ. επιμ. Κ. Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Ιωάννινα, 2001, σσ. 231-256.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Κ., «Ένα χειρόγραφο από τα Τζουμέρκα του έτους 1225: Oxford Cromwell 11'», στο: *Α' Επιστημονικό Συνέδριο για τα Τζουμέρκα, ο Τόπος, η Κοινωνία, ο Πολιτισμός, Διάρκειες και τομές, Πρακτικά Συνεδρίου*, Ιωάννινα, 2008, σσ. 213-236.

ΛΑΜΠΡΟΣ, Σ., *Κερκυραϊκά ανέκδοτα εκ χειρογράφων Αγίου Όρους, Κανταβριγίας, Μονάχου και Κερκύρας 1882*, σσ. 5-22.

ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, Μ., *Η Ανδεγαυική κυριαρχία στη Ρωμανία επί Καρόλου (1266-85)*, Αθήνα 1982, σ. 63-72.

ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, Μ., *Από την Δυτική Ευρώπη στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι σταυροφορικές ηγεμονίες στη Ρωμανία (13ος-15ος αιώνας). Πολιτικές και θεσμικές πραγματικότητες*, Αθήνα, 2012.

ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, Μ., *Οι Δυτικοί στην Ρωμανία (13ος-15ος αιώνας). Μια ερευνητική προσέγγιση*, Αθήνα 2013.

ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Μ., *Οι βαλκανικοί λαοί κατά τους μέσους χρόνους*, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 96-98.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Γ., *Από τη χριστιανική ιστορία της Ηπείρου, ΗΕ τ.1 (1952)*, σσ. 121-131.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Β., ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δ., ΜΙΧΑΗΛΑΡΗ, Π. (Επιμ.), *Αρχείο Αλή Πασά, συλλογής Ι. Χώτζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών*, 4 τόμοι. Αθήνα: ΠΕ/ΕΙΕ, 2007-2009.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ν. Β., *Η Ευρύτερη περιοχή του Αμβρακικού κόλπου κατά τη Παλαιοχριστιανική περίοδο, στο Αφιέρωμα στον Ν.Γ.Λ. Hammond, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη, 1997*, σσ. 335-48.

ΠΕΤΡΙΔΗΣ, Π., *Πρωτοβυζαντινή κεραμική του Ελλαδικού χώρου*, Αθήνα, 2013.

ΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ν., *Βυζαντινή κεραμική από τον ελληνικό νησιωτικό χώρο και από την Πελοπόννησο (7ος-9ος αι.): μία πρώτη προσέγγιση, στο ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ, Ε., (εκδ.), Οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7ος – 9ος αι.), Διεθνή Συμπόσια 9, ΕΙΕ/ΙΒΕ, Αθήνα 2001*, σσ. 231-266.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (επιμ.), *Ήπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1997.

ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Χ., Η πόλη της Ναυπάκτου ως πρωτεύουσα του Θέματος Νικοπόλεως, ΖΑΧΟΣ, Κ. (Επιμ.), *NICOPOLIS B. Proceedings of the Second International Nicopolis Symposium (11-15 September 2002)/ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ Β'. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, σσ. 571-581.

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Α., Η χρονολόγηση επιστολών και εγγράφων του Ι. Αποκαύκου, *Εγνατία 4* (1993-94), σσ. 143-168.

ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗΣ, Δ., «Άγιοι και Ιεράρχες της Κέρκυρας. Παρατηρήσεις στους επισκοπικούς καταλόγους της Κέρκυρας κατά τη Βυζαντινή περίοδο», *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου «Όψεις της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Κέρκυρας»* (Κέρκυρα, 7-8 Δεκεμβρίου 2005), *Κερκυραϊκά Χρονικά*, περ. Β', τ. Δ' (2007), σσ. 13-19.

ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Ν. Β., *Οι λόγιοι του Δεσποτάτου της Ηπείρου και του βασιλείου της Νίκαιας*, Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 18-58 και σ. 73-90.

ΧΑΛΚΙΑ, Ε., Παλαιοχριστιανική τέχνη, στο ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. (Επιμ.), *Ήπειρος. 4000 Χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*, Αθήνα, 1997, σσ. 166-181.

ΧΡΥΣΟΣ, Ε., Ιστορικά στοιχεία για την Ήπειρο σε σημείωμα του κώδικα Cromwell 11: *HX 22* (1980), σσ. 58-65.

ΧΡΥΣΟΣ, Ε., Συμβολή στην ιστορία της Ηπείρου κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή, *Ηπειρωτικά Χρονικά 23*, 1981, σσ. 1-123.

ΚΕΙΜΕΝΟ Ι

«*Πρὸς τὸν Βοθρωντοῦ κυρὸν Δημήτριον.* Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτω, τίμιε δέσποτα, καὶ κείσθωσαν, ὡς ἀπηριθμήσω μοι τὴν πρὸς ἐμὲ ἀστοργίην ἢ πρὸς τὴν ἐμὴν γλῶσσαν, ὡς γράφεις, τὴν μηδεμίαν ἔχουσαν χάριν, δι' ἣν καὶ τὴν ἀναβολὴν ἐποιήσω τῆς γνώμης, ὡς τὴν ἔνωσιν ἐπιποθῶν τὴν ἐμὴν καὶ τοὺς ἐμοὺς ζητῶν λόγους. Ψηφιοῦνται δέ τινες, ὅτι πάντες ἐγνωματεύσατε ἢ τάχα μόνος ὁ Δραγαμέστον· ἀλλ' οἱ κανόνες κωλύουσι μονόψηφον ἀρχιερέα προβάλλεσθαι, ὅπου καὶ τοῦτο οὐκ ἀπαιτεῖ ὁ καιρὸς, ἡμῶν ἤδη στελλομένων πρὸς τὸν κράτιστον Δούκαν ἢ ἐκουσίως ἢ ἀναγκαστῶς. Τοῦτο δὲ κείσθω, πλήν ὅτι χρυσὸς ὁ κακῶν ἀρχηγὸς τοὺς μὲν ἀρχηγούς ὑποτύφει, ἡμᾶς δὲ τῶν οἰκείων ἐξίστησιν, οὐχ ὅπως ἐπισωρεύσωμεν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐνόητα κενώ[σωμεν]. Καὶ τις ἄλλη κωμωδία δευτέρα Πλοῦτον ἐφεύρη καὶ προσαγάγη ἀπορούμενος κατὰ Χρεμύλον, ὡς τοὺς ἐρασιπλοῦτους καταπλουτίσαιμι. Ἀλλ' ἄπορα ταῦτα, ὅθ' οἱ μὲν ἀεὶ ἐπιχαίνουσιν, ὁ δὲ ἐμπλήσων οὐχ εὖρηται. Διὰ ταῦτα ὄψεται με πάλιν ἡ Ἄρτα καὶ τὰ ταύτης ἐπέκεινα, τὴν ἐξουσίαν διώκοντα, καὶ ἀντοψόμεθα· ἴσως γὰρ ἀπάρτι θυραῖος Ἑρμῆς ἔσομαι— καὶ τοῦτο τῆς κωμωδίας— καὶ ὡς ὁ παρ' Ὀμήρῳ Ἴρος ἐκεῖνος πολλῆσι φλιῆσι παραστάς ὤμους θλίψω ἄρτον αἰτῶν καὶ προσαιτῶν ῥάκος, ἐπεὶ ὡς ἀποκαθημένης ῥάκος ἡμεῖς καὶ τὰ ἡμέτερα καθιστά-μεθα. Ἡ δ' Ἀριθμητικὴ κατὰ καιρὸν ἦλθεν, ὡς ἀριθμῶμεν τὰ λυπηρὰ καὶ παρα-μετρῶμεν τὰ δυσχερῆ. Πρέπον δὲ τὸ βιβλίον καὶ τῷ καιρῷ· ἐφέλξει τε γὰρ τὸν ἡμέτερον νοῦν καὶ παραμυθήσεται πως, ὡς καὶ τοὺς λυπομένους ὁ οἶνος καὶ τοὺς ὀδυνωμένους ἡ μουσικὴ. Σὺ δὲ μοι φιλολόγει καὶ ἀδείας ἀπόλαυε καὶ τῆς βελτίστης ἀλυπίας καὶ εὐψυχίας· καὶ βέλτιον κρῖνε, ὡς ἄρα δὴ καὶ ἔστι, τό τε ταπεινότερον μετέχειν ὀνόματος, ἐπίσκοπος γὰρ ταπεινότερα κλῆσις μητροπολίτου, δι' ἣν ὁ φθόνος, δι' ἣν τὰ ζητήματα, καὶ τὸ ἔχειν ὀλίγα τοῦ πλείονα δοκοῦντος μακαριώτερον. Λούσει δὲ με καὶ τὸ λουτρόν σου καὶ γλυκανεῖ φερωνύμως καὶ ἀπολούσεται μοι τὰ λυπηρὰ. Ἐν τούτοις ἡμεῖς καὶ ἐν τοιαύταις μελέταις, ταῖς εὐχαῖς δὲ βοήθει αὐτὸς καὶ συμβοήθει ταῖς παρακλήσεσιν».⁸²⁰

⁸²⁰ PETRIDES, S. (ed.), 'Jean Apokaukos, lettres et autres documents inedits', *IRAIK* 14 (1909), σσ. 69-100, σ. 77-78, ἐπιστολή VIII.

ΚΕΙΜΕΝΟ II

«Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν Βοθρωντοῦ κυρὸν Δημήτριον. Χάρτας ἐπεκόμισεν ὁ παρών· τὸ δὲ ποσὸν τῆ γραφῆ παρεσιωπήθη σοι, ἵνα τάχα μὴ τῇ ὀλιγότητι δριμυχθῶμεν τὴν ἀκοήν· τὴν δὲ ταύτην αἰτίαν ἐνέθου τῷ γράμματι, ὡς ἂν τῷ αἰτίῳ τὸ αἰτιατὸν ἐπικαλυφθῆ, καθὰ ποιούσι καὶ οἱ τὰ ρεύματα φράσσοντες, ἵν' ἀλλαχοῦ τὴν προχοήν μεθελκύσωσιν. Ἀλλ' ἡμεῖς τόσον ἀπέχομεν τοῦ πάθους τοῦ γογγυσμοῦ, ὅσον τῷ ἀπλῷ τῆς δόσεως ἐνηδόμεθα· ὑπὲρ δέτων ἀνθελκόντων σε σχοινοτενῶς ἀπολογησάμενος, τὴν μακρὰν σιωπὴν τῇ τούτων ἀνθολκῆ συνεκάλυψας, μᾶλλον δὲ οἷς ἔγραψας τὴν σὴν σιγὴν συνεμέτρησας. Ἀλλὰ καλὰ μὲν καὶ τὰ μακρὰ καὶ λίαν καλὰ τῷ μὴ καπηλικῷ τῆν διάνοιαν, σὺ δὲ φθέγγουμοι παῦρα καὶ κατ' ἐγγύτητα καιρικὴν καὶ μάλα λιγέως· τὸ φιλάδελφον γὰρ ἐντεῦθεν ἔση καινίζων καὶ ἡμᾶς θεραπεύων τῷ τῶν προσρήσεων ἐπαλλήλω· οἷς δὲ ἐνέχημὴ δυσχεραίνης· ὡς γὰρ ἔπεται τῷ μὴ ἀναπνεῖν τὸ ἀδύνατον ζῆν καὶ τῷ χορείαν ἐλίссοντι τὸ τῶν αὐτῶν μετέχειν καμπῶν, οὕτω καὶ τῷ ἐνεστῶτι καιρῷ τὸ ὀχληρὸν ἀκολουθεῖ καὶ ἐπίλυπον. Εἰ δὲ καὶ ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου ἐσθίειν τὸν ἄρτον κατεδικάσθημεν, ἀλλ' ὁ χρόνος οὕτος καὶ πλέον ἔχειν μεγαλαυχεῖ τῆς θεϊκῆς κατακρίσεως, καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ χεῖρας, ἥλιε, καὶ ταῦτα τῶν ἐπισκόπων, καὶ γλῶσσαν ἐρεσχελοῦσαν πρὸς ἑαυτὸν προκαλούμενος· καὶ τῷ καιρῷ μὲν εὖνους ὁ μὴ κατοκνῶν ἐν ματαίοις· μάταια δὲ ὅσα μὴ φέρει τι εἰς ψυχὴν· ἡδὺς δὲ ὁ ἐν ταῖς συνουσίαις γλῶσσαν ἔχων ἀκόλαστον καὶ παραφθεγγομένην τὰ μὴ σωτήρια· ὁ δὲ στυγνός, ὁ δέκατηφής, ὁ δὲ νεύων πρὸς ἑαυτὸν—καὶ ἀγροϊκὸς καὶ ἀσυνδύαστος. Ὡ τίς τὸν καιρὸν ὑπαλλάξει; ὦ τίς φυλάξει ταῦτα καὶ σωθήσεται; εἰς δὲ τὸ Γλυκὺ μετὰ τὴν καιρὸν ὑπαλλάξει; ὦ τίς φυλάξει ταῦτα καὶ σωθήσεται; εἰς δὲ τὸ Γλυκὺ μετὰ τὴν ἐγγύς κυριακὴν κατελεύσομαι καὶ θέλω περιτυχεῖν σοι πρὸς ἐξήγησιν τῶν λυπούντων με· καὶ μὴ τῇ κλήσει τοῦ τόπου, ἀλλὰ καὶ τῇ σῆ με γλύκανον παρουσίᾳ. Θεὸς δὲ καὶ σὲ τῶν ὀχληρῶν ἀπαλλάξει καὶ ἡμᾶς πρὸς ἑαυτὸν συναγάγοι».⁸²¹

⁸²¹ PETRIDES, S. (ed.), *Jean Apokaukos, lettres et autres documents inedits*, IRAIK 14 (1909)-IRAIK, σσ. 69-100, σ. 91-92, επιστολή XXII.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΙΙΙ

«Πανιερώτατε Βοθρωτοῦ καὶ ἐν Κυρίῳ συναδελφέ· εἴ τι δύνασαι, βοήθει μοι τῇ ἀσθενείᾳ. οὐ μόνον γὰρ ἡ περὶ τὰ γόνατά μου ὀδύνη μικρὸν οὐκ ἐλώφησεν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ πέλματα κατέβη τὸ πάθος· καὶ τὴν γῆν πατῶν, οὐ στερρῶς μὲν οὐδὲ ἐδραίως, πατῶν δὲ ὅμως, νῦν καὶ τὸ κεκουφισμένον πάτημα ἐκεῖνο ἀπεβαλόμην καὶ βίον ἔλκω ἐνώδυνον. ἀλλὰ σύ με τῷ μοχλίῳ τῶν σῶν προσευχῶν τῆς κλίνης ἀνέγειρε. ὡς γὰρ ὄρω, ψευδῆς ἢ ἐξ ἀνθρώπων ἐπικουρία. φήμης δὲ ἐλθούσης εἰς ἐμὲ παρὰ Δρυῖνοπολίτου διακόνου τὸν καλὸν ἀποβιῶναι Ἰωαννίνων, στείλον γνώμην σου πρὸς τὸν Βελᾶς· ἐκείνῳ γὰρ ἔγραψα μετὰ τῆς αὐτοῦ καὶ τὴν σὴν καὶ τοῦ Δρυῖνουπόλεως στείλαι μοι· πλὴν, τὸ τάχος, ἵνα μὴ πάλιν ἡ βασιλικὴ με δυναστεία βιάσῃται. ἡ ἀγία σου εὐχὴ μεθ' ἡμῶν».⁸²²

⁸²² BEES-SEFERLI, N. A. (ed.), Unedierte Schriftstucke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos, des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien), *BNJ* 21 (1976), Athens, σ. 141 (no. 83).

«✠ Ἄγιοί μου δεσπότες καὶ ἐν κυρίῳ ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ καὶ συλλειτουργοὶ Ἄετοῦ, Ἀχελώου, Βοθρωτοῦ καὶ Ἀδραγαμέστου. ἐμὲ ὁ θεὸς διὰ τὰς ἀμέτρους μου ἀμαρτίας παιδεύει παιδεύσεις μεγάλας καὶ ἐπωδύνους· καὶ τὰς μὲν ἄλλας οἶδα μόνος ἐγώ, ὁ ὑπομένων τὰς ἐξ αὐτῶν ἀλγηδόνας, καιρὸς δέ, ἀφ’ οὗ πάθος ἐνσκηψαν τοῖς δυοῖν γόνασί μου ἀποδιαιρεῖ ταῦτα τοῦ λοιποῦ σώματος. ἐντεῦθεν οὔτε ὕπνος παρ’ ἐμοὶ οὔτε καθέδρα ἐπὶ γλουτῶν, οὔτε στροφή εἰς δεξιὰ, εἰς ἀριστερά, ἀλλὰ μόνον ὑπτία κατάκλισις καὶ πόνοι γονάτων τὴν ψυχὴν μου ἐξέλκοντες. διὰ ταῦτα ἔσχονα δυνάτως ἕως δεῦρο τὰς χειροτονίας ποιῆσαι τῶν ὑποψηφίων Βονδίτζης τε καὶ Βελᾶς, ἀλλ’ οὐδὲ εἰς ἔμπροσθεν ἔχω ἐλπίδα τοῦ πάθους τούτου ἀπαλλαγῆναι ἢ ἐπισκοπικόν τι διενεργῆσαι. συνελθόντες οὖν ὑμεῖς ἐν ᾧ δοκιμάσετε τόπῳ, εἴτε δηλαδὴ ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ ἐπίσκοπῃ Ἀχελώου εἴτε ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἀνατολικὸν σεβασμίᾳ μονῇ τῆς ὑπερενδόξου δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου τῆς Μυροδοτούσης, ποιήσατε τὰς χειροτονίας καὶ τοῦ Βονδίτζης καὶ τοῦ Βελᾶς. καὶ πρῶτον μὲν ἀσπασάσθωσαν κατὰ τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις συνήθειαν εἶτα καὶ χειροτονηθήτωσαν. καὶ τὸν ἐμὸν ἀναπληρωσάτω τόπον ὁ ἱερώτατος Ἄετοῦ ὡς καὶ τοῦ τόπου ἐπίσκοπος καὶ θρόνον λαχὼν ὑψηλότερον. καὶ ὁ θεός, ὁ πληρωτὴς καὶ δοτὴρ παντὸς ἀγαθοῦ, συμπράξοι ὑμῖν ἐπὶ ταῖς τοιαύταις χειροτονίαις καὶ τὴν κραταιὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐκτείνας ἐξ οὐρανοῦ ἄψαιτο τῶν κεφαλῶν τῶν χειροτονηθῆναι μελλόντων καὶ ἀγίασοι αὐτούς, τῷ πνεύματι αὐτοῦ τῷ ἁγίῳ, καὶ τὰς ἀμφοτέρων χειροτονίας εἰς ἀγιασμόν τῶν ψυχῶν αὐτῶν καὶ σωμάτων γενέσθαι ποιήσοι εἰς ζωὴν τε μακρὰν καὶ εἰς ἐκπλήρωσιν παντὸς ἀγαθοῦ. Ἐγὼ δὲ οὐκέτι ἐλπίζω τὰ ὑμῶν ἀδελφικὰ θεάσασθαι πρόσωπα· ἐκλείπω γὰρ ὅσον ὅσον τοῖς πόνοις καὶ ταῖς ἀρρώστιας κατατακεῖς. ἡ χάρις τοῦ θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν καὶ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν ἀμήν».⁸²³

⁸²³ BEES-SEFERLI, N. A. (ed.), Unedierte Schriftstucke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos, des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien), BNJ 21 (1976), Athens, σ. 77-78 (no. 17).

«Περὶ ὄρων ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐπαρχιῶν καὶ προνομίων καὶ σταυροπηγιῶν καὶ περὶ μὴ δεῖν, ἐν μοναστηρίῳ γάμους ἢ βαπτίσματα γίνεσθαι, καὶ περὶ δολερᾶς ἀναφορᾶς καὶ ὅτι οὐκ ἀποκλείονται χρόνῳ τὰ ἐκκλησιαστικά προνόμια. Σαφῶς ἄρα εἰδῶς ὁ ἱερώτατος ἐπίσκοπος Βοθρωτοῦ Δημήτριος, ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὸς ἡμῖν ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργός, ὡς οὐκ ἔστιν οὐδέν τι οὐτε τῶν ἐγκωμίων οὐτε μὴ τῶν πνευματικῶν, ὃ συστήναι δύναται δίχα γε τοῦ συναντιλαμβανομένου καὶ ὑπερείδοντος, ἄριστα βεβούλευται τῇ καθ' ἡμᾶς ἱερᾷ συνόδῳ κοινὰ θέσθαι τὰ συγκυρήσαντα αὐτῷ δυσχερῆ καὶ λαβεῖν ἐντεῦθεν συμβουλήν τε τῶν δεόντων καὶ ἐπικουρίαν κανονικὴν πρὸς ἀνατροπὴν καὶ λύσιν τῶν αὐτοῦ περιπετειῶν. Ὅθεν, ἀδικεῖσθαι οἰόμενος παρὰ τοῦ μέρους τῆς ὑπὸ τὴν ἐνορίαν αὐτοῦ μονῆς τῆς ἐπιλεγομένης τοῦ Χοτεαχόβου ἐπὶ δικαιοδοσίᾳ τινὶ ἀρμοζούσῃ κανονικῶς τῇ κατ' αὐτὸν ἀγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ καὶ οὕτω χρήζων κατὰ τῶν ἀδικούντων συναντιλήψεως (αὐτάρκη γὰρ ἑαυτὸν οὐχ ἠγήσατο πρὸς τὴν κατ' αὐτῶν συμβουλήν), διὰ γράμματος αὐτοῦ πρὸς τὴν ἡμῶν ἀπηντήκει μετριότητα καὶ τὰ αὐτῷ προσιστάμενα ἐξηγήσατο, ἐπιρρή-δην οὕτω διεξιὼν· „Παναγιώτατέ μου δέσποτα, ἀρχιεπίσκοπε πάσης Βουλγαρίας, καὶ ὑμεῖς πανιερώτατοι τῆς κατ' αὐτὸν ἐπαρχίας ἀρχιερεῖς. Ὑμεῖς πανιερώτατοι τῆς κατ' αὐτὸν ἐπαρχίας ἀρχιερεῖς. Ἐπεὶ ἰσχυροτέρα τῆς ἀπλῆς ἢ διπλῆ συναντίληψις, οὐκ ἄκαιρόν τιποιῶ προστρέχων τῇ καθ' ὑμᾶς ἀγίᾳ συνόδῳ, καὶ πρὸς τῇ ἐπικουρίᾳ τοῦ ἐμοῦ ἀγιωτάτου μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου, καὶ τὴν ἐκ τῆς ὑμῶν ἀγιότητος, ἐφ' οἷς δέομαι, προσλαβεῖν προκαλούμενος· ἐν τοῖς δυτικοῖς γὰρ μέρεσι κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγίαν σύνοδον τὸ καθ' ὑμᾶς ἐναπελείφθη ἱερὸν ἄθροισμα, διαφορὰς λύειν καὶ ζητήμασιν ἐκκλησιαστικοῖς διαιτᾶν ἰκάνωσιν ἔχον τῇ τοῦ Πνεύματος χάριτι, ὡς ἐκείνης διασκορπισθείσης τε καὶ διαχεθείσης ἐκ τῆς γεγονυίας κατὰ τῆς Ρωμανίας δεινῆς ἐφόδου τῶν νῦν Ἰταλῶν.

Προσέρχομαι οὖν τῇ ὑμῶν ἀγιότητι διὰ τῆσδε μου τῆς γραφῆς, ὡς μὴ δυνηθεὶς διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ ἐμοῦ σώματος δολιχὴν τεμεῖν καὶ ἀργα-λέαν ὁδόν, τὴν φέρουσαν δηλαδὴ πρὸς τὴν ὑμῶν ἀγιότητα, καὶ τὰ προσιστάμενά μοι καὶ ἀπορίαν ἐμποιοῦντα τῆς ὑμετέρας ἀκροάσεως ἐξαρτῶ καὶ ζητῶ συνοδικὸν ἐπὶ τούτοις τῆς ὑμῶν ἀγιότητος ψηφηφόρημα, λῦον μοι νομίμως τε καὶ κανονικῶς τὰ ἀμφιβαλλόμενα, ἃ δὴ καὶ ὡς μὴ τὸν λόγον μηκύνειν ἔχουσιν οὕτω. Βλάχοι τινὲς εἰς γῆν προσκαθήμενοι χωρίου τινός, ὑπὸ τὴν ἐμὴν ἐνορίαν ὄντος, τῷ ἐν τῷ τοιούτῳ χωρίῳ θεῖῳ τεμένει τὰ δῶρα τε προσέφερον ἑαυτῶν, τῶν θεῶν μετελάμβανον μυστηρίων καὶ τᾶλλα πάντα, ὅσα εἰς χριστιανικὴν ἀγίαν κατάστασιν, ἐτελοῦντο τε καὶ ἐτέλουν· περιῆλθε τὸ χωρίον τῇ πλησίον οὔσῃ μονῇ τῇ τοῦ Χοτεαχόβου μὲν λεγομένη, ἐπὶ δὲ πατριαρχικῶ σταυροπηγιῶ ἀνεγερθεῖση. Τοῦ ἱερέως γοῦν, ὅστις ἐν τῷ χωρίῳ τῆς θείας ἱεροτελεστείας Θεῶ ἀναφέρων ἦν, τὸν βίον ἀπολιπόντος, ὁ τῆς μονῆς προεστῶς εἰς τὸν ἐντὸς τῆς μονῆς ναὸν τοὺς Βλάχους ἐκκλησιάζεσθαι ὅπως δήποτε εἴλκυσεν. Ἐχειροτονήθησαν μετὰ ταῦτα παρ' ἐμοῦ ἱερεῖς ἐν τῷ δηλωθέντι χωρίῳ, τοῦ δικαίῳ δὲ τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀρχοντίᾳ περιπατοῦντος (ἐκδικον τοῦτον ἢ συνήθεια οἶδεκαλεῖν, βούν ἐπὶ γλώττης τὸ παροιμιαζόμενον φέροντα), οὐκ ἐδικαιοῦντο ἐπὶ τοῖς Βλάχοις οἱ ἱερεῖς.

Ἄρτι δὲ τὰ τοῦ πράγματος, ὅπως ἔχει, μαθὼν δίκαιον εἶναι λέγω ἐν ἐκείνῳ τῷ ἱερῷ τεμένει τοὺς Βλάχους συνάγεσθαι, ἐν ᾧ καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν καὶ αὐτοὶ πρῶην συνήγοντο, ἐν τῷ κατὰ τὸ χωρίον δηλαδὴ, διὰ δύο ταῦτα· ὅτι τε {τοῦ} ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν τοῦ κατὰ χώραν ἀρχιερέως ὀφείλουσιν εἶναι οἱ λαϊκοὶ πάντες, ὁποῖου ἄρα καὶ γένους εἰσὶ, καὶ ὅτι ἄσεμνόν ἐστιν, ἐν σεμνεῖᾳ γυναικᾶς εἰσέρχεσθαι, προφάσει δὴθεν τοῦ τῶν ὀρθρινῶν καὶ ἑσπερίων θεῶν ἀσμάτων κατακροᾶσθαι καὶ τοῦμὴ τῆς θείας λειτουργίας ἀπολιμπάνεσθαι. Ὁ τῆς μονῆς προεστῶς ἀντιπίπτει πρὸς ταῦτα καὶ δίκαιον εἶναι λέγει εἰς τὸν τῆς μονῆς ναὸν τοὺς Βλάχους εἰσέρχεσθαι διὰ τε τὸ ὑπὸ τὴν μονὴν τὸ χωρίον γενέσθαι καὶ ὅτι συνήθεια ἐπεκράτησεν ἐπὶ ἱε' ἤδη ἐνιαυτοῖς εἰς τὸ χωρίον γενέσθαι καὶ ὅτι συνήθεια ἐπεκράτησεν ἐπὶ ἱε' ἤδη ἐνιαυτοῖς εἰς τὸ ἐντὸς τῆς μονῆς θεῖον ἐκκλησιάζεσθαι τέμενος. Τῇ αὐτῇ δὲ πατριαρχικῇ μονῇ καὶ μέρος τι προσκεκύρωται γῆς

ἀφ'έτερου χωρίου ἀποσπασθέν, Χοτεάχοβον τὸ χωρίον καλεῖται, τελεῖ δέκαί αὐτὸ ὑπὸ τὴν ἐμὴν ἐνορίαν. Ἐν ᾧ δὴ μέρει τῆς προσκυρωθείσης γῆς καὶ ἡ μονὴ τὴν ἀρχὴν ἀνεγέγερται καὶ διὰ τοῦτο καὶ τοῦ Χοτεαχόβου κατονομάζεται. Οἱ γοῦν προσκαθήμενοι ἐν τῷ χωρίῳ Χοτεαχόβῳ ἀθροίζονται ἐν τῷ κατὰ τὸ χωρίον ναῶ καὶ εἰσὶν ὑποκείμενοι τῇ ἐκκλησίᾳ μου κατὰ πάντα. Τοὺς δὲ προσκαθημένους ἐν τῇ γῇ τῇ ἀποσπασθείσῃ ἀπὸ τοῦ χωρίου καὶ προσκυρωθείσῃ τῇ μονῇ ἔλκουσιν οἱ κατὰ καιροὺς ἡγούμενοι, ὡς καὶ ὁ νῦν καθηγουμενεύων, εἰς τὴν ἔνδον τῆς μονῆς ἐκκλησίαν συνάγεσθαι, κάκεισε ἱερολογεῖσθαι καὶ βαπτίζειν τὰ ἀποτικτόμενα ἐξ αὐτῶν καὶ μήτε κανονικὰ διδόναι τῇ ἐκκλησίᾳ μου, μήτε παρ' ἐμοῦ ἀνακρίνεσθαι, εἴ τί που σφαλῶσι τοῦ δέοντος. Ζητοῦντα δέ με διορθωθῆναι ταῦτα, καὶ ἀποκλείεσθαι ἀπὸ τοῦ χρόνου λέγει ὁ καθηγούμενος. Ἐγὼ δὲ φημι δίκαιον εἶναι, ἢ ἐν τῷ κατὰ τὸ χωρίον ναῶ καὶ τούτους ἀθροῖζεσθαι ἢ ἐν ἑτέρῳ εὐκτηρίῳ ἐκ καινῆς ἀνοικοδομηθησομένῳ ἐν τῇ ἀποσπασθείσῃ ἀπὸ τοῦ χωρίου γῆ καὶ προσκυρωθείσῃ τῇ μονῇ, καὶ παρ' ἐμοῦ λαμβάνειν πιπτάκια ἱερολογιῶν καὶ τᾶλλα πρὸς τὸ μέρος τῆς ἐκκλησίας μου καταβάλλεσθαι, ὅσα καὶ οἱ ἐν τῇ λοιπῇ ἐνορίᾳ μου καταβάλλονται, μὴ ἀποκλείεσθαι δέ με ἀπὸ τοῦ χρόνου τῶν κακῶς καὶ παρὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας γεγονότων ζητοῦντα διόρθωσιν. Ζητῶ τοίνυν μαθεῖν, εἰ εὐλογα τὰ παρὰ τοῦ ἡγουμένου εἰσὶ πρὸς ἀπολογίαν προτεινόμενα καὶ εἰ ἀδικοῦμαι αὐτὸς τὴν ἀρμόζουσάν μοι δικαιοδοσίαν κολοβούμενος. Ἐπὶ τούτοις ἀναφέρω καὶ περὶ τούτου. Ἐν ἑτέρῳ χωρίῳ ὑπὸ τὴν ἀρχοντίαν ὄντι τοῦ Χοτεαχόβου, Τζερμενίκῳ δὲ λεγομένῳ, ναὸς ἦν ἀνεγερμένος ἐξ ἀμνημονεῦτων ἐτῶν ἐπὶ σταυροπηγίῳ τινὸς τῶν πρὸ ἐμοῦ ἀρχιερέων εἰς ὄνομα τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου. Ταρωνᾶς δέτις, ἄρχων ἐγχώριος, θέλων μὴ παρεισέρχεσθαι τὸ μέρος τῆς κατ' ἐμὴ ἐκκλησίας ἐν τῷ τοιούτῳ χωρίῳ ὡς καὶ ἐν αὐτῷ τὰς οἰκήσεις ποιούμενος, ναὸν ἕτερον ἐπὶ σταυροπηγίῳ πατριαρχικῷ (εἰς ὄνομα καὶ τοῦτον τοῦ ἀγίου Νικολάου) ἀνήγειρεν ἔγγιστά που τῶν θεμελιῶν τοῦ παλαιοῦ ναοῦ. Ζητῶ τοίνυν καὶ περὶ τούτου γνώμην τῆς ὑμῶν ἀγιότητος. Προσηκαμένη τοίνυν ἀσμένως τῇ ἡμῶν μετριότητι τὴν τοῦ ἱερωτάτου Βοθρωτοῦ ἀφήγησιν (οὐδὲ γὰρ ὅσιον ἦν ἀποπεμφθῆναι ἀδελφοῦ πρόσδοτον εὐλογον), προσεσχηκυῖα τε τοῖς γεγραμμένοις τὸν νοῦν καὶ τὰ περὶ τούτων ἐπιστατικῶς διασκεψαμένη μετὰ γε τῶν συνεδριαζόντων αὐτῇ ἱερωτάτων ἀρχιερέων παρέστη ἀπόφασις, ἣν αὐτίκα ὁ λόγος δηλώσει. Σκοπητέον δὲ οὕτως, ὡς ἀρχῆθεν μὲν πατέρων θεσμοὶ καὶ βασιλικάι. Σκοπητέον δὲ οὕτως, ὡς ἀρχῆθεν μὲν πατέρων θεσμοὶ καὶ βασιλικάι διατάξεις, ἐκάστῳ ἐπισκόπῳ παροικίας λαῶν ὑποτάξαντες καὶ ὄροις ἐδραίοις ταύτας ἀσφαλίσάμενοι, ἐντὸς μένειν τούτων τοὺς λαχόντας διέπειν ταύτας ἀρχιερεῖς διετάξαντο καὶ διὰ τοῦτο καὶ τοῖς πόδα κινουῖσιν ὑπερβάθμιον καὶ τοὺς οἰκείους ὄρους παρερχομένοις καὶ ἐν τοῖς μὴ ὑποκειμένοις αὐτοῖς ἐνεργεῖν ἐθέλουσι τί ἱερατικὸν κανονικὰς αὐστηρίας ἐπήρτησαν, ἵνα μὴ ἀναμέσον τῶν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρήνης κηρύκων μάχαικαὶ ἔριδες ἀναφύωνται. Ἀλλ' ὁ χρόνος ἰσχὺν ἔχων ἐξευρίσκειν ταῖς ἑαυτοῦ παρόδοις καινότερα, προσέθετο τοῖς αὐτοκεφάλοις τῶν θρόνων καὶ τοῦτο δὴ τὸ προνόμιον, τὸ δηλαδὴ ἐπὶ σταυροπηγίοις αὐτῶν σεμνεῖατὲ καὶ θεῖους ναοὺς κατοικιδίους τὲ καὶ ἑτεροίους ἰδρῦεσθαι. Καὶ τὸ μὲν προνόμιον τοῦτο, μακρᾶ ἤδη συνηθείᾳ βεβαιωθὲν καὶ θεσπίσμασι συνοδικοῖς τε καὶ βασιλικοῖς κρατυνθέν, ἐς τήμερον ἐνεργὸν ἐστὶ καὶ ἀπαρεγχείρητον. Καὶ ὁ περὶ τούτου λόγος τοῖς ἐπιστημόνως ἐφιστῶσιν αὐτῷ οὐκ ἔξω διανοίας καθηκούσης τὲ καὶ ἐχομένης κανονικῆς παρατηρήσεως. Ἐπεὶ γὰρ οἱ θεῖοι κανόνες, ὃ τε ζ' καὶ ὁ ζ' τῆς πρώτης συνόδου καὶ ὁ τῆς β' <β'> καὶ γ', καὶ ὁ τῆς γ' ὄγδοος, ἔτι γε μὴν καὶ ἡ ρλα' Ἰουστινιάνειος νεαρὰ ἢ κειμένη ἐν βιβλ. ε' τῶν Βασιλικῶν τίτλ. γ' κεφ. α' θέματι δευτέρῳ τοῖς πέντε πατριάρχαις, πρὸς δὲ καὶ τοῖς μετ' αὐτοὺς δυσὶν αὐτοκεφάλοις ἀρχιεπισκόποις, τῷ τε Βουλγαρίας δηλαδὴ καὶ τῷ Κύπρου, τὰς ἐνορίας τῶν τεσσάρων κλιμάτων τῆς οἰκουμένης ὑπέταξαν, διελόντες τὰς ἐπαρχίας ὀνομαστὶ καὶ τὰς προσηκούσας ἐκάστῳ αὐτῶν προσαρμόσαντες, εἰκότως οὖν τῷ δικαίῳ τῆς ἐν ταύταις τούτων ἀναφορᾶς καὶ τὸ τῶν σταυροπηγίων παρηκολούθησεν. Ἀλλὰ γὰρ ὡσπερ ἡ ἀναφορὰ τούτων οὔτε παρασπᾶ οὔτε μὴν ἐναλλάσσει τῶν ὑπ' αὐτοὺς μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν παροικικὸν δίκαιον καὶ οἰονδήτι ἱεραρχικὸν προνόμιον, οὕτω δὴ καὶ τὸ σταυροπήγιον οὐδέντι τοιοῦτον ποιεῖν δύναμιν εἴληφε· τῷ τόπῳ γὰρ ἐκείνῳ καὶ μόνῳ, ἐνθα καὶ πηγνυται, τὸ πατριαρχικὸν ἢ ἀρχιεπισκοπικὸν

εἶθεν ἐμπεριγράφειν δικαιοδότημα, ὡς ἀλώβητα ἐντεῦθεν ἀμφοτέρωθεν δύνασθαι διασώζεσθαι, τό τε δηλαδὴ τοῦ ἀντοκεφάλου προνόμιον καὶ τὸ τοῦ ἐγκλωρίου ἀρχιερέως δίκαιον τὸ παρὰ τῶν θείων κανόνων δεδωρημένον αὐτῷ. Πλὴν ἀλλὰ πολλοὶ τῶν σκαιῶν τε καὶ ἀπαιδευτῶν κἀνταῦθα τοῦ πλέονος ἀλογίστως δραττόμενοι καὶ ὁδοποιοῦντες τρίβον ταῖς ἰδίαις ὀρέξεσι, τὴν ἐν ἐνὶ δὴ που θείῳ ναῷ ἀποκληρωθεῖσαν διὰ τοῦ σταυροπηγίου πατριαρχικὴν μνήμην καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ναοὺς μεταφέρειν ἀπαναιδεύονται, φθάσαντες δηλονότι ὑποκειῖσθαι κατὰ τινα δικαιοδοσίαν τῷ πατριαρχικῷ ἐκείνῳ ναῷ, κἀντεῦθεν καὶ παροικίας ὄλας οὐκ ἐρυθριῶσι καθυπάγειν τῷ τοιούτῳ ναῷ, τὸ σταυροπήγιον πρόφασιν προβαλλόμενοι, καὶ οὕτω, τὴν τοῦ ἐγκλωρίου ἀρχιερέως τυραννοῦντες ἐξουσίαν, τῆς νοι, καὶ οὕτω, τὴν τοῦ ἐγκλωρίου ἀρχιερέως τυραννοῦντες ἐξουσίαν, τῆς ἐκεῖθεν δικαιοδοσίας ἐκκρούουσι, καὶ τὸ πρᾶγμα λίαν ἐστὶν ἄτοπον καὶ αὐτῷ φύσει δικαίῳ καὶ τῇ πρεπούσῃ ταῖς ἀγίαις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις τάξει τὲ καὶ εἰρήνῃ πολέμιον. Ἐχρῆν γὰρ συνιδεῖν τοὺς οὐχ ὑγιῶς ἐνταῦθα φρονοῦντας, ὡς ἱεραρχικαὶ εὐλογίαι μόνην ἐν παντὶ πράγματι τὴν ἄνωθεν ῥοπήν καὶ ἀντίληψιν μνημονεύουσι τοῖς πιστοῖς, οὐμενοῦν δὲ καὶ ἐναλλαγὴν ἢ μετὰθεσιν ἀπεργάζονται πραγμάτων ἢ χρημάτων, ἃ ταῖς ἐξουσίαις τῶν κεκτημένων ὑπόκεινται· καὶ γὰρ τοὶ καὶ γάμοι ἀρχιερέων εὐλογίαις τὰ νενομισμένα ἐπιθειάζοντων συνίστανται, καὶ οὐκ ἤδη ταῖς ἱερολογίαις αὐτῶν ἔδνα καὶ προῖκες, καὶ ὅσα συνεισφέρειν ὁ ἔννομος γάμος φιλεῖ τοῖς συναπτομένοις, τοῖς κελεύσμασι τῶν εὐλογοῦντων ὑπόκεινται. Ἄλλ' ἢ μὲν εὐλογία τὸ μόνιμον τῷ γάμῳ ἐντίθησι, τὰ κεκληρωμένα δὲ τούτῳ τῆς ἐξουσίας τῶν συναφθέντων ἐξήρτηνται, καὶ αὐτοὶ οὗτοι τοῖς παροῦσιν ἐφεξῆς ὡς ἂν εἰ βουλομένοις αὐτοῖς ἀποκέχρηται. Εὐλογεῖται δὲ ταῖς ἐπιδημίαις αὐτῶν καὶ οἶκος εὐσεβῶν εἰς αὐξήσιν αὐτῶν καὶ εὐημερίαν καὶ ἀποτροπὴν πάσης κακώσεως κοσμικῆς τε καὶ σατανικῆς. Ἀλλὰ τὰ ἐν τῷ οἴκῳ τοὺς οἰκοδεσπότας, ἀλλ' οὐ τοὺς εὐλογοῦντας ἐπιγινώσκουσι. Κατὰ ταύτην γοῦν τὴν εἰκόνα καὶ ἡ τοῦ πατριαρχικοῦ σταυροπηγίου δόσις εὐλογεῖ μὲν τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ (τούτο γὰρ τοῖς θείοις κανόσι δοκεῖ), ἵνα μὲν στερρός τε καὶ πάγιος καὶ ἴν' ἔχη τὴν πῆξιν ἀρξαμένην ἐξ εὐλογίας καὶ εὐδοκίας ἀρχιερατικῆς, καὶ τὴν μνήμην τοῦ πατριάρχου κατεγγυᾶται τῷ τοιούτῳ ναῷ, τὴν τοῦ κατὰ χώραν δεῖ ἐράρχου δικαιοδοσίαν παραιρεῖται οὐδέποτε οὐδαμῶς, ὡς ἐκ τῶν πατέρων ἀπονενεμημένην αὐτῷ. Τὴν τοῦ κακοῦ μέντοι ῥύμην γενναίως ἀνέστειλαν πρὸ ἡμῶν πράξεις συνοδικαί, ἄλλαι τὲ καὶ δὴ καὶ αἱ προβαῖσαι ἐπὶ τῆς ἐφημερίας τῶν τῆς ὀσίας μνήμης ἀγιωτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τε κυροῦ Μιχαὴλ {καὶ} τοῦ Ἀγκιάλου καὶ τοῦ Ξιφιλίνου κυροῦ Γεωργίου, ὧναί περιλήψεις ἐκ μέρους ἄρτι πρὸς ἔκφανσιν τῆς ἀναστολῆς τοῦ τοιούτου κακοῦ παρρησιαζέσθωσαν, ῥητῶς ἔχουσαι οὕτως· Ἐπεὶ δὲ εἰς τὸν περίοπτον τοῦτον ἀνήχθη θρόνον τῆς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης, καὶ ἰδίᾳ καὶ κοινῶς διηγουμένων τῶν αὐτῶν καὶ πάλιν ἐντελῆ πληροφορίαν ἔλαβεν ἡ μετριότης ἡμῶν περὶ τῶν πολλάκις καὶ πρότερον παρὰ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων διηγουμένων, ὡς ἀνωτέρω διεληπται, εὐδόκησε γνώμη τῶν ἐνδημούντων ἀρχιερέων ὑπόμνημα συνοδικῶς ἐκτεθῆναι περιαιροῦν τοῦ λοιποῦ τὴν αὐθαιρέτῳ γνώμῃ τολμωμένην παρὰ τινῶν ἀνεύλογον ταύτην πρᾶξιν· ἐν μόνοις γὰρ τοῖς ἐπὶ σταυροπηγίοις πατριαρχικοῖς ἀνεγειρομένοις ἱεροῖς τεμένεσιν ἀναφέρεσθαι τὸ τοῦ κατὰ καιροῦς ἀγιωτάτου πατριάρχου ὄνομα προστάττει καὶ διορίζεται· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱεραῖσθαι μέλτριάρχου ὄνομα προστάττει καὶ διορίζεται· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱεραῖσθαι μέλλοντας καὶ τὴν θείαν ἱεροτελεσίαν τελεῖν ἐν τοῖς ἀνευ σταυροπηγίου πατριαρχικοῦ ἀνεγειρομένοις εὐκτηρίοις παρὰ τοῦ κατὰ χώραν ἀρχιερέως χειροτονεῖσθαι, καὶ τὸ αὐτοῦ ἐν τούτοις ἀναφέρειν ὄνομα καὶ τὰ παρ' αὐτῶν ὀφειλόμενα δίδοσθαι κανονικὰ κατὰ τὴν κρατήσασαν συνθήειαν ἀπαραιτήτως τούτῳ δίδοναι καὶ ὡς οἰκείῳ ἀρχιερεὶ τούτῳ ὑπέκειν καὶ ὑποτάσσεσθαι· ἀλλὰ μὴ προφάσει τοῦ ὑπὸ τὰ πατριαρχικὰ σεμνεῖα εἶναι τὰ παραύλια καὶ τὰ προάστεια, ἐν οἷς τὰ εὐκτήρια, ὡς εἴρηται, ἀνεγείρονται, ὑπερφρονεῖν τῶν ἐπισκόπων, ταῦτα τὲ καὶ ἑαυτοὺς πατριαρχικοὺς ὀνομάζοντας. Εἴπερ μέντοι τινὲς τῶν ἐλεγχθησομένων ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ὅμοια διαπράττεσθαι παρακλητεύουσι, μὴ ἄδειαν ἔχειν τοὺς ἀρχιερεῖς ἐπὶ κοινῷ ταῦτα προτιθεσθαι ἐν τισὶ τούτων τὴν τοῦ χρόνου παραδρομὴν κωλύειν τούτους ἀπισχυρίζομενοι οὐδεμίαν οὐδὲ οὗτοι ἐξουσίαν ὠφέλειαν ἀπὸ τῆς

τοιαύτης τούτων δικαιολογίας, ὅτι μὴδὲ χρόνῳ τὰ τοιαῦτα εἴωθε κλείεσθαι. Εἰ γοῦν ἐπὶ πᾶσιτούτοις εὐρίσκονται τινὲς τῇ τοιαύτῃ δικαιοκρίσιᾳ τῆς ἡμῶν μετριότητος συνοδικῶς ὑποτυπωθείση ἀπαρεσκόμενοι καὶ ἀπειθοῦντες, <γινω-σκέτωσαν,> ὡς ἀφορισμῶ συνοδικῶς ἐκφωνηθέντι εἰσὶν ὑπόδικοι, πρὸς τῷ καὶ οὕτως τὸ κῦρος ἔχειν καὶ κρατεῖν τὰ παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος ὑποτυπωθέντα καὶ ὀρισθέντα συνοδικῶς. Καὶ τὰ μὲν μέχρι τοῦδε ὀρισθέντα συνοδικῶς τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον καὶ ὀφείλουσιν ἀπαράθραυστα συντηρεῖσθαι μέχρι παντός. Ἐπεὶ δὲ καὶ παρὰ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Πυργίου Κωνσταντίνου τοῦ Σπανοπούλου λύσις τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου ἐκείνου κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Ἀγκιάλου προεκομίσθη, ἐξενεχθεῖσα ἐπὶ ὑπομνήσει αὐτοῦ ὄντος ἐπισκόπου, καὶ δῆτα καὶ ὑπανεγνώσθη ἐπὶ κοινῷ ὀρισμῶ τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ εὐρέθη ἔχουσα ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ ἐν αὐτῶν τέλει ῥητὰ τινὰ συνάδοντα τῷ σκοπῷ τῆς ἡμῶν μετριότητος, ὥρισε καταστρωθῆναι καὶ ταῦτα, ἃ καὶ ἔχουσιν αὐτολεξεῖ οὕτως· «Ὅσοι μὲν ἐπὶ παλαιοῖς θεμελίαις ναῶν ὑποκειμένων τῇ κατὰ σὲ ἀγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ ἔφθασαν οἰκοδομηθεῖν ναοὺς, οὐδὲν ὠφελήσονται οὗτοι εἰς τὸ μὴ ὑποκεῖσθαι σοι, αὐτοὶ τὲ καὶ οἱ ἀνοικοδομηθέντες ναοί, κἂν σταυροπήγια πατριαρχικὰ ἐκ ψευδοῦς ἀναφορᾶς ἔλαβον, ἢ ἐὰν φθάσαντες οἰκοδομηθεῖν ναοὺς μετὰ ταῦτα σταυροπήγια γενέσθαι αὐτοῖς ἠτήσαντο ὡς ἐπὶ μέλλουσιν ἀνοικοδομηθῆναι ναοῖς· ἀλλὰ καὶ οὗτοι ὡς ὑπο-κείμενοι τῇ σῇ ἐνορίᾳ κατὰ τοὺς θεῖους κανόνας ἔσονται παρὰ σοῦ διεξαγόμενοι», καὶ μετ' ὀλίγα πάλιν ταῦτα· «Καὶ οἱ λαϊκοὶ ὡς ὄντες τῆς σῆς ἐνορίας ὑπὸ τῆς σῆς θεοφιλίας σωφρονισθήσονται καὶ τὸ δέον μεταδιδασκῆσονται, καὶ οὐ πρόφασις ἔσται αὐτοῖς εἰς τὸ μὴ ὑπακούειν σοι, ὅτι τὴν ἀθεμιτοπραξίαν εἰργάσαντο ἐν τοῖς ἡμῖν ὑποκειμένοις ναοῖς, ἢ ὅτι ὑπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς ἱεροπρακτούντων ἱερέων τὸ πρᾶγμα γέγονεν. Ἔσο ὑπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς ἱεροπρακτούντων ἱερέων τὸ πρᾶγμα γέγονεν. Ἔσο οὖν καθ' ἱεράν ἐξουσίαν αὐτὸς σὺ καὶ τὰ ἱερολογηθησόμενα συνοικέσια ἐπιτάττων καὶ τᾶλλα ὅσα φέρει εἰς χριστιανικὴν κατάστασιν τε καὶ σεμνοπρέπειαν». Οὕτως ἔχουσῶν τῶν συνοδικῶν διαγνώσεων, ἀκολούθως καὶ ἡμετριότης ἡμῶν τῷ τε φύσει δικαίῳ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτῶν ὀροθηθεῖσιν ἄδικα πάσχειν καταλαμβάνουσα τὸν ἱερώτατον Βοθρωτοῦ, διαγινώσκει σὺν ἅμα τῇ κατ' αὐτὸν ἱερά ἀρχιερέων ὀμηγύρει, τὸ μὲν πατριαρχικὸν προνόμιον ἐν ἐκείνῳ μόνῳ τῷ ναῷ περιγράφεσθαι, ὃς δηλαδὴ ἐπὶ σταυροπηγίῳ τῷ ἐκείθεν ἀνωκοδόμηται, εἰς τὰ ἔξωθεν δὲ τούτου τεμένη, κἂν ὀπωσοῦν εὐρίσκωνται ὑποκείμενα τῷ τοιούτῳ ναῷ, τὴν τοῦ Βοθρωτοῦ ἀρχιερατικὴν δικαιοδοσίαν τὴν τοῖς ἱεροῖς κανόσι δοκοῦσαν παρρησιάζεσθαι τὸν τε ἐκεῖσε λαὸν ἄγεσθαι τε καὶ ποιμαίνεσθαι ἐπισκοπικῶς παρ' αὐτοῦ καὶ τὴν συνήθη ἐτήσιον ἐξ αὐτῶν καρποφορίαν τὴν κατ' αὐτὸν ἀγιωτάτην ἐπισκοπὴν ἀποφέρεσθαι, ναὶ μὴν καὶ τοὺς Βλάχους ἐν ἐκείνῳ τῷ ἱερῷ τεμένει συνάγεσθαι, ἐν ᾧ καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν καὶ αὐτοὶ πρώην συνήγοντο, τῷ κατὰ τὸ χωρίον δηλαδὴ, ὡς ἡ ἀνατεταγμένη περιέχει ἀναφορά, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκεῖσε ἱεουργοῦντας ἱερεῖς αὐτῷ ὑποτάσσεσθαι, ἔτι δὲ καὶ τοὺς βουλομένους εἰς ἱερωσύνην προάγεσθαι κἀκεῖσε ἱεουργεῖν, ὑπ' αὐτοῦ τὴν χειροτονίαν δέχεσθαι καὶ μὴ τῇ τοῦ πατριαρχικοῦ σταυροπηγίου προφάσει τῆς τούτου ἀφηνιάζειν χειρός. Αφορισμῶ μέντοι τῷ ἄνωθεν ἐκφωνηθέντι συνοδικῶς προσήκοντα κρίνει καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν τὸν τοῦ Χοτσαχόβου ἡγούμενον, εἴπερ δηλαδὴ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐπιμείνη τῇ οἰκείᾳ μονοτονίᾳ, ὅτι τὸν τοῦ Βοθρωτοῦ ὑποκείμενον λαὸν ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ἐκκλησιάζει μονῇ καὶ ἰδιοποιεῖται τοῦτον τῷ λόγῳ τοῦ πατριαρχικοῦ σταυροπηγίου καὶ γάμους ἐντὸς τῆς μονῆς συνίστησιν καὶ βαπτίσματα ἐπιτελεῖ καὶ ἄλλα, ὅσα τῷ κόσμῳ καί τοις ἐν κόσμῳ ἀρμόζουσιν, ἵνα δηλονότι καὶ τὴν τοῦ ἀρχιερέως ἐξουσίαν κολούη ἐντεῦθεν ὀλοσχερῶς, κἀκ τοῦ ἐκκαρποῦσθαι τὸν λαὸν τὴν μοναδικὴν περιτρέπει κατάστασιν· πῶς γὰρ ἡ ἀκρίβεια τοῦ μονάδος βίου συντηρηθήσεται, τοῦ σεμνείου ἐπιμιξίας κοσμικὰς δεχομένου καὶ ἀλογίστῳ φορᾷ μὴ γινῆναι φιλονεικούντος τὰ ἄμικτα; Πρόδηλον δὲ ἐστίν, ὡς ὁ Ταρωνᾶς οὐχ ὑγιαίνουντι λογισμῶ καὶ ἀδόλῳ σύνεγγυς τῶν θεμελίῶν τοῦ παλαιοῦ <ναοῦ> τοῦ ἐπὶ σταυροπηγίου ἐνός τῶν πρὸ σοῦ ἀρχιερέων ἀνεγερθέντος ἐπ' ὀνόματι τοῦ μεγάλου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου κατὰ τὸ χωρίον Τζερμένικον, ναὸν ἕτερον ἐπὶ σταυροπηγίῳ πατριαρχικῷ καὶ ἐπὶ τῇ αὐτῇ τοῦ ἀγίου κλήσει ἰδρύσατο, ἀλλ' ἵνα δηλαδὴ τὴν τοῦ ἐγχωρίου ἀρχιερέως ἐκεῖσε δικαιοδοσίαν παραγκωνίσῃται. Ὅθεν καὶ κατὰ τὸ ἀναπεφωνημένον πατριαρχικὸν ψηφηφόρημα τὸ

τεούτω συστάν ἐκ δολερᾶς ἀναφορᾶς πατριαρχικόν σταυροπήγιον οὕτω συστάν ἐκ δολερᾶς ἀναφορᾶς πατριαρχικόν σταυροπήγιον ἀπρακτῆσει, καὶ ὁ τοιοῦτος ναὸς τῆ τοῦ Βοθρωτοῦ ὑποκείμενος ἔσεται ἐνορία, καὶ οἱ ἐν αὐτῷ συναγόμενοι λαοὶ παρὰ τῆς αὐτοῦ ἔσονται ἱερότητος κατὰ τοὺς θείους κανόνας διεξαγόμενοι, ἐπεὶ οὐδὲ ὁ χρόνος, κατὰ τι προστήσεται αὐτῷ, οἷα μηδὲ ἰσχὺν ἔχων τρέχειν ἐν τοῖς τοιούτοις καὶ τὸ ἀρμόζον τινὶ δίκαιον ἀποκλείειν ταῖς ὀροθηθεισαῖς τούτου παραδρομαῖς». ⁸²⁴

⁸²⁴ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΗΝΟΣ, PITRA, J. B. (ed.), *Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata VI. Iuris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena*, Paris/Rome, 1891, σ. 339-350, no. 80 καὶ στο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΗΝΟΣ, *Πονήματα διάφορα*, PRINZING, G. (Ed.), *Demetrii Chomateni ponemata diaphora, recensuit*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 38, Berlin/New York, 2002, σ. 267-269 (no. 80).

ΚΕΙΜΕΝΟ VI

«Περὶ κινητῶν πραγμάτων καὶ ἐπικοινωνῶν καὶ περὶ μέμψεως διαθήκης καὶ περὶ τῶν ἐκ γ' συνοικεσίου παιδῶν. 1 Ἀμέμπτως ἄρα καὶ ἀρμοδίως καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ θέματος Βαγενιτίας ὀρμώμενος Θεόδωρος, ὃς Γλυκὺς ἢ ἐπίκλησις, τὸν εἰς ὄπλοποιῶν φοιτῶντα καὶ τὰ συντείνοντά οἱ ὄπλα ἐκεῖθεν ἀποφερόμενον ἐξηκόντισε, κατειληφῶς ἄρτι τὸ καθ' ἡμᾶς ἱερὸν συνέδριον καὶ ἐπὶ ταῖς κατ' αὐτοῦ κινήσεσι τῶν ἀντιθετούντων αὐτῷ ἀποίσεσθαι ἀντιβολήσας ἐντεῦθεν ἀπόφασιν, τῷ δικαίῳ καὶ τοῖς νομικοῖς θεσπίσμασι συνωδόν».⁸²⁵

⁸²⁵ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΗΝΟΣ, PITRA, J. B. (ed.), *Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata VI. Iuris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena*. Paris/Rome, 1891, σ. 162 (no. 37).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Ι. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ

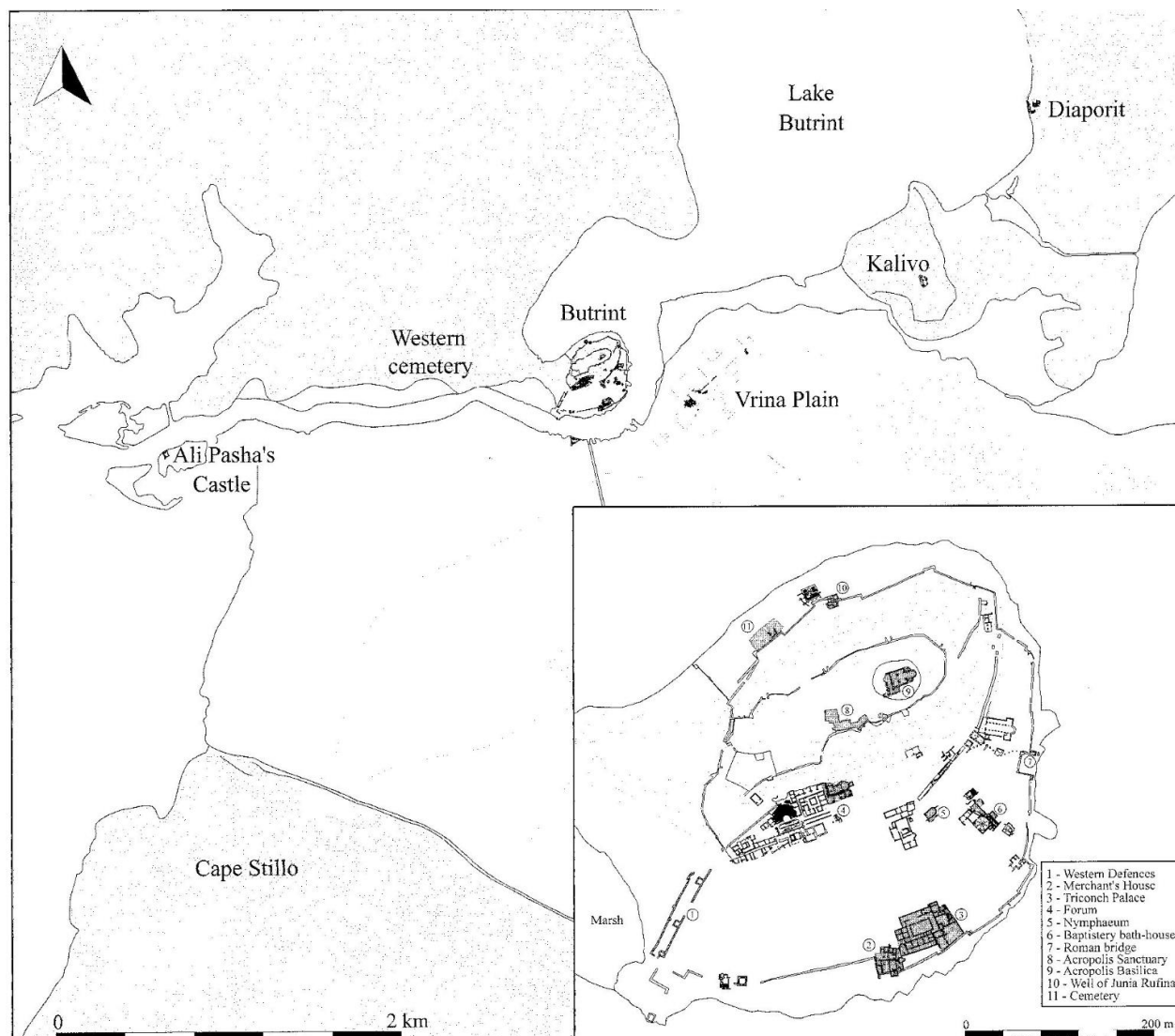
Εικόνα 1: Η τοποθεσία του Βουθρωτού στην Μεσόγειο. *Butrint 4*, σ. *xi*.

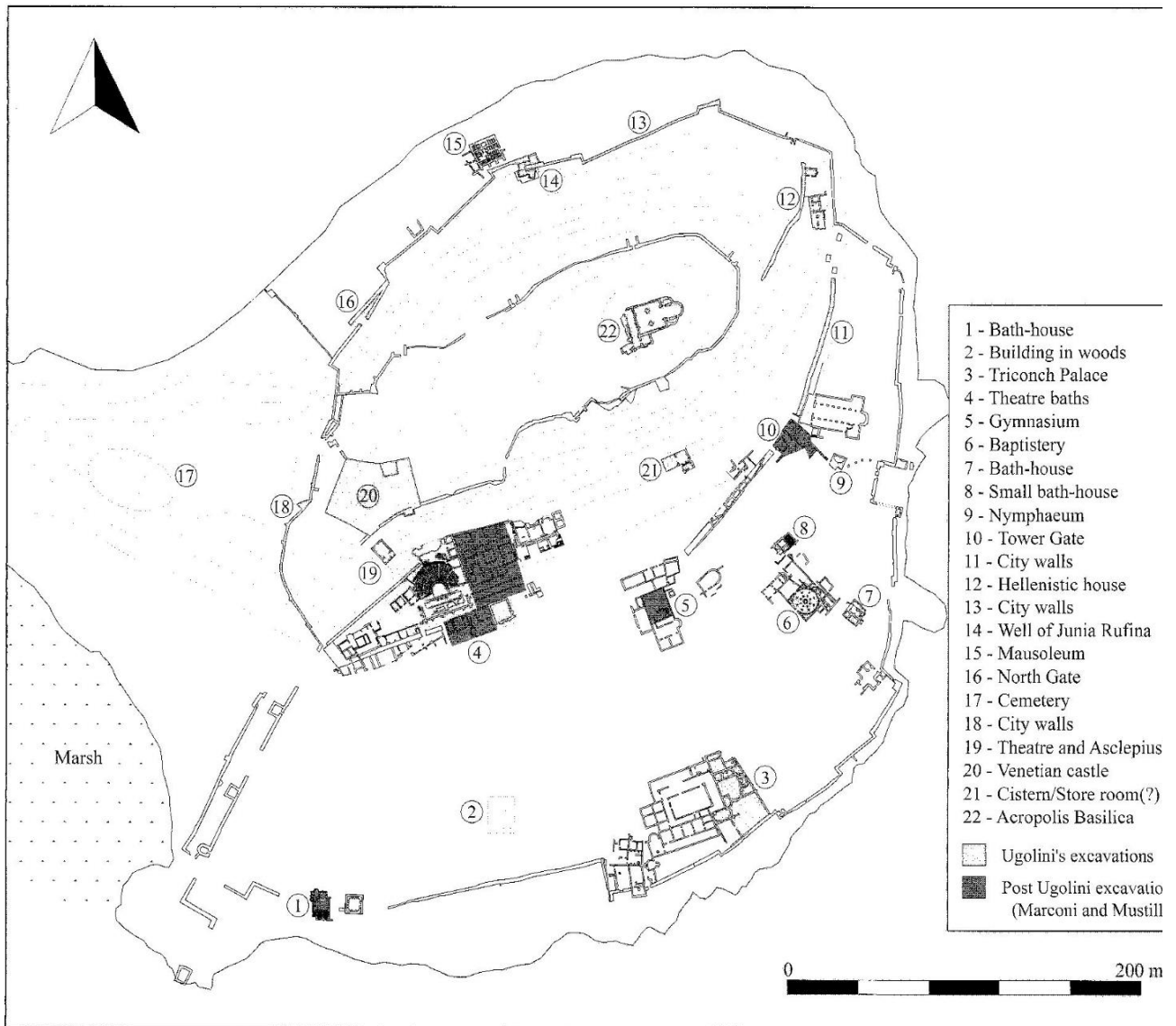
Εικόνα 2: Η τοποθεσία του Βουθρωτού στο Ιόνιο. *Butrint 4*, σ. xi.

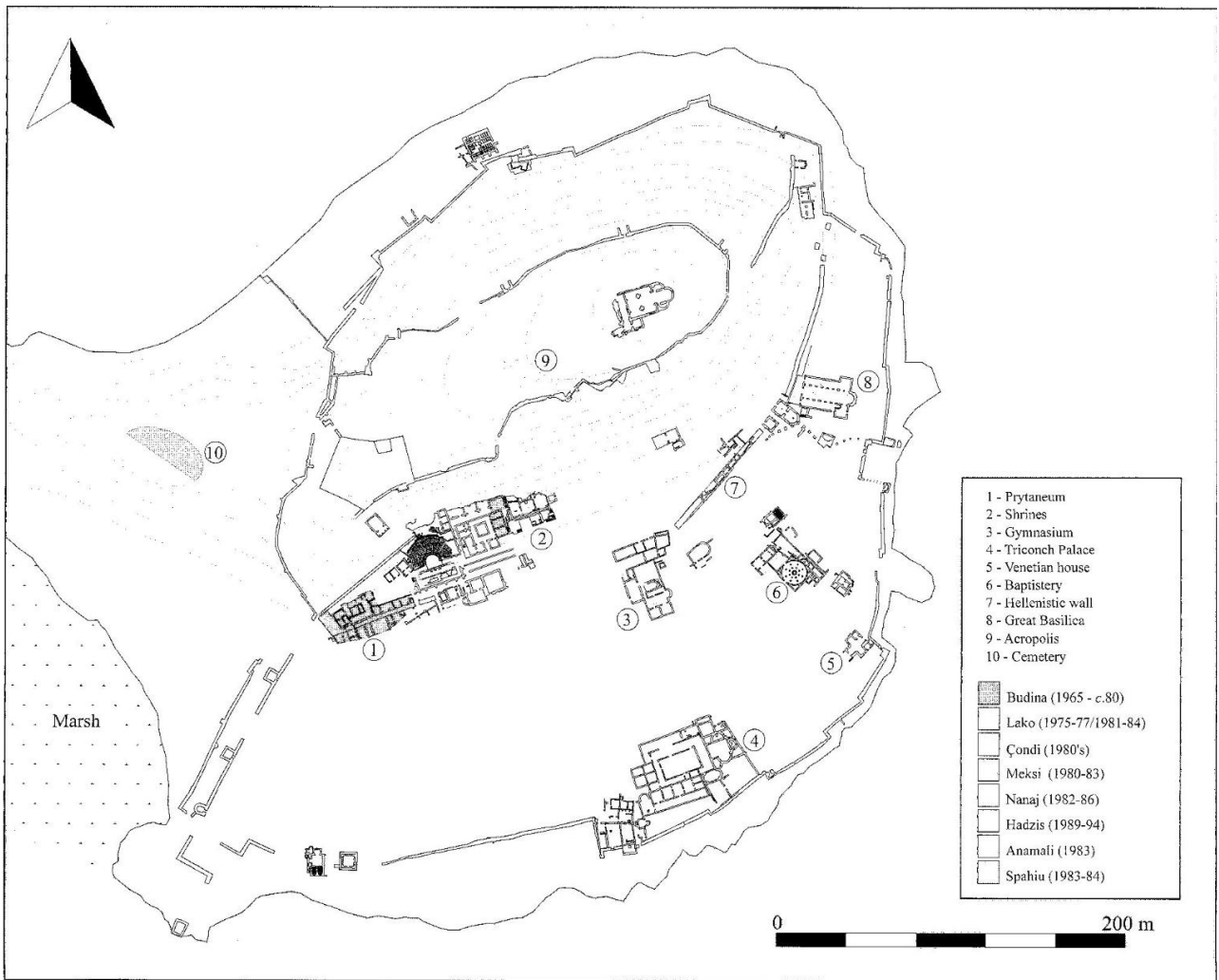
Εικόνα 3: Η ενδοχώρα του Βουθρωτού. *Butrint 4*, σ. xii.

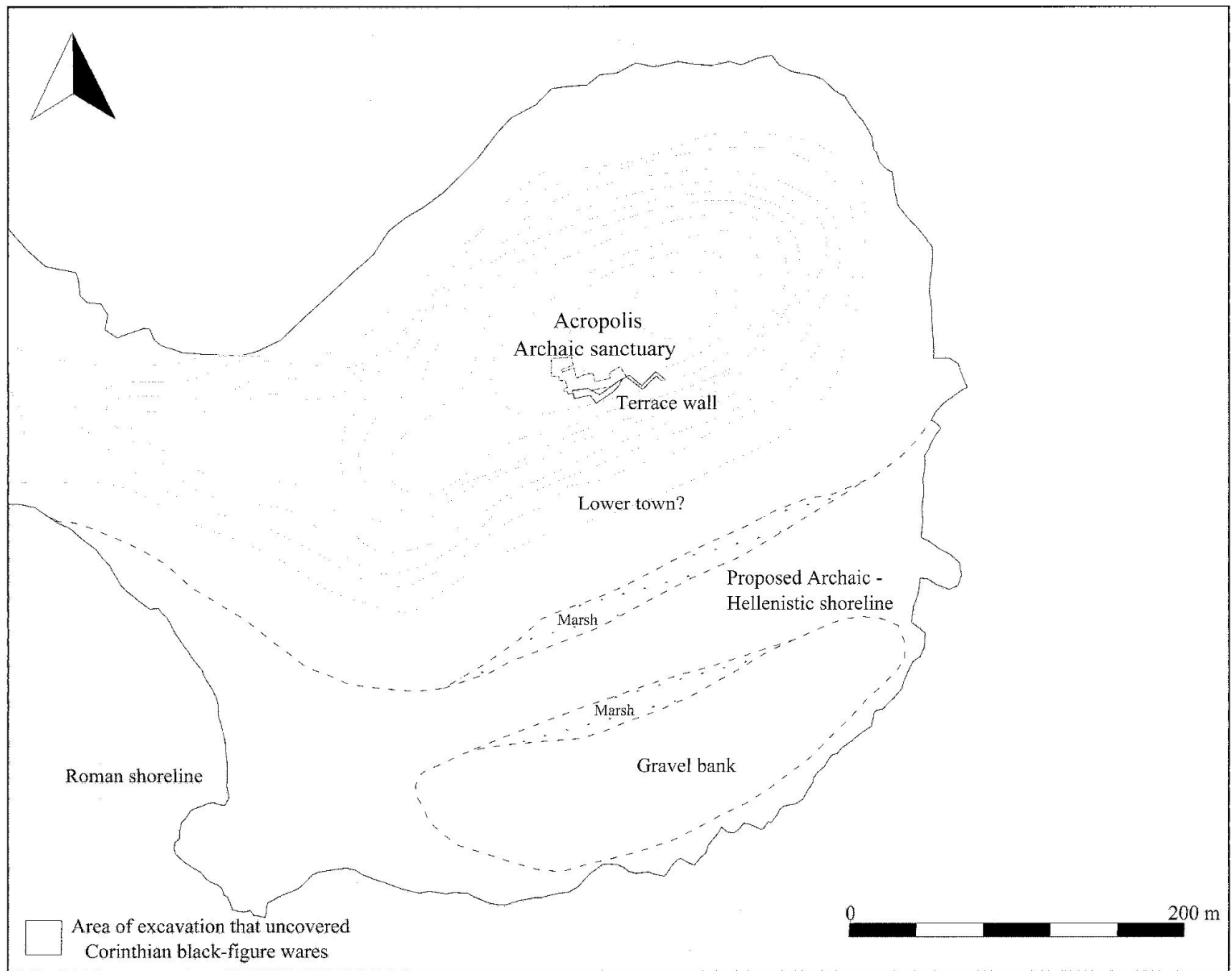
Εικόνα 4: Χάρτης με σημείο αναφοράς το ανασκαφικό έργο του Butrint Foundation. 1993-2010. *Butrint 4*, σ. 3.

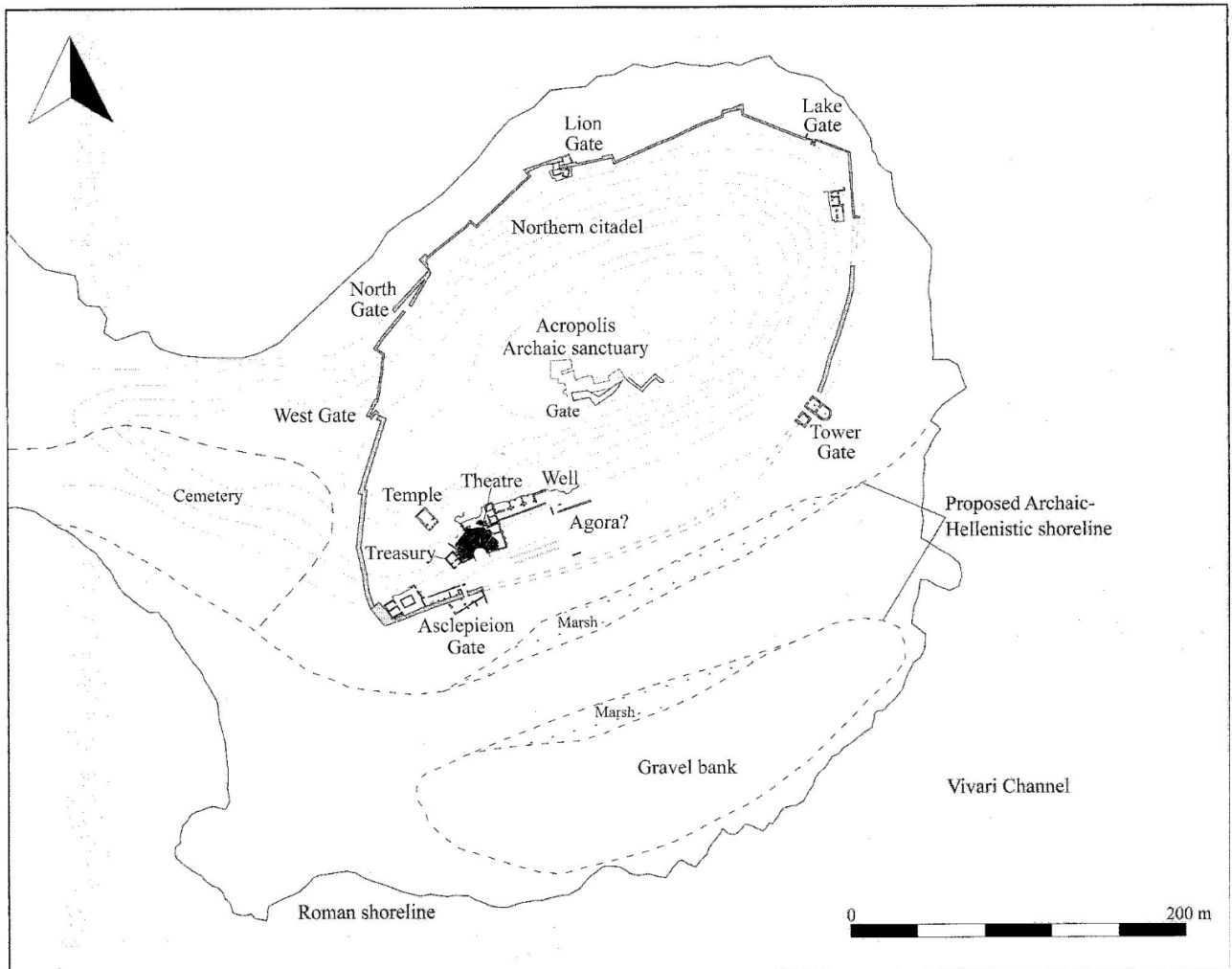
Εικόνα 5: Χάρτης με σημείο αναφοράς το Ιταλικό ανασκαφικό έργο, 1928-1940. *Butrint 4*, σ. 4.

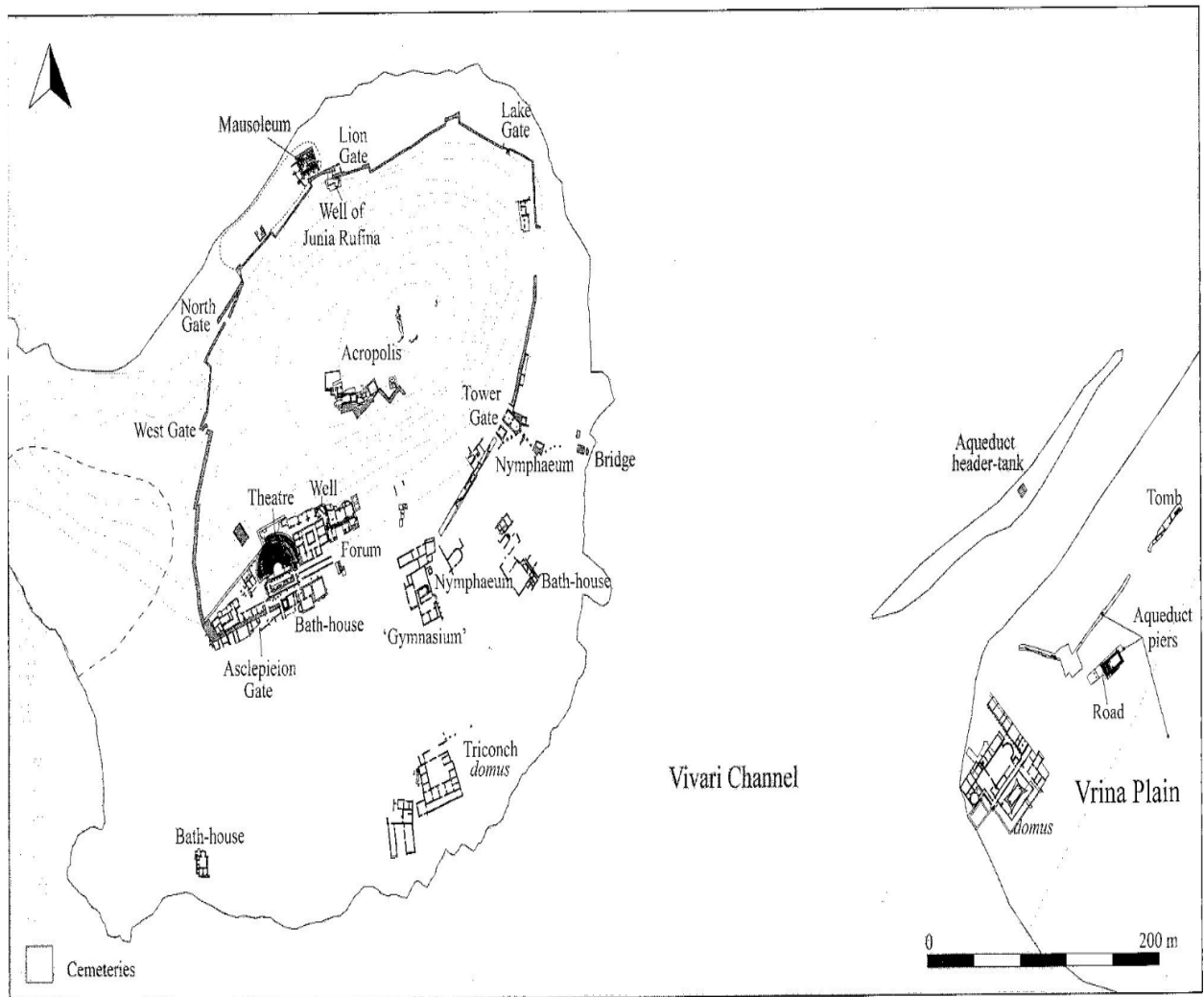
Εικόνα 6: Χάρτης με σημείο αναφοράς τις ανασκαφές των Αλβανών αρχαιολόγων. 1959-1992. *Butrint 4*, σ. 6.

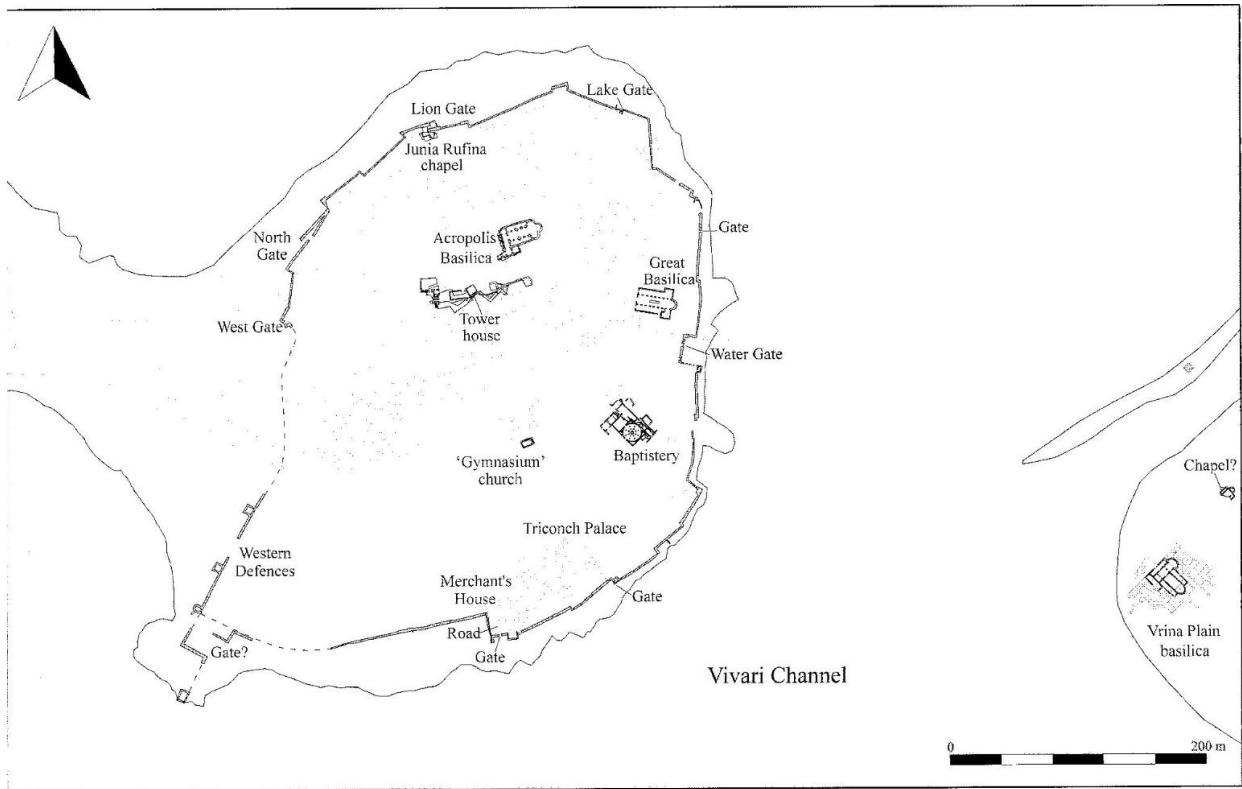
Εικόνα 7: Η τοπογραφία του Αρχαϊκού Βουθρωτού. *Butrint 4*, σ. 8.

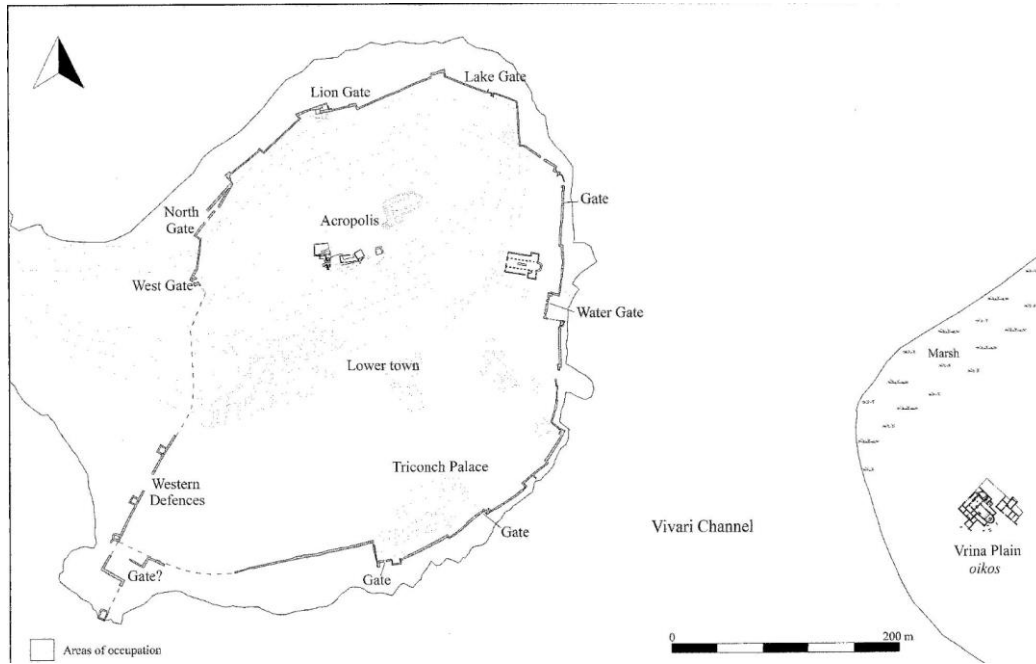
Εικόνα 8: Η τοπογραφία του ύστερου Ελληνιστικού Βουθρωτού. *Butrint 4*, σ. 9.

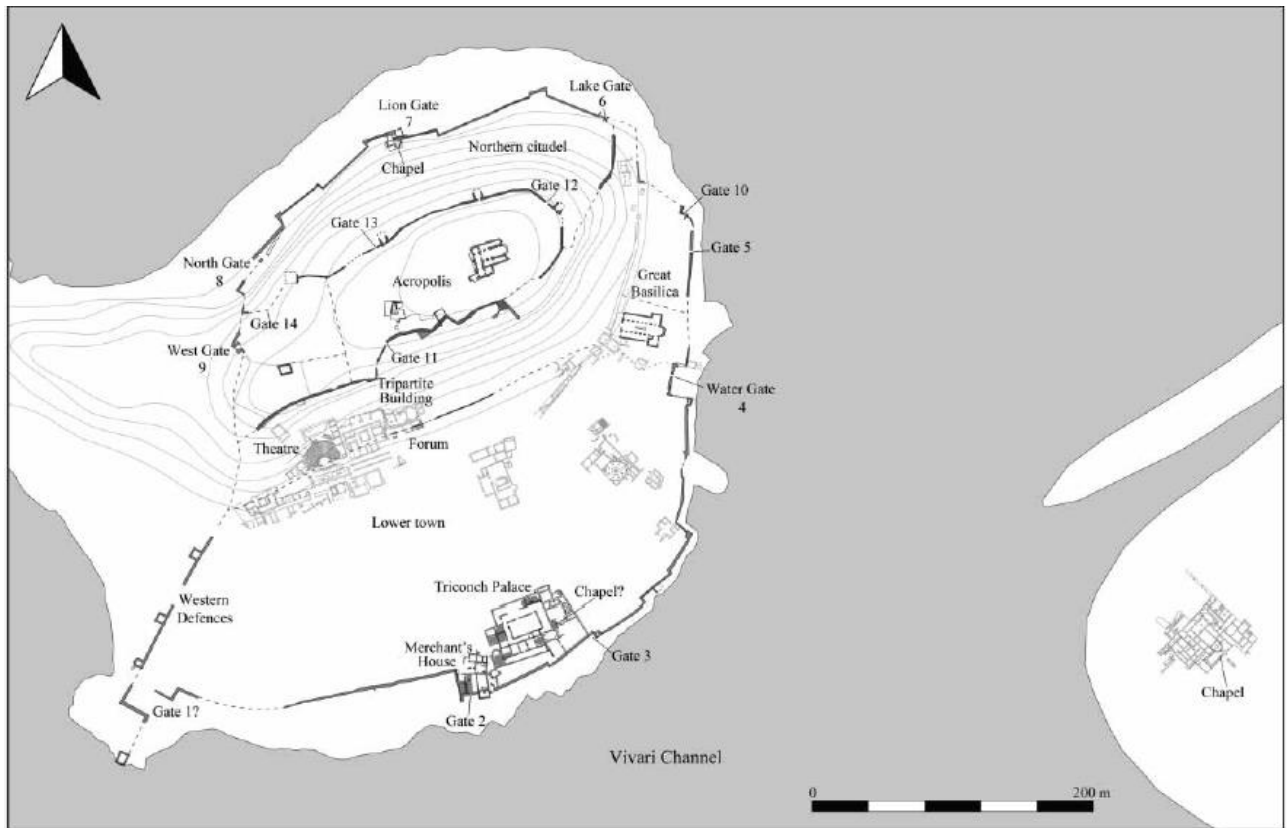
Εικόνα 9: Η τοπογραφία του Ρωμαϊκού Βουθρωτού. *Butrint 4*, σ. 11.

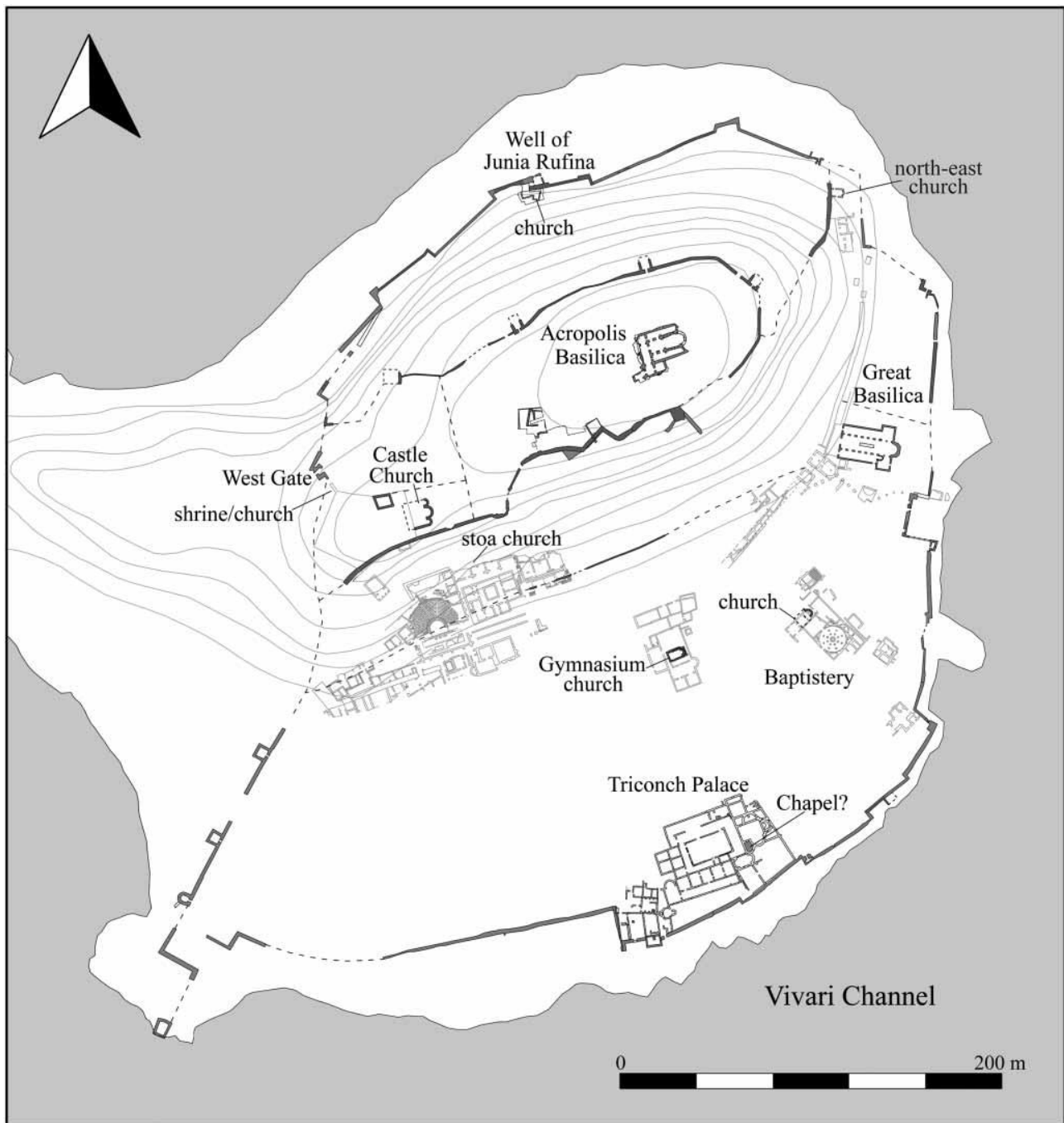
Εικόνα 10: Η τοπογραφία του Βουθρωτού στην Πρώιμη Βυζαντινή Περίοδο. *Butrint 4*, σ. 13.

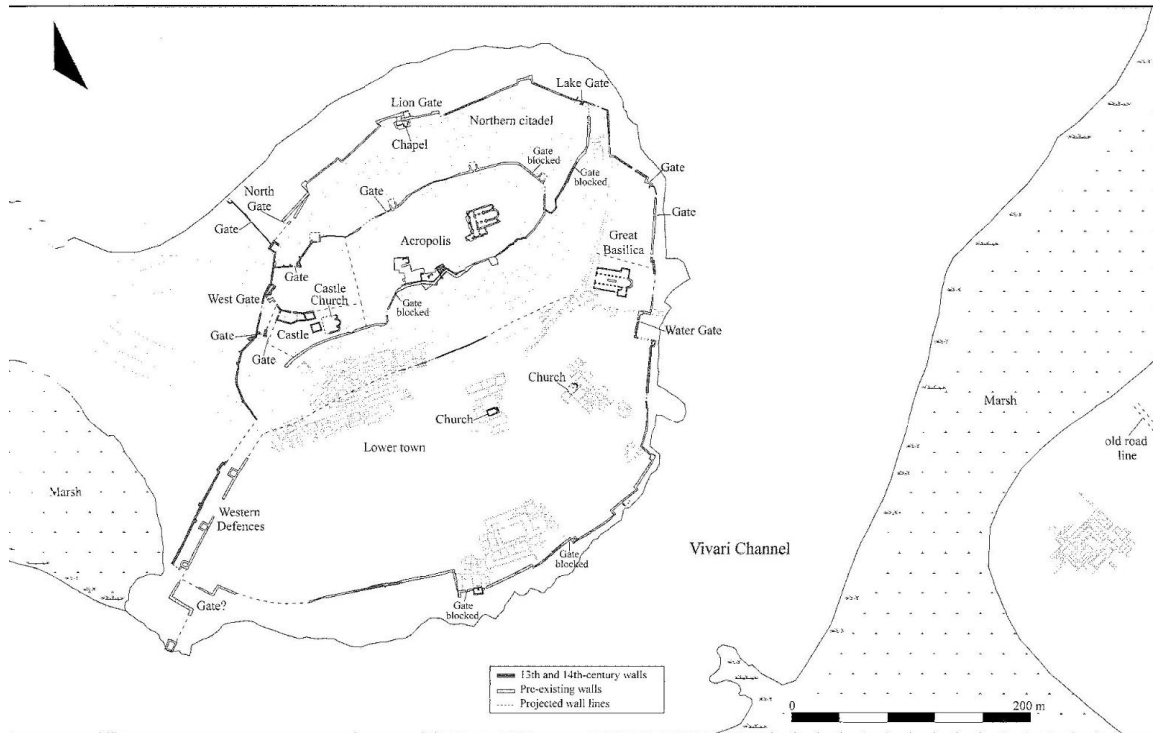
Εικόνα 11: Οι Δυτικές Αμυντικές Δομές (περ. 800), σε σχέση με τον αριστοκρατικό οίκο στην πεδιάδα της Βρίνας (9ος-10ος αι.). *Butrint 4*, σ. 14.

Εικόνα 12: Το Βουθρωτό τον 11ο αιώνα, HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 199.

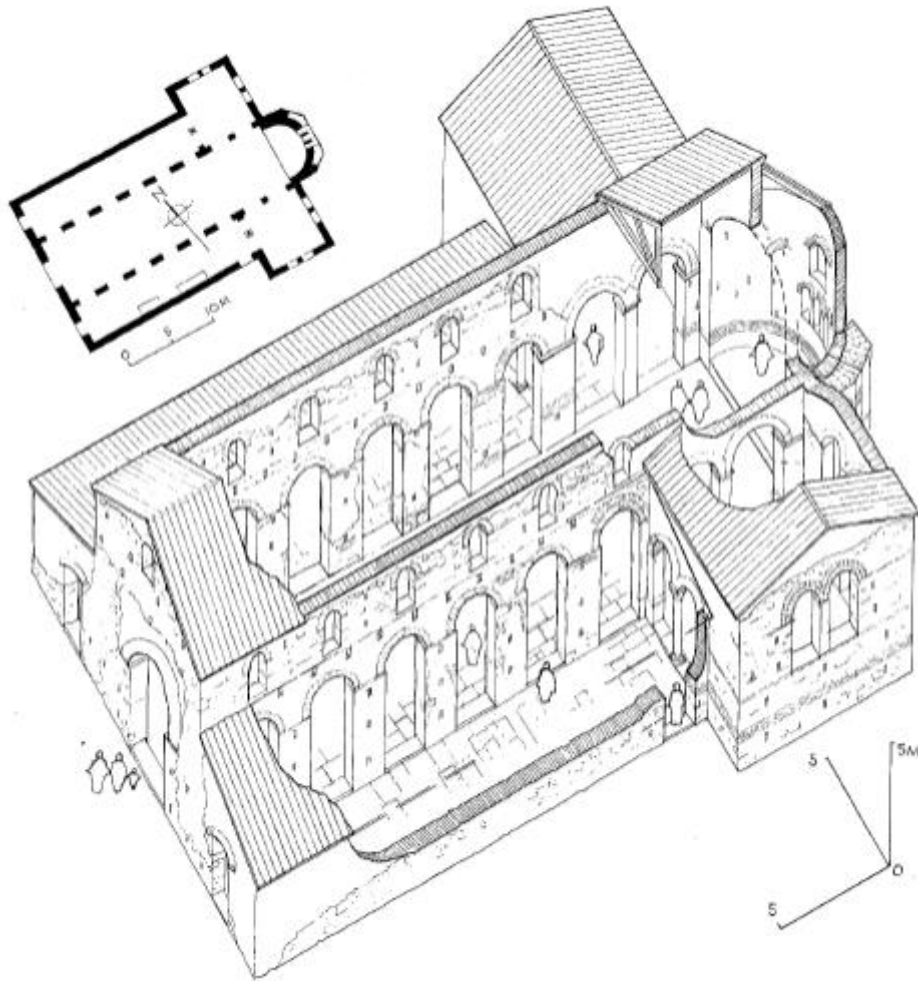

Εικόνα 13: Χάρτης των εκκλησιών της Μέσης και Ύστερης περιόδου του Βουθρωτού. HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 206.

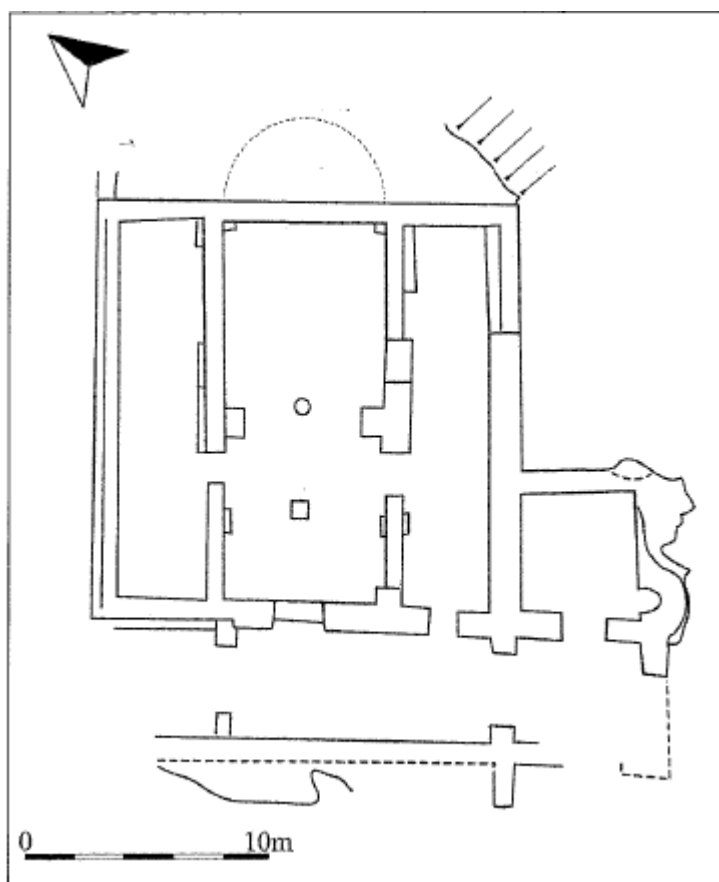

Εικόνα 14: Η τοπογραφία του Βουθρωτού τον 13ο-14ο αιώνα. *Butrint 4*, σ. 17.

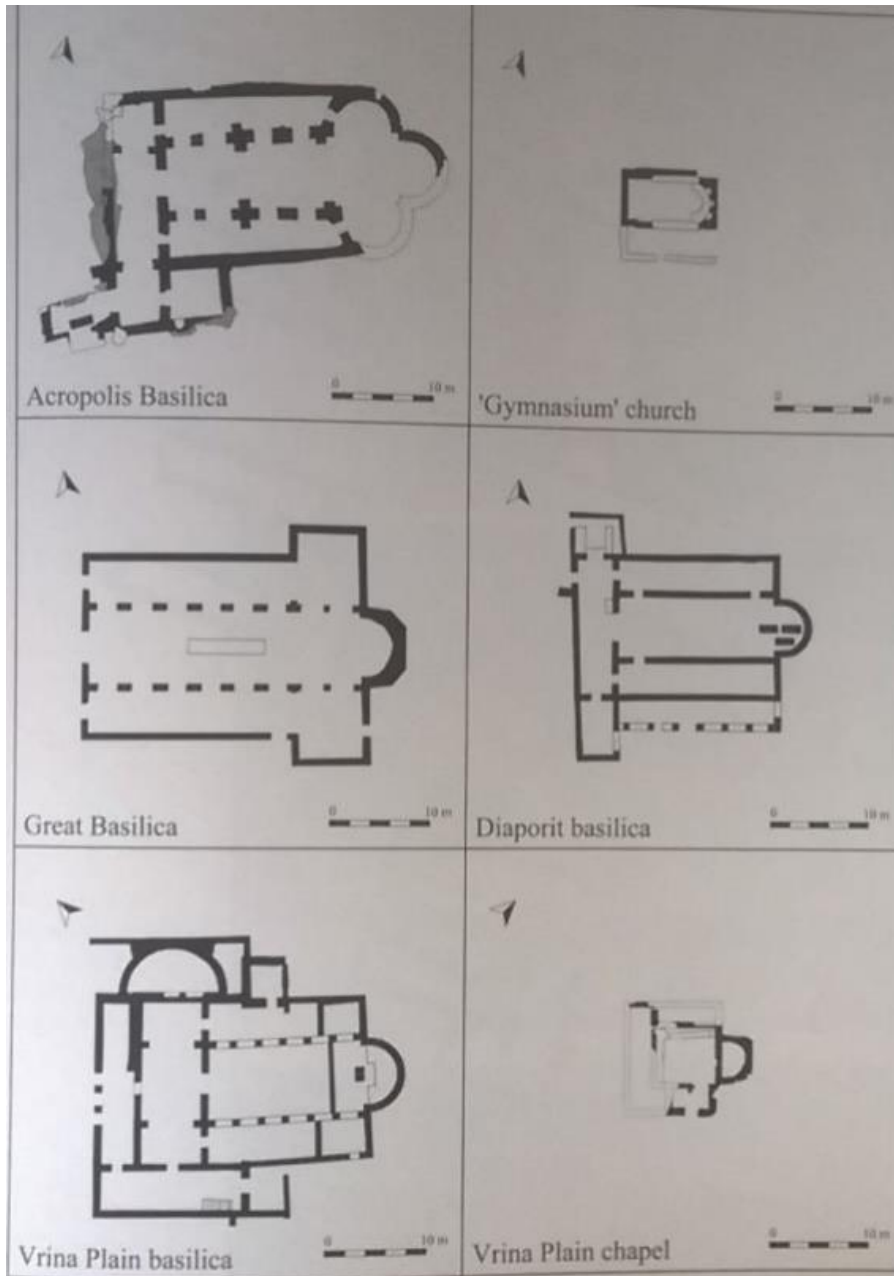
II. ΔΟΜΕΣ ΤΟΥ ΒΟΥΘΡΩΤΟΥ

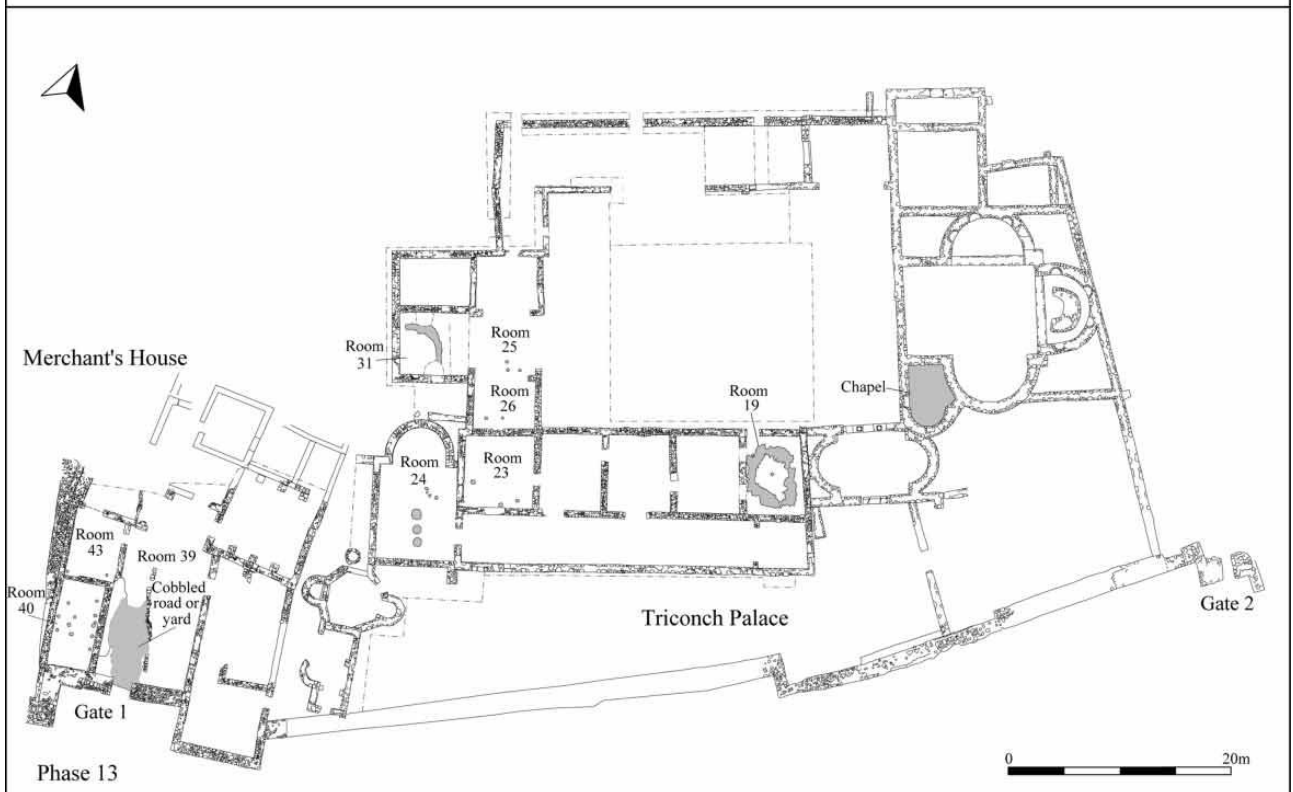
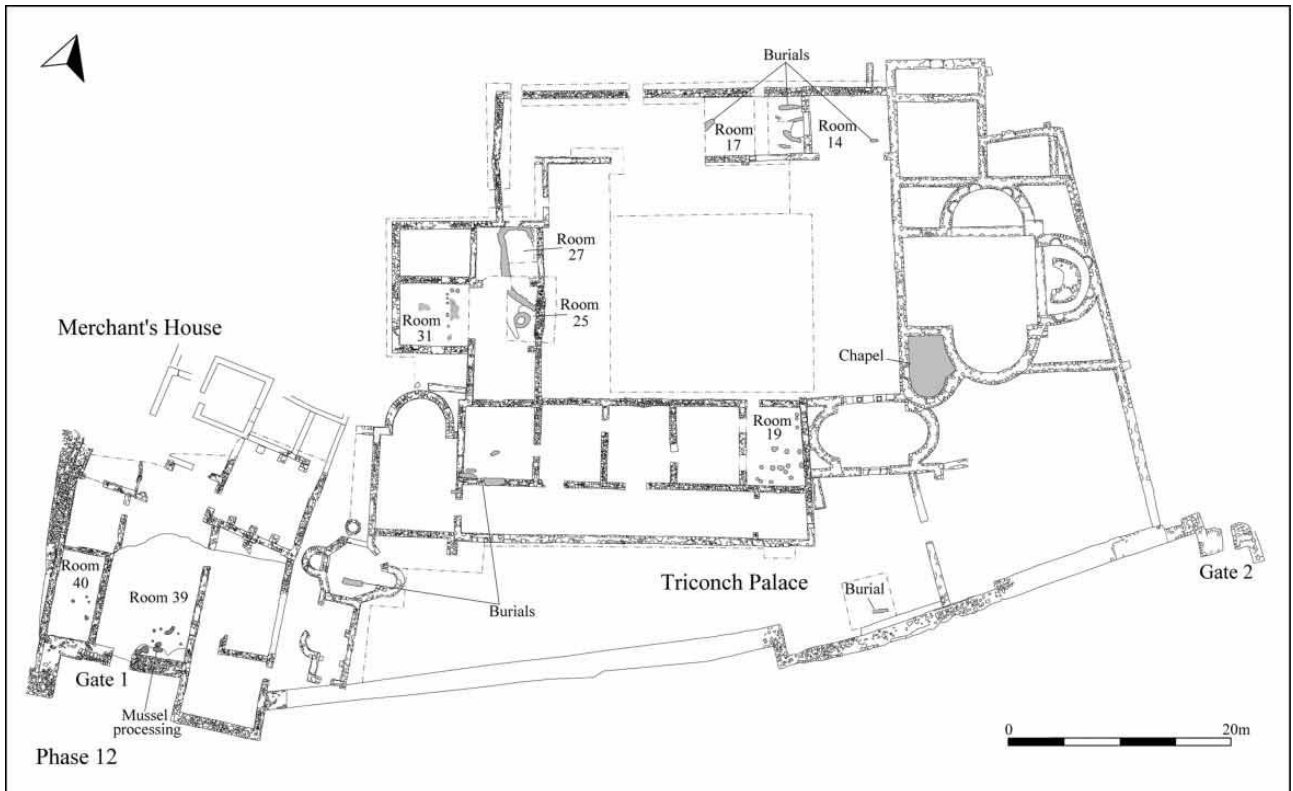
Εικόνα 15: Μεγάλη Βασιλική, *BOWDEN* και *MITCHELL*, *The Christian topography of Butrint*, σ. 106, εικόνα 7.2.

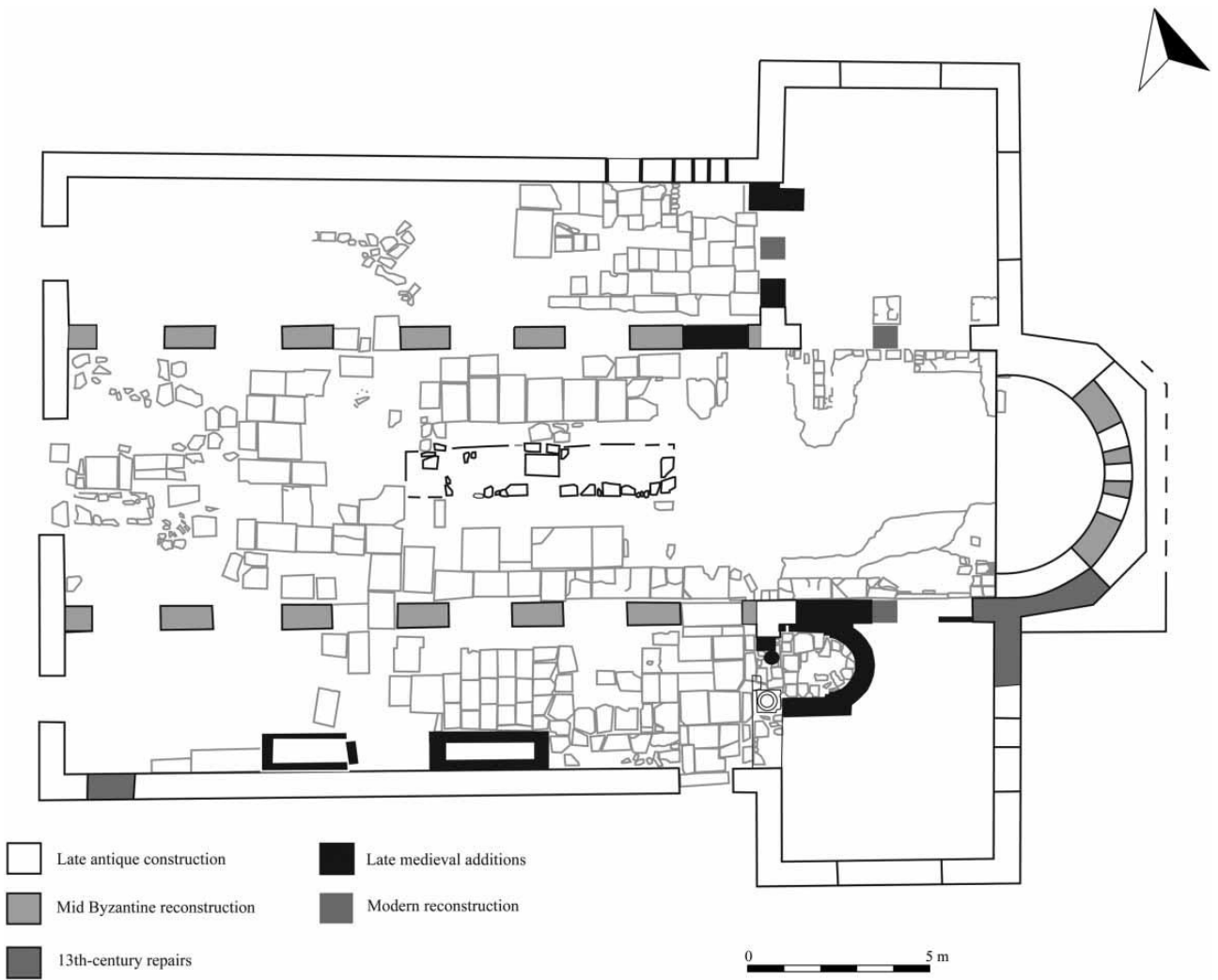
Εικόνα 16: Βασιλική της Ακρόπολης, BOWDEN και MITCHELL, *The Christian topography of Butrint*, σ. 111, εικόνα 7.9.

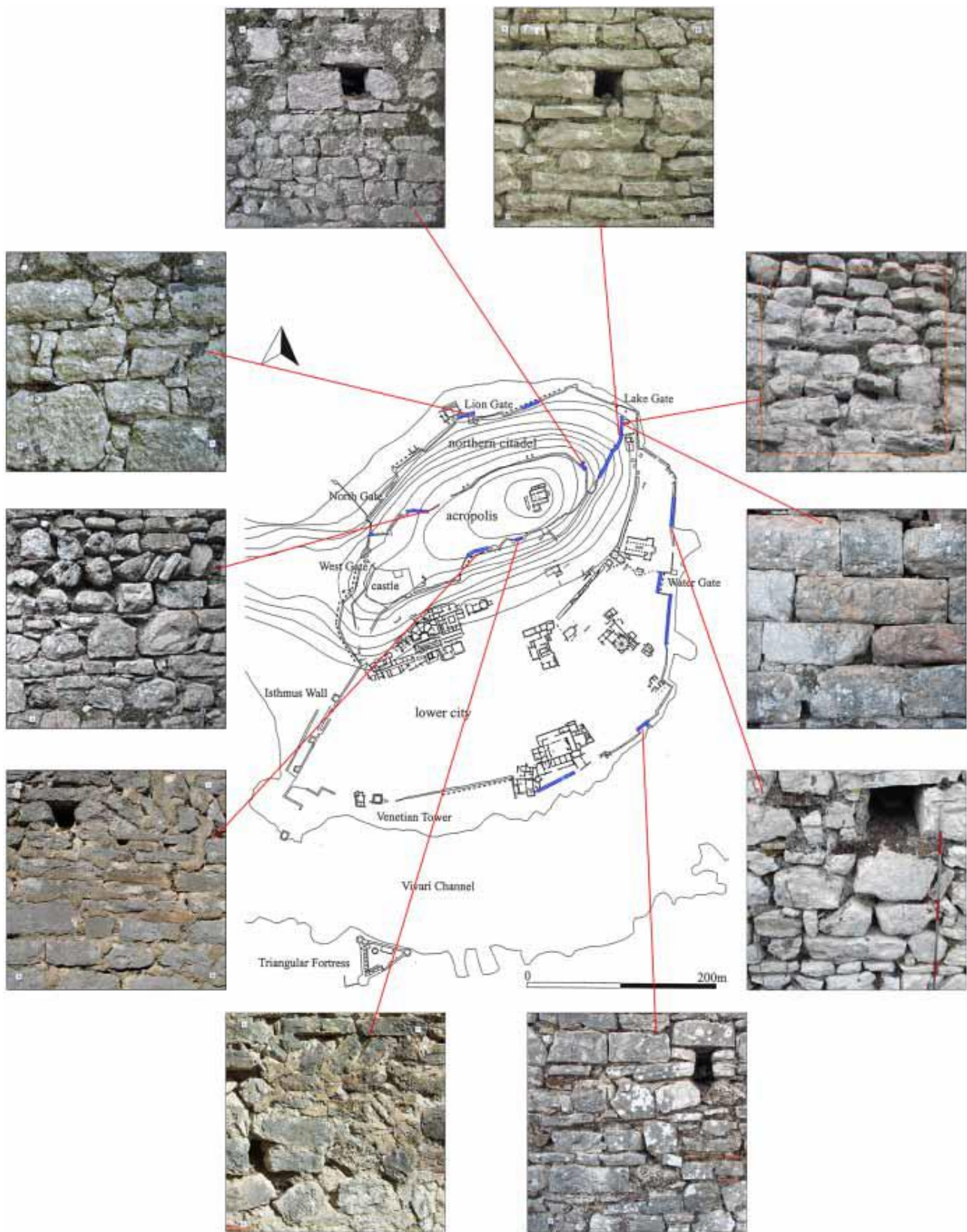
Εικόνα 17: Κατόψεις ναών στο Βουθρωτό στην Πρώιμη περίοδο. *Butrint 4*, σ. 59, εκ. 4.15.

Εικόνα 18: Φάσεις 12–13 (τέλη 10ου-12ο αιώνα) των εκσκαφών του Τρίκογχου Παλατιού (Will BOWDEN). HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 200.

Εικόνα 19: Σχεδιαστική απόδοση των φάσεων της Μεγάλης Βασιλικής. HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 207.

Εικόνα 20: Λεπτομέρειες των διάφορων τύπων κατασκευής των τοίχων του Βουθρωπού στα τέλη του 10ου-11ου αιώνα, Μεσαιωνική Φάση 1. HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 202.

III. ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 21: Άποψη του Βουθρωτού. HODGES, *The new medieval town of Butrint*, σ. 195.

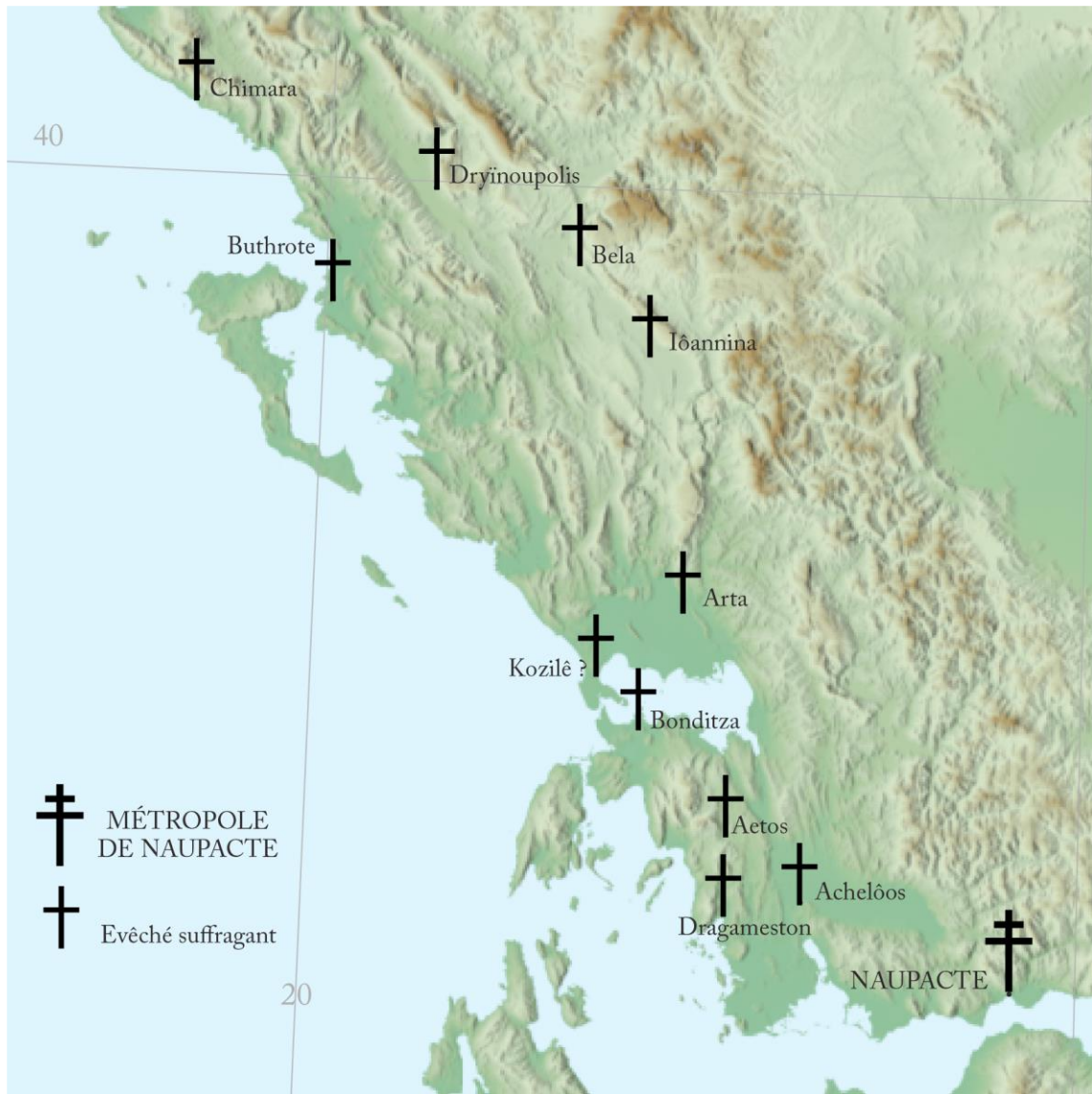

Εικόνα 22: Πεντεγεριανός χάρτης. Το Butharoto. Πίνακας Peutinger (VII.3)

1 Θέσεις τῶν βυζαντινῶν νομισματοκοπειῶν κατὰ τὸν 6ο καὶ τὸν 7ο αἰῶνα.

Εικόνα 23: Νομισματοκοπεία κατὰ τον 6ο και 7ο αἰῶνα στο Βυζάντιο. GRIERSON, *Βυζαντινή Νομισματοκοπία*, σ. 19.

Εικόνα 24: Οι μητροπόλεις της Ναυπάκτου επί εποχής του Ιωάννου Αποκαύκου. OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 405, χάρτης 32.

Εικόνα 25: Η διοίκηση της Ηπείρου κατά το 1210. OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 354, χάρτης 17.

Εικόνα 26: Το οδικό δίκτυο της Μεσαιωνικής Ηπείρου. OSSWALD, *L'Épire du treizième au quinzième siècle*, σ. 346, χάρτης 16. SOUSTAL, *Nikopolis und Kephallénia* (TIB, III).

Εικόνα 27: Το Δεσποτάτο της Ηπείρου κατά τα έτη 1205-1230. Πηγή: Wikipedia.

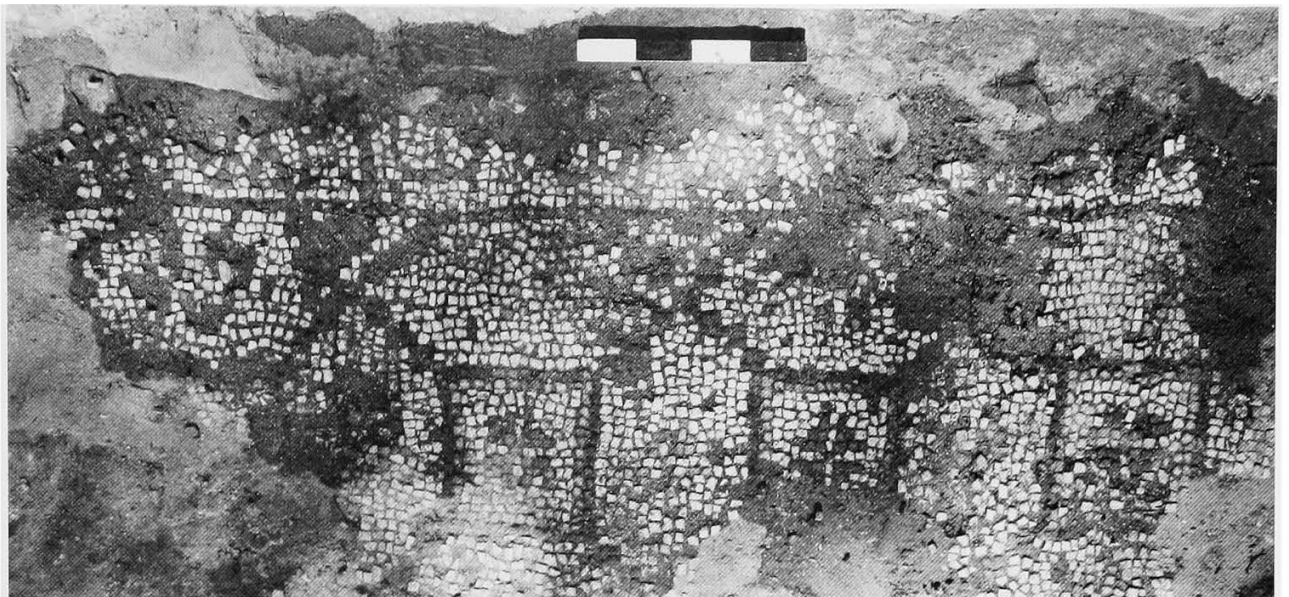
Εικόνα 28: Το Δεσποτάτο της Ηπείρου κατά το 1235-1251. Πηγή: Wikipedia.

Εικόνα 29: Το Δεσποτάτο της Ηπείρου κατά το 1252-1315. Πηγή: Wikipedia.

Εικόνα 30: Το Δεσποτάτο της Ηπείρου και τα άλλα Βυζαντινά κράτη το 1265. Πηγή Wikipedia.

Εικόνα 31: Επιγραφή στο Τρίκογχο Παλάτι. Πηγή: BOWDEN, HODGES AND LAKO, *Excavations and survey 2000–2001*, 205, εικόνα 7a.

